

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 2 (81) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.2

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2021

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (п. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 6 від 30.06.2021

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)

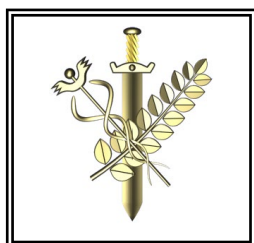
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, *Республіка Узбекистан*)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), *Україна*)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (ХНУВС, *Україна*)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матєя Бєла, *Словаччина*)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, *Україна*)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, *Нідерланди*)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), *США*)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, *Німеччина*)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, *Україна*)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), *Сполучене Королівство*)
В. С. Медведев, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, *Україна*)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, *Камерун*)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілскі», *Болгарія*)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, *Україна*)
Н. Р. Юнус (Державний ісламський університет імені Сіаріфа Хідаятуллаха Джакарта, *Індонезія*)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, *Словенія*)

- ☞ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☞ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☞ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☞ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2 (81) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.2

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Харьков 2021

Журнал относится к категории «Б» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 1 приказа МОН Украины от 17.03.2020 № 409) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 6 от 30.06.2021

Главный редактор: *В. В. Сокуренько*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)

Заместитель главного редактора: *Л. В. Могилевский*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

Ответственный секретарь редколлегии: *С. Е. Абламский*, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

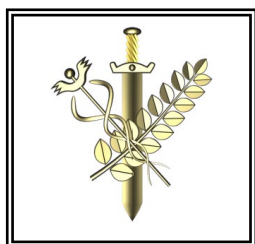
Редакционная коллегия журнала:

- Д. Б. Базарова*, кандидат юридических наук, доцент (Ташкентский государственный юридический университет, Республика Узбекистан)
- А. М. Бандурка*, доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
- В. И. Барко*, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)
- О. И. Беспалова*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (ХНУВД, Украина)
- С. Н. Бортник*, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
- М. Ю. Бурдин*, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
- А. Вашко*, кандидат юридических наук, доцент (Университет имени Матая Бела, Словакия)
- А. Н. Головки*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)
- С. Н. Гусаров*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
- П. ван Дайне*, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)
- А. Ди Ронко*, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
- Е. А. Евдокимова*, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
- М. А. Клочко*, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)
- К. фон Лампе*, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)
- А. Н. Литвинов*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
- А. Марковская*, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)
- В. С. Медведев*, доктор психологических наук, профессор (Национальная академия внутренних дел, Украина)
- Н. Ч. Нгуиндип*, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник (Университет Дшанга, Камерун)
- А. Серджи*, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
- П. Стоянов*, доктор наук (коммуникативные технологии), профессор (Юго-Западный Университет «Неофит-Рилски», Болгария)
- Д. В. Швеи*, доктор юридических наук, доцент, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
- Н. Р. Юнус* (Государственный исламский университет имени Сиарифа Хидаятуллаха Джакарта, Индонезия)
- М. Ягер*, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ☒ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ☒ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☒ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ☒ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☒ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 2 (Vol. 81) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.2

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2021

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 6 dated from June 30, 2021

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskiy*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

- O. M. Bandurka*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
D. B. Bazarova, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
O. I. Bezpalo, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
S. M. Bortnyk, Doctor of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Yu. Burdin, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Di Ronco, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
P. C. van Duyne, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
O. M. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
S. M. Husarov, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Jager, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
K. von Lampe, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
O. M. Lytvynov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
V. S. Medvediev, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)
N. Ch. Nguindip, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
A. Sergi, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
D. V. Shvets, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
P. Stoyanov Apostolov, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University “Neofit Rilski”, *Bulgaria*)
A. Vaško, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)
O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
N. R. Yunus (Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah Jakarta, *Indonesia*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”,** access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРУ

ГРЕЧЕНКО В. А. Діяльність МВС Української РСР щодо протидії економічній злочинності в середині 1950-х років.....	13
--	----

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

ВАСИЛЬЄВ С. В. Правові засади державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів.....	21
ПАНОВ І. О. Роль митного законодавства та практики його реалізації в охороні тваринного світу України	27
ПІХУРЕЦЬ О. В., ПІХУРЕЦЬ А. О. Доктринальні підходи до визначення змісту права інтелектуальної власності.....	33
ЧЕРВЯКОВА О. В., СИТНИК Р. В., ГОНЧАРЕНКО М. М. Концепція ефективного контролю серед засобів відновлення національної безпеки України	42

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю. Ю. Характеристика показників блоку професійного становлення керівників системи МВС України	50
ЖЕРЕБЦОВ Д. Є. До визначення поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських»	60
КАЛАШНИК М. В. Практика адміністративно-юрисдикційної діяльності поліцейського офіцера громади – невід’ємна складова засад формування місцевої та державної безпекової політики	67
КОВАЛЬОВ І. М., ЄВТУШОК В. А. Адміністративний нагляд Національної поліції України.....	72
РОМАНЕНКО Є. С. Теоретичні аспекти професійної компетентності поліцейських підрозділу тактико-оперативного реагування.....	79
САМБОР М. А. Додаткова доплата до грошового забезпечення поліцейських під час карантину: адміністративний розсуд уповноважених посадових осіб щодо ухвалення рішення про її виплату.....	85

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

ГУСЕВА В. О. Обставини, що підлягають з’ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу	97
КОБКО Є. В., КОБКО В. А. Актуальні проблеми реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України.....	104
ЧЕРНЕЦЬ М. Г. Проблеми ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті	111

ЕМПІРИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

ОСТАПОВИЧ В. П., ДАВИДОВА О. В.
Вітчизняний і зарубіжний досвід дослідження мотивації поліцейських 116

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ПЛАТКОВСЬКА О. В.
Психологічні особливості конфліктної поведінки працівників поліції:
гендерний аспект 122

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

БОРЕЦЬ Л. В., АРБИЧ Я. О.
Правовий статус Рахункової палати України: сучасний стан і перспективи розвитку 130

БОРТНИК С. М.
Окремі аспекти правового регулювання відсторонення від роботи:
ознаки, види і соціальні гарантії 136

ВЕРЕГІН С. В.
Національна поліція України як сторона контракту про проходження служби в поліції 144

ЗАВОРИНА О. П., ФОМІН О. В.
Діяльність підрозділів детективів у Національній поліції України:
сучасний стан і перспективи 149

КУЧЕР С. А.
Правове регулювання поширення поглядів і переконань засобами телебачення 154

КУЧКО А. В.
Особливості правового регулювання недопущення дискримінації
за ознакою статі у працевлаштуванні 160

МИРЗА С. С., СЕРЕДНИЦЬКА І. А.
Окремі проблеми реалізації шлюбних відносин з іноземцями 169

ПЕТЛЕНКО О. В., ГНІДКО Н. В.
Особливості інформування батьків стосовно психічних захворювань
їхніх неповнолітніх дітей 176

ШИШКА О. Р.
Правова невизначеність послуги як об'єкта цивільних прав 182

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції 188

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬЯ НОМЕРА

ГРЕЧЕНКО В. А. Деятельность МВД Украинской ССР по противодействию экономической преступности в середине 1950-х годов (укр.).....	13
--	----

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

ВАСИЛЬЕВ С. В. Правовые основы государственной поддержки создания инновационных лекарственных средств (укр.).....	21
ПАНОВ И. А. Роль таможенного законодательства и практики его реализации в охране животного мира Украины (укр.).....	27
ПИХУРЕЦ Е. В., ПИХУРЕЦ А. А. Доктринальные подходы к определению содержания права интеллектуальной собственности (укр.).....	33
ЧЕРВЯКОВА О. В., СИТНИК Р. В., ГОНЧАРЕНКО М. М. Концепция эффективного контроля среди средств восстановления национальной безопасности Украины (укр.).....	42

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПОЛИЦЕИСТИКА

БОЙКО-БУЗЫЛЬ Ю. Ю. Характеристика показателей блока профессионального становления руководителей системы МВД Украины (укр.).....	50
ЖЕРЕБЦОВ Д. Е. К определению понятия «дисциплинарная ответственность полицейских» (укр.).....	60
КАЛАШНИК М. В. Практика административно-юрисдикционной деятельности полицейского офицера общины – неотъемлемая составляющая основ формирования местной и государственной политики безопасности (укр.)	67
КОВАЛЕВ И. Н., ЕВТУШОК В. А. Административный надзор Национальной полиции Украины (укр.)	72
РОМАНЕНКО Е. С. Теоретические аспекты профессиональной компетентности полицейских подразделения тактико-оперативного реагирования (укр.).....	79
САМБОР Н. А. Дополнительная доплата к денежному обеспечению полицейских во время карантина: административное усмотрение уполномоченных должностных лиц для принятия решения о ее выплате (укр.)	85

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ И БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ

ГУСЕВА В. А. Обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании вмешательства в деятельность работника правоохранительного органа (укр.)	97
КОБКО Е. В., КОБКО В. А. Актуальные проблемы реализации государственной политики в сфере обеспечения информационной безопасности Украины (укр.)	104
ЧЕРНЕЦ Н. Г. Проблемы идентификации транспортного средства по следам шин на почве (укр.).....	111

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

ОСТАПОВИЧ В. П., ДАВЫДОВА О. В.
Отечественный и зарубежный опыт исследования мотивации полицейских (укр.) 116

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

ПЛАТКОВСКАЯ О. В.
Психологические особенности конфликтного поведения работников полиции:
гендерный аспект (укр.) 122

РЕФОРМИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

БОРЕЦ Л. В., АРБИЧ Я. О.
Правовой статус Счетной палаты Украины: современное состояние
и перспективы развития (укр.) 130

БОРТНИК С. Н.
Отдельные аспекты правового регулирования отстранения от работы:
признаки, виды и социальные гарантии (укр.) 136

ВЕРЕИТИН С. В.
Национальная полиция Украины как сторона контракта
о прохождении службы в полиции (укр.) 144

ЗАВОРИНА Е. П., ФОМИН А. В.
Деятельность подразделений детективов в Национальной полиции Украины:
современное состояние и перспективы (укр.) 149

КУЧЕР С. А.
Правовое регулирование распространения взглядов
и убеждений средствами телевидения (укр.) 154

КУЧКО А. В.
Особенности правового регулирования недопущения дискриминации
по признаку пола при трудоустройстве (укр.) 160

МЫРЗА С. С., СЕРЕДНИЦКАЯ И. А.
Отдельные проблемы реализации брачных отношений с иностранцами (укр.) 169

ПЕТЛЕНКО Е. В., ГНИДКО Н. В.
Особенности информирования родителей относительно
психических заболеваний их несовершеннолетних детей (укр.) 176

ШИШКА А. Р.
Правовая неопределенность услуги как объекта гражданских прав (укр.) 182

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»

Страничка редакции (укр.) 188

CONTENT

THE ARTICLE OF THE NUMBER

GRECHENKO V. A. Activities of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR on Combating Economic Crime in the Middle of 1950s (<i>Ukr</i>).....	13
--	----

NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS

VASYLIEV S. V. Legal Basis of State Support for Creating Innovative Medicinal Products (<i>Ukr</i>).....	21
PANOV I. O. Role of Customs Legislation and Practice of Its Implementation in the Protection of Fauna of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	27
PIKHURETS E. V., PIKHURETS A. O. Doctrinal Approaches on determining the Content of Intellectual Property Right (<i>Ukr</i>).....	33
CHERVIKOVA O. V., SYTNYK R. V., HONCHARENKO M. M. Concept of effective Control among the Means of Restoring National Security of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	42

ADMINISTRATIVE LAW AND POLICING

BOIKO-BUZYL YU. YU. Characteristics of Professional Formation's Indicators of Managers of the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	50
ZHEREBTSOV D. YE. On Determining the Concept of "Disciplinary Liability of Police Officers" (<i>Ukr</i>).....	60
KALASHNYK M. V. Practice of Administrative and Jurisdictional Activity of Community Police Officers – Integral Part of the Principles for the Formation of Local and State Security Policy (<i>Ukr</i>).....	67
KOVALOV I. M., YEVTUSHOK V. A. Administrative Supervision of the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	72
ROMANENKO E. S. Theoretical Aspects of Professional Competence of Police Officers from the Tactical and Operative Response Unit (<i>Ukr</i>).....	79
SAMBOR M. A. Supplemental Pay for Cash Collateral of Police Officers during Quarantine: Administrative Discretion of Authorized Officials on Deciding about Its Payment (<i>Ukr</i>).....	85

CRIME COUNTERACTION AND COMBATING CORRUPTION

GUSIEVA V. O. Circumstances to Be Clarified under the Investigation of Interference into Law Enforcement Officer's Activity (<i>Ukr</i>).....	97
KOBKO YE. V., KOBKO V. A. Relevant Problems of Implementing State Policy in the Field of Ensuring Information Security of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	104
CHERNETS M. H. Problems of Vehicle Identification by Tire Marks on the Soil (<i>Ukr</i>).....	111

EMPIRICAL JURISPRUDENCE

OSTAPOVYCH V. P., DAVUDOVA O. V. Domestic and International Experience in Researching Police Officers' Motivation (<i>Ukr</i>).....	116
--	-----

LEGAL PSYCHOLOGY

PLATKOVSKA O. V.
Psychological Features of Police Officers' Conflict Behavior: Gender Aspect (*Ukr*).....122

REFORM OF THE LEGISLATION

BORETS L. V., ARBYCH YA. O.
Legal Status of the Accounting Chamber of Ukraine: Current State
and Perspectives of Development (*Ukr*) 130

BORTNYK S. M.
Some Aspects of Legal Regulation of the Dismissal from Work: Features, Types
and Social Guarantees (*Ukr*) 136

VEREITIN S. V.
National Police of Ukraine as a Party to a Police Service Contract (*Ukr*) 144

ZAVORINA O. P., FOMIN O. V.
Activities of Detective Units in the National Police of Ukraine:
Current Status and Perspectives (*Ukr*) 149

KUCHER S. A.
Legal Regulation of Spreading Opinions and Beliefs through TV Broadcasting (*Ukr*).....154

KUCHKO A. V.
Peculiarities of Legal Regulation of Non-Discrimination
on Gender Basis while Being Employed (*Ukr*) 160

MYRZA S. S., SEREDNYTSKA I. A.
Some Problems of the Realization of Marital Relation with Foreigners (*Ukr*) 169

PETLENKO E. V., GNIDKO N. V.
Peculiarities of Informing Parents about Mental Disorders of Their Minor Children (*Ukr*).....176

SHYSHKA O. R.
Legal Uncertainty of a Service as an Object of Civil Rights (*Ukr*) 182

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial Board's Notes (*Ukr*).....188

СТАТТЯ НОМЕРУ

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“1950”

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.01>

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,

e-mail: grechenko18@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ МВС УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЩОДО ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СЕРЕДИНІ 1950-Х РОКІВ

Досліджено основні напрями діяльності міліції Української РСР, пов'язані з боротьбою проти економічної злочинності в середині 1950-х років. Економічну злочинність розглянуто в тому розумінні, як це було саме у вказаний історичний період. Головну увагу приділено керівництву цієї діяльністю з боку МВС УРСР, показано, які недоліки бачило в цій роботі міністерство, які шляхи їх подолання вказувало. Підкреслено, що аналіз цих явищ з боку апарату МВС не завжди був глибоким, у ньому були повтори та поверхневі судження. Наведено дані, які характеризують стан економічної злочинності в республіці у 1954–1955 рр.

Ключові слова: Україна, МВС, міліція, протидія економічній злочинності, «відлига», спекуляція, самогоноваріння.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальність теми дослідження обумовлено теоретичним і практичним значенням проблем протидії економічній злочинності в сучасних умовах. У зв'язку з цим великого значення набуває питання про ефективність роботи модернізованих відповідно до нових завдань органів поліції. Оригінальний досвід боротьби з економічною злочинністю було накопичено в попередні роки, але особливо специфічними в цьому випадку були 1950-ті рр., коли почався відхід від сталінської кримінальної політики, почалися лібералізація політичного режиму та реформи в економіці. У цілому в державі склалася нова політико-економічна ситуація. Цим намагалися скористатися і різноманітні порушники закону, тому протидія як кримінальній, так і економічній злочинності продовжувала залишатися актуальною і в нових умовах.

Стан дослідження проблеми

Нам не вдалося знайти жодної публікації в українській науковій літературі, де б безпосередньо досліджувалася протидія економічній злочинності у вказаний період. Є лише роботи, в яких дається загальна характеристика діяльності міліції в середині 1950-х рр. Це дослідження А. П. Скільягна «Радянська міліція в період будівництва розвинутого соціалізму: 1945–1958 рр.» [1], видане ще за ра-

дянських часів та написане з марксистських методологічних позицій. У 2002 р. була захищена дисертація К. М. Ковальової «Організаційно-правові основи діяльності радянської міліції по боротьбі зі злочинністю в післявоєнний період відбудови народного господарства і лібералізації політичного режиму, соціально-економічних реформ (1945–1960 рр.)» [2], написана на загальносоюзному матеріалі, де протидія економічній злочинності фактично лише згадується. Найновітніше дослідження (2021 р.) – це дисертація О. В. Пристайко «НКВС-МВС УРСР (1934–1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження)», але, як свідчить уже назва цієї роботи, основна увага в ній була приділена організації міліції [3]. У тому ж 2021 р. вийшла книга С. А. Холодова «Історія ОБХСС і економічна злочинність в Росії в ХХ столітті» [4], де є розділ, присвячений повоєнному періоду боротьби з економічною злочинністю, але написано його на матеріалах лише однієї справи у вигляді науково-популярного нарису. Отже, ця тема є недослідженою в історико-правовій літературі.

Мета і завдання дослідження

Метою роботи є вивчення основних напрямів протидії економічній злочинності у 1954–1955 рр. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

– проаналізувати основні напрями керівництва протидією економічній злочинності з боку МВС УРСР, виявити позитивне і негативне у цій діяльності;

– дослідити головні аспекти боротьби органів охорони правопорядку з розкраданням державної власності у різних сферах економіки: промисловості, торгівлі, сільському господарстві, виокремити як успіхи, так і недоліки цих напрямів діяльності міліції;

– узагальнити роботу міліції в галузі боротьби зі спекуляцією, що вважалося тоді істотним порушенням закону.

Наукова новизна дослідження

Уперше в історико-правовій літературі вивчено діяльність міліції щодо протидії економічній злочинності у середині 1950-х рр., показано певні досягнення та недоліки у цій роботі, керівництво нею з боку МВС УРСР. Проведено історико-правовий аналіз нормативних актів, що регулювали роботу міліції у вказаній сфері. Використано нові архівні документи, із сучасних методологічних позицій інтерпретовано раніше опубліковані джерела, що дало змогу розширити і поглибити наукове уявлення про діяльність міліції у вказаний період, надати йому більшої об'єктивності та достовірності. Набули подальшого розвитку питання про боротьбу із самогоноварінням у ці роки. Доповнено питання про правові та організаційні засади залучення населення до боротьби з різними проявами економічної злочинності.

Виклад основного матеріалу

Динаміка і структура злочинності у середині 1950-х рр. була обумовлена соціально-економічними і політичним чинниками, які суттєво впливали на її перебіг. У ці часи в державі почалися суттєві зміни в загальній та державно-кримінальній політиці. Настав період «відлиги», який характеризувався лібералізацією політичного режиму та початком розгортання соціально-економічних реформ. Проте серйозно ускладнювала боротьбу зі злочинністю в досліджуваній період утопічна ідеологізована теза про те, що в соціалістичному суспільстві нібито немає соціального коріння для існування злочинності, що, по суті, було приводом перекладання провини за зростання рівня злочинності на міліцію. Правова основа організації та діяльності міліції характеризувалася крайнім ступенем заідеологізованості. Міліція керувалася не лише законодавчими та іншими нормативними актами, виданими на розвиток директив КППС, а й

безпосередньо постановами ЦК КППС. Боротьба зі злочинами у сфері економіки в досліджуваній період була здебільшого боротьбою з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією.

Про загальну ситуацію, що склалася у цій сфері, свідчить постанова колегії МВС України щодо протидії розкраданням у сільському господарстві та спекуляції. 26 березня 1955 р. колегія МВС ухвалила спеціальну постанову з грифом «цілком таємно» із цього питання. Колегія заслухала доповідь начальника відділу БРСВ управління міліції МВС УРСР Готовцева про заходи щодо посилення боротьби з розкраданням в сільському господарстві і спекуляцією. Колегія відзначила, що підсумки роботи, проведеної в 1954 р. по боротьбі з розкраданням у сільському господарстві та спекуляцією, свідчили про те, що органи міліції МВС Української РСР ще незадовільно виконували завдання щодо забезпечення охорони і збереження соціалістичної власності на селі. Агентурний апарат, який використовувався органами міліції на селі для виявлення і розроблення розкрадачів соціалістичної власності та спекулянтів, був дуже слабким, через що організовані групи розкрадачів, що діяли у замаскований спосіб, розкривалися повільно і найчастіше після того, як злочинці вже завдали великої матеріальної шкоди державі чи колгоспам. Начальники райорганів міліції та їх заступники з оперчастини самі з агентурою з БРСВ, як правило, не працювали, глибоко над розробками не розмірковували і не надавали належної допомоги оперпрацівникам у якнайшвидшому викритті злочинців.

Особливо погано була поставлена агентурно-оперативна робота з виявлення та викриття організованих груп розкрадачів у сільському господарстві та спекулянтів в УМ Вінницької області (начальник УМ Яровий, начальник ОБРСВ Самойлюк), Дніпропетровської (начальник УМ Якоменко, начальник ОБРСВ Буровцев), Закарпатської (начальник УМ Петров, начальник ОБРСВ Якуненко), Хмельницької (начальник УМ Кіпрік, начальник ОБРСВ Залепухін) і Херсонської (начальник УМ Замотайло, начальник ОБРСВ Чирва) областей. У низці органів спостерігалось пряме недооцінювання агентурної роботи по лінії БРСВ, що на практиці призводило до підміни агентурної роботи різними офіційними перевірками і розслідуваннями за фактами дрібних розкрадань і правопорушень у колгоспах, МТС і радгоспах. У результаті органи міліції порушували ще багато кримінальних справ на пересічних колгоспників за малозначні проступки.

Особливо це було в УМ Тернопільської області (начальник УМ Козачук, начальник ОБРСВ Жученко), Дрогобицької (начальник УМ Ляшенко, начальник ОБРСВ Дворнік), Черкаської (начальник УМ Гаврюшенко, начальник ОБРСВ Жданов) і деяких інших областей.

Погано була поставлена профілактична робота щодо попередження розкрадань у сільському господарстві. Під час агентурної розробки і слідства у справах на розкрадачів не завжди виявлялися причини й умови, що сприяли розкраданням, і своєчасно не вживалися належні заходи для ліквідації цих причин через відповідні вищі органи. Слабо використовувався апарат дільничних уповноважених для виявлення та усунення недоліків у справі охорони хліба, зерна, фуражу, худоби та інших матеріальних цінностей у сільському господарстві. Недостатньо проводилася робота щодо боротьби з відкритою спекуляцією і самогоноварінням у селі. Також погано проводилася роз'яснювальна робота серед сільського населення з питань охорони соціалістичної власності. Керівництво, контроль і надання практичної допомоги райорганам міліції в організації агентурно-оперативної роботи з боку обласних управлінь міліції і республіканського апарату ОБРСВ здійснювалися незадовільно.

Для усунення цих недоліків колегія МВС УРСР постановила таке.

1. Зобов'язати начальників УМВС та начальників управлінь міліції провести широку роз'яснювальну роботу серед особового складу міліції, особливо в райорганах, про значення і важливість постанов січневого пленуму ЦК КПРС і лютого пленуму ЦК КП України «Про збільшення виробництва продуктів тваринництва» та похідних від них оперативних завдань для органів міліції.

2. Затвердити розроблений управлінням міліції МВС УРСР план заходів щодо посилення роботи органів міліції на селі.

3. Усім начальникам УМ УМВС та міськрайорганів міліції зазначені в плані заходи щодо посилення роботи органів міліції на селі взяти до точного і неухильного виконання. Відділам БРСВ, кримінального розшуку та інших апаратів управлінь міліції надавати повсякденну практичну допомогу райорганам у справі успішного виконання завдань щодо попередження розкрадань, посилення охорони матеріальних цінностей в сільському господарстві і забезпечення охорони громадського порядку. З урахуванням особливостей кожного району розробити практичні заходи щодо докорінного поліпшення роботи райорганів міліції.

4. Усебічно посилити боротьбу зі спекуляцією сільськогосподарськими продуктами, продовольчими та промисловими товарами, звернувши особливу увагу на виявлення агентурним шляхом і викриття організованих груп спекулянтів. Поряд із цим по лінії відділу служби міліції проводити активні заходи з припинення і ліквідації відкритих форм спекуляції, особливо сільськогосподарськими продуктами і продтоварами.

5. Начальникам обласних управлінь міліції і райорганів приділити серйозну увагу проведенню необхідних заходів щодо забезпечення охорони і збереження насінневих матеріалів, особливо в період посівних кампаній у селі, та недопущення розкрадань і розбазарювання поголів'я худоби в колгоспах і радгоспах. Посилити агентурно-оперативну роботу щодо боротьби з організованими і завуальованими розкраданнями в заготівельних пунктах системи «Заготхудоба», «Заготзерно» та інших, а також щодо припинення розкрадань і розбазарювання сільськогосподарських продуктів на пунктах із заготівлі та переробки молока, масла, м'яса та інших продуктів.

6. Республіканському управлінню міліції роботу щодо боротьби з розкраданнями в сільському господарстві і спекуляцією, охорони державної, колгоспної власності і забезпечення громадського порядку у селі взяти під особливий контроль, надаючи при цьому необхідну практичну допомогу периферійним органам¹.

Як бачимо, у постанові вказувалися досить конкретні недоліки у цій сфері й ті органи міліції та їх керівники, які провели недостатню роботу в боротьбі з розкраданнями. Проте цього не можна сказати про заходи щодо поліпшення ситуації. Вони мають достатньо загальний характер із закликами «посилити контроль, покращити, поліпшити» тощо.

Для розвитку цієї постанови була видана цілком таємна директива міністра внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкача начальникам УМВС областей і начальникам УМ міст УРСР про необхідність рішуче покращити роботу в боротьбі з розкраданням соціалістичної власності в організаціях торгівлі, місцевій промисловості та промисловій кооперації від 7 жовтня 1955 р.

Цій директиві передували постанова ЦК КПРС від 8 вересня 1955 р. і постанова ЦК КП України від 20 вересня 1955 р., де від органів

¹ О мерах усиления борьбы с расхищениями в сельском хозяйстве и спекуляцией : Постановление Коллегии МВД УССР от 26 марта 1955 г. // ГДА МВС України (Галузевий держ. архів МВС України). Ф. 46. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 52–56.

міліції вимагалося докорінне поліпшення роботи щодо боротьби з розкраданням соціалістичної власності в організаціях торгівлі, місцевої промисловості і промислової кооперації. На виконання цих постанов і була ухвалена відповідна директива. У ній зазначалося, що підсумки роботи, проведеної в 1955 році, щодо боротьби з розкраданнями в зазначених галузях народного господарства свідчили про те, що органи міліції Української РСР цю роботу проводили незадовільно. Багато начальників обласних і міських управлінь, а також міськрайорганів міліції агентурною роботою по лінії БРСВ, як правило, керували погано, справи оперативних обліків глибоко не вивчали, допомоги оперативному складу не надавали. Особливо низькі показники в роботі щодо боротьби з розкраданнями соціалістичної власності в торгівлі, місцевій промисловості та промисловій кооперації в 1-му кварталі 1955 р. мали управління міліції: Вінницької області (начальник УМВС Корягін, начальник УМ Яровий), Кіровоградської (начальник УМВС Бурлака, начальник УМ Кириченко), Хмельницької (начальник УМВС Салабай, начальник УМ Кіпрік), Дрогобицької (начальник УМВС Скопін, начальник УМ Ляшенко), м. Києва (начальник УМВС Рижков, начальник УМ Закусило), м. Львова (начальник УМВС Богданов, начальник УМ Лучко) та інші. Погано була поставлена профілактична робота щодо попередження розкрадань. Під час агентурної розробки і слідства у справах на розкрадачів причини й умови, що сприяли розкраданням, у низці випадків не встановлювалися, і не завжди застосовувалися заходи через вищі органи для їх ліквідації. Була шкідлива практика пасивного вичікування і накопичення в апаратах ОБРСВ матеріалів і сигналів про розкрадання, в результаті чого дрібні правопорушення нерідко переростали у великі організовані злочини. Керівні працівники управлінь міліції і ОБРСВ з доповідями перед робітниками і службовцями підприємств та установ виступали вкрай рідко.

У зв'язку з цим МВС УРСР пропонувало таке.

1. Начальникам УМВС та управлінь міліції, а також начальникам міськрайвідділів міліції рішуче поліпшити роботу щодо боротьби з розкраданнями в зазначених вище системах. У підґрунтя своєї практичної роботи з виконання постанови ЦК КПРС від 8 вересня 1955 р. і ЦК КП України від 20 вересня 1955 р. покласти директиву МВС СРСР № 125, наказ МВС СРСР № 00207, план заходів МВС СРСР від 26 вересня 1955 р. і з урахуванням заходів, передбачених у плані, розробити свій план, виходячи з місцевих умов.

2. Начальникам управлінь міліції областей і міст надавати повсякденну практичну допомогу міським і районним органам міліції в справі успішного виконання завдань, поставлених ЦК КПРС і ЦК КП України.

3. Роботу щодо боротьби з розкраданням соціалістичної власності в системах торгівлі, місцевої промисловості і промислової кооперації взяти під контроль. Про проведені заходи регулярно інформувати місцеві партійні та радянські органи і доповідати МВС УРСР¹.

Зіставляючи ці два документи, не можна не помітити їх схожості та ідентичності не лише за суттю, але й за текстом. Деякі вислови і слова цілком збігаються, недоліки вказуються ті ж самі, прізвища керівників з областей теж у більшості збігаються, а заходи щодо усунення недоліків є ще більш неконкретними, ніж у попередньому документі. Це свідчить про недостатню їх підготовку (особливо директиви МВС) апаратом МВС, що слід уважати суттєвим недоліком у його роботі.

Указані матеріали доповнює довідка про роботу органів міліції МВС УРСР щодо боротьби зі спекуляцією за 1954 р. від 26 лютого 1955 р. У ній вказується, що впродовж 1954 р. органами міліції МВС Української РСР щодо спекулянтів промисловими та продовольчими товарами порушено 3418 кримінальних справ, за якими притягнуто до кримінальної відповідальності 4046 осіб, зокрема за 768 справами до кримінальної відповідальності притягнуто організовані спекулятивні групи. У притягнутих до кримінальної відповідальності спекулянтів вилучено цінностей та описано майна на суму 21 037 179 карбованців. Найбільш позитивних результатів у боротьбі зі спекуляцією за цей час досягли такі управління міліції: Сталінської області, яким за цей вид злочину порушено 267 кримінальних справ на 378 осіб; Черкаської області, яким за спекуляцію порушено 153 кримінальні справи на 212 осіб; міста Харкова, яким за спекуляцію порушено 169 кримінальних справ на 243 особи; Сумської області, яким за спекуляцію порушено 149 кримінальних справ на 186 осіб; Ворошиловградської області, яким за спекуляцію порушено 203 кримінальні справи на 305 осіб, та

¹ О необходимости решительно улучшить работу по борьбе с расхищениями социалистической собственности в организациях торговли, местной промышленности и промышленной кооперации : Директива Министра внутренних дел СССР Т. А. Строкача начальникам УМВД областей и начальникам УМ областей и городов УССР // ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 212–214.

інші¹. Ця довідка містить лише деякі статистичні дані щодо протидії спекуляції без їх аналізу, і в ній ідеться лише про успіхи у такій діяльності. Але й ці дані дають змогу уявити масштаб і стан такого явища, як спекуляція, яке тоді вважалося злочином і було досить поширеним.

Ось один із характерних прикладів. На початку 1950-х років у країні різко зріс попит на патефони, грамплатівки, баяни й інші музичні інструменти. Особливо великим попитом у населення користувалися грамплатівки з популярними в ті часи піснями «Мішка, де твоя усмішка?» і «П'ять хвилин». Промисловість не могла забезпечити платівками всіх бажаних. І, як наслідок, одразу ж почали плодитися тіньові ділки, які в напівкустарних умовах випускали дефіцитні платівки і збували їх у торгівельну мережу. Особливо часто в оперативних донесеннях фігурували Одеса, Львів, Чернігів, Харків і Ростов-на-Дону. За документами виходило, що з Априльського заводу (м. Априльська, Московська область) до Одеси чи Харкова відправлено сировину низької якості або відходи, а насправді це були високоякісні таблетки або прес-порошок, придатний для виробництва грамплатівок. У цілому за справою про грамплатівки було заарештовано і притягнуто до кримінальної відповідальності понад двадцять осіб. У злочинців було вилучено грошей і цінностей на загальну суму п'ять мільйонів карбованців [4].

Про діяльність органів міліції щодо боротьби з економічними злочинами розповідається у спогадах колишнього начальника відділу БРСВ УВС Харківського міськвиконкому полковника міліції у відставці Ф. І. Сергієнка. *Він, зокрема, згадує*: «На початку весни 1954 року у відділ БРСВ на моє ім'я надійшов лист. Розкривши конверт, виявив аркуш паперу, списаний дрібним почерком, і дві стокарбованцові купюри. Листів надходило багато, а з грошима – вперше. “Ви, напевно, здивуєтеся – що за гроші? – говорилося в листі. – Вони ж і змусили звернутися до вас. Їх приніс мені начальник нашого лакофарбового цеху і каже: це тобі премія. Яка премія? – здивувався я. Дурень, відповів він, дають – бери. Я вважаю, що чесна людина з доброго дива грошима розкидатися не буде. Тут щось нечисто. Приїжджайте до нас, наш цех розташовано поруч зі шкірзаво-

дом, подивіться і напевно зрозумієте, чому у нас сторублівки з неба падають”. Я тоді працював начальником відділення у відділі БРСВ. Доповів начальнику відділу Борису Олександровичу Строкову, і ми вирішили організувати глибоку перевірку роботи хімцеху промкомбінату Київського району, звідки надійшов такий незвичайний сигнал.

Там виготовляли масляні фарби, мастику, оліфу і реалізовували здебільшого через магазини “Харжитпостачзбутторгу”. Усе, начебто, нормально, план перевиконувався, рекламаций на якість продукції не було. Керівництво облмісцпрому було задоволене роботою цеху. Чим же був спричинений лист? Може, хтось зводить із начальником особисті стосунки? З'ясували, що постійними одержувачами продукції хімцеху були завідувачі магазинами Златін, Зайдель, Левітін, Моїсєєв та інші. Їм відпускали товари підвищеного попиту – білила, оліфу, фарби. Доручив перевірити начальника цеху Добіна, бригадира Татієвського і їхніх торговельних партнерів. Незабаром оперативний працівник доповів, що всі вони благоденствують далеко не відповідно одержуваній зарплаті: квартири обставлено дорогими імпортними меблями, обвішано і встелено чудовими килимами, прикрашено кришталем, антикваріатом. У деяких – власні особняки. Усі вони ведуть розгульний спосіб життя, їх дружини не працюють, носять золото, діаманти, вишуканий одяг. Це підштовхувало до думки, що справи в цеху дійсно нечисті, що тут орудує організована і глибоко законспірована зграя розкрадачів.

Почали розбиратися, перевіряти фактичну якість продукції, що випускається. Почали відбирати товари для дослідження, перевіряти норми витрат сировини на одиницю виробу, вивчати технологічний процес, звітну документацію на виробництві та в бухгалтерії. Через два місяці копіткої роботи виявили джерела створення надлишків сировини, розкрили механіку збуту “лівого” товару. Метод розкрадання був не новим і ділкам давно відомим. Але як би вони не хитрували, не замітали злочинні сліди – все передбачити неможливо. Сліди залишаються, і за ними можна розплутати будь-який злочинний клубок, тим паче зараз, коли на озброєнні органів міліції такий потужний арсенал науково-технічних засобів. Але в ті часи розслідувати такі злочини було набагато важче. Ретельно досліджуючи документи, за якими був відпущений із цеху товар, я звернув увагу на деякі особливості корінців і накладних. Причому тих, які виписувалися Зайделю, Льовітину і деяким іншим

¹ О мероприятиях по усилению борьбы с расхищениями в сельском хозяйстве и спекуляцией : Постановление Коллегии МВД УССР от 26 февраля 1955 г. // *Історія міліції України у документах і матеріалах* : у 3 т / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. С. 401.

завмагам. Виявлені речові докази, підтверджені висновком експертизи, були, як кажуть, “залізними”. На підставі зібраного матеріалу 16 працівників цеху і магазинів були заарештовані.

Під вагою незаперечних доказів злочинці визнали свою провину і детально розповіли про злочинні махінації. Ця небезпечна згряя викрала і реалізувала на свою користь товарів на 500 тисяч рублів. Завдані збитки державі були повністю відшкодовані за рахунок вилучених у злочинців грошей і конфіскованого майна. Так завдяки сигналу працівника хімцеху була викрита і знешкоджена організована злочинна група досвідчених розкрадачів» [6, с.172–173].

Ці детальні спогади дають змогу простежити весь процес розслідування справи: сигнал пересічного свідомого громадянина, прийняття рішення про розслідування, оперативні заходи, що допомогли виявити тих, хто жив не на власні кошти, перевірка звітної бухгалтерської документації, технології виготовлення товарів, відповідні експертизи, виявлення злочинних зв'язків між виробниками продукції та її збувачами, здобуття речових доказів, завдяки, зокрема, уважності та кмітливості працівників БВСВ.

Слід зазначити, що ця справа була досить типовою для Харкова. Лише нещодавно «прогриміла» «харківська справа 1953 року», де була знешкоджена велика група розкрадачів і пов'язаних з нею працівників партійно-радянських органів, прокуратури та міліції, про що ми вже писали. [5, с. 156–158].

Далі Ф. І. Сергієнко розповідає про тих, хто служив із ним поруч і зробив суттєвий внесок у боротьбу з економічною злочинністю. Одним з них був Семен Семенович Дробот, учасник радянсько-німецької війни. За мужність і відвагу був нагороджений вісімнадцятьма бойовими нагородами. У 1945 р. йому випала честь брати участь в історичному Параді Перемоги, нести Бойовий Прапор Північного флоту. До органів міліції прийшов у 1947 році. Зовні він нічим не виділявся. Середнього зросту, худорлявий, злегка сутулуватий. Насправді ж це була людина великої фізичної сили, виключної сміливості, рішучості та дивовижної витривалості. Він неодноразово вступав у сутичку зі злочинцями, іноді з озброєними, і завжди виходив переможцем. Його робочий день починався зі світанком і закінчувався пізно ввечері, а то і вночі. І так протягом 28 років роботи у відділі. Семен Семенович любив і цінував дружбу, терпіти не міг ледарів, які партолять, завжди прямо говорив товаришеві про його недоліки. У результаті самовід-

даної праці Семена Семеновича Дробота і його підлеглих було викрито сотні небезпечних груп спекулянтів і розкрадачів [6, с. 174].

У своїй діяльності щодо протидії економічній злочинності працівники міліції достатньо широко використовували й агентурну роботу. За допомогою агентури вони намагалися отримати достовірну інформацію про таємні наміри і плани злочинців, що діяли у сфері економіки, про їхні дії, склад учасників і зв'язки. Проте в досліджуваний період відзначалося певне падіння ефективності роботи агентури в цій сфері, що було пов'язано з недоліками в роботі ВБРСВ, про що вже писалося вище. Але незабаром до цього додався ще один чинник. На рубежі 1950-х років із прокуратури і судів у міліцію потоком пішли запити про те, чи є той чи інший підслідний у справах про розкрадання агентом ВБРСВ. Як говорилося у протоколах допитів, вони стверджували, що впроваджувалися в злочинні групи за завданням своїх оперативних керівників і, щоб не видати себе, брали участь у розкраданнях. Міліція, як правило, відповідала, що такого агента й інформатора за нею не числиться, так що з'ясувати, що ж відбувалося насправді, слідчі й судді просто не могли. Залишалося тільки гадати, чи намагалися агенти дійсно входити в злочинні групи чи, користуючись особливим становищем, активніше за інших торговельних працівників або спеціалістів громадського харчування набивали собі кишені. У деяких випадках з'ясовувалося, що агенти-розкрадачі ділилися прибутком з оперативниками. А ще трохи пізніше, в середині 1950-х, почало з'являтися чимало справ про співробітників ВБРСВ, які, говорячи сучасною мовою, «кришували» ковбасні й молочні заводи, ресторани, магазини і їдальні, де потім виявлялися величезні розкрадання. Причому учасники злочинних груп значилися їхніми агентами [7, с. 49].

Ще одним напрямом протидії економічній злочинності в ті часи була боротьба із самотоварінням. *10 травня 1955 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкач видав таємну вказівку про посилення боротьби з самотоварінням у республіці, адресовану начальникам управлінь МВС УРСР, начальникам обласних і міських управлінь міліції, начальникам дорожніх і водних відділів міліції, начальникам міських районних органів міліції. У ній указувалося, що під час проведення роботи з посилення охорони громадського порядку, державної і колгоспної власності органи міліції повинні вести рішучу боротьбу із самотоварінням, яке завдає шкоди державній торгівлі та призводить до знищення значної кількості продовольчих*

продуктів. Однак багато начальників органів міліції не враховували значення боротьби із самогоноварінням і вкрай незадовільно організували цю роботу. Користуючись бездіяльністю міліції, в низці місць спекулянти відкрито продавали самогон на базарах і залізничних станціях, що викликало законне обурення громадян. У низці органів міліції не використовувалися агентурно-оперативні можливості для боротьби із самогоноварінням, був відсутнім облік осіб, які займалися виготовленням та збутом самогону, хоча найчастіше цих осіб добре знало все місцеве населення.

Чимало оперативних працівників міськрайорганів неправильно ставилися до боротьби із самогоноварінням, вважаючи це не надто важливою справою, не надавали належної допомоги дільничним уповноваженим і слабо контролювали їхню роботу щодо ліквідації вогнищ самогоноваріння. Працівники зовнішньої служби не мобілізували підсобні сили на боротьбу із самогоноварінням. Громадськість до цієї роботи залучалася погано, не проводилося серйозної роз'яснювальної роботи серед населення. Окремі дільничні уповноважені замість рішучої боротьби з цим видом злочинів потурали особам, які виготовляють самогон, вступали в зв'язок з ними, а іноді самі брали участь у розпиванні самогону, допускаючи потім різні аморальні прояви.

Виходячи з цього, МВС УРСР пропонувало начальникам обласних та міських управлінь міліції розробити практичні заходи щодо посилення боротьби із самогоноварінням і встановити тісний контакт із залізничними і водними відділами міліції щодо виявлення осіб, які збувають і перепродають самогон, активізувати роботу дільничних уповноважених з виявлення осередків самогоноваріння, ширше використовувати з цієї метою довірених осіб, членів бригад сприяння міліції, сільських виконавців і громадськість; підвищити особисту відповідальність дільничних уповноважених за кожен безкарний випадок самогоноваріння; вимагати від оперативних працівників БРСВ міськрайорганів міліції посилити через агентурно-інформаторську мережу роботу з виявлення осіб, які займаються розкраданням сільськогосподарських продуктів, виготовленням і збутом самогону; спільно з партійними, комсомольськими організаціями та керівниками колгоспів, МТС і радгоспів проводити широку роз'яснювальну роботу серед населення щодо попередження і недопущення випадків самогоноваріння; систематично інформувати про факти самогоноваріння партійні та радянські органи; домовитися з органами

прокуратури та суду про проведення в селах відкритих показових процесів у справах осіб, які притягаються за самогоноваріння, попередньо узгодивши це з партійними органами; щодо осіб, на яких не буде зібрано достатньо матеріалів для притягнення до кримінальної відповідальності, вживати заходів громадського впливу; виносити питання про таких осіб на суд громадськості, використовуючи з цією метою збори колгоспників і місцеву пресу; працівників міліції, які виявили себе в активній боротьбі із самогоноварінням і досягли конкретних показників у ліквідації вогнищ самогоноваріння, всіляко заохочувати; прожиті заходи та проведені заходи щодо виконання цієї вказівки доповісти в МВС УРСР до 1 липня 1955 року¹. Як бачимо, пунктів для посилення боротьби із самогоноварінням було розроблено чимало, але не всі з них мали конкретний характер або елемент новизни. Проте суть вказівки була зрозумілою – цю роботу слід активізувати.

Висновки

Слід зазначити, що у середині 1950-х років відмічалось певне посилення боротьби з посяганнями на державну власність, прагнення навести лад в обліку і зберіганні матеріальних цінностей, тривала протидія розкраданням на транспорті, в будівництві, у сфері торгівлі та громадського харчування та сільському господарстві. Працівники відділів БРСВ боролися за збереження хлібопродуктів, припиняли і розкривали розкрадання в різних сферах економіки. Апарати БРСВ повернули державі та громадянам цінностей на багато мільйонів карбованців. Разом з тим у цій роботі були й певні недоліки. Чимало начальників обласних і міських управлінь, а також міськрайорганів міліції агентурною роботою по лінії БРСВ керували недостатньо. У низці областей відмічалися низькі показники в роботі щодо боротьби з розкраданням соціалістичної власності в торгівлі, місцевій промисловості та промисловій кооперації. Профілактична робота щодо попередження розкрадань перебувала на низькому рівні.

¹ Об усилении борьбы с самогоноварением в республике : указание министра внутренних дел УССР Т. А. Строкача начальникам управлений МВД УССР, начальникам областных и городских управлений милиции, начальникам дорожных и водных отделов милиции, начальникам городских районных органов милиции от 10 мая 1955 г. // ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 1–3.

Список бібліографічних посилань

1. Скилягин А. Т. Советская милиция в период строительства развитого социализма: 1945–1958 гг. Ленинград : ВПУ МВС СССР, 1976. 285 с.
2. Ковалёва Е. М. Организационно-правовые основы деятельности Советской милиции по борьбе с преступностью в послевоенный период восстановления народного хозяйства и либерализации политического режима, социально-экономических реформ (1945–1960 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2002. 156 с.
3. Пристайко О. В. НКВС–МВС УРСР (1934–1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 272 с.
4. Холодов С. А. История ОБХСС и экономическая преступность в России в XX веке. М. ; Берлин : Директмедиа Паблишинг, 2021. 304 с.
5. Греченко В. А. «Харківська справа» 1953 року // Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 156–158.
6. Курило С. И. *Жизни своей не щадя. Из истории милиции Харьковщины*. Харьков : Прапор, 1987. 295 с.
7. Жирнов Е. Дело о проворовавшихся милицейских осведомителях. *Коммерсант Деньги*. 2012. № 47. С. 49.

Надійшла до редколегії 14.06.2021

ГРЕЧЕНКО В. А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МВД УКРАИНСКОЙ ССР ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В СЕРЕДИНЕ 1950-Х ГОДОВ

Исследованы основные направления деятельности милиции Украинской ССР, связанные с борьбой против экономической преступности в середине 1950-х годов. Экономическую преступность рассмотрено в том смысле, как это было именно в указанный исторический период. Главное внимание уделено руководству этой деятельностью со стороны МВД УССР, показано, какие недостатки видело в этой работе министерство, какие пути их преодоления указывало. Подчеркнуто, что анализ этих явлений со стороны аппарата МВД не всегда был глубоким, в нем имелись повторы и поверхностные суждения. Приведены данные, характеризующие состояние экономической преступности в республике в 1954–1955 гг.

Ключевые слова: Украина, МВД, милиция, противодействие экономической преступности, «оттепель», спекуляция, самогонарение.

GRECHENKO V. A. ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE UKRAINIAN SSR ON COMBATING ECONOMIC CRIME IN THE MIDDLE OF 1950S

The relevance of the research topic is due to theoretical and practical significance of the problems of combating economic crime in modern conditions. In this regard, the issue of the effectiveness of the modernized police in accordance with the new tasks is of great importance. The original experience of combating economic crime was gained in previous years, but especially specific in this case were the 1950s, when there was departure from Stalin's criminal policy, when the liberalization of the political regime and economic reforms began. In general, the country had a new political and economic situation. Various perpetrators also tried to take advantage of this, so the fight against both criminal and economic crime continued to be relevant in the new conditions. This topic is not enough studied in the historical and legal literature.

Economic crime has been studied in the article in the sense that it was exactly in the specified historical period. For the first time in the historical and legal literature we studied the activities of the police to combat economic crime in the middle of 1950s, demonstrated certain achievements and shortcomings in this work, its management by the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR. The historical and legal analysis of the normative acts regulating the work of militia in the specified sphere has been carried out. New archival documents have been introduced into scientific circulation, which made it possible to expand and deepen the scientific understanding of police activities during this period, to give it greater objectivity and reliability.

The main attention has been paid to the fight against economic crime by the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR; the author has demonstrated the shortcomings observed by the Ministry in this work, the ways to overcome them. It has been emphasized that the analysis of these phenomena by the staff of the Ministry of Internal Affairs was not always in-depth; there were repetitions and superficial judgments. The data characterizing the state of economic crime in the Republic in 1954-1955 has been provided.

Key words: Ukraine, Ministry of Internal Affairs, militia, counteraction to economic crime, "thaw", speculation, home brewing.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 342.951:351.82

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.02>

СТАНІСЛАВ ВАЛЕРІЙОВИЧ ВАСИЛЬЄВ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України;

 <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>,

e-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Досліджено правове регулювання державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів. Установлено наявні засоби сприяння держави науковим дослідженням у галузі фармації. Вивчено пропозиції науковців щодо запровадження конкретних заходів державної підтримки інноваційної діяльності у сфері створення нових лікарських засобів. Запропоновано внести зміни до чинного законодавства стосовно встановлення порядку та умов надання державної підтримки для окремих інноваційних проєктів за рахунок коштів фондів сприяння інноваціям.

Ключові слова: лікарські засоби, державна підтримка, інноваційний проєкт, правові засади.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Створення інноваційних лікарських засобів є показником конкурентоздатності фармацевтичної галузі економіки певної держави. Розроблення нових лікарських засобів потребує високої кваліфікації науковців, наявності необхідного технічного обладнання, хімічних реактивів та фінансового забезпечення з боку приватного фармацевтичного бізнесу або держави. Дослідження у галузі створення інноваційних ліків можуть проводитися протягом кількох років. Сукупність перелічених проблем, пов'язаних зі створенням нового лікарського засобу, обумовлює необхідність державної підтримки наукових досліджень у цій сфері. Правові засади державної підтримки створення нових лікарських засобів мають гарантувати надходження фінансового забезпечення до наукових установ та окремих дослідників.

Стан дослідження проблеми

Проблеми інноваційної діяльності у сфері створення нових лікарських засобів привертали увагу дослідників як у сфері фармації, так і у сфері права. Зокрема, О. В. Посилкіна та О. В. Літвінова вивчали актуальність впровадження механізмів державно-приватного партнерства під час реалізації інноваційних проєктів зі створення лікарських засобів, призначених для лікування соціально загрозливих захво-

рювань [1, с. 79–87]. Їхня стаття розкриває специфіку державної підтримки інноваційних проєктів зі створення нових лікарських засобів лише в межах державно-приватного партнерства, при цьому вона не містить усього переліку засобів державної підтримки наукових досліджень у сфері фармації.

А. В. Останіна намагалась дати правову характеристику національної інноваційної системи на фармацевтичному ринку [2, с. 80–86]. У її дослідженні були розглянуті окремі засоби державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів, водночас правові засади такої підтримки не були предметом статті вказаної авторки.

В. М. Пашков вивчав інноваційну складову ринку лікарських засобів [3, с. 204–213]. Разом із тим правове регулювання надання державної підтримки дослідженням у цій галузі у його праці не було висвітлено.

Результати досліджень указаних науковців і законодавчі та підзаконні акти надали можливість зробити необхідні висновки під час вивчення питання про правові засади державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення особливостей правового регулювання державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів.

Завдання дослідження полягають у визначенні передбачених законодавством засобів державної підтримки наукових досліджень зі створення інноваційних лікарських засобів та у вдосконаленні правового регулювання участі держави у таких дослідженнях.

Наукова новизна дослідження полягає у висловленні пропозицій щодо внесення змін у чинне законодавство або необхідності розроблення нових нормативно-правових актів. Стаття є оригінальною, оскільки містить пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання інноваційної діяльності у сфері обігу лікарських засобів.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про лікарські засоби» лікарські засоби в Україні можуть створюватися як підприємствами, так і установами й навіть окремими громадянами¹. В Україні досить велика кількість підприємств має ліцензію на виробництво лікарських засобів, зокрема ПрАТ «Лекхім-Харків», ТОВ «Науково-виробнича фармацевтична компанія «ЕЙМ»», ТОВ «Науково-виробнича компанія «Інтерфармбіотек» та інші. Кожне із цих підприємств може мати науковий підрозділ, який здійснює наукові дослідження зі створення нових лікарських засобів. У структурі Національної академії медичних наук України існує Інститут фармакології та токсикології, який проводить наукові дослідження з розроблення інноваційних лікарських засобів. Тобто перелік підприємств та установ, які можуть здійснювати розроблення інноваційних лікарських засобів, є досить широким.

Державна підтримка наукових розробок інноваційних лікарських засобів декларується в програмному документі уряду України. Зокрема, Державна стратегія реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року декларує декілька напрямів державної підтримки наукових досліджень. Наприклад, передбачено віднайти нові джерела для фінансування створення інноваційних лікарських засобів, запровадити програми соціального захисту для дослідників, створити нові та підтримувати наявні лабораторії для наукових дослі-

джень зі створення лікарських засобів². Згадані норми, на жаль, мають декларативний характер. Виконання таких планів потребує відповідного фінансування і встановлення видатків у державному бюджеті на підтримку наукових досліджень.

Державна підтримка наукових досліджень в Україні надається за умови реєстрації відповідного інноваційного проєкту. У статтях 12–15 Закону України «Про інноваційну діяльність» містяться визначення інноваційного проєкту та вимоги, встановлені до його державної реєстрації. Зокрема, інноваційний проєкт має передбачати розроблення, виробництво і реалізацію об'єкта інтелектуальної власності, який підвищує вітчизняний науково-технічний рівень, виробляється в Україні вперше і є конкурентоздатним. Такий проєкт підлягає державній реєстрації після проведення експертизи щодо його інноваційності. Про реєстрацію інноваційного проєкту видається відповідне свідоцтво³. Отже, для отримання державної підтримки наукова установа або науковий підрозділ виробничого фармацевтичного підприємства мусять оформити та зареєструвати власний інноваційний проєкт щодо створення нового лікарського засобу в установленому порядку.

Законодавство передбачає надання податкових пільг науковим установам. Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» наукові установи, включені до Державного реєстру наукових установ, яким надається державна підтримка, користуються встановленими у законодавстві України податковими пільгами⁴. Такі пільги передбачено у Податковому кодексі України. Згідно з п. 23 ч. 1 ст. 197 ПК України звільняються від оподаткування операції з безкоштовної

² Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-п> (дата звернення: 21.03.2021).

³ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 21.03.2021).

⁴ Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» // ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 21.03.2021).

¹ Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр> (дата звернення: 21.03.2021).

передачі приладів, обладнання та матеріалів науковим установам, науковим організаціям і вищим навчальним закладам, унесеним до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави¹. Отже, звільнення від оподаткування окремих операцій щодо передання дослідницького устаткування науковим установам є одним із засобів підтримки інноваційної діяльності зі створення нових лікарських засобів.

Надання податкових пільг розробникам інноваційних лікарських засобів декларується у Національній економічній стратегії на період до 2030 року. Одним із заходів, передбачених цією Стратегією, є зменшення податкового та митного навантаження на обладнання, комплектувальні вироби до нього та інші матеріали для виробництва інноваційних лікарських засобів². Важливо, щоб ця норма не залишилась тільки декларацією, а була забезпечена реальним бюджетним фінансуванням.

Для підтримки інноваційних проєктів у сфері створення нових лікарських засобів наукові установи та фармацевтичні підприємства можуть використовувати кошти декількох фондів підтримки інновацій та наукових досліджень, які наразі існують в Україні. У ст. 49 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» визначено правові засади діяльності та умови роботи Національного фонду досліджень України. Завданнями цього фонду є підтримка наукових досліджень, інноваційного розвитку та дослідницької інфраструктури, сприяння налагодженню науково-технічного співробітництва та міжнародному обміну інформацією³. Отже, фармацевтичні підприємства та наукові установи мають змогу звернутися до цього фонду для отримання фінансової підтримки власних досліджень зі створення інноваційних лікарських засобів.

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 21.03.2021).

² Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179 // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 21.03.2021).

³ Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 21.03.2021).

Окрім Національного фонду досліджень України, підтримку інноваційної діяльності зі створення нових лікарських засобів може надати Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (далі – Установа). Згідно зі Статутом Установи її створено для фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності. Установа проводить конкурсний відбір інноваційних проєктів, фінансує ті проєкти, які пов'язано із впровадженням провідних науково-технічних розробок, допомагає вітчизняним суб'єктам господарювання, які здійснюють інноваційну діяльність, у пошуку іноземних інвесторів і кредиторів⁴. Отже, діяльність Установи спрямовано на фінансову підтримку інноваційних проєктів на конкурсних засадах.

У листопаді 2018 р. Уряд України створив Фонд розвитку інновацій. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті Міністерству фінансів для забезпечення функціонування Фонду розвитку інновацій, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 року № 1110 (далі – Порядок). Цей Порядок передбачає, що бюджетні кошти, отримані Фондом, використовуються для надання на конкурсних засадах фінансової підтримки інноваційних проєктів. Така підтримка може мати форму грантів, технічної та консультативної допомоги, придбання необхідного обладнання та устаткування, оренди приміщень для проведення досліджень, інших можливих видів допомоги⁵. Отже, головним завданням діяльності Фонду розвитку інновацій є підтримка наукових досліджень в Україні.

Вищевказані фонди можуть надавати підтримку для здійснення інноваційних проєктів не в довільному порядку, а лише в разі відповідності інноваційного проєкту певним критеріям. Критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на

⁴ Питання Державної інноваційної фінансово-кредитної установи : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2000 № 979 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-2000-p> (дата звернення: 21.03.2021).

⁵ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті Міністерству фінансів для забезпечення функціонування Фонду розвитку інновацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 № 1110 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1110-2018-p> (дата звернення: 21.03.2021).

проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 118 (далі – Критерії). Відповідно до Критеріїв державна допомога на проведення наукових досліджень може надаватися за умов збереження рівних умов конкуренції між різними суб'єктами господарювання та збільшення проектів інноваційного розвитку. За рахунок наданої державної допомоги можуть бути відшкодовані витрати на оплату праці персоналу, вартість обладнання, витрати на патенти, отримані на комерційній основі, витрати на створення нової і підтримку наявної дослідницької інфраструктури¹. Отже, фонди підтримки інновацій можуть ухвалювати рішення про фінансування інноваційного проекту лише у разі його відповідності встановленим критеріям.

Можемо зробити висновок, що на сьогодні в Україні існують декілька державних фондів підтримки наукових досліджень та інновацій: Національний фонд досліджень України, Державна інноваційна фінансово-кредитна установа та Фонд розвитку інновацій. Завдання і напрями діяльності та джерела фінансування названих фондів збігаються. Розробники лікарських засобів можуть спробувати отримати допомогу від одного із цих фондів для здійснення наукових досліджень зі створення інноваційних лікарських засобів.

Разом із тим виникає низка проблем, пов'язаних із розмежуванням компетенції цих фондів з питань підтримки інноваційних проектів:

1) науковим установам або фармацевтичним підприємствам важко визначитись, в якому саме фонді умови для підтримки їхнього інноваційного проекту є найбільш сприятливими;

2) не існує жодного нормативно-правового документа, який би дозволяв відрізнити, за яких умов необхідно звертатися до Фонду розвитку інновацій, а в якому випадку – до Національного фонду досліджень України;

3) невідомо, чи має право дослідник, якому відмовили у державній підтримці в одному з перелічених фондів, звернутися до іншого фонду;

¹ Про затвердження Критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 № 118 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2018-п> (дата звернення: 21.03.2021).

4) можливо, наукова установа має право звернутися для підтримки інноваційного проекту одразу до трьох фондів;

5) невідомо, якими є строки і порядок розгляду інноваційних проектів у кожному з фондів;

6) який з фондів і в якому розмірі отримує державне фінансування з бюджету;

7) здається сумнівною доцільність утримання адміністрації трьох фондів підтримки інновацій.

Уважаємо, що окреслені питання необхідно врегулювати окремим нормативно-правовим актом або об'єднати вказані фонди в один для скорочення витрат на утримання персоналу та керівництва.

Державна підтримка створення нових лікарських засобів може надаватися на засадах державно-приватного партнерства. Закон України «Про державно-приватне партнерство» (далі – Закон № 2404-VI) передбачає, що Національна академія наук України та національні галузеві академії наук можуть здійснювати співробітництво із приватними партнерами на підставі договору у сфері охорони здоров'я. У порядку здійснення державно-приватного партнерства може бути укладено договір про спільну діяльність або інший цивільно-правовий договір². Отже, приватним партнером може бути будь-який виробник лікарських засобів. Співробітництво у сфері охорони здоров'я може також передбачати створення інноваційних лікарських засобів.

Відповідно до ст. 18 Закону № 2404-VI встановлено, що державна підтримка здійснення державно-приватного партнерства може передбачати фінансування окремих робіт за рахунок коштів державного або місцевого бюджету, надання приватному партнеру певного обсягу товарів або робіт, необхідних для досягнення мети партнерства³. Виходячи із норм цього Закону України, Національна академія медичних наук України або окремий науково-дослідний інститут можуть укласти договір про спільну діяльність із фармацевтичним підприємством з метою створення нового лікарського засобу. Держава за рахунок бюджетних коштів може профінансувати окремі види досліджень, які необхідно здійснити для розроблення інноваційних ліків.

Науковці у галузі фармації висловлювали певні зауваження щодо застосування державно-

² Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 21.03.2021).

³ Там само.

приватного партнерства у процесі створення нових лікарських засобів. Так, О. В. Посилкіна та О. В. Літвінова звертають увагу на те, що Закон № 2404-VI не встановлює мінімальних розмірів участі приватного партнера та держави у проєкті, який здійснюється в порядку державно-приватного партнерства. Також не визначено роль Державного фонду регіонального розвитку в підтримці проєктів державно-приватного партнерства, не встановлено етапи реалізації відповідних проєктів [1, с. 85]. Погоджуючись із висловленими зауваженнями, зазначимо, що Закон № 2404-VI не визначає роль будь-яких фондів підтримки інновацій та наукових досліджень у здійсненні проєктів державно-приватного партнерства. Під час аналізу норм цього закону не можна зробити однозначний висновок про те, кому з партнерів належатимуть права інтелектуальної власності на створений інноваційний лікарський засіб.

Дослідники у галузі права висловлюють пропозиції щодо закріплення засобів державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів у галузевому законодавстві. Зокрема, А. В. Останіна пропонує доповнити Закон України «Про інноваційну діяльність» новою статтею 18-1 щодо підтримки інноваційної діяльності у фармацевтичній сфері. Така підтримка, на думку науковця, може полягати у наданні розробникам інноваційних лікарських засобів безповоротної допомоги для проведення наукових досліджень з державного бюджету [2, с. 84]. Поділяючи думку дослідниці про закріплення такої норми в Законі України «Про інноваційну діяльність», зауважимо, що вона не може мати декларативного характеру. Також варто було б уточнити, через який фонд підтримки інновацій здійснюватиметься державне фінансування розроблення інноваційних лікарських засобів.

В. М. Пашков зазначає, що інноваційне законодавство має чітко визначати джерела фінансування інноваційних проєктів підприємств фармацевтичної промисловості. Одним із таких джерел можуть бути державні інвестиційні ресурси, які мають надаватися для кредитування інноваційних проєктів фармацевтичних підприємств на пільгових умовах або на умовах майнового забезпечення і державних гарантій їх повернення [3, с. 208]. Заходи державної фінансової підтримки інноваційних проєктів зі створення інноваційних лікарських засобів можуть суттєво поліпшити конкурентоздатність вітчизняних фармацевтичних підприємств. Разом із тим держава повинна визначити ті фонди розвитку інновацій, які надаватимуть фінансову допомогу виробникам інноваційної фармацевтичної продукції.

Висновок

Законодавчі акти передбачають такі засоби підтримки інноваційної діяльності зі створення нових лікарських засобів:

1) надання податкових пільг науковим установам, що входять до Державного реєстру наукових установ, яким надається державна підтримка;

2) використання коштів Національного фонду досліджень України, Державної інноваційної фінансово-кредитної установи та Фонду розвитку інновацій для підтримки інноваційних проєктів у сфері фармації;

3) застосування засобів державної підтримки проєктів створення інноваційних ліків, які реалізуються у межах державно-приватного партнерства.

Удосконалення правового регулювання державної підтримки інноваційної діяльності зі створення нових лікарських засобів може полягати в такому.

1. Розроблення окремого підзаконного акта Кабінету Міністрів України, який би встановлював порядок звернення суб'єктів господарювання до різних фондів підтримки інновацій, надав можливість розмежувати сферу діяльності кожного з фондів і виключав би дублювання їх діяльності. Як альтернативу можна запропонувати об'єднання в один фонд Державної інноваційної фінансово-кредитної установи, Національного фонду досліджень України та Фонду розвитку інновацій.

2. Установлення в Законі України «Про державно-приватне партнерство» обов'язку названих вище фондів надавати підтримку для проєктів створення нових лікарських засобів, які реалізуються на підставі договорів про державно-приватне партнерство.

3. Установлення у Податковому кодексі України окремого збору з виробників фармацевтичної продукції для здійснення наукових досліджень з метою створення вітчизняних інноваційних лікарських засобів – фармацевтичного інноваційного збору.

4. Створення постановою Кабінету Міністрів України окремого Фонду розвитку фармацевтичних інновацій з метою фінансування наукових досліджень зі створення інноваційних лікарських засобів. Фінансування діяльності цього фонду пропонується здійснювати за рахунок фармацевтичного інноваційного збору.

Висловлені у цій статті ідеї та пропозиції можуть слугувати базою для подальших наукових досліджень у галузі створення інноваційних лікарських засобів.

Список бібліографічних посилань

1. Посилкіна О. В., Літвінова О. В. Актуальність впровадження механізмів державно-приватного партнерства при реалізації інноваційних проєктів зі створення лікарських засобів, призначених для лікування соціально загрозливих захворювань. *Фармацевтичний часопис*. 2019. № 1. С. 79–87.
2. Останіна А. В. Правова характеристика національної інноваційної системи на фармацевтичному ринку. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 80–86.
3. Пашков В. М. Інноваційна складова ринку лікарських засобів: проблеми господарсько-правового забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 204–213.

Надійшла до редколегії 24.03.2021

ВАСИЛЬЕВ С. В. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СОЗДАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ

Исследовано правовое регулирование государственной поддержки создания инновационных лекарственных средств. Установлены существующие меры содействия государства научным исследованиям в отрасли фармации. Названы предложения ученых относительно внедрения конкретных мер государственной поддержки инновационной деятельности в сфере создания новых лекарственных средств. Предложено внести изменения в действующее законодательство относительно установления порядка и условий предоставления государственной поддержки отдельным инновационным проектам за счет средств фондов содействия инновациям.

Ключевые слова: *лекарственные средства, государственная поддержка, инновационный проект, правовые основы.*

VASYLIEV S. V. LEGAL BASIS OF STATE SUPPORT FOR CREATING INNOVATIVE MEDICINAL PRODUCTS

The study is focused on the legal regulation of state support for the creation of innovative medicinal products. Establishment of the measures of state support for scientific research for creating innovative medicinal products within legislative acts and by-laws should help to increase the competitiveness of the pharmaceutical industry in Ukraine.

The government declares the provision of support for scientific research in the field of creating innovative medicinal products. The legislation establishes the conditions for registering an innovative project, provides the maintenance of the Register of scientific institutions that received the state support.

A detailed characteristic of the existing means of the state support for scientific research in the pharmaceutical industry is provided. The state supports innovations by establishing tax incentives for research institutions and providing funding for some innovative projects. Support for innovations is carried out by the State Innovative Financial and Credit Institution, the National Research Fund of Ukraine and the Innovation Development Fund. Funding for the creation of innovative medicinal products can be realized through public and private partnership.

The scholars have declared their propositions regarding the introduction of specific measures of the state support for innovations in the field of creating new medicinal products. It has been offered to amend the current legislation on the issues of state funding of scientific research in the sphere of developing new medicinal products. It is necessary to delineate the competence of various funds for promoting innovations in relation to supporting innovations in the field of pharmacia. It is important that the law should provide the procedure and conditions for supporting public and private partnership projects at the expenses of funds for promoting innovations.

Key words: *medicinal products, state support, innovative project, legal basis.*

ІГОР ОЛЕКСІЙОВИЧ ПАНОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1462-2316>,

e-mail: panov.i.a@ukr.net

РОЛЬ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В ОХОРОНІ ТВАРИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ

Досліджено законодавство та практику його застосування щодо митного й іншого документального оформлення операцій із переміщення через митний кордон України зразків диких тварин, виявлено основні недоліки у процедурах попередження незаконного вивезення представників дикої фауни, запропоновано механізми унеможливлення та попередження передачі для митного оформлення незаконно добутих диких тварин з метою їх вивезення за межі країни.

Ключові слова: *митне право, митне законодавство, митне оформлення, митниця, дикі тварини.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Україна досить багато зусиль докладає для реалізації свого потенціалу як транспортного вузла не лише європейського, а й світового масштабу. Так, реалізуються різні інфраструктурні проекти, спрощуються дозвільні процедури, проводиться необхідна дипломатична робота. Особливо актуальною така робота стала після збройної агресії проти України та фактичного зменшення потоку товарів через нашу територію. Планомірний рух у цьому напрямку дає певні результати, але завжди є інша сторона медалі. Розвиток напрямків транспортного сполучення супроводжується збільшенням переміщення не тільки звичних товарів, які є предметом легальної міжнародної торгівлі. Водночас збільшується рух товарів, які переміщуються з порушенням національного законодавства та правил міжнародної торгівлі.

Для унеможливлення незаконного переміщення через кордон об'єктів матеріального світу кожна країна має власне митне й інше законодавство. Слід зазначити, що діяльність митних органів України хоча і регулюється Митним кодексом України, проте має використовуватися весь спектр законодавчих вимог щодо діяльності, яка пов'язана з переміщенням об'єктів через митну територію України. У зв'язку із цим часто виникають проблеми у практиці реалізації законодавства. Так, інколи предметами, які переміщуються через державний кордон, є живі дикі тварини. Порядок їх переміщення має регулюватися не лише митним, але й іншим галузевим законодавством (ветеринарним, санітарним, екологічним то-

що). Проте відповідні посадові особи митних органів, не маючи прямих вказівок у митному законодавстві, допускають переміщення таких об'єктів через митний кордон України з порушенням чинних вимог щодо поводження з тваринами.

Стан дослідження проблеми

Проблемам адміністративно-правової охорони тваринного світу і ролі міліції в її здійсненні було присвячено дисертаційне дослідження В. І. Книша [1], проте у вказаній роботі не набули достатнього висвітлення саме митні процедури як механізми захисту тваринного світу від незаконного переміщення за межі України. Дисертаційне дослідження П. В. Тихого «Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни» [2] було проведено в розрізі дотримання саме екологічного та природоресурсного законодавства, практика і механізми митного оформлення переміщення диких тварин детально не розглядалися.

Тому, враховуючи специфіку правозастосування в Україні, з огляду на зміни законодавства, системи правоохоронних органів і практики їх діяльності, на сьогодні не знайшли достатнього наукового опрацювання питання захисту тваринного світу України за допомогою механізмів та процедур митного оформлення переміщення через митний кордон України диких тварин.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в удосконаленні митного законодавства України стосовно

створення та функціонування механізмів захисту тваринного світу.

Завданнями статті є: дослідити законодавчі вимоги до митного оформлення переміщення диких тварин через митний кордон України; виявити проблемні питання у практиці попередження незаконного переміщення диких тварин за межі України; здійснити наукове обґрунтування необхідних змін до законодавства для унеможливлення незаконного вилучення з навколишнього середовища диких тварин з метою їх подальшого вивезення з України.

Наукова новизна дослідження

Новизна статті полягає в науковому обґрунтуванні пропозицій щодо розробки та запровадження у практиці митного оформлення диких тварин механізмів автоматизованого обміну інформацією про переміщення диких тварин через митний кордон України між органами митного та/або ветеринарного контролю й органами Державної екологічної інспекції з метою створення механізму попередження незаконного вилучення з навколишнього середовища диких тварин з метою їх подальшого вивезення з України.

Виклад основного матеріалу

Стосовно переміщення тварин через митний кордон України правове регулювання залежить від двох основних чинників: статусу суб'єкта, який здійснює перевезення (громадянин – фізична особа чи суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності), і видів тварин, які переміщуються через кордон.

Стосовно статусу суб'єкта, який здійснює переміщення живих тварин через митний кордон України, законодавець досить чітко визначився в Митному кодексі України, ч. 1 ст. 378 якого передбачає: «Пропуск на митну територію України товарів, що класифікуються в 1–24 групах УКТ ЗЕД та ввозяться громадянами для вільного обігу, в будь-яких обсягах не дозволяється»¹. Відповідно до Митного тарифу України всі живі тварини, крім окремих позицій (морепродуктів, культур мікроорганізмів, пересувних звіринців тощо), належать до групи 1 УКТ ЗЕД². Таким чином,

громадянам, які не мають статусу суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, не дозволяється провезення на територію України живих тварин.

Проте ч. 2 ст. 378 Митного кодексу України встановлює певні винятки: «Обмеження, встановлене частиною першою цієї статті, не поширюється на: ... 4) домашніх тварин». Тут вступає в дію другий чинник, який впливає на правовий режим переміщення тварин через митний кордон України, – вид тварини.

Аналіз законодавства України з виходом за межі виключно митного законодавства дозволяє виділити кілька правових режимів живих тварин, за якими здійснюється правове регулювання поведінки з ними. Основними з таких видів, які впливають на правовий режим, є поділ на домашніх, сільськогосподарських, тяглових, диких тварин і тварин, які самі є продуктами харчування, готовими до споживання безпосередньо або після «кулінарної» обробки.

Слід зазначити, що Митний кодекс України щодо живих тварин оперує поняттями «тварини», «домашні тварини» і «тяглові тварини». Під тваринами в цілому, виходячи зі змісту Кодексу, узагальнюються всі представники тваринного світу в біологічному розумінні цього терміна.

Поняття тяглових тварин не розкривається та згадується лише один раз стосовно звільнення від гарантій дотримання вимог митного режиму тимчасового ввезення. Таке поняття не вимагає особливої уваги в контексті цього дослідження. Домашні тварини досить часто згадуються в тексті Митного кодексу України, проте зміст цього поняття не розкривається.

Аналіз чинного законодавства України дає змогу виділити кілька нормативних актів, які тією чи іншою мірою встановлюють правове регулювання поведінки з тваринами та розкривають зміст названих вище понять.

Зокрема, ч. 1 ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» дає визначення одного з об'єктів правового регулювання цього Закону і передбачає: «Дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної

¹ Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 08.05.2021).

² Про Митний тариф України : Закон України від 04.06.2020 № 674-IX // БД

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20> (дата звернення: 08.05.2021).

волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі»¹. Аналіз вказаного положення не дає змоги чітко визначити критерії виділення або віднесення того чи іншого представника тваринного світу до диких або домашніх тварин.

Тому для митного й адміністративного права більш доцільним є звернення до ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», в якій надаються такі поняття, які є актуальними для цього дослідження:

- тварини – біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, в тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові;

- дикі тварини – тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, в тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах;

- домашні тварини – собаки, коти й інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі;

- сільськогосподарські тварини – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження².

Саме Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» є джерелом, у першу чергу, адміністративного права, за правовою конструкцією всі поняття в ньому максимально наближені до потреб митного законодавства, але не враховують природної або екологічної цінності того чи іншого представника тваринного світу. Митне законодавство, використовуючи вказані вище поняття, також мало сприяє виконанню екологічної функції права в цілому. Водночас окремі положення митного регулювання (нетарифної та офіційної природи) спрямовані на попередження

завдання шкоди довкіллю в цілому і тваринному світу зокрема.

Слід зазначити, що на режим і правове регулювання переміщення тварин через кордон України окремо впливають деякі особливості видового складу тварин, які переміщуються. Йдеться про транскордонне переміщення об'єктів, які захищаються Конвенцією про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення³ (відома під назвою – Конвенція СІТЕС). Указана Конвенція вимагає від митних органів України дотримуватися правил міжнародного переміщення зразків тварин і рослин, які захищаються цією Конвенцією, зокрема попереднього отримання та пред'явлення дозволів на імпорт чи експорт тварини, який, у свою чергу, передбачає досить ґрунтовну перевірку: мети переміщення, умов для утримання та догляду, наслідків для популяції. Така перевірка здійснюється відповідними науковими й адміністративними органами країн. Однак слід зазначити, що такі вимоги стосуються досить обмеженого кола видів фауни, які мають режим «зникаючих або таких, що знаходяться під загрозою зникнення». У разі, якщо тварина не має такої ознаки, переміщення відбувається на загальних підставах за умови виконання вимог ветеринарного законодавства.

Таким чином, слід констатувати, що митне законодавство України не передбачає особливих процедур захисту тваринного світу України, за винятком механізмів, передбачених для об'єктів Конвенції СІТЕС, а Митний кодекс України не диференціює режим пропуску тварин через митний кордон України залежно від віднесення тварини до видів диких тварин. Для митних органів України експорт свійської свині чи дикої свині (вепра) взагалі не впливає на перелік документів і процедуру митного оформлення вантажів.

Курс на спрощення всіх дозвільних процедур в Україні, в тому числі митних, запровадження принципу «єдиного вікна» призвели до того, що країна стала досить зручним хабом для незаконної торгівлі дикими тваринами. При цьому потерпає і дика природа України. Так, останнім часом все частіше в засобах масової інформації почали з'являтися

¹ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 08.05.2021).

² Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 08.05.2021).

³ Конвенцією про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : від 03.03.1973 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129 (дата звернення: 08.05.2021).

сюжети про затримання партій диких тварин на митниці¹, факт незаконності вивезення підтверджується компетентними природоохоронними органами України². Вивозяться здебільшого невеликі птахи. Більше того, такий процес набирає ознак організованого бізнесу³. Слід зазначити, що проблема незаконного перевезення тварин є проблемою не тільки України⁴, інше питання – як із цим бореться Україна і які механізми розробляються.

Убачається необхідним указати на наявність окремих засобів попередження незаконного вилучення тварин із навколишнього середовища та їх вивезення. Однак такі механізми існують у межах різних галузей законодавства, а їх дотримання покладено на різні органи державної влади, які не узгоджують свою діяльність між собою.

Так, для експорту диких тварин додатково до документів як на інший вантаж необхідно подавати ветеринарний сертифікат або інший ветеринарний документ (залежно від вимог країни-імпортера). Документи про законність походження таких тварин, з точки зору чинного екологічного законодавства, не вимагаються. Як правило, документами походження тварин у всіх випадках затримання тварин на кордоні були накладні чи договори

з розплідниками. Самі митні органи не мають права вимагати підтвердження законності діяльності таких «розплідників». А враховуючи терміновість і зафіксовану в митному законодавстві першочерговість митного оформлення живих тварин, на це просто немає часу. І це в той час, як значна частина тварин, які вивозяться з України, в неволі можуть утримуватися, але не розмножуються. Дошки інтернет-оголошень у сезон містять значну кількість оголошень як про купівлю, так і про продаж цілих партій тварин, особливо птахів.

Органи ветеринарного контролю у процесі видачі відповідних сертифікатів і паспортів також не мають права перевіряти законність діяльності розплідників, які видають документи про походження тварин.

Тому складається ситуація, коли в умовах досить жорсткої регламентації державних перевірок, на перший погляд, неможливо попередити вивезення представників дикої фауни України за кордон і припинити діяльність незаконних мисливців за тваринами, які прикриваються діяльністю розплідників. Проте це тільки на перший погляд. Відповідно до Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, «у місцях, де утримуються та розводяться дикі тварини, які перебувають у стані неволі, має бути забезпечено їх облік шляхом ведення відповідного журналу. ... В журналі зазначається така інформація: ... дані про власника або утримувача тварини, в/з господарстві(а) якого тварина утримується/вибуває; дані про господарство, в/звідки якому утримується/прибула тварина; дані про перевізника (найменування); дата та причини вибуття/прибуття тварини з/в господарства(о); дані електронного чипування та (або) генетичної ідентифікації (за наявності), ідентифікаційні мітки (вушні бирки, татування тощо), для птахів – номери кілець (зазначаються за наявності); біологічний вид, назва (наукова назва) тварин; дата народження або орієнтовний вік тварини на момент прибуття; документ про походження тварини (вилучена з природного середовища, ввезена в Україну з інших країн, факт купівлі, обміну, отримання у спадок тощо), відомості про батьків (за наявності). ... Про набуття у власність тварини, у тому числі про народження тварини, протягом 24 годин письмово повідомляють відповідний територіальний (міжрегіональний територіальний) орган Держекоінспекції із зазначенням таких відомостей: документ про походження тварини (вилучена з природного середовища,

¹ Понад 1,5 тис. затриманих митниками в Борисполі щиглів випустять на свободу – Семерак // Interfax-Україна : сайт. 18.01.2019. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/559772.html> (дата звернення: 08.05.2021); «Співоча контрабанда» – 250 рідкісних птахів з України затримали на митниці в Угорщині // Mukachevo.net : сайт. 17.02.2017. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/196491> (дата звернення: 08.05.2021).

² Державні інспектори Столичного округу беруть участь у роботі комісії для визволення щигликів, виявлених на території Міжнародного аеропорту «Бориспіль» // Державна екологічна інспекція України : офіц. сайт. 17.01.2019. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/136> (дата звернення: 08.05.2021).

³ Браконьєри вивозять з України тисячі співочих птахів: об'єми контрабанди вражають // 24АГРО : сайт. 16.02.2021. URL: https://agro.24tv.ua/brakoniyeri-vivozyat-ukrayinitsiyachi-novini-ukrayini-i-svitu_n1543417 (дата звернення: 08.05.2021).

⁴ Перевозив на собі: у США заарештували чоловіка за контрабанду співочих птахів // Фокус : сайт. 28.04.2021. URL: <https://focus.ua/uk/world/481315-perevozil-na-sebe-v-ssha-arestovali-muzhchinu-za-kontrabandu-pevchih-ptic> (дата звернення: 08.05.2021).

ввезена в Україну з інших країн, факт купівлі, обміну, отримання у спадок тощо) ...»¹.

Таким чином, чинне законодавство України передбачає механізм контролю за діяльністю розплідників з боку Державної екологічної інспекції. Інше питання, що вказана інспекція не має і не отримує відомості про факти переміщення диких тварин через митний кордон України. І проблема знаходиться саме у площині митного законодавства та взаємодії митних органів з іншими компетентними органами України. Враховуючи документальний характер усіх митних процедур, усі факти проходження тварин через митницю, особи, відповідальні за експорт, і документи, надані для підтвердження походження тварин, чітко фіксуються. Тому не має бути складностей із документальним доказуванням саме цих аспектів незаконності переміщення через кордон тварин. Однак документи, якими супроводжувалися тварини, мають в автоматичному режимі надсилатися до державної екологічної інспекції. Таку інформацію може бути надіслано до Держекоінспекції й органами ветеринарного контролю, до яких звертаються зацікавлені суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності для отримання ветеринарних свідоцтв та інших документів.

Надсилання такої інформації не може зупиняти митного оформлення переміщення тварин, однак є засобом наступного державного контролю. Державна екологічна інспекція, у свою чергу, звіряє отримані від митних органів документи з базою інформації, що надається суб'єктами, які здійснюють розведення диких тварин. відсутність у Держекоінспекції інформації про заявлених до митного оформлення тварин або невідповідність їх кількості є підставою для перевірки такого суб'єкта господарювання, а також застосування заходів адміністративно- або кримінально-правового характеру за незаконне вилучення об'єктів тваринного світу зі стягненням шкоди, завданої довкіллю. Факт вилучення, кількість і видовий склад тварин доводяться документами, наданими для митного оформлення. Особою, яка незаконно вилучила тварин із навколишнього середовища, має вважатися особа, яка підписала документи про

походження тварин (накладні розплідника, договори купівлі-продажу тварин тощо).

Застосування такого механізму не потребує значних фінансових ресурсів з боку держави, система відповідних органів уже сформована та діє, компетенція посадових осіб виписана в законодавстві та перевірена практикою його застосування. Автоматичний обмін інформацією між митними органами й іншими органами державної влади про факт переміщення диких тварин не є порушенням прав громадян, у тому числі на захист персональних даних, у зв'язку з тим, що до таких операцій допущені виключно суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності. Для початку роботи такої системи потрібно ухвалити відповідний нормативний акт, яким слід передбачити створення та функціонування алгоритму обміну інформацією про операції з переміщення диких тварин між митними органами або органами ветеринарного контролю та Державною екологічною інспекцією.

Висновки

1. Україна потребує створення митних механізмів захисту тваринного світу від неконтрольованого вивезення диких тварин з території України та боротьби з міжнародною системою незаконної торгівлі зразками дикої фауни світу.

2. Із метою формування механізмів загальної превенції правопорушень, пов'язаних із незаконною міжнародною торгівлею об'єктами тваринного світу, необхідно розробити й ухвалити положення про автоматичний обмін інформацією та документами, наданими для митного оформлення переміщення через кордон України диких тварин. Отримувачами вказаної інформації є органи Державної екологічної інспекції.

3. Невідповідність інформації, наданої для митного оформлення переміщення диких тварин, та інформації, яка є в розпорядженні Держекоінспекції, щодо обсягу розведення й утримання тварин має бути підставою для застосування механізмів юридичної відповідальності за незаконне добування тварин із навколишнього середовища.

Список бібліографічних посилань

1. Книш В. І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 187 с.

¹ Порядок утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах : затв. Наказом М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 30.09.2010 № 429 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-10> (дата звернення: 08.05.2021).

2. Тихий П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2000. 165 с.

Надійшла до редколегії 11.05.2021

ПАНОВ И. А. РОЛЬ ТАМОЖЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАКТИКИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В ОХРАНЕ ЖИВОТНОГО МИРА УКРАИНЫ

Исследованы законодательство и практика его применения в отношении таможенного и другого документального оформления операций по перемещению через таможенную границу Украины образцов диких животных, выявлены основные недостатки в процедурах предупреждения незаконного вывоза представителей дикой фауны, предложены механизмы предотвращения и предупреждения передачи для таможенного оформления незаконно добытых диких животных с целью их перемещения за пределы страны.

Ключевые слова: таможенное право, таможенное законодательство, таможенное оформление, таможня, дикие животные.

PANOV I. O. ROLE OF CUSTOMS LEGISLATION AND PRACTICE OF ITS IMPLEMENTATION IN THE PROTECTION OF FAUNA OF UKRAINE

The article is focused on studying the role of legislation and state policy in the customs sphere in ensuring the preservation of wildlife in Ukraine in the context of the possibility of exporting samples of wild animals outside Ukraine. The main problems of prevention of illegal seizure of wild fauna samples for their further movement outside Ukraine have been identified.

The main factors influencing the impossibility of preventing the export of wild animals outside Ukraine are the state policy on simplification of customs clearance of goods and the introduction of the “single window” principle. Those mechanisms themselves do not create the preconditions for the movement of illegally seized wild animals across the border. However, the lack of mechanisms for the exchange of information between customs and veterinary authorities and environmental authorities leads to a lack of mechanisms for environmental authorities to respond to the facts of illegal removal of wild animals from the environment. In turn, customs and veterinary authorities are deprived of the powers to control the legality of the origin of wild animals to be moved across the border of Ukraine.

The author has emphasized the need to develop automated algorithms for the exchange of information on the movement of wild animals across the border between the relevant government agencies in order to further control the legality of the origin of animals and bring to justice those who illegally released wild animals.

The results of the study can be used in the practice of customs legislation in order to establish mechanisms to prevent illegal movement of wild animals across the state border and bring to justice those guilty of removing animals from the environment in violation of the current legislation of Ukraine.

Key words: customs law, customs legislation; customs clearance, the Customs, wild animals.

ОЛЕНА ВІКТОРІВНА ПІХУРЕЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-7512-951X>,
e-mail: elena.pihurets@gmail.com;

АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПІХУРЕЦЬ,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;
e-mail: andrey.pikhurets@gmail.com

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Зроблено спробу провести науково-теоретичний аналіз змісту права інтелектуальної власності. Розглянуто існуючі наукові підходи до визначення системи особистих немайнових прав і майнових (виключних) прав на результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них об'єкти. Визначено сутність системи особистих немайнових прав і майнових (виключних) прав на результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них об'єкти. Виявлено недоліки та прогалини в системі цивільно-правової охорони особистих немайнових і майнових (виключних) прав суб'єктів права інтелектуальної власності. Сформульовано перспективні напрями вдосконалення законодавства в цій сфері.

Ключові слова: результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти, правоволоділець, особисті немайнові права, майнові права, виключні права.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним з основних пріоритетів сучасної України є правове і соціально-економічне забезпечення розвитку науково-технічного прогресу та захисту прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Жодна країна в сучасних умовах інноваційної економіки не може ефективно розвиватися, не маючи відповідного науково-технічного потенціалу. Більше того, в умовах глобалізації світових процесів науково-технічний потенціал набуває для кожної країни стратегічного значення.

Зростання ролі та значення об'єктів права інтелектуальної власності для науково-технічного прогресу, у свою чергу, зумовлює необхідність постійно оновлювати національне законодавство в цій сфері. Зазначимо, що законодавство України у сфері права інтелектуальної власності створювалося в умовах її незалежності, майже з чистого аркуша. До 1991 р. Україна власного законодавства в зазначеній сфері не мала. Хоча законодавство ще залишається недосконалим і містить окремі істотні недоліки, прогалини, суперечливі положення, термінологічні розбіжності, проте воно знаходиться в постійній динаміці. Останнім часом національне законодавство у сфері права інтелектуальної власності зазнало значних змін, особливо у сфері авторського та патентного права. Однак цього недостатньо, оскільки від

надійної та ефективної правової охорони права інтелектуальної власності залежить рівень соціально-економічного розвитку України і, відповідно, національна безпека.

Однією з основних складових інтелектуального законодавства України є положення щодо суб'єктивних прав правоволоділців результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів. Суб'єктивні права правоволоділців поділяються на дві правові можливості (правомочності), які, з одного боку, мають особистий характер і становлять особисте немайнове право, дозволяючи зберегти особистість творця (автора, винахідника) в тому вигляді, в якому вона втілена в його творі (результаті), а з іншого боку, мають майновий (економічний) характер і утворюють майнове (виключне) право, що дає змогу творцю (автору, винахіднику, іншому правоволоділцю) отримати економічну вигоду від використання об'єкта права інтелектуальної власності або розпорядження своїм правом на використання (уступати чи давати дозвіл) зазначеного об'єкта.

Однак оновлення та вдосконалення системи національного законодавства у сфері права інтелектуальної власності неодмінно стикатиметься з деякими методологічними проблемами, а саме вибору підходу до розуміння юридичної природи (сутності) цих прав

і концепції побудови системи правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів. Відповідно, для вирішення зазначених питань потрібно використовувати сучасні наукові підходи.

Стан досліджень проблеми

Питання, пов'язані з визначенням змісту права інтелектуальної власності, в різних аспектах досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких: Б. С. Антімонов, І. А. Блинець, Е. П. Гаврилов, В. А. Дозорцев, В. О. Калятін, О. А. Підопригора, О. О. Піленко, О. П. Сергєєв, В. І. Серебровський, К. А. Флейшиць, а також іноземні юристи Л. Бентлі, Р. Дюма, Д. Ліпчик, Б. Шерман. Однак необхідність окремого дослідження проблемних питань щодо визначення змісту права інтелектуальної власності не втрачає своєї актуальності донині.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є науково-теоретичний аналіз змісту права інтелектуальної власності та розгляд існуючих наукових підходів до визначення системи особистих немайнових прав і майнових (виключних) прав на результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них об'єкти, а також віднайдення оптимального режиму охорони прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти. *Завданнями* статті є дослідження сутності і природи змісту права інтелектуальної власності та окремих його складових, на основі результатів дослідження проблем правової охорони особистих немайнових і майнових (виключних) прав виявити недоліки та прогалини в системі цивільно-правової охорони особистих немайнових і майнових (виключних) прав суб'єктів права інтелектуальної власності, дати їм відповідну оцінку та сформулювати напрями вдосконалення законодавства в цій сфері.

Наукова новизна дослідження

Дістало подальшого розвитку розуміння змісту права інтелектуальної власності з точки зору побудови оптимальної системи правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів в контексті глобалізаційних світових процесів. Визначено сутність системи особистих немайнових прав і майнових (виключних) прав на результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них об'єкти. Обґрунтовано положення, що суб'єктивне право на результат інтелектуальної, творчої діяльності та

прирівняні до них об'єкти може бути або майновим (виключним), або особистим немайновим, але не тим і іншим одночасно. Відповідно, воно не може включати в себе одночасно і майнові, і немайнові правомочності.

Основу *методології* дослідження обраної проблеми становлять системний підхід, а також діалектичний, формально-логічний, структурно-функціональний та інші загальнонаукові методи дослідження і спеціально-юридичні методи – порівняльно-правовий і формально-юридичний. Основою дослідження є діалектичний метод пізнання правових явищ. Особисті немайнові і майнові відносини, що стосуються цивільно-правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів, розглядаються як складова частина соціальних відносин. Ця обставина визначає й динаміку нормативного регулювання майнових відносин у зазначеній сфері, пошук і трансформацію правових засобів, спрямованих на створення надійної та ефективної системи правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів.

Виклад основного матеріалу

У процесі рекодифікації цивільного законодавства, в тому числі норм Загальної частини кн. 4 ЦК України, варто визначитися з концептуальним розумінням правової природи майнових (виключних) та особистих немайнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти. Це стосується визначення особистих немайнових і майнових (виключних) прав, а також сутності їх змісту й унесення відповідних змін до положень як ЦК України, так і спеціальних законодавчих актів у сфері права інтелектуальної власності.

Право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти як суб'єктивне право надає його володільцю певні юридично забезпечені можливості (правомочності). Традиційно суб'єктивне право складається з безлічі правомочностей не тільки майнового, а й немайнового, а точніше – особистого змісту. Зміст права інтелектуальної власності складають сукупність установлених правомочностей, що належать правоволодільцю. Так, наприклад, В. І. Серебровський визначав зміст авторського права як сукупність наданих автору прав (правомочностей), необхідних для охорони інтересів, що виникають у зв'язку зі створенням твору і використанням його суспільством [1, с. 94–95]. Відомо, що право інтелектуальної власності

має дуалістичний характер, тобто складається з особистих немайнових та майнових (виключних) прав. Законодавство України також визначає, що право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається кодексом та іншим законодавством (ч. 2 ст. 418 ЦК України).

Отже, враховуючи законодавче розуміння змісту права інтелектуальної власності, суб'єктивне право на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти може бути або майновим (виключним), або особистим немайновим, але не тим і іншим одночасно. Відповідно, воно не може включати в себе одночасно і майнові, і немайнові правомочності. Фактично йдеться про різні майнові та немайнові права володільців (право авторства, право на ім'я, право на публічну демонстрацію тощо), а не про єдине право, що поєднує безліч різнорідних правомочностей.

До того ж слід відмітити існування ще й «моністичної теорії», представники якої заперечують поділ на особисті і майнові права, на їхню думку, вони нерозривно пов'язані [2, с. 132]. Такий підхід оснований на тому, що використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів як комплексу прав володільця спрямоване на задоволення його особистих і економічних інтересів. Так, В. І. Серебровський уважав, що всі надані автору правомочності тісно пов'язані одна з одною і кожна з них певною мірою здійснює і охороняє як особисті немайнові, так і майнові інтереси автора [1, с. 101–103, 107]. Виключними правами є суб'єктивні права, які забезпечують їхнім суб'єктам виключні правомочності на вчинення певних дій з одночасною заборонаю всім іншим особам без згоди суб'єктів цих прав учинення вказаних дій (позитивна та негативна (заборонна) сторони виключних прав) [1, с. 23–24].

Аналогічної точки зору дотримувалися Б. С. Антімонов і К. А. Флейшиць [3, с. 41–42, 57–61], М. В. Гордон [4, с. 77–78]. Так, на їхню думку, виключний характер прав автора впливає з того, що це право значною мірою пов'язане з особою автора і полягає в його невідчужуваності. У подальшому зазначену думку підтримав Е. П. Гаврилов [5, с. 22]. О. П. Сергєєв стверджував, що особисті немайнові та майнові права автора твору, в ... законодавстві і доктрині права інтелектуальної власності традиційно називаються виключними [6, с. 148].

Однак існує і протилежна думка. Так, Г. Ф. Шершеневич уважав, що виключне право ... не пов'язано з питанням про авторство духовного продукту і дуже легко відривається від особистості тієї людини, духовній творчості якої зобов'язаний своїм існуванням об'єкт права. Авторське право в руках видавця ... залишає особу творця зовсім осторонь [7]. У певних випадках окремі дії надають майнову вигоду особі, яка їх здійснює, якщо від учинення таких самих дій будуть усунені інші особи. Оскільки мета юридичного захисту полягає в тому, щоб надати визначеним особам виключної можливості вчинення певних дій із заборонаю всім іншим можливості копіювати, то ці права варто визнати виключними [8, с. 71–72]. О. О. Піленко при характеристиці змісту патентних прав наголошував, що такі права належать виключно патентоволодільцю. Тільки він може продавати, виготовляти чи застосовувати винахід. Економічне використання цього монополістичного становища може бути вчинено у двох формах: або винахідник працює сам, або він же за гроші знімає з третіх осіб покладену на них заборону, дозволяючи їм продавати чи застосовувати винахід [9, с. 445]. В. Д. Спасович [10], Я. А. Канторович [11, с. 2] також акцентували увагу на майновому характері виключних прав.

Отже, категорія виключних прав відома науці цивільного права вже досить давно, проте серед науковців немає єдиного розуміння їх сутності. У зв'язку з цим можна виділити три точки зору. Представники першої (О. С. Іоффе, І. А. Близнець, О. К. Юрченко) стверджують, що виключними можуть вважатися тільки особисті немайнові права, характерними властивостями яких є їх нерозривний зв'язок з особою, невідчужуваність, непередаваність, адже законодавство наділяє автора виключним правом у тому сенсі, що, крім випадків, зазначених у законі, використання твору без згоди автора не допускається [12, с. 51–52; 13, с. 190]. Відповідно до другої точки зору (О. П. Сергєєв [14, с. 192–193], І. В. Єрьоменко) до виключних прав належать як особисті немайнові, так і майнові права. Прихильники третьої точки зору (Г. Ф. Шершеневич, С. Н. Ландкоф [15], В. А. Дозорцев [16], Є. П. Гаврилов [5, с. 22], І. Е. Маміофа [17]) вважають, що виключними можуть бути тільки майнові права на об'єкти права інтелектуальної власності, тому що це прямо передбачено в чинному законодавстві як правомочність використання об'єкта. До того ж це право виключає можливість інших осіб використовувати охоронюваний об'єкт права інтелектуальної власності без

згоди правоволодільця [15, с. 70; 18, с. 230–231; 19, с. 129]. Тобто виключність права полягає не в його невідчужуваності, а в тому, що лише володільць цього права приймає рішення щодо здійснення своїх правомочностей на використання твору [20, с. 120].

Позиція останньої групи авторів ґрунтується на тому, що виключні права виникли як особлива група прав на нематеріальні результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти для того, щоб забезпечити правовий механізм товарного обігу цих об'єктів. Через свою нематеріальність зазначені результати не здатні до участі в обігу самостійно на відміну від речей, тому в обігу беруть участь права на такі об'єкти, оскільки їх можна надати чи ними можна поступитися. До того ж закріплення за правоволодільцем лише абсолютного права в законодавстві є недостатнім для забезпечення його майнових інтересів. Саме тому має існувати така ознака майнового права на результат інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти, як виключність, адже поняття абсолютного права означає тільки те, що такому праву кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб («всіх інших») утриматися від порушення відповідного права. Особисті ж немайнові права не здатні до відчуження, не можуть забезпечити вищевказані функції, тому не є виключними.

Розуміння виключного права як права саме з майновим характером обумовлено його економічним змістом. Якщо виключне право – це легальна монополія, що забезпечує введення нематеріального об'єкта в цивільний обіг, то зміст його дійсно є майновим, оскільки саме сенс установлення режиму виключного права полягає в можливості забезпечити правоволодільцю отримання доходу від використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів, виключаючи при цьому третіх осіб. Тобто виключність права полягає в тому, що тільки правоволодільць може приймати рішення про вчинення відповідних дій щодо результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів, тоді як всі інші особи повинні не утримуватися від порушення прав на зазначені об'єкти, а в кожному конкретному випадку отримувати дозвіл від правоволодільця на використання результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів.

У зв'язку з цим Г. Ф. Шершеневич стверджував, що мета юридичного захисту полягає в наданні встановленим особам виключної

можливості здійснення певних дій із заборону всім іншим здійснювати аналогічні дії (заборона імітувати) [21, с. 333]. При цьому виключне право на результати творчої (інтелектуальної) діяльності розглядається як право з майновим характером. У свою чергу В. А. Дозорцев вважає, що особисті немайнові права належать до цивільного права взагалі не як об'єкти економічного обігу, в якому не беруть участь і не можуть брати участь за визначенням. Вони складають побічну, ... що має завданням забезпечити тільки їх захист деякими засобами цивільного права [20, с. 139]. Категорія виключних прав слугує меті тільки майнових відносин, забезпечує запуск об'єкта в економічний обіг, ніяких інших функцій не виконує. Зазначене знайшло відображення і в чинному законодавстві України.

Уперше на законодавчому рівні в 1928 р. у ст. 6 *bis* Бернської конвенції було визнано наявність окремого існування особистих немайнових прав автора. Основна мета введення особистих немайнових прав – забезпечити закріплення у свідомості суспільства зв'язку між особистістю автора і його твором. У статтях 8, 9, 11, 11 *bis*, 11 *ter* Бернської конвенції закріплено майнові права. Національне законодавство розділяє особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності (ч. 2 ст. 418, статті 423, 424, 438, 440, 452, 463, 474, 487, 490, 495, 503, 506 ЦК України). Відповідний поділ було запроваджено у спеціальному законодавстві у сфері права інтелектуальної власності та підтримано більшістю вчених.

Відповідно до статей 423, 438 ЦК України особисті немайнові права можуть належати безпосередньо тільки творцеві. Вони не залежать від майнових прав і тісно пов'язані з особистістю автора, охороняються безстроково і не можуть передаватися іншим особам, за винятком випадків, установлених законом. Після смерті автора до спадкоємців переходять не самі особисті права померлого учасника, а право на їх охорону та захист, яке є безстроковим. Тобто у правонаступників (спадкоємців, інших осіб) виникає право захищати авторство на твір, протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора (ст. 29 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Навпаки, майнові права можуть вільно переходити до інших осіб і мають терміновий характер (період їх дії обмежується строком життя автора та 70 роками після його смерті).

Отже, до виключних прав належать майнові права, здатні вільно переходити від одного суб'єкта до іншого. Цей висновок відповідає положенням міжнародного законодавства (наприклад, Бернській конвенції¹). При закріпленні немайнових прав у Бернській конвенції (ст. 6 *bis*) не використовується термін «виключні права», а в інших статтях, що регламентують майнові права, цей термін уже зустрічається. Цивільний кодекс України у статтях 424, 440, 452, 463, 474, 487, 490, 495, 503, 506 також визначає виключне право як майнове право особи. Так, наприклад, Закон України «Про авторське право і суміжні права» у ст. 1 визначає виключне право як майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми авторське право і (або) суміжні права на використання цих об'єктів авторського права і (або) суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу або заборони їх використання іншим особам у межах строку, встановленого в зазначеному Законі.

Особисті немайнові авторські права не мають економічного змісту, не є обігоздатними, незважаючи на існування правової норми про відшкодування моральної шкоди внаслідок порушення особистих прав. До таких особистих прав належать всі ті правомочності автора, якими забезпечується захист його авторського імені, наукової, науково-технічної, літературної та художньої репутації, його духовної особистості [11, с. 357].

Відповідно до термінології кн. 4 ЦК України майнові права називаються виключними правами [22, с. 578, 609, 625], змістом яких є правомочності на здійснення уповноваженою особою дій виключно і незалежно від сторонніх осіб щодо використання результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів, що охороняється нормами права, і розпорядження ним (дозволяти використання), а також правомочність перешкоджати неправомірному використанню результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів, у тому числі й забороняти таке використання, та інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (статті 424, 440, 452, 463, 474, 487, 490, 495, 503, 506 ЦК України).

Сучасна юридична наука вже поставила і вирішила безліч питань, що стосуються хара-

ктеристики майнових прав у цілому, головним чином через необхідність обґрунтування їх обігоздатності. Так, Ю. Е. Туктаров, провівши теоретичне дослідження, виділив три самостійні ознаки майнових прав: а) наявність зв'язку з майном; б) безпосереднє економічне значення; в) обігоздатність [23, с. 136]. Немає сумніву в тому, що ознаки економічного значення та обігоздатності характеризують і виключні права. Норми чинного законодавства України усувають сумніви в обігоздатності виключних прав, про що свідчить термінологія норм кн. 4 ЦК України, де прямо закріплено правомочність розпорядження (дозволяти використання) виключним правом і деталізовано порядок його здійснення (статті 424, 440, 452, 463, 474, 487, 490, 495, 503, 506 ЦК). У зв'язку з цим ідея відчуження виключних прав послідовно втілюється в нормах чинного законодавства, цілком закономірно і з точки зору різноманіття об'єктів цивільно-правового обігу. Однак стосовно наявності зв'язку з майном зауважимо, що майно та результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти є достатньо різними правовими категоріями. Перш за все результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти є немайновими благами та необмеженими у просторі і, відповідно, можуть належати необмеженій кількості осіб. Отже, в цьому випадку можемо вести мову про зв'язок, який забезпечує допуск цих об'єктів у цивільний обіг. Без установлення виключного права на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти їх участь в обігу була б неможлива.

У межах визначення змісту суб'єктивного права на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти завжди виникатиме питання про сутність виключних правомочностей, що складають його зміст. Фактично всі висловлювання з цього приводу можна умовно розділити на дві групи. Прихильники першої теорії виділяють заборонну функцію виключного права (Е. П. Гаврилов [24], Я. А. Канторович [11], О. О. Піленко [9], О. С. Іоффе [12, с. 51–52], Ю. Л. Бошицький [25, с. 322]). Так, О. О. Піленко вважав, що суть виключного права полягає в забороні використовувати об'єкт іншим суб'єктам, а виключність у власному використанні є лише рефлекс (наслідок) цієї заборони. Використовувати свій результат інтелектуальної, творчої діяльності може кожен і без виключного права, суть останнього полягає в забезпеченні саме виключності використання, а вона забезпечується тільки заборонаю [9, с. 139].

¹ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : від 24.07.1971 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051 (дата звернення: 25.04.2021).

До другої групи належать прихильники теорії, яка розкриває зміст виключного права через позитивну правомочність використання (Г. Ф. Шершеневич [26], В. А. Дозорцев [20]). Правоволоділець може самостійно здійснити використання об'єкта виключного права, йому не потрібно забороняти використання третім особам, це прямо встановлено законодавством. Особи, які бажають використовувати відповідний об'єкт, повинні отримати дозвіл від правоволодільца. Так, В. А. Дозорцев уважав, що суб'єкту інтелектуального права не треба «забороняти» використання результату інтелектуальної діяльності третім особам. Це лише обмежувало б права такого суб'єкта і означало б, що він повинен установлювати таку заборону в кожному окремому випадку, якщо заборона в загальній формі встановлена законом. Ця система властива абсолютним правам і знайшла своє відображення у праві власності [20, с. 31].

Розуміння виключного права лише через правомочність заборони не відображає повноцінно природи результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів. Виключність – це не належність права тільки одній певній особі, а закріплення прав за особами, які визначені в законодавстві. Саме тому в науковій літературі і законодавстві знайшла відображення позитивна функція виключного права, яка полягає в можливості монопольного використання об'єкта правоволодільцем, санкціонованого державою на певний термін і на певній території. Виключне право не має містити такий елемент, як право на заборону іншим використовувати об'єкт права інтелектуальної власності, адже воно і так передбачає необхідність усіх звертатися до правоволодільца за дозволом щодо використання, тобто ця заборона змістовно вже входить у виключне право.

Прихильники теорії виключних прав розглядають виключні права як позитивні права, що включають в себе правомочності з використання і розпорядження об'єктом [27, с. 616; 20, с. 291]. Тут правова охорона результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів і означає заборону. Право використання полягає в можливості правоволодільца монопольно здійснювати дії з комерційної експлуатації об'єкта, що приносить майнову вигоду, і заборону всім третім особам здійснювати такі дії без згоди володільца цих прав. Надання правоволодільцем відповідного дозволу є схожим до права на розпорядження цим правом.

У реалізації правомочностей пасивного типу (правомочності використання) і актив-

ного типу (правомочності розпорядження) відбувається зіткнення інтересів правоволодільца з інтересами інших осіб. Характер об'єктів формує риси правомочностей, що відрізняються від класичної тріади правомочностей власника.

Інші особи, які не є володільцями прав, можуть використовувати результат інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до нього об'єкти з дозволу правоволодільца (за винятком деяких обмежень і вилучень). Коли правоволоділець дозволяє іншим особам використовувати твір, він здійснює розпорядження своїм виключним правом, оскільки він або надає їм право на використання результату інтелектуальної діяльності та прирівняних до нього об'єктів у встановлених договором межах, або відступає (передає) їм своє виключне право в повному обсязі. Використання об'єкта спрямовано на реалізацію відповідних правомочностей, що становлять виключне право, тоді як розпорядження виключним правом спрямовано на введення цього права в цивільний обіг.

Правильність зазначених суджень підтверджує і Закон України «Про авторське право і суміжні права», де у ст. 1 визначено зміст виключного права як «можливість ... використання ... і видачі дозволу або заборони їх використання іншим особам ...». Отже, за законодавством правоволодільцю належить виключне право на використання результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів, а також можливість дозволяти або забороняти таке використання [28, с. 578, 609, 625]. Однак через таке закріплення законодавцем змісту виключного права стає незрозумілим, чи є право забороняти використання результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів лише однією з можливостей правоволодільца, тобто чи повинен автор сам заборонити використання цих об'єктів для третіх осіб, і тоді, в разі нездійснення зазначених дій, може будь-хто використовувати результат інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до нього об'єкти чи ні. Законодавець у частинах 1 і 2 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначає, що автору й іншій особі, яка має авторське право, належить виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання твору будь-яким одним або всіма відомими способами на підставі авторського договору. Використання твору будь-якою особою допускається виключно на основі авторського договору, за винятком випадків, передбачених статтями 21–25

Закона України «Про авторське право і суміжні права». Отже, заборона встановлена законодавством і додатково повідомляти про це будь-кому не потрібно, а правоволодільцю надається можливість дозволяти здійснення певних дій.

Таким чином, закріплене в законодавстві визначення виключних прав означає, що ніхто не має права без згоди правоволодільця результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів використовувати певними способами охоронюваний у такий спосіб об'єкт. Разом із тим сам правоволодільця може дозволити використання своїх виключних прав третім особам, тобто або в повному обсязі передати належні йому виключні права за договором про відступлення прав, або надати їх частково за ліцензійним договором. Зазначимо також, що виключність прав асоціюється з монополією їх володільця і часто характеризується як один із «легальних видів монополії».

Висновки

З'ясування відповідних і гнучких правових рішень у цій сфері, з одного боку, дасть можливість користувачам ефективно використовувати результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти в сучасних технологічних умовах, а з іншого, – забезпечить правоволодільцям необхідний ступінь правової охорони та захисту їхніх прав на зазначені об'єкти від можливого порушення.

Враховуючи законодавче визначення права інтелектуальної власності, суб'єктивне право на результат інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти може бути або майновим, або особистим немайно-

вим, але не тим і іншим одночасно. Відповідно, воно не може включати в себе одночасно і майнові, і немайнові правомочності. Правильніше говорити про декілька різних майнових і немайнових прав володільців (право авторства, право на ім'я, право на публічну демонстрацію тощо), а не про єдине право, що поєднує безліч різнорідних правомочностей.

У свою чергу, майнове право на результат інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до нього об'єкти за своєю суттю є виключним правом. Розуміння виключного права як права саме з майновим характером обумовлено його економічним змістом. Виключність його полягає в тому, що тільки правоволодільця може приймати рішення про вчинення відповідних дій щодо результатів інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до них об'єктів, тоді як всі інші особи повинні в кожному конкретному випадку отримувати дозвіл від правоволодільця на використання результату інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняних до нього об'єктів.

Також зазначимо, що при формулюванні змін і доповнень до цивільного законодавства у зв'язку з майбутньою рекодифікацією слід урахувати юридичну природу і зміст права інтелектуальної власності й окремих його складових. При цьому основна увага має приділятися деталізації окремих правомочностей, що входять до змісту особистого немайнового та майнового (виключного) права на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти. Тільки за таких умов можливо знайти оптимальний режим правової охорони прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності та прирівняні до них об'єкти.

Список бібліографічних посилань

1. Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права. М. : Изд-во АН СССР, 1956. 283 с.
2. Липчик Д. Авторское право и смежные права. М. : Ладомир ; Изд-во ЮНЕСКО, 2002. 788 с.
3. Антимонов Б. С., Флейшиц Е. А. Авторское право. М. : Госюриздат, 1957. 278 с.
4. Гордон М. В. Советское авторское право. М. : Юрид. лит., 1955. 232 с.
5. Гаврилов Э. П. Авторское право. Издательские договоры. Авторский гонорар. М. : Юрид. лит., 1988. 176 с.
6. Сергеев А. П. Авторское право // Гражданское право : учебник : в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М. : Проспект, 2000. Т. 3. С. 145–151.
7. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Изд. 10-е. М. : Изд-во Бр. Башмаковых, 1912. 951 с.
8. Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань, 1891. 313 с.
9. Пилленко А. А. Право изобретателя. М. : Статут, 2001. 688 с.
10. Спасович В. Д. Вопрос о так называемой литературной собственности : сочинения. СПб., 1890. Т. 3. 374 с.
11. Канторович Я. А. Авторское право на литературные, музыкальные, художественные и фотографические произведения. Новый закон 20 марта 1911. СПб., 1911. 792 с.
12. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций : в 3 т. Л. : Изд-во ЛГУ, 1965. Т. 3: Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право. 348 с.

13. Юрченко А. К. О природе авторского права // Проблемы гражданского права : сб. ст. / под ред. Ю. К. Толстого, А. К. Юрченко, Н. Д. Егорова. Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. С. 178–190.
14. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник. М. : Проспект, 2005. 752 с.
15. Ландкоф С. Н. Основы советского изобретательского права. Киев, 1961. 86 с.
16. Дозорцев В. А. Охрана изобретений в СССР. М. : ЦНИИПИ, 1967. 128 с.
17. Мамиофа И. Э. Правовые вопросы изобретательства. Л. : Лениздат, 1968. 104 с.
18. Райгородский Н. А. Изобретательское право СССР. М. : Госюриздат, 1949. 272 с.
19. Мельник Є. Ф. Здійснення і охорона авторських прав на винахід. Київ : Наук. думка, 1967. 194 с.
20. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права. Понятие. Система. Задачи кодификации : сб. статей / Исслед. центр частного права. М. : Статут, 2005. 416 с.
21. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. Тула : Автограф, 2001. 719 с.
22. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах / відп. ред. А. С. Довгерт, Н. С. Кузнецова. Київ : Юстиніан, 2005. Ч. 1. 712 с.
23. Туктаров Ю. Е. Имущественные права как объекты гражданско-правового оборота. *Актуальные проблемы гражданского права*. 2003. Вып. 6. С. 101–136.
24. Гаврилов Э. П. О «столкновениях» исключительных прав. *Хозяйство и право*. 2010. № 10. С. 9–19.
25. Бошицький Ю. Л. Актуальні питання правотворення у сфері інтелектуальної власності // Держава і право у світлі сучасної правової думки : зб. наук. праць на пошану акад. Ю. С. Шемшученка / редкол.: О. Ф. Андрійко, В. П. Горбатенко (співголова), В. Н. Денисов та ін. Київ : Юрид. думка, 2010. С. 321–329.
26. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права : в 2 т. М. : Статут, 2003. Т. 2: Товар. Торговые сделки. 544 с.
27. Анненков К. Н. Система русского гражданского права : в 2 т. 2-е изд. СПб., 1900. Т. 2: Права вещные. 697 с.
28. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / відп. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. 1. 832 с.

Надійшла до редколегії 27.04.2021

ПИХУРЕЦ Е. В., ПИХУРЕЦ А. А. ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Сделана попытка провести научно-теоретический анализ содержания права интеллектуальной собственности. Рассмотрены существующие научные подходы к определению системы личных неимущественных прав и имущественных (исключительных) прав на результаты интеллектуальной, творческой деятельности и приравненные к ним объекты. Определена сущность системы личных неимущественных прав и имущественных (исключительных) прав на результаты интеллектуальной деятельности и приравненные к ним объекты. Выявлены недостатки и пробелы в системе гражданско-правовой охраны личных неимущественных и имущественных (исключительных) прав субъектов права интеллектуальной собственности. Сформулированы перспективные направления совершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: результаты интеллектуальной деятельности и приравненные к ним объекты, правообладатель, личные неимущественные права, имущественные права, исключительные права, содержание, сущность.

PIKHURETS E. V., Pikhurets A. O. DOCTRINAL APPROACHES ON DETERMINING THE CONTENT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT

This article attempts to conduct a scientific and theoretical analysis of the content of intellectual property rights. The existing scientific approaches to determine the system of personal non-property rights and property (exclusive) rights to the results of intellectual activity and objects equated to them are studied. The essence of the system of personal non-property rights is determined.

Thus, the subjective right to the result of intellectual, creative activity and objects equated to them can be either property (exclusive) or personal non-property, but not both at the same time. Personal non-property rights can belong only to the creator (author). They do not depend on property rights and are closely related to the identity of the author (creator); are protected indefinitely and may not be transferred to other persons, except as provided by law. Personal non-property copyrights do not have economical content, are not negotiable, despite the existence

of a legal norm on compensation for non-pecuniary damage due to the violation of personal rights.

It is determined that the property right to the result of intellectual, creative activity and objects equated to them is an exclusive right in its essence. Its exclusivity is the fact that only the right holder may decide to take appropriate action on the results of intellectual, creative activities and objects equated to them, while all other persons must obtain permission in each case from the right holder to use the result of intellectual, creative activities and objects equated to it. Property (exclusive) rights can freely transferred to other persons and are urgent (the period of their validity is limited to the life of the author and 70 years after his death). Exclusive (property) rights are positive rights that include the right to use and dispose the object of intellectual property rights.

Deficiencies and gaps in the system of civil law protection of personal non-property and property (exclusive) rights of intellectual property rights have been identified. The authors have formulated perspective directions for improving the legislation in this area.

Key words: *results of intellectual, creative activity and objects equated to them, the right holder, personal non-property rights, property rights, exclusive rights, content, essence.*

ОКСАНА ВІКТОРІВНА ЧЕРВЯКОВА,

кандидат юридичних наук,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

 <https://orcid.org/0000-0002-8144-1195>,

e-mail: cherviakovaov@ukr.net;

РОМАН ВАЛЕРІЙОВИЧ СИТНИК,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

 <https://orcid.org/0000-0002-6184-3699>,

e-mail: roma.sitnik@gmail.com;

МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ ГОНЧАРЕНКО,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

 <https://orcid.org/0000-0003-2819-783X>,

e-mail: mix.gonch@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ЕФЕКТИВНОГО КОНТРОЛЮ СЕРЕД ЗАСОБІВ ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Уже більше семи років суверенітет і територіальна цілісність України порушені, частина територій Донецької та Луганської областей, Автономна Республіка Крим тимчасово не підконтрольні суверену. В цих умовах науковці та експерти з питань реінтеграції звертають увагу на категорії ефективного і загального контролю. Вирішенню актуальних питань внутрішньої та зовнішньої політики України може сприяти розробка концепції ефективного контролю, результати аналізу якої можуть бути віднесені до аргументів, що конфлікт на території України доцільно класифікувати як міжнародний, проти України здійснюється збройна агресія з боку Російської Федерації.

Ключові слова: *військове право, національна безпека, колективна безпека, суверенітет, реінтеграція, ефективний контроль, окупація, відповідальність.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні в умовах активного збройного конфлікту для України питання ефективного контролю є вкрай актуальним. Ця концепція була розроблена на основі аналізу досвіду вирішення конфліктів різних країн паралельно з концепцією загального контролю, які у сукупності сьогодні застосовуються для доведення причетності держав до конфліктів в інших країнах. Зокрема, держава, яка контролює поведінку приватних осіб або групи осіб на території іншої держави, визначається такою, що здійснює контроль. У таких ситуаціях дії приватних осіб присвоюються державі, хоча встановлення відповідного зв'язку вкрай важко довести через його приховування.

Саме встановлення такого зв'язку між державою та особою чи групою осіб, а також викриття причинно-наслідкового зв'язку між керівними діями держави і поведінкою певних осіб/особи стає головним завданням розгляду справ уповноваженими інституціями. Рішення про наявність чи відсутність ефективного контролю приймається у встановленому порядку

міжнародним уповноваженим суб'єктом (наприклад, Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжнародним судом Організації Об'єднаних Націй). Тобто доведення ефективного контролю включає не лише збір та оцінку доказів, але й остаточне винесення рішення про наявність чи відсутність контролю. Це означає, що для доведення ефективного контролю на тимчасово окупованих територіях України доцільним є чітке виділення ознак ефективного контролю, формування його поняття, визначення критеріїв доказування.

Стан дослідження проблеми

Що стосується теоретико-правової основи концепції ефективного контролю, то це питання вже неодноразово перебувало в полі зору дослідників, до того ж як закордонних науковців, так і українських, які активізували аналіз відповідного напрямку у зв'язку з подіями з 2014 р. Серед українських учених, які досліджували концепції ефективного та загального контролю, слід назвати О. В. Задорожнього, О. Д. Роговика, Д. О. Новашка та інших.

Серед зарубіжних науковців питання загального й ефективного контролю досліджували Я. Броунлі, Е. Нуман, Л. Ольсон, М. Сассола та ін. Проте, незважаючи на важливість і актуальність цього питання в Україні, сучасна українська юридична наука не містить системного комплексного дослідження ефективного контролю, яке б стало основою для застосування відповідної концепції в Україні.

Мета і завдання дослідження

Основною *метою* дослідження є з'ясування основних положень та особливостей практичної реалізації концепцій ефективного контролю, що може в подальшому стати основою для доведення доцільності й обґрунтованості їх застосування в Україні. Для досягнення зазначеної мети ми вважаємо за доцільне поділити дослідження на дві частини для виконання певних *завдань*. У першій частині дослідження ми здійснимо загальноправову характеристику концепції ефективного контролю та виділимо ознаки цього різновиду контролю. Особливу увагу буде приділено рішенням міжнародних судів і трибуналів, що були взяті за основу при формуванні положень концепції загального й ефективного контролю. Також звернемо увагу та проаналізуємо міжнародно-правові документи, які регулюють ці питання. У другій частині дослідження доцільним вважаємо зосередитися на питанні практики застосування концепції ефективного контролю. У результаті дослідження ставимо собі такі завдання: з'ясування ознак і поняття ефективного та загального контролю в міжнародному праві; визначення шляхів доведення та особливостей практичної реалізації зазначених концепцій.

Наукова новизна дослідження

Сучасна українська юридична наука не містить системного дослідження концепцій ефективного та загального контролю, їх порівняння і висновків щодо доцільності застосування для оцінки ситуації в Україні. Хоча, з точки зору вже наявних результатів доведення фактів ефективного та загального контролю, можна побачити, що концепції застосовуються для: визначення характеру збройного конфлікту (міжнародний чи неміжнародний); визначення тих норм права та правових режимів, які слід застосовувати й увести на певних територіях.

Виклад основного матеріалу

Особливої актуальності з боку вітчизняних науковців тематика загального й ефективного контролю набула під час збройної агре-

сії Російської Федерації проти України. Оскільки конфлікт має характер гібридної війни, визначити тип конфлікту і довести участь у ньому Російської Федерації досить-таки складно.

Одразу звернемо увагу на розмежування термінів «окупація», «ефективний контроль» і «загальний контроль». Головною відмінністю є те, що під час окупації відбувається встановлення влади без отримання суверенних прав державою над територією або частиною території іншої держави. Окупація може бути визнаною, навіть коли збройний опір відсутній. У той же час ефективний контроль пов'язується зі збройним конфліктом. Як правило, це ведення військових дій недержавними збройними угрупованнями проти урядових сил однієї держави за підтримки іншої держави, без якої згадані угруповання не могли би провадити свою діяльність у тому обсязі, який фактично характеризує наслідки конфлікту. Підтримка може бути військовою, матеріально-технічною, фінансовою, координаторською тощо.

Крім наведеної відмінності, під час окупації держава-окупант створює органи окупаційної влади. При ефективному контролі незаконні збройні угруповання можуть створювати «органи влади» за підтримки іншої держави, яка співпрацює із цими «органами» та може делегувати до них своїх представників.

Факт окупації не потребує судового визнання, він констатується, коли держава встановлює владу над територією або частиною території іншої держави без отримання суверенних прав. Наявність ефективного контролю та загального контролю визначається міжнародними судовими установами за умови їх доведення з боку держави, на території якої діють недержавні збройні угруповання, підтримувані іншою державою¹.

Щодо загального контролю, який ми називаємо поряд з ефективним, то одразу пояснимо, що в міжнародному праві існують дві концепції, відповідно до яких державі присвоюють протиправну поведінку приватних осіб (або групи осіб). У нашому дослідженні ми сконцентруємо увагу на сутності концепції ефективного контролю [2, с. 193]. Адже в наукових колах та серед практиків продовжуються дискусії щодо можливості і доцільності використання категорії «ефективний контроль»

¹ Окупація та ефективний контроль: національне сприйняття та міжнародно-правові реалії // Facebook : сайт. 23.01.2017. URL: <https://www.facebook.com/834310136682954/posts/1167635720017059/> (дата звернення: 16.05.2021).

у контексті притягнення до відповідальності Російської Федерації за порушення загально-визнаних прав та свобод особи на тимчасово непідконтрольних територіях України¹. Однак основним методом дослідження обираємо порівняння положень указаних концепцій, адже в результаті зазначеного порівняння та аналізу будуть отримані результати, які можуть бути взяті за основу під час вирішення актуальних питань внутрішньої і зовнішньої політики України, сприяти доведенню твердження, що конфлікт на території України є міжнародним конфліктом, збройною агресією проти України.

Вивчаючи генезу виникнення концепції ефективного контролю, спостерігаємо, що її формування пов'язане з установленням зв'язку між державою та діями певних осіб. Витоки відповідного вчення розроблені Міжнародним судом Організації Об'єднаних Націй у справі про військову та напіввійськову діяльність у Нікарагуа та проти Нікарагуа (*Nicaragua v USA*) ще у 1986 р.² У цій справі Нікарагуа звернулася до суду із заявою проти США у зв'язку із фінансуванням та підтримкою США військово-політичного руху «контрас»³ у Нікарагуа, представники якого вели партизанську війну проти уряду держави у 1980–1990 роках. Нікарагуа посилалася на те, що США контролювали дії «контрас» у період вказаного конфлікту і, відповідно, повинні відповідати за порушення норм міжнародного права, які мали місце в діях зазначених угруповань. У цій справі йшлося про порушення норм міжнародного гуманітарного права. Суд ООН визнав причетність США до протистояння між «контрас» і Нікарагуа (зокрема, факти надання допомоги відповідним протиурядовим формуванням у вигляді навчання, фінансування, озброєння, надання провіанту, інструктуван-

ня тощо.), однак не задовольнив вимогу Нікарагуа щодо присвоєння поведінки «контрас» США у зв'язку з недоведеністю здійснення Сполученими Штатами Америки повного контролю над указаними угрупованнями [2, с. 5; 3]. Названі й інші результати зазначеної справи мають велике значення для подальшої оцінки та класифікації збройних конфліктів, оскільки саме під час її розгляду було започатковано концепцію ефективного контролю. Відповідно до вказаної концепції держава несе відповідальність за правопорушення осіб або групи осіб, якщо буде доведено, що така держава здійснювала ефективний контроль над військовими або воєнізованими операціями, під час яких особи скоїли ці правопорушення.

Етимологічно термін «ефективний» означає не удаваний, а такий, що існує і має ефект [3, с. 173], тобто результат – вплив на процеси на підконтрольних територіях. До того ж, якщо факт контролю держави над місцевістю поза межами своєї національної території встановлено, не є необхідним визначати, чи здійснює держава-учасниця детальний контроль над політикою та діяльністю підлеглих (*subordinate*) місцевих адміністрацій. Лише самого факту, що місцева адміністрація функціонує в результаті військової та іншої підтримки певної держави, достатньо для притягнення до відповідальності певної країни за здійснювану нею діяльність⁴.

Концепція ефективного контролю дозволяє врахувати випадки опосередкованих (непрямих) захоплень територій інших держав і визначати держав-відповідачів за порушення прав особи під час розгляду справи уповноваженими інституціями⁵.

У цьому контексті акцентуємо увагу на питанні теракту проти третьої держави з території, яка знаходиться під ефективним контролем. Якщо в цілому було доведено наявність ефективного контролю над певною територією, то контролююча сторона нестиме відповідальність за всі діяння контрольованих нею адміністрацій. Як пояснює Е. Нуман, дії, що виходять за межі інструкцій, які були

¹ Герасименко Є. Щодо «ефективного контролю» і неефективної критики // Українська правда : сайт. 17.02.2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/02/17/7135511/> (дата звернення: 16.05.2021).

² *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Judgment of 26 November 1984 // *Cour Internationale de Justice* : сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19841126-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 16.05.2021).

³ Контрас (*contras*, скор. від ісп. *contrarrevolucionarios* – контрреволюціонери) – військовий політичний рух, озброєна опозиція Сандіністському режиму.

⁴ Поняття «ефективний контроль» в міждержавних заявах України проти Російської Федерації // Урядовий портал : офіц. сайт. 11.02.2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249734247> (дата звернення: 18.05.2021).

⁵ Герасименко Є. Щодо «ефективного контролю» і неефективної критики // Українська правда : сайт. 17.02.2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/02/17/7135511/> (дата звернення: 16.05.2021).

надані контролюючою державою, можуть бути прирівняні до дій, здійснених під ефективним контролем (коли такі інструкції були надані в межах здійснення зазначеної діяльності). Пояснюється означене тим, що держава, яка здійснює ефективний контроль, беручи повноваження надавати інструкції, отримує зобов'язання контролювати їх виконання. Однак у такій ситуації дії «контрольованої адміністрації» не будуть ототожені з діями офіційних представників держави, яка здійснює ефективний контроль. Висновок, який можна зробити з означеного: якщо під час здійснення ефективного контролю провадилася терористична діяльність, то вся відповідальність за таку діяльність може бути покладена на державу, що здійснює ефективний контроль. І саме ця держава зобов'язана припинити терористичну діяльність¹.

На противагу концепції ефективного контролю проаналізуємо справу Душко Тадича (Tadić case) в Міжнародному трибуналі для колишньої Югославії (далі – МТКЮ), в якій судді розширили межі міжнародної відповідальності Югославії за дії осіб у Боснії та Герцеговині. Звернемо увагу на те, що була використана концепція загального контролю, яка відрізняється від позиції, сформульованої в рішенні Міжнародного суду ООН.

Апеляційна палата МТКЮ вирішила, що критерій, який застосовував Міжнародний суд ООН у справі Нікарагуа проти США, не є переконливим для встановлення відповідальності держави, адже він суперечить самій логіці права відповідальності держав, а також юридичній практиці. Міжнародні фахівці звертають увагу на той факт, що коли йдеться про відповідальність за певну військову організацію, якщо загальний контроль над цією організацією здійснює іноземна держава, то цього достатньо, щоб іноземна держава несла відповідальність за всі дії організації [4, с. 165–178]. У рішенні Апеляційної палати МТКЮ стверджувалося, що держава не повинна відмовлятися від міжнародної відповідальності за військову підтримку, де б її не надавали – чи на своїй території, чи за кордоном. І прикриттям не може слугувати той факт, що держава не давала конкретних вказівок. Також результати роботи МТКЮ свідчать про доці-

льність відмежування відповідальності держав за дії конкретних осіб (у такому випадку необхідна наявність інструкцій щодо кожної окремої операції, тобто застосування концепції ефективного контролю) та відповідальності держав за дії ієрархічно організованих структурованих груп.

Уважаємо за доцільне уточнити, що для доведення загального контролю особа, поведінка якої присвоюється державі, повинна бути членом організації. При цьому Е. Нуман стверджує, що не тільки військові організації можуть бути тими організаціями, членство в яких потрібно доводити при оцінці дій особи для доведення загального контролю. Науковець указує, що перша частина тесту загального контролю полягає в аналізі тих протиправних дій, що виконує конкретна особа. Аналіз результатів діяльності Апеляційної палати МТКЮ дозволяє зробити висновок, що така особа повинна бути членом «організованої та ієрархічно структурованої групи», щоб застосувати тест загального контролю. Відповідь на питання, які особливості дають підстави для позначення групи як організованої та ієрархічно структурованої, також надає Апеляційна палата МТКЮ. Як приклади таких груп наводяться військові підрозділи або «збройні групи нерегулярних чи повстанських груп», а у випадку громадянських війн – «будь-яка інша ієрархічно організована група»². Із цього приводу М. М. Мезох зазначив, що «такий підхід є обґрунтованим з урахуванням таких характеристик організованих груп, які відрізняють їх від індивідів, як наявність структури, командування, правил і регламенту». Він доходить висновку, що для притягнення до відповідальності держави за дії індивідів у межах організованої групи достатньо наявності загального контролю. Відповідно до концепції загального контролю держава несе відповідальність за дії організованої групи, якщо вона здійснювала загальний контроль над нею, який не обов'язково передбачає надання певних інструкцій або вказівок, а може виражатись у загальній підтримці цих осіб, у тому числі фінансовій, військовій чи в іншій формі [5, с. 121–123].

Отже, що стосується концепції загального контролю, то вона відрізняється від ефективного контролю. Згідно з цією концепцією державі, яка підтримує дії осіб як членів організованої групи, присвоюється поведінка таких осіб. При цьому підтримка з боку держави не обов'язково включає в себе надання конкретних

¹ Nyman E. Overall Control. The Case against Dusko Tadic and the Concept of Control in the ILC-Articles on State Responsibility // University of Lund : сайт. URL: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1560805&fileId=1565431> (дата звернення: 18.05.2021).

² Там само.

військових інструкцій і місій. Достатнім для доведення загального контролю є доведення фактів фінансування, продовольчого забезпечення, навчання чи в інших формах надання підтримки.

З огляду на вказане вище стає зрозумілим, що хоча ці дві концепції є схожими за основною ідеєю втілення зв'язку поведінки особи і держави для доведення факту їх участі у збройному конфлікті в іншій державі, все ж таки простежується головна і дуже суттєва різниця. Ці концепції застосовуються за різними критеріями доказування. Концепція ефективного контролю може бути використана для кваліфікації дій приватних осіб, які діяли за вказівками та під керівництвом іноземної держави в конкретних операціях. А концепція загального контролю застосовується для визначення відповідальності іноземної держави за всі дії організованих ієрархічних груп, якими вона керує [1, с. 195].

Таким чином, обидві концепції використовуються для притягнення до відповідальності держави за порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини, вчинені на території іншої держави – як безпосередньо, так і опосередковано – шляхом «присвоєння» їй поведінки осіб чи незаконних збройних угруповань. Водночас через ефективний контроль довести «причетність» держави до дій осіб чи груп осіб убачається більш складним завданням, аніж при застосуванні положень концепції загального контролю. У першу чергу, з точки зору доказової бази. Саме тому слід ґрунтовно підходити до з'ясування відмінностей між концепцією ефективного контролю і концепцією загального контролю. В першу чергу, така різниця виявляється в роботі ЄСПЛ і Міжнародного суду ООН.

ЄСПЛ є однією з тих інституцій, що вирішує питання наявності чи відсутності контролю. Щоправда, в рішеннях ЄСПЛ йдеться про загальний ефективний контроль. Тим самим у практиці ЄСПЛ йдеться не про ефективний контроль чи про загальний контроль, а про інший різновид – загальний ефективний контроль.

ЄСПЛ розглянув низку справ, у яких порушником прав людини визнана держава, що здійснює загальний ефективний контроль над територією. При цьому рішення було винесене і в тих випадках, коли йшлося про територію іншої держави або територію, над якою держава не здійснювала своєї влади (щодо якої права суверена було порушено).

Відповідна практика вкрай важлива для України, адже вже неодноразово при вирі-

шенні питання порушення прав людини ЄСПЛ вирішував, кого слід визнати винним у певному порушенні норм права. І ця проблема особливо гостро поставала у випадках, коли права були порушені на території, що не знаходилася під контролем держави внаслідок збройного конфлікту. Саме тому ЄСПЛ намагався визначити, під юрисдикцією якої держави знаходилася територія і, відповідно, хто має нести відповідальність за правопорушення.

ЄСПЛ у своїх справах розмежовує поняття «ефективний контроль» і «первинне здійснення влади та контролю». Яскравим прикладом такого розмежування є справа «Луїзиду проти Туреччини». У цій справі позивач вимагав визнати Туреччину відповідальною за порушення своїх прав на доступ до власності, що знаходилася на території північного Кіпру. ЄСПЛ зазначив, що немає необхідності у встановленні «детального контролю» Туреччини над діями Турецької Республіки Північного Кіпру в політичних рішеннях і діях влади цього утворення, оскільки здійснення ефективного контролю над місцевою владою з боку Туреччини є достатньою підставою, щоб притягнути її до міжнародної відповідальності¹.

Вивчаючи питання доведення ефективного контролю в сучасних умовах, розглянемо справу «Мозер проти Республіки Молдова та Росії»². На наш погляд, її вивчення доцільне в умовах триваючого збройного конфлікту в Україні. Згідно з матеріалами справи громадянина Молдови було затримано за підозрою щодо розкрадання активів компанії, в якій він працював, представниками служби безпеки цієї компанії. У подальшому його було передано слідчим органам Придніпровської молдавської республіки (далі – ПМР). Вичерпавши всі національні засоби захисту, вказаний громадянин звернувся до ЄСПЛ із заявою проти двох держав – Республіки Молдова та Російської Федерації. Суд задовольнив його заяву та зазначив, що ПМР завдяки всебічній російській підтримці (в тому числі військовій, економічній та політичній) об'єктивно продовжує існувати і протистояти Молдавській республіці у вирішенні конфлікту. За цих умов

¹ Loizidou v. Turkey. 28 November 1996 // Refworld : сайт. URL: <https://www.refworld.org/cases/ECHR,43de104d4.html> (дата звернення: 18.05.2021).

² Application no. 11138/10 by Boris Mozer against Moldova and Russia lodged on 24 February 2010 // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-145069> (дата звернення: 18.05.2021).

високий ступінь залежності ПМР від російської підтримки чітко вказує на те, що Російська Федерація продовжує здійснювати ефективний контроль і вирішальний вплив на «владу» ПМР. Як наслідок, суд постановив, що Російська Федерація повинна сплатити заявнику 29000 євро¹. Екстраполюючи досліджувану категорію на ситуацію, що склалася в Україні, підтримуємо позицію, що так звані Донецька народна республіка та Луганська народна республіка, будучи нелегітимними, створені, підтримуються, а також у цей час перебувають під ефективним контролем Російської Федерації [6, с. 231]. Що стосується Автономної Республіки Крим, то військова присутність та ефективний контроль Російської Федерації були офіційно визнані російською владою.

Сьогодні, як інформує Міністерство юстиції України, представниками нашої держави подано до ЄСПЛ п'ять міждержавних скарг проти Російської Федерації². Зазначимо, що наявність агресії Російської Федерації в Україні констатовано Резолюцією ПАРЄ 2132 (2016) «Політичні наслідки російської агресії в Україні» від 12 жовтня 2016 р.³ Першим міжнародним документом, в якому Російську Федерацію визнано стороною конфлікту і застосовано термін «ефективний контроль», є Резолюція ПАРЄ 2133 (2016) «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади» від 12 жовтня 2016 р.⁴ Указані резолюції не є обов'язковими для виконання та мають лише рекомендаційний характер. Незважаючи на це, завдяки такій кон-

статації у вказаних міжнародних документах для нашої держави підтверджується перспектива довести збройну агресію на Сході України і тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим за допомогою концепції ефективного контролю.

Чи, можливо, за концепцією загального контролю? Доцільним для аналізу із цієї точки зору може бути досвід Грузії у спробах доведення контролю Російською Федерацією територій, що непідвладні грузинському уряду (Абхазії та Південної Осетії). Більшість науковців, працюючи над зазначеними питаннями, доходять висновку, що конфлікт 2008 р. у Грузії має бути кваліфікований як міжнародний. І в основу цих висновків вони пропонують покласти концепцію загального контролю [1], спираючись на інформацію, що напередодні військової інтервенції на територію Грузії російська влада вже здійснювала організацію, планування та навіть координувала південноосетинські сили.

Щодо практики, то звернемо увагу на справу «Грузія проти Росії» (Georgia v Russia) в Міжнародному суді ООН стосовно порушення Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Незважаючи на те, що суд відмовив у розгляді справи, посиляючись на відсутність у нього юрисдикції, у судових документах можемо побачити, що Грузія у своїй аргументації посилалася на концепцію ефективного контролю. Зокрема, вона вимагала від Російської Федерації «негайно зупинити та в подальшому утриматися від дискримінаційних порушень прав людини щодо етнічних грузинів, враховуючи атаки на цивільних осіб, цивільні об'єкти, руйнування сіл і міст на територіях Південної Осетії та Абхазії, які знаходяться під окупацією або ефективним контролем Російської Федерації»⁵.

Висновки

Ураховуючи вищевикладене, виокремлюємо дві концепції присвоєння державі поведінки приватних осіб – концепції загального контролю та концепції ефективного контролю. Темпоральний компаративний аналіз їх становлення та подальшого розвитку дозволяє стверджувати, що концепція ефективного контролю була розроблена суддями Міжнародного суду ООН у справі «Нікарагуа проти

¹ Герасименко Є. Щодо «ефективного контролю» і неефективної критики // Українська правда : сайт. 17.02.2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/02/17/7135511/> (дата звернення: 16.05.2021).

² Україна та Європейський суд з прав людини // Постійне представництво України при Раді Європи : офіц. сайт. 05.05.2020. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-ta-yevropejskij-sud-z-prav-lyudini> (дата звернення: 18.05.2021).

³ Political consequences of the Russian aggression in Ukraine // Parliamentary Assembly : сайт. 31.08.2016. URL: <https://pace.coe.int/en/files/23166> (дата звернення: 18.05.2021).

⁴ Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities : Resolution 2133 (2016) // Parliamentary Assembly : сайт. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23167> (дата звернення: 18.05.2021).

⁵ Request for the indication of provisional measures of protection submitted by the Government of Georgia // Cour Internationale de Justice : сайт. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/140/14663.pdf> (дата звернення: 18.05.2021).

США»: держава може нести міжнародно-правову відповідальність за діяння приватних осіб на території іншої держави у випадку, якщо вона керувала або надавала різного роду допомогу цим особам у конкретних операціях. Це означає, що концепція ефективного контролю може бути використана для кваліфікації дій приватних осіб, які діяли за вказівками та під керівництвом іноземної держави в конкретних операціях. Концепція загального контролю, витоки якої включають в себе рішення МТКЮ, передбачає доведення фактів фінансування, навчання чи в іншій формі допомоги структурованим ієрархічним організаціям.

Розбіжність змісту концепцій формують розбіжності критеріїв доказування в разі за-

стосування концепцій ефективного контролю і загального контролю. На відміну від загального контролю, при доведенні ефективного контролю довести причетність держави до дій певних осіб чи груп осіб убачається більш складним з точки зору критеріїв достатності, об'єктивності і повноти необхідних для цього доказів, обов'язкового доведення участі держави у всіх операціях і місіях, здійснених особою/групою осіб. Для загального контролю самого планування, фінансування, озброєння, навчання може бути достатньо для присвоєння протиправних дій особи, яка обов'язково є членом ієрархічної організації, певній державі. І через це встановлення участі останньої у збройному конфлікті.

Список бібліографічних посилань

1. Малига В., Новашок Д. Концепції ефективного та загального контролю у міжнародному праві: теорія та практика. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2017. Вип. 42. С. 191–200.
2. Новашок Д. О. Концепції ефективного та загального контролю у міжнародному праві: теорія та практика : наук. робота. Одеса, 2018. 33 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9758/erga%20omnes.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16.05.2021).
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 2. 572 с.
4. Сассоли М., Ольсон Л. Решение Апелляционной камеры МУТЮ по существу дела Тадица. *Международный журнал Красного Креста*. 2000. № 2. С. 165–178.
5. Мезох М. М. Международно-правовая ответственность государства за действия индивидов. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2012. № 3 (17), ч. 2. С. 121–123.
6. Борисюк Р. Р. Щодо деяких питань «самопроголошень» державоподібних утворень // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами II Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова. (м. Харків, 21 листоп. 2016 р.) : у 2 ч. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. Харків, 2016. Ч. 1. С. 230–233.

Надійшла до редколегії 20.05.2021

ЧЕРВЯКОВА О. В., СИТНИК Р. В., ГОНЧАРЕНКО М. М. КОНЦЕПЦІЯ ЕФЕКТИВНОГО КОНТРОЛЯ СРЕДИ СРЕДСТВ ВОССТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗОПАСНОСТІ УКРАЇНИ

Уже более семи лет суверенитет и территориальная целостность Украины нарушены, часть территорий Донецкой и Луганской областей, Автономная Республика Крым временно не подконтрольны суверену. В этих условиях ученые и эксперты по вопросам реинтеграции обращают внимание на категории эффективного и общего контроля. Решению актуальных вопросов внутренней и внешней политики Украины может способствовать разработка концепции эффективного контроля, результаты анализа которой могут быть взяты в основу доказательства характера международного конфликта, вооруженной агрессии против Украины.

Ключевые слова: *военное право, национальная безопасность, коллективная безопасность, суверенитет, реинтеграция, эффективный контроль, оккупация, ответственность.*

CHERVIKOVA O. V., SYTNYK R. V., HONCHARENKO M. M. CONCEPT OF EFFECTIVE CONTROL AMONG THE MEANS OF RESTORING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The sovereignty and territorial integrity of Ukraine have been violated for more than seven years, part of the territories of Donetsk and Luhansk regions, the Autonomous Republic of Crimea are temporarily not under the control of the sovereign. Researchers and reintegration experts pay attention to the categories of effective and general control in these circumstances.

Both concepts from the point of view of historical and law-making importance have significantly influenced the development of international public law and the state responsibility institution involved in armed conflicts, but accomplish this not directly, but through third parties of the conflict: a state controls the behavior of individuals or groups of individuals on the territory of another state. It is possible to appropriate the actions of individuals to the state through the concepts of state and effective control at the international level, although such evidence is extremely difficult in some cases, since the relationship is carefully concealed and the state denies its involvement in international armed conflict. The establishment and recognition of such a relationship between a state and a person or a group of persons, as well as the disclosure of the causal link between governmental actions and the conduct of individuals becomes the subject matter of proving at the international level in case of applying the concepts of effective and general control. In particular, the United Nations International Court of Justice and the European Court of Human Rights are actively working with the concepts of effective and general control to deal with cases of violating human rights, international humanitarian law on the territories of armed conflict.

All this determines the relevance of the research of these concepts for their subsequent practical application to prove the fact of involvement of certain subjects of international law in armed conflicts. In this aspect, the development of the concept of effective or general control can facilitate the solution of topical issues of Ukraine's domestic and foreign policy. The analysis of this concept can be taken as arguments that the conflict in Ukraine should be classified as international, armed aggression of the Russian Federation is being carried out against Ukraine.

Key words: *military law, national security, collective security, sovereignty, reintegration, effective control, occupancy, responsibility.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

УДК 159.9:351.74(477)-057.17

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.06>

ЮЛІЯ ЮРІВНА БОЙКО-БУЗИЛЬ,

доктор психологічних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>,

e-mail: b-byu@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ БЛОКУ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ КЕРІВНИКІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто проблему професійного й особистісного становлення управлінської ланки сектора безпеки та оборони України. У порівняльному аналізі з працівниками, які не виконують управлінських функцій, подано результати емпіричного вивчення блоку професійного становлення професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України. Надано характеристику компонентів блоку професійного становлення (активності, поведінки, праці, спілкування) через показники професійного та особистісного становлення сучасного менеджера МВС.

Ключові слова: керівник, професійне та особистісне становлення, блок професійного становлення, активність, поведінка, праця, спілкування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Традиційно у психології переважає підхід, за яким відбувається рух від професійної діяльності до особистості, де першочергово досліджують діяльність, визначають якості та здібності, які зумовлюють ефективність її виконання, а вже потім відбирають фахівців, яким притаманні визначені параметри. Однак варто говорити і про рух особистості до діяльності, тобто про сукупну взаємодію діяльності й особистості на шляху до професіонального акме, де професійне та особистісне становлення є важливим ресурсом удосконалення і якісною умовою поліпшення кадрового забезпечення та удосконалення теорії й практики управління.

Сьогодні особливого значення набувають дослідження професійного та особистісного становлення працівників системи МВС України (В. Барко, О. Бандурка, О. Євдокімова, З. Кісіль, І. Клименко, В. Криволапчук, Н. Мілорадова, І. Охріменко, В. Сокуренько, Д. Швець, С. Яковенко та ін.), оскільки в період реформування правоохоронної системи, зокрема активного перетворення МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка, потребують перегляду існуючі підходи до психології управління, психології праці, психології розвитку фахівця, оновлення засад удосконалення кадрового забезпечення, передусім управлінської ланки.

Стан дослідження проблеми

Питанням психології управління в секторі безпеки та оборони України, професійній управлінській діяльності й особистості керівника МВС, його формуванню та розвитку присвячені праці Д. Александрова, І. Охріменка, О. Дрозд [1], О. Бандурки [2], В. Барка [3], З. Кісіль [4], О. Колесніченка, С. Ларіонова [5] та ін. Однак попри ґрунтовність досліджень багато питань дотепер залишаються дискусійними, насамперед щодо розуміння значущості професійного й особистісного становлення управлінської ланки, усвідомлення взаємозв'язку особливостей профілю особистості та специфіки діяльності, існування концептуальних положень психологічного забезпечення професійного й особистісного становлення майбутніх менеджерів. Саме гостра необхідність подальшого розроблення психологічних засад професійного й особистісного становлення сучасних керівників системи МВС України та недостатня розробленість їх теоретико-прикладних положень обумовили актуальність представленого дослідження. Позаяк останні дослідження більше стосуються формування особистості працівника системи МВС України загалом [6–10] і недостатньо орієнтовані на менеджерський потенціал представників управлінської ланки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – здійснити вивчення характеристик блоку професійного становлення керівників системи МВС України. *Завдання* дослідження: 1) висвітлити основи вивчення професійного й особистісного становлення фахівця; 2) актуалізувати значущість професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України; 3) дослідити, порівняно з показниками працівників, які не виконують управлінських функцій, характеристики блоку професійного становлення керівників системи МВС України; 4) визначити змістове наповнення досліджуваного блоку професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України.

Наукова новизна дослідження

Результати авторського дослідження суттєво доповнюють існуючі на сьогодні публікації, оскільки вперше містять якісні та кількісні психологічні характеристики показників професійного й особистісного становлення (блок професійного становлення) управлінської ланки системи МВС України у порівняльному зрізі з аналогічними показниками у працівників, які не виконують управлінських функцій.

Виклад основного матеріалу

Основу професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України утворюють діяльність та особистість як базові категорії, що знаходять своє відображення у блоці професійного становлення та блоці особистісного становлення, кожен блок набуває свого вияву в конкретних компонентах і розкривається у відповідних критеріях. У статті надано психологічні характеристики блоку професійного становлення. Критерії та компоненти блоку професійного становлення: кар'єрна мотивація, професійні домагання (активність), метасистема відношень у діяльності, конфліктологічна компетентність (поведінка), управлінська тотожність керівника, управлінське рішення як продукт (праця), соціально-психологічна компетентність, емоційно-вольова регуляція (спілкування) [11].

Методологія дослідження. У дослідженні, яке проводилось упродовж 6 місяців 2020 р., взяли участь 844 особи, які були об'єднані у

дві групи залежно від виконання (385 осіб – експериментальна група, далі – ЕГ) / невиконання (459 осіб – контрольна група, далі – КГ) управлінських функцій (усі – чоловіки, вік – від 17 до 44 років). Кількісний показник вибірки є репрезентативним (генеральна сукупність керівників системи МВС України різного рівня становить біля восьми тисяч осіб, отже, при довірчому рівні ймовірності 0.95 статистична похибка не перевищує 5 %). Тестування здійснювалося бланковим методом у групах по 10–12 осіб у першій половині дня. Обстежувані були вмотивовані попередньою інформацією про психологічне вивчення показників їхнього професійного й особистісного становлення. Результати оброблялися за допомогою «ключів» до методик, статистичний аналіз даних проводився за допомогою команди ANOVA статистичної програми SPSS.

На першому етапі дослідження визначалися характеристики показників професійного й особистісного становлення фахівців системи МВС України (блок професійного становлення). На другому етапі здійснювалося вивчення статистично достовірних відмінностей характеристик показників професійного й особистісного становлення керівників порівняно з працівниками, які не виконують управлінських функцій, для чого використано процедуру дисперсійного аналізу, а саме однофакторний дисперсійний аналіз за методом Fisher. Із метою визначення рівності групових дисперсій застосовано тест Brown-Forsythe. У таблицях результатів зв'язок показано: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$. На третьому етапі відбувався психологічний аналіз отриманих емпіричних даних.

Карту емпіричного дослідження професійного й особистісного становлення фахівця (блок професійного становлення), яка містить конкретні методики діагностики та показники, за якими здійснювався психологічний аналіз, наведено в табл. 1.

Результати дослідження. Психологічні характеристики показників блоку професійного становлення керівників системи МВС України у порівняльному аналізі з аналогічними показниками в некерівників.

Показники кар'єрного профілю особистості працівників системи МВС України наведено в табл. 2.

Таблиця 1

**Карта емпіричного дослідження професійного й особистісного становлення фахівця
(блок професійного становлення)**

Компонент	Критерій	Методика діагностики, джерело	Показник
Активність Діяльнісно орієнтована позиція	Кар'єрна мотивація	Опитувальник кар'єрної мотивації Р. Ное, Д. Баххубера в адаптації Е. Могільовкіна	Кар'єрний профіль особистості
	Професійні домагання	Методика дослідження оцінки рівня до- магань В. Гербачевського	Рівень домагань особистості
Поведінка Прояв соціа- льної взаємодії	Метасистема ві- дношень у діяль- ності	Опитувальник професійної затребува- ності особистості Є. Харітонової, Б. Ясько	Професійна затребуваність особистості
	Конфліктологіч- на компетент- ність	Методика діагностики схильності осо- бистості до конфліктної поведінки К. Томаса, Р. Кіллена	Стиль вирішення конфліктів
Праця Результат управлінсь- кої здатності	Управлінська тотожність кері- вника	Методика дослідження професійної іде- нтичності Л. Шнейдер	Статус професійної ідентичності
	Управлінське рішення як про- дукт	Методика дослідження стилю прийнят- тя управлінських рішень А. Карпова, О. Маркової	Стиль прийняття рішення
Спілкування Засіб узго- дження відношень	Соціально- психологічна компетентність	Методика дослідження комунікативної та соціальної компетентності В. Куніциної	Комунікативна та соціальна компетент- ність
	Емоційно- вольова регуляція	Опитувальник діагностики емоційно- вольової сфери особистості М. Чумакова	Емоційно- вольова сфера особистості

Таблиця 2

Показники кар'єрного профілю особистості у фахівців системи МВС України

Шкали кар'єрного профілю особистості	ЕГ	КГ	F	p
Кар'єрна інтуїція	22,03+5,32	21,08+4,79	7,34	0,007**
Кар'єрна причетність	23,51+5,30	22,74+4,87	4,86	0,028*
Кар'єрна стійкість	24,18+5,38	23,27+5,10	6,23	0,013*

Одержані результати (табл. 2) свідчать, що в керівників системи МВС України, порівняно з респондентами, які не виконують управлінських функцій, показники кар'єрного профілю вищі. Керівники краще здатні долати труднощі й адаптуватися до робочих ситуацій професійної діяльності, вони ініціативні, наполегливі і легко реагують на брак ресурсів та інформації (24,18+5,38), адекватно оцінюють свої професійні здібності й перспективи професійної діяльності, вони дієві та активні (22,03+5,32), викладаються і працюють задля реалізації цілей організації, здатні тривалий час здійснювати професійну управлінську дія-

льність на шкоду власним інтересам (23,51+5,30). Результати дисперсійного аналізу підтвердили відмінності, а саме «Кар'єрна інтуїція» (F=7,34, p=0,007), «Кар'єрна стійкість» (F=6,23, p=0,013) та «Кар'єрна причетність» (F=4,86, p=0,028). Тобто керівники системи МВС України вміло оцінюють свої професійні здібності, здатні долати професійні труднощі, адаптуватися до мінливих робочих ситуацій і готові плідно працювати на втілення цілей органу чи підрозділу, який вони представляють.

Показники рівня домагань особистості працівників системи МВС України наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Показники рівня домагань особистості фахівців системи МВС України

Шкали рівня домагань особистості	ЕГ	КГ	F	p
Внутрішній мотив	13,29+3,35	12+3,19	32,96	0,000***
Пізнавальний мотив	15,30+3,33	14,06+3,63	26,19	0,000***
Мотив уникнення	13,11+3,23	12,64+3,39	4,26	0,039*
Мотив змагання	14,19+3,73	13,02+3,68	20,90	0,000***
Мотив зміни діяльності	13,41+3,52	13,69+3,32	1,32	0,250
Мотив самоповаги	14,61+3,18	13,19+3,68	35,13	0,000***
Значущість результатів	10,52+3,38	11,67+3,32	24,64	0,000***
Складність завдання	6,94+2,6	7,24+2,62	2,86	0,091
Вольове зусилля	12,99+2,84	12,39+2,51	10,54	0,001**
Оцінка досягнутих результатів	9,43+2,57	9,35+2,66	0,16	0,682
Оцінка свого потенціалу	14,84+3,25	14+3,2	14,09	0,000***
Намічений рівень мобілізації зусиль	14,91+3,68	13,91+3,14	17,90	0,000***
Очікуваний рівень результатів	9,40+2,62	9,09+2,71	2,87	0,090
Закономірність результатів	13,77+3,75	13,01+3,37	9,54	0,002**
Ініціативність	14,23+3,13	12,84+2,94	44,03	0,000***

Одержані результати (табл. 3) свідчать, що в усередненому профілі рівня домагань управлінців системи МВС України переважає пізнавальний мотив (15,30+3,33), який характеризує позитивне прагнення до результатів своєї діяльності. Далі йдуть високі показники рівня мобілізації зусиль, який українській необхідний для досягнення успішних результатів діяльності (14,91+3,68), оцінка свого потенціалу (14,84+3,25). Найнижчі значення отримала оцінка важкості виконуваного завдання (6,94+2,6), тобто інколи керівники не здатні адекватно оцінити складність поставленого завдання та сприймають його або як занадто легке, або як занадто складне, що, зрозуміло, шкодить результатам професійної управлінської діяльності загалом. Також з'ясовано, що керівникам, порівняно з неправлінцями, характерно ставити перед собою низку складних завдань (14,61+3,18 мотиву самоповаги), за необхідності бути директивними (14,23+3,13 ініціативності), виявляти впевненість у виконанні професійної управлінської діяльності (13,29+3,35 внутрішнього мотиву), прагнути до успішних результатів своєї праці (15,30+3,33 пізнавального мотиву), надавати значення високим результатам діяльності підпорядкованого особового складу (14,19+3,73 мотиву змагання) та при цьому не надавати значення особистісній оцінці результатів діяльності (10,52+3,38 значущості результатів).

Аналізуючи отримані показники критерію рівності середніх мір (*Brown-Forsythe*),

з'ясовано, що критерій F перевищує рівень значущості за шкалами «Мотив зміни діяльності» ($p=0,252$), «Складність завдання» ($p=0,091$), «Оцінка рівня досягнутих результатів» ($p=0,681$) та «Очікуваний рівень результатів» ($p=0,089$). Саме за цими шкалами статистика ANOVA не визначила значущих відмінностей між респондентами досліджуваних груп. За шкалами «Ініціативність» ($F=44,04$, $p=0,000$), «Мотив самоповаги» ($F=35,14$, $p=0,000$), «Внутрішній мотив» ($F=32,96$, $p=0,000$), «Пізнавальний мотив» ($F=26,20$, $p=0,000$), «Значущість результатів» ($F=24,64$, $p=0,000$), «Мотив змагання» ($F=20,90$, $p=0,000$), «Намічений рівень мобілізації зусиль» ($F=17,91$, $p=0,000$), «Оцінка свого потенціалу» ($F=14,10$, $p=0,000$), «Вольове зусилля» ($F=10,54$, $p=0,001$), «Закономірність результатів» ($F=9,55$, $p=0,002$) та «Мотив уникнення» ($F=4,26$, $p=0,039$) встановлено статистично значущі відмінності між двома досліджуваними групами. Виявилось, що зі статистичною відмінністю вищі результати мають керівники, крім шкали «Значущість результатів». За шкалою «Значущість результатів» середній вищий бал (11,67+3,32) належить працівникам, які не виконують управлінських функцій, оскільки необхідною умовою їх діяльності є виконання завдань, поставлених керівниками.

Показники професійної затребуваності фахівців системи МВС України наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Показники професійної затребуваності фахівців системи МВС України

Шкали професійної затребуваності	ЕГ	КГ	F	p
Задоволеність реалізацією професійного потенціалу	25,61+5,18	23,55+4,7	36,47	0,000***
Приналежність до професійного співтовариства	25,87+4,73	24,04+4,1	36,01	0,000***
Переживання професійної затребуваності	25,78+5,33	23,76+5,44	29,46	0,000***
Професійна компетентність	25,75+4,98	24,2+4,21	23,96	0,000***
Професійний авторитет	22,92+4,86	21,47+4,06	22,21	0,000***
Оцінка результатів професійної діяльності	27,17+5,43	25,34+5	25,85	0,000***
Ставлення інших	26,46+5,41	24,96+4,82	18,18	0,000***
Самоствлення	23,28+4,72	21,25+4,29	42,61	0,000***
Загальний показник професійної затребуваності	135,32+22,1	126,52+18,5	39,51	0,000***

Результати, наведені в табл. 4, свідчать, що керівники системи МВС України отримали найвищі показники за шкалою оцінки результатів професійної діяльності (27,17+5,43), які вказують на позитивну оцінку виконуваної професійної діяльності, задоволеність результатами й очікування на позитивне схвалення. Такі керівники впевнені, що їх цінують і поважають як професіоналів, вони переконані, що своєю працею роблять позитивний внесок у життя суспільства, та впевнені у своїх можливостях застосування професійних здібностей. Наступним показником, який отримав високе значення, є ставлення інших (26,46+5,41), що характеризує сприйняття ставлення інших до себе як професіонала. Наявність високих показників свідчить про задоволеність керівників ставленням інших людей до них як до професіоналів. Такі керівники задоволені тим, що інші ставляться до них як до авторитетних професіоналів, прислухаються, поважають і цінують.

Порівнюючи значення досліджених показників у групах керівників і некерівників системи МВС України, виявлено значущу різницю в показниках задоволеності реалізацією професійного потенціалу, переживання професійної затребуваності й самоствлення. Керівники більше задоволені ступенем реалізації свого професійного потенціалу, наявним професійним статусом і досягнутим рівнем компетентності (25,61+5,18 задоволеності реалізацією

професійного потенціалу). Вони позитивно оцінюють своє професійне «Я» та сприймають ставлення до себе як до професіоналів з боку інших людей як позитивне (25,78+5,33 переживання професійної затребуваності). При цьому досить позитивно ставляться до себе як до професіоналів, відчують свою значущість і важливість (23,28+4,72 самоствлення).

Результати дисперсійного аналізу демонструють відмінності між двома досліджуваними групами на високому рівні значущості за всіма шкалами опитувальника ($p \leq 0,001$). Причому середні показники потенціалу управлінців вищі за шкалами «Самоствлення» ($F=42,61$), «Загальний показник професійної затребуваності» ($F=39,51$), «Задоволеність реалізацією професійного потенціалу» ($F=36,47$), «Належність до професійного співтовариства» ($F=36,01$), «Переживання професійної затребуваності» ($F=29,46$), «Оцінка результатів професійної діяльності» ($F=25,85$), «Професійна компетентність» ($F=23,96$), «Професійний авторитет» ($F=22,21$), «Ставлення інших» ($F=18,18$). Таким чином, керівники повною мірою відчують, що вони виконують важливу управлінську місію, та пишаються цим, вони ставляться до себе як до професіоналів і важливої ланки кадрового забезпечення системи МВС України.

Показники стилю вирішення конфліктів працівниками системи МВС України подано в табл. 5.

Таблиця 5

Показники стилю вирішення конфліктів працівниками системи МВС України

Стиль вирішення конфліктів	ЕГ	КГ	F	p
Суперництво	5,68+2,92	4,76+3,01	19,84	0,000***
Співробітництво	5,8+1,57	6,07+1,55	5,86	0,016*
Компроміс	6,93+1,9	7,25+1,87	5,89	0,015*
Уникнення	5,75+1,95	5,97+2	2,48	0,116
Пристосування	5,81+2,2	5,94+2,14	0,67	0,413
Змішаний	1,19+0,39	1,04+0,21	45,46	0,000***

Отримані дані, наведені в табл. 5, свідчать, що як керівники (6,93+1,9), так і некерівники (7,25+1,87) системи МВС України найчастіше вдаються до компромісу як стилю вирішення конфліктних ситуацій. Разом із тим керівникам характерно пристосування (5,81+2,2), а некерівникам – співробітництво (6,07+1,55) як стилі вирішення конфліктів. Отримані результати можливо пояснити тим, що управлінцям інколи доводиться адаптуватися до наявних робочих ситуацій, коли, з одного боку, керівник приймає управлінські рішення, а з іншого, – втілює в життя рішення вищого керівництва. Що стосується некерівників, то вони найчастіше виконують спільну з іншими працівниками діяльність. Найнижчі значення в керівників має уникнення (5,75+1,95), оскільки зазначений стиль передбачає ухилення та відгороджування від конфліктних ситуацій, що абсолютно неприпустимо у професійній управлінській діяльності керівників. Отримані дані свідчать, що конкуренція, обумовлена прагненням задовольнити свої інтереси, навіть на шкоду іншим, більше характерна керівникам (5,68+2,92 суперництва). Некерівники прагнуть зберегти взаємовідносини і віддають перевагу варіанту

«краще щось, ніж нічого», тому більше обирають нейтральні позиції, про що свідчать найвищі показники компромісу (7,25+1,87) серед усіх стилів вирішення конфлікту.

Результати дисперсійного аналізу демонструють, що за шкалами «Стиль уникнення» і «Стиль пристосування» ($p > 0,05$) статистично значущих відмінностей в обох групах респондентів не виявлено. За шкалами «Стиль співробітництва» ($F=5,86$, $p=0,016$) і «Стиль компромісу» ($F=5,89$, $p=0,015$) встановлено вищі показники у працівників, які не виконують керівні функції. Тобто некерівники характеризуються тим, що готові докладати певних зусиль і поступатися, щоб обійти конфліктну ситуацію. Поряд із цим керівники системи МВС України, навпаки, вдаються до директивної взаємодії з метою економії власної енергії та часу. В управлінців виявлено статистично вищі показники за узагальненою шкалою «Змішаний стиль у конфліктних ситуаціях» ($F=45,46$, $p=0,000$) і «Стиль суперництва» ($F=19,85$, $p=0,000$).

Показники статусу професійної ідентичності працівників системи МВС України наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Показники статусу професійної ідентичності працівників системи МВС України (%)

Групи	Передчасна	Дифузна	Мораторій	Досягнута позитивна	Псевдопозитивна
Керівники	12,47	20,52	21,82	32,47	12,73
Працівники	23,31	35,95	20,04	9,37	11,33

Одержані результати, наведені в табл. 6, свідчать, що у 32,47 % керівників переважним статусом є досягнута позитивна професійна ідентичність. Цей тип професійної ідентичності вказує на сформованість у керівників певної сукупності особистісно значущих цілей, цінностей і переконань, які обумовлюють усвідомлення себе у професійній управлінській діяльності, забезпечують почуття спрямованості й придатності до виконання управлінських функцій. Порівнюючи показники керівників і некерівників системи МВС України, різниця за шкалою досягнутої позитивної професійної ідентичності складає 23,10 %. Це підтверджує той факт, що серед керівників

переважають особи, придатні до професійної управлінської діяльності. Серед некерівників у 35,95 % переважає дифузна, а у 23,31 % – передчасна професійна ідентичність. Показники демонструють, що некерівники залежать від власного минулого досвіду, що негативно впливає на теперішній стан вирішення робочих завдань і на те, що вони більше здатні до залежних професійних виборів, коли хтось відповідає за результат їх професійної діяльності.

Пряма й обернена ідентифікація із професіоналом і статус професійної ідентичності підлягали статистичному аналізу, результати якого наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Показники професійної ідентичності працівників системи МВС України

Шкали професійної ідентичності	ЕГ	КГ	F	p
Ідентифікація із професіоналом	22,17+9,75	17,35+9,17	54,58	0,000***
Обернена ідентифікація із професіоналом	9,52+4,9	10,37+5,7	5,24	0,022*
Статус професійної ідентичності	3,3+1,42	2,47+1,23	82,95	0,000***

Результати демонструють (табл. 7), що в некерівників виявлено вищі показники за шкалою «Обернена ідентифікація із професіоналом» ($F=5,24$, $p=0,022$), а в керівників – «Ідентифікація із професіоналом» ($F=54,58$, $p=0,000$) і «Статус професійної ідентичності» ($F=82,95$, $p=0,000$). Тобто керівники системи МВС ідентифікують себе із професіоналами, на відміну від працівників. Отримані результати можливо пояснити стереотипним уяв-

ленням про те, що виконання управлінських функцій тотожне професіоналізму, а з іншого боку, що призначення на керівні посади в системі МВС України загалом відбуваються відповідно до встановлених вимог, коли управлінські функції покладаються на професіоналів.

Показники переважаючого стилю прийняття управлінського рішення в системі МВС України подано в табл. 8.

Таблиця 8

Показники стилю прийняття управлінського рішення у працівників системи МВС України (%)

Групи	Попустительський	Маргинальний	Реалізаторський	Авторитарний	Ситуаційний	Проміжний
Керівники	7,01	12,21	11,69	14,55	22,08	32,47
Працівники	10,02	15,47	8,5	5,01	26,58	32,47

За підсумками аналізу провідного стилю прийняття управлінського рішення (табл. 8) більшість керівників (32,47 %) застосовують проміжний стиль, який поєднує в собі риси всіх стилів. На другій позиції (22,08 %) за частотою застосування опинився ситуаційний (адаптаційний) стиль, який об'єднує управлінців, орієнтованих на партисипативні відносини з підлеглими та на ситуативно залежну форму прийняття рішення, коли специфіка

процесу прийняття рішення детермінована не індивідуальними уподобаннями керівника, а об'єктивними особливостями виробничої ситуації. Застосування обох зазначених стилів є обґрунтованим і доцільним у межах реалізації професійної управлінської діяльності.

У табл. 9 подано порівняльний аналіз шкал визначення стилів прийняття управлінського рішення в обох групах респондентів.

Таблиця 9

Показники прийняття управлінського рішення працівниками системи МВС України

Шкали стилю прийняття рішення	ЕГ	КГ	F	p
Владність	105,45+15,12	102,53+13,69	8,667	0,003**
Поведінка у проблемній ситуації	100,38+10,89	98,06+11,16	9,258	0,002**
Стиль прийняття рішення	4,29+1,63	4,25+1,79	0,149	0,699

Порівнюючи дані (табл. 9), встановлено вищі показники в керівників за шкалами «Владність» ($F=8,67$, $p=0,003$) і «Поведінка у проблемній ситуації» ($F=9,26$, $p=0,002$). За загальною шкалою «Стиль прийняття управлінського рішення» статистичних відмінностей в обох групах не виявлено. Тобто як керівники, так і працівники у своїй професійній діяльності приймають рішення, однак рішення управлінців мають інший характер, вони більш директивні й обумовлені ситуаціями прийняття рішення, некерівники більш ліберальні та уникають прийняття рішень.

Усереднений профіль комунікативної та соціальної компетентності працівників системи МВС України наведено в табл. 10.

У табл. 10 наведено усереднений профіль комунікативної та соціальної компетентності керівників системи МВС України (ЕГ), де найбільші значення отримали: вправність

(3,93+1,44) як уміння швидко і легко знаходити вихід із ситуацій діяльності; комунікативна компетентність (3,92+1,5) як здібність вільно та невимушено поводитися в ситуаціях спілкування і комунікації; его-компетентність (3,86+1,24) як самоідентифікація та вдала самопрезентація; упевненість (3,8+1,41) як рішуча поведінка та сильна життєва позиція; розуміння ситуації (3,77+1,51) як швидка орієнтація в міжособистісній взаємодії; стабільність людських відносин (3,75+1,19) як здатність успішно вибудовувати тривалі стосунки з оточенням; соціально-психологічна компетентність (3,74+1,34) як відображення швидкого орієнтування в ситуаціях спілкування та діяльності. Тобто управлінці більшою мірою орієнтовані на належну організацію соціальної взаємодії і у своєму арсеналі мають відповідні вміння та якості.

Таблиця 10

Показники комунікативної та соціальної компетентності працівників системи МВС України

Шкали компетентності	ЕГ	КГ	F	p
Розуміння ситуації	3,77+1,51	3,28+1,44	23,43	0,000***
Вправність	3,93+1,44	3,59+1,32	36,38	0,000***
Моральні установки	3,25+1,27	3,09+1,35	3,14	0,076
Мотивація досягнення	3,23+1,05	3,02+1,26	6,87	0,009**
Емоційна стабільність	3,59+1,6	3,31+1,4	7,11	0,008**
Самопрезентація	3,28+1,24	3,14+1,15	2,96	0,085
Соціально-психологічна компетентність	3,74+1,34	3,14+1,37	40,29	0,000***
Вербальна компетентність	3,09+1,29	3,03+1,28	0,47	0,492
Оперативна соціальна компетентність	3,28+1,15	2,93+1,27	16,58	0,000***
Его-компетентність	3,86+1,24	3,57+1,33	10,28	0,001**
Комунікативна компетентність	3,92+1,5	3,37+1,48	28,37	0,000***
Упевненість	3,8+1,41	3,2+1,38	38,42	0,000***
Стабільність людських відносин	3,75+1,19	3,62+1,27	2,31	0,129
Мотивація схвалення	3,27+1,23	3,1+1,21	4,06	0,044*
Комунікативно-особистісний потенціал	3,69+1,5	3,34+1,4	12,04	0,001**

Аналіз статистичних даних демонструє відсутність відмінностей за такими шкалами, як «Моральні установки», «Самопрезентація», «Вербальна компетентність» і «Стабільність людських відносин», тобто моральність, етичність, уміння себе показати і зарекомендувати, вільно й легко спілкуватися, бути тим, кому довіряють, жодним чином не залежить від виконання або невиконання управлінських функцій у системі МВС. За шкалами «Соціально-психологічна компетентність» (F=40,30, p=0,000), «Упевненість» (F=38,43, p=0,000), «Вправність» (F=36,37, p=0,000), «Комунікативна компетентність» (F=28,38, p=0,000), «Розуміння ситуації» (F=23,44, p=0,000), «Оперативна соціальна компетентність» (F=16,59, p=0,000), «Комунікативно-особистісний потенціал» (F=12,05, p=0,001), «Его-компетент-

ність» (F=10,28, p=0,001), «Емоційна стабільність» (F=7,11, p=0,008), «Мотивація досягнення» (F=6,87, p=0,009) та «Мотивація схвалення» (F=4,07, p=0,044) вищі показники виявлено в управлінської ланки. Таким чином, керівників слід охарактеризувати як таких, які розуміються в соціальних ситуаціях, мають установку на досягнення успіху, спритні, комунікабельні, вміють аналізувати обставини та ситуації взаємодії, демонструвати себе і справляти враження, емоційно виважені, зацікавлені в успішних результатах діяльності й орієнтовані на соціальне визначення та позитивну оцінку.

Шкали емоційно-вольової сфери особистості як показник емоційно-вольової регуляції фахівця системи МВС України подано в табл. 11.

Таблиця 11

Показники шкал емоційно-вольової сфери особистості працівників МВС України

Шкали емоційно-вольової сфери	ЕГ	КГ	F	p
Відповідальність	15,47+4,37	13,84+3,95	32,15	0,000***
Ініціативність	16,86+3,53	15,05+4,35	42,69	0,000***
Рішучість	13,8+4,14	11,54+3,57	72,2	0,000***
Самостійність	13,74+3,65	12,17+3,34	42,33	0,000***
Витримка	17,86+4,58	16,45+4,1	22,19	0,000***
Наполегливість	11,96+3,17	11,09+2,88	17,42	0,000***
Енергійність	19,08+5,07	17,19+4,53	32,50	0,000***
Уважність	14,95+4,16	13,47+3,86	28,86	0,000***
Цілеспрямованість	17,91+5,08	15,82+4,33	41,56	0,000***
Загальний показник	141,64+28,91	126,66+21,05	75,46	0,000***

Розглядаючи (табл. 11) усереднений профіль шкал емоційно-вольової регуляції керівників і працівників системи МВС України, респонденти з ЕГ – енергійні (19,08+5,07), цілеспря-

мовані (17,91+5,08), ініціативні (16,86+3,53) та мають гарну витримку (17,86+4,58). Їхня енергійність виявляється в особистісній активності у вирішенні професійних завдань,

цілеспрямованість обумовлює професійну мобілізацію, професійна ініціативність визначає особистісну енергію у виконанні професійної управлінської діяльності, а витримка допомагає контролювати себе. Статистичні дані підтвердили відмінності у групах досліджуваних, зокрема за всіма шкалами емоційно-вольової регуляції виявлено вищі показники в управлінців ($F =$ від 17,43 до 75,47, $p \leq 0,001$). Тобто краще розвинена емоційно-вольова регуляція в керівників, ніж у звичайних працівників поліції.

Висновки

За результатами проведеного дослідження виявлено такі характеристики показників (блок професійного становлення) професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України. *Активність* – керівники вмотивовані до професійної кар'єри й орієнтовані на успіх у діяльності. Їм притаманна стійкість, інтуїція, небайдужість до діяльності, стрижневими виступають пізнавальний мотив і мотив мобілізації зусиль. Вони ініціативні, відчують захоплення від виконуваної професійної управлінської діяльності й інтерес до її результатів. *Поведінка* – керівникам характерна задоволеність реалізацією свого

професійного потенціалу, належності, компетентності й авторитету. Вони застосовують змішаний стиль вирішення конфліктних ситуацій, активні в їх вирішенні, проте, вдаючись до посадового тиску та примусу, здатні нав'язувати своє рішення. *Праця* – керівники повною мірою ідентифікують себе із професійною управлінською діяльністю. Управлінське рішення є основним продуктом їхньої діяльності, де вони демонструють свою владність, готовність до його прийняття й найчастіше застосовують проміжний і ситуаційний стилі вирішення конфліктних ситуацій. *Спілкування* – керівники добре орієнтуються в робочих ситуаціях, здатні досягати визначених цілей і впливати на міжособистісні відносини, самостійно ставити цілі та передбачати виконання, співвідносити потреби з можливостями реалізації. Упорядкованість їхніх відношень у діяльності відбувається завдяки сформованій емоційно-вольовій регуляції через уміння бути енергійними, цілеспрямованими, ініціативними, зберігати контроль і власну витримку.

Перспективи подальших досліджень полягають у наданні характеристик показників блоку особистісного становлення професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України.

Список бібліографічних посилань

1. Александров Д. О., Охріменко І. М., Дрозд О. Ю. Особливості професійно-психологічної адаптації працівників Національної поліції України до правоохоронної діяльності. *Наука і освіта*. 2017. № 11. С. 35–45.
2. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення : монографія. Харків : Основа, 1996. 398 с.
3. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.
4. Кісіль З. Р. Професійна деформація працівників органів внутрішніх справ України: історіографія та феноменологія. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 2. С. 33–44.
5. Kolesnichenko O., Larionov S. Professional-personal potential of the head Ministry of internal affairs of Ukraine // Psychological resources of the individual under the conditions of modern challenges : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. Pp. 183–189.
6. Клименко І. В. Система психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських: зміст і складові. *Право і Безпека*. 2017. № 4. С. 17–23.
7. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2012. 200 с.
8. Криволапчук В. О. Професіоналізація працівників ОВС як пріоритетне завдання кадрової політики МВС України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 (46). С. 23–31.
9. Швець Д. В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні : монографія. Харків : Майдан, 2018. 518 с.
10. Alexandrov D., Okhrimenko I., Luta L., Zhukevych I., Okhrimenko S., Prontenko K. Formation of future policemen' nervous and mental stability by means of special physical training. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. Año: VII, Número: Edición Especial, Artículo no.78, Período: Noviembre, 2019.
11. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Психологія професійного та особистісного становлення керівників системи МВС України : монографія. Харків : ФОП Бровін О. В., 2020. 500 с.

Надійшла до редколегії 07.05.2021

БОЙКО-БУЗЫЛЬ Ю. Ю. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ БЛОКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ

Рассмотрена проблема профессионального и личностного становления управленческого звена сектора безопасности и обороны Украины. В сравнительном анализе с сотрудниками, не выполняющими управленческих функций, представлены результаты эмпирического изучения блока профессионального становления профессионального и личностного становления руководителей системы МВД Украины. Представлена характеристика компонентов блока профессионального становления (активности, поведения, труда, общения) через показатели профессионального и личностного становления современного менеджера МВД.

Ключевые слова: *руководитель, профессиональное и личностное становление, блок профессионального становления, активность, поведение, труд, общение.*

BOIKO-BUZYL YU. YU. CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL FORMATION'S INDICATORS OF MANAGERS OF THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The problem of professional and personal formation of managers of the security and defense sector of Ukraine has been studied. It has been emphasized that the basis for professional and personal development of the managers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is formed by the activity and personality as basic categories, which are reflected in the block of professional formation and the block of personal formation, where each block is reflected in specific components and is revealed in appropriate criteria. In particular, the first part of the study – the psychological characteristics of the block of professional development is presented, namely through such components and their criteria as: activity – career motivation, professional aspirations; behavior – a metasystem of relations in the activity, conflict resolution competence; work – managerial identity of the manager, managerial decision as a product, communication – socio-psychological competence, emotional and volitional regulation. The study is based on the use of a number of methods of psychological diagnosis, which assisted to examine 844 people, including 385 managers and 459 employees of the agencies and departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The obtained results have been processed by using the methods of mathematical statistics. The originality of the study is due to a comparative analysis of the characteristics of the indicators of the block of professional development of professional and personal formation of the managers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and employees who do not perform managerial functions. It has been proved that the indicators of the components of professional and personal development of managers differ from similar indicators of those who are not managers within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in terms of quality and content, which is primarily focused on management functions. The obtained empirical data will contribute to the improvement of management theory and practice in the law enforcement system.

Key words: *a manager, professional and personal formation, block of professional formation, diligence, behavior, labor, communication.*

ДЕНИС ЄВГЕНІЙОВИЧ ЖЕРЕБЦОВ,

Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ»

Розглянуто наукові підходи до визначення поняття «дисциплінарна відповідальність». Визначено ознаки дисциплінарної відповідальності поліцейських. Запропоновано авторське визначення поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських», під яким розуміється застосування до поліцейського, який вчинив дисциплінарний проступок, дисциплінарних стягнень, передбачених Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України».

Ключові слова: *службова дисципліна, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення, поліцейський.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Національне законодавство сьогодні, як ніколи, потребує врахування наукової думки стосовно застосування тих або інших правових категорій та розроблення нових підходів до правового регулювання суспільних відносин. Не є винятком із цього і закони, які встановлюють дисциплінарну відповідальність працівників, серед іншого поліцейських. Доволі молоде національне законодавство стосовно останніх потребує комплексних наукових досліджень базових правових категорій.

Слід звернути увагу передусім на те, що Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII, який регламентує дисциплінарну відповідальність поліцейських, не визначає поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських» та не передбачає її особливостей. Стаття 11 Закону має назву «Відповідальність поліцейського» та передбачає різні види юридичної відповідальності. Так, за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. За вчинення адміністративних правопорушень поліцейські несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до цього Статуту, крім випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Поліцейських, яких в установленому порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або цивільно-правової відповідальності, одночасно може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності згідно з цим Статутом¹.

Отже, доцільно визначити поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських» для відокремлення її від інших видів юридичної відповідальності поліцейських.

Стан дослідження проблеми

Проблемами теорії дисциплінарної відповідальності працівників займалися за часів незалежності України такі науковці, як В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, Р. С. Грищенко, М. І. Іншин, Б. В. Лавренко, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Загальні проблеми дисциплінарної відповідальності поліцейських також були об'єктом досліджень науковців, серед яких О. М. Бандурка, К. В. Коваленко, Т. В. Колеснік, К. Ю. Мельник, Є. Ю. Подорожній, А. Ю. Подорожній. Разом із тим комплексного дослідження поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських» у вітчизняній науці ще не було.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вироблення авторського формулювання поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських». Завданнями дослідження є вивчення поглядів науковців щодо змісту категорій «трудоправа відповідальність» та «дисциплінарна відповідальність», окреслення ознак дисциплінарної відповідальності поліцейських і розроблення пропозицій до відповідного законодавства.

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018

№ 2337-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 22.04.2021).

Наукова новизна дослідження

Подано авторське визначення поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських», розроблено пропозиції з удосконалення теоретичних аспектів дисциплінарної відповідальності у трудовому праві, визначено ознаки дисциплінарної відповідальності поліцейських.

Виклад основного матеріалу

Традиційно в юридичній літературі виділяють загальну дисциплінарну та спеціальну дисциплінарну відповідальність. Дисциплінарна відповідальність поліцейських належить до спеціальної дисциплінарної відповідальності. Так, Б. В. Лавренко вказує на самостійне місце відповідальності працівників на мілітаризованій державній службі в системі спеціальної дисциплінарної відповідальності. З його погляду, «особливості такої відповідальності зумовлені виконанням працівниками зовнішніх та внутрішніх функцій охорони і захисту держав, а той факт, що ці працівники виконують свою роботу із застосуванням зброї, свідчить, що в основу їхньої дисциплінарної відповідальності покладено чіткий ієрархічний принцип дисциплінарної влади. У сучасних умовах військову службу, на засадах добровільності, громадяни проходять за контрактом, який згідно з чинним законодавством є особливою формою трудового договору. Мілітаризовану державну службу в Україні представляють такі категорії: військовослужбовці Збройних сил України всіх родів військ; службовці збройних формувань, утворених на підставі закону; працівники Служби безпеки України; окремі категорії працівників митниці; податкова міліція; Національна поліція» [1, с. 14].

Аналізуючи думку Б. В. Лавренка, слід звернути увагу на таке. По-перше, термін «працівник», яким він оперує, не зовсім притаманний цим категоріям службовців. Так, у законодавстві для позначення їх використовуються терміни «військовослужбовці», «державні службовці» та «поліцейські». По-друге, Національну поліцію України не можна віднести до мілітаризованої державної служби, оскільки вона не є військовим або озброєним формуванням. Так, відповідно до Вікіпедії мілітаризм (фр. *militarisme*, від лат. *militaris* – військовий) – це державна ідеологія, спрямована на виправдання політики постійного нарощування військової міці держави й водночас із цим допустимості використання військової сили під час вирішення міжнародних і внутрішніх конфлік-

тів¹. Свого часу міліцію в Україні можна було відносити до мілітаризованої державної служби, оскільки ст. 1 Закону України «Про міліцію» визначала її як державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань². Національна поліція України відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку³. По-третє, слід нагадати науковцю, що в підґрунтя дисциплінарної відповідальності будь-якого працівника покладено чіткі засади дисциплінарної влади роботодавця, а отже, це не може вважатися особливістю дисциплінарної відповідальності працівників на мілітаризованій державній службі.

Для формування власного погляду з питань поняття та ознак дисциплінарної відповідальності поліцейських слід розпочати з родової категорії «дисциплінарна відповідальність».

Передусім слід зазначити, що дисциплінарна відповідальність є одним з різновидів юридичної відповідальності у трудовому праві. Окремі представники науки трудового права виділяють трудовправову відповідальність, поєднуючи у ній характеристики матеріальної та дисциплінарної відповідальності. Так, на думку Р. І. Обручкова, юридичну відповідальність за чинним законодавством про працю України представлено такими двома основними її видами, як матеріальна відповідальність сторін трудового договору та дисциплінарна відповідальність працівника [2, с. 268]. Г. І. Чанишева та Н. Б. Болотіна розглядали відповідальність за трудовим правом як «окремий вид юридичної відповідальності, яка полягає у передбаченому нормами трудового права обов'язку працівника відповідати за

¹ Мілітаризм // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мілітаризм> (дата звернення: 22.04.2021).

² Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12> (дата звернення: 22.04.2021).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 22.04.2021).

вчинене трудове правопорушення і понести відповідні санкції. Підставою такої відповідальності є трудове правопорушення – винне протиправне діяння, яке полягає у невиконанні або порушенні трудових обов'язків працівником» [3, с. 355]. Трудове правопорушення, з погляду Г. І. Чанишевої та Н. Б. Болотіної, складається з двох різновидів: дисциплінарного проступку і трудового майнового правопорушення. З останньою думкою не погоджується С. М. Синчук, яка зазначає, що «така класифікація не зовсім чітко відображає реальну ситуацію у сфері трудової юридичної відповідальності. Адже і трудове майнове правопорушення, і дисциплінарний проступок елементами свого складу мають одних і тих самих суб'єктів, суб'єктивну сторону та об'єкт. А відрізняються лише за шкідливими (негативними) наслідками у структурі об'єктивної сторони правопорушення. Тобто, коли негативні (шкідливі) наслідки, що виникли в результаті неправомірності поведінки суб'єкта трудових правовідносин, виразилися лише в ігноруванні встановлених правил трудової дисципліни (появі на роботі в нетверезому стані), то можна говорити про трудове правопорушення як підставу для дисциплінарної відповідальності. Якщо ж те саме правопорушення (поява на роботі в нетверезому стані) призвело додатково до завдання майнової (матеріальної) шкоди майну роботодавця, то це є підставою для притягнення працівника до матеріальної відповідальності. Єдиною підставою трудової юридичної відповідальності є трудове правопорушення. Залежно від негативних (шкідливих) наслідків трудового правопорушення – наявності чи відсутності майнової шкоди застосовуються санкції дисциплінарної або матеріальної відповідальності» [4, с. 362].

В. В. Гладкий під трудовою відповідальністю розуміє відповідальність суб'єкта трудового права, що настає за винну протиправну поведінку, якою порушується умова трудового договору та/або умова колективного договору та/або норма трудового законодавства (незалежно від того, чи було завдано цим порушенням матеріальну та/або моральну шкоду іншій стороні трудових правовідносин). Безпосередній прояв ця відповідальність має в накладенні на винну особу відповідних дисциплінарних санкцій та санкцій матеріального характеру (якщо протиправною поведінкою була заподіяна шкода), а саме: 1) на працівника накладаються санкції дисциплінарного характеру за порушення умов трудового договору, трудового законодавства, невиконання або ж неналежне виконання норматив-

но-правових та нормативних актів, що регулюють дисципліну праці (службову дисципліну), а також санкції матеріально-правового характеру за заподіяння роботодавцю шкоди внаслідок порушення трудової (службової) дисципліни; 2) на роботодавця накладаються санкції дисциплінарного характеру за невиконання умов трудового договору та/або законодавства про працю (дисципліна роботодавця), а також санкції матеріально-правового характеру за заподіяння працівникові матеріальної та/або моральної шкоди [5, с. 89].

А. В. Колосовський, поділяючи останнє положення, вказує на існування дисциплінарної відповідальності роботодавця. На його думку, трудове законодавство передбачає дисциплінарну відповідальність як самих працівників, так і роботодавців. Тим самим, на його думку, дотримується принцип взаємної відповідальності працівника і роботодавця один перед іншим. Тому суб'єктами дисциплінарної відповідальності автор пропонує вважати обидві сторони трудової правовідносини [6, с. 90]. Висловлюючи таку думку, науковець посиляється на норми, які встановлюють відповідальність керівника організації або його заступника за порушення законів та інших нормативних правових актів про працю, умов колективного договору чи угоди.

Ми не можемо погодитися з поглядами В. В. Гладкого та А. В. Колосовського щодо того, що роботодавець підлягає дисциплінарній відповідальності, адже у трудових правовідносинах дисциплінарну владу має саме роботодавець. Так, саме він організовує процес праці, дає обов'язкові для виконання вказівки, контролює процес праці та забезпечує порядок поведінки працівників у межах підприємства з тим, щоб їхня трудова діяльність була результативною. Фахівець, мабуть, переплутав особу роботодавця, яким є власник підприємства, з представником роботодавця – керівником підприємства (директором, президентом), який сам є найманим працівником і з огляду на це підлягає дисциплінарній відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх трудових обов'язків.

У юридичній літературі можна виокремити певні думки щодо поняття «дисциплінарна відповідальність». Так, окремі вчені бачать зміст дисциплінарної відповідальності в обов'язку працівника понести покарання, передбачене нормами трудового законодавства. Так, А. М. Лушніков і М. В. Лушнікова визначають дисциплінарну відповідальність як обов'язок працівника зазнати юридично несприятливих наслідків у формі позбавлень

особистого характеру за вчинення трудово-правового (дисциплінарного) проступку в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством [7, с. 803]. С. М. Прилипко вказує, що «дисциплінарна відповідальність працівників є одним із видів юридичної відповідальності, що встановлена законодавством за протиправну поведінку працівника. Вона є обов'язком працівника понести покарання, передбачене нормами законодавства про працю, за протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків» [8, с. 342]. З погляду Т. В. Курило, «дисциплінарна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, відповідати за свої протиправні дії в межах стягнень, установлених трудовим законодавством» [9, с. 364]. А. Ю. Подорожній розуміє під дисциплінарною відповідальністю «обов'язок працівника відповідати перед роботодавцем, який наділений дисциплінарною владою, за скоєне ним порушення трудової дисципліни у вигляді невиконання чи неналежного виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків і понести в результаті цього негативні наслідки, передбачені нормами трудового права» [10, с. 6].

Іншої думки притримується С. М. Братусь, який звертає увагу на те, що юридична відповідальність є не обов'язком зазнати наслідків, що випливають з правопорушення, а саме їх зазнанням у стані примусу незалежно від того, які наслідки настають – чи то виконання нових обов'язків, що вражають майнові та особисті блага зобов'язаної особи, чи то лише виконання раніше наявного обов'язку [11, с. 103].

В. Л. Костюк визначав дисциплінарну відповідальність як вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні до працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, санкції у вигляді дисциплінарних стягнень. Дисциплінарна відповідальність має примусовий характер, який виявляється в тому, що до працівника вживаються заходи примусового впливу, які мають для нього певні негативні наслідки [12, с. 329]. На думку Р. С. Грищенка, дисциплінарна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, а саме регульована нормами трудового права система суспільних відносин, яка виникає на підставі вчинення працівником дисциплінарного проступку і тягне настання для нього негативних юридичних наслідків, що виявляються у накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень [13, с. 14].

Слід підтримати думку С. М. Братуся, що юридична відповідальність, зокрема й дисциплінарна, є не обов'язком особи зазнати наслідків, що випливають з правопорушення, або обов'язком особи зазнати негативних наслідків, передбачених нормами трудового права, а саме їх зазнанням.

Виходячи з вищевикладених дефініцій, можна виділити такі ознаки дисциплінарної відповідальності у трудовому праві. По-перше, дисциплінарна відповідальність є специфічним різновидом юридичної відповідальності. По-друге, дисциплінарній відповідальності підлягають лише працівники як суб'єкти трудових правовідносин. По-третє, дисциплінарна відповідальність застосовується роботодавцем як суб'єктом трудових правовідносин. По-четверте, підставою її застосування є дисциплінарний проступок. По-п'яте, настання негативних наслідків, що виявляються у накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень.

Вивчення категорії «дисциплінарна відповідальність» буде неповним, якщо не дослідити її мету. В юридичній літературі мету дисциплінарної відповідальності визначають по-різному. Так, С. М. Синчук метою дисциплінарної відповідальності вважає покарання працівника [4, с. 364]. Т. В. Курило вказує, що дисциплінарна відповідальність має на меті забезпечення дотримання працівниками внутрішнього трудового розпорядку і є однією з правових форм примусу, що застосовується до працівників за порушення трудового розпорядку та інших обов'язків [9, с. 363]. Б. В. Лавренко зазначає, що головна мета дисциплінарної відповідальності як засобу впливу на працівника полягає не в реалізації санкцій за невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків, а у спонуканні до сумлінної праці відповідно до укладеного трудового договору з підкоренням правилам внутрішнього трудового розпорядку [1, с. 6]. А. Ю. Подорожній вказує, що «мета дисциплінарної відповідальності має два головні аспекти: перший полягає в забезпеченні належної дисципліни праці для подальшого забезпечення ефективного функціонування підприємства (організації, установи тощо), а тому її наявність виступає важливим превентивним заходом вчинення дисциплінарних проступків. Другий аспект полягає у застосуванні до порушника негативних заходів, що, в свою чергу, дозволяє поновлювати порушені трудові (серед іншого і службові) права та уникати негативних наслідків вчинення правопорушення, забезпечувати виховання працівника в дусі дотримання законності і дисципліни праці» [10, с. 14–15].

Визначаючи мету дисциплінарної відповідальності, слід звернути увагу на норми ст. 140 «Забезпечення трудової дисципліни» КЗпП України, відповідно до яких трудова дисципліна на підприємствах, в установах та організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю.

В юридичній літературі справедливо зазначається, що необхідною умовою успішної організації трудового процесу та високої продуктивності праці незалежно від галузі економіки, форми організації праці та соціально-економічних відносин є дотримання учасниками цього процесу певного розпорядку, координації діяльності та злагодженості в роботі. Закріплені у правових нормах порядок поведінки учасників трудового процесу визначає поняття трудової дисципліни як правового інституту [4, с. 349].

Отже, головною метою дисциплінарної відповідальності, вважаємо, є забезпечення належного виконання працівником своїх трудових обов'язків, виховання у нього свідомого ставлення до дорученої роботи, створення необхідних умов для нормальної високопродуктивної роботи підприємства.

Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» пов'язує дисциплінарну відповідальність з необхідністю забезпечувати службу дисципліну. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону служба дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі й гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу. Службова дисципліна відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону – це дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського та наказів керівників¹.

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018

Для визначення поняття «дисциплінарна відповідальність поліцейських» також цікавим є розуміння національним законодавцем категорії «дисциплінарний проступок» та «дисциплінарне стягнення» стосовно поліцейських. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходу за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції. Стаття 13 Закону передбачає, що дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків².

Національне законодавство детально закріплює повноваження керівників щодо застосування дисциплінарних стягнень до відповідних категорій поліцейських у ст. 20 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». Так, Міністр внутрішніх справ України уповноважений застосовувати дисциплінарні стягнення, визначені цим Статутом, до заступників керівника Національної поліції України та порушувати перед Кабінетом Міністрів України питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності керівника Національної поліції України. Керівник Національної поліції України уповноважений застосовувати дисциплінарні стягнення, передбачені цим Статутом, до всіх поліцейських. Інші керівники застосовують дисциплінарні стягнення в межах повноважень, визначених керівником Національної поліції України³.

Виходячи з вищезазначеного, можна виділити певні ознаки дисциплінарної відповідальності поліцейських. По-перше, дисциплінарна відповідальність поліцейських є різновидом спеціальної дисциплінарної відповідальності. По-друге, цій відповідальності підлягає лише поліцейський. По-третє, дисциплінарні стягнення застосовують керівники різного рівня

№ 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 22.04.2021).

² Там само.

³ Там само.

до відповідного нормативно визначеного кола поліцейських. По-четверте, метою дисциплінарної відповідальності поліцейських є забезпечення дотримання останніми службової дисципліни, запобігання вчиненню ними дисциплінарних проступків, виховання у поліцейських свідомого ставлення до служби і створення необхідних умов для ефективної діяльності поліцейських підрозділів. По-п'яте, підставою застосування дисциплінарної відповідальності поліцейських є дисциплінарний проступок. По-шосте, настання негативних

наслідків, що виявляються у накладенні дисциплінарних стягнень, передбачених Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України».

Висновки

Дисциплінарна відповідальність поліцейських – це застосування до поліцейського, який вчинив дисциплінарний проступок, дисциплінарних стягнень, передбачених Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України».

Список бібліографічних посилань

1. Лавренко Б. В. Теоретико-правові підстави та умови спеціальної дисциплінарної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 20 с.
2. Обручков Р. І. Відповідальність у трудовому праві: загальний аналіз // Новітні кримінально-правові дослідження : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 267–272.
3. Трудове право України : підручник / за ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої. Київ : Знання, 2001. 564 с.
4. Трудове право України. Академічний курс : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2006. 544 с.
5. Гладкий В. В. К вопросу о теории трудово-правовой ответственности // Стратегічні пріоритети в XXI столітті : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 лют. 2017 р.) / Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ : СПД-ФО Пшонківський О. В., 2017. С. 86–90.
6. Колосовский А. В. Дисциплинарная ответственность: позитивный и ретроспективный аспект. *Трудовое право*. 2007. № 8. С. 86–91.
7. Лушников А. М., Лушникова М. В. Курс трудового права : учебник : в 2 т. М. : Статут, 2009. Т. 2: Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право. 1151 с.
8. Трудове право : підручник / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.
9. Трудове право України : навч. посіб. / за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с.
10. Подорожній А. Ю. Організаційно-правові засади притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 20 с.
11. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). М. : Юрид. лит., 1976. 216 с.
12. Трудове право України : підручник / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Центр учб. літ., 2016. 472 с.
13. Грищенко Р. С. Особливості правового регулювання притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 20 с.

Надійшла до редколегії 27.04.2021

ЖЕРЕБЦОВ Д. Е. К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПОЛИЦЕЙСКИХ»

Рассмотрены научные подходы к определению понятия «дисциплинарная ответственность». Определены признаки дисциплинарной ответственности полицейских. Предложено авторское определение понятия «дисциплинарная ответственность полицейских», под которой понимается применение к полицейскому, совершившему дисциплинарный проступок, дисциплинарных взысканий, предусмотренных Законом Украины «О Дисциплинарном уставе Национальной полиции Украины».

Ключевые слова: *служебная дисциплина, дисциплинарная ответственность, дисциплинарный проступок, дисциплинарное взыскание, полицейский.*

ZHEREBTSOV D. YE. ON DETERMINING THE CONCEPT OF “DISCIPLINARY LIABILITY OF POLICE OFFICERS”

The essence of legal liability in labor law has been clarified. Scientific approaches to the definition of “disciplinary liability” have been studied. The purpose of disciplinary liability of employees has been defined. The author has studied the norms of the Law of Ukraine “On the

Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine” regarding the procedure for applying disciplinary liability to police officers.

Features of disciplinary liability of police officers have been determined. First of all, disciplinary liability of police officers is a type of special disciplinary liability. Secondly, only a police officer is subject to disciplinary action. Thirdly, disciplinary sanctions are applied by managers at various levels to the relevant regulatory defined range of police officers. Fourth, the purpose of disciplinary liability of police officers is to ensure the compliance with police service discipline, to prevent from committing disciplinary offenses by police officers, to educate police officers’ conscious attitude to the service, to create the necessary conditions for effective operation of police units. Fifth, disciplinary offense is the basis for applying disciplinary liability to police officers. Sixth, the occurrence of negative consequences, which are manifested in the imposition of disciplinary sanctions provided by the Law of Ukraine “On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine”.

The author has suggested own definition of the term of “disciplinary liability of police officers”, which means the application of disciplinary sanctions under the Law of Ukraine “On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine” to a police officer who has committed a disciplinary offense.

Key words: *service discipline, disciplinary liability, disciplinary offense, disciplinary sanction, a police officer.*

МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА КАЛАШНИК,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-9547-0344>,
e-mail: marinam2019@ukr.net

**ПРАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ОФІЦЕРА ГРОМАДИ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ЗАСАД
ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ**

Здійснено аналіз сутності організаційно-правових засад діяльності поліцейського офіцера громади (далі – ПОГ), його взаємодії з іншими підрозділами Національної поліції України, органами державної влади та місцевого самоврядування і громадами. Проаналізовано сукупність завдань, функцій і повноважень ПОГ та нинішній стан нормативно-правового забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади. Окреслено алгоритм дій поліцейського офіцера громади в межах поєднання функцій дільничного офіцера поліції та поліцейського патрульної поліції.

Ключові слова: поліцейський офіцер громади, Національна поліція України, взаємодія, партнерство, громада.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Із реформуванням Національної поліції України, в межах якого відбувається реалізація проекту «Поліцейський офіцер громади», що наразі впроваджується в усіх регіонах України, в територіальних громадах розпочали службу поліцейські офіцери, наділені новими повноваженнями та функціями, які виконують основні завдання у партнерстві з керівництвом територіальної громади.

Разом з тим існує низка невирішених проблем щодо засад співпраці поліцейських офіцерів з органами місцевого самоврядування, пов’язаних із прогалинами у нормативно-правовій базі, що регулює організацію, діяльність і повноваження поліцейських офіцерів громади. Тому актуальним є дослідження сутності такої взаємодії, її правових засад та форм здійснення, а також проблем регулювання діяльності новоствореної правоохоронної інституції.

Стан дослідження проблеми

Питання формування безпекової політики, взаємодії органів місцевого самоврядування і поліції, реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади», встановлення партнерських відносин з населенням і підвищення довіри людей до правоохоронних органів аналізували у своїх дослідженнях В. Б. Авер’янов [1], О. Ф. Андрієнко, О. М. Бандурка [2], С. М. Гусаров [3], В. П. Кононець, Б. О. Логвиненко, Р. В. Миронюк, О. М. Музичук, С. А. Рижкова, А. Й. Рого-

жин та ін. Однак упровадження нових форматів взаємодії поліції, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також їх нормативно-правове забезпечення і сьогодні залишаються актуальною проблемою та потребують подальших досліджень.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення перспектив залучення населення до формування місцевої та державної безпекової політики через механізми співпраці з територіальними громадами й інститутами громадянського суспільства на практиці діяльності поліцейських офіцерів територіальних громад, а також внесення відповідних пропозицій щодо напрацювання нормативно-правових документів, які б регламентували діяльність поліцейського офіцера громади.

Для досягнення поставленої мети було виконано такі завдання: проаналізовано низку праць провідних вітчизняних науковців і практиків, вивчено публікації в засобах масової інформації стосовно запровадження та реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади», розглянуто й систематизовано дані звітів роботи поліцейських офіцерів громади, соціальних зрізів та опитувань населення щодо дієвості й успішності реалізації цього проекту.

Наукова новизна дослідження

Ефективність проекту «Поліцейський офіцер громади» вперше розглядається крізь

призму вирішення проблеми формування безпекової політики через запровадження нових форматів взаємодії поліції, органів державної влади та місцевого самоврядування завдяки першоплановості кадрової домінанті на сучасному етапі реформи Національної поліції.

Виклад основного матеріалу

Зі становленням Національної поліції України – створенням нових підрозділів, правоохоронних сервісів та поліцейської системи правоохоронної інфраструктури в сільській місцевості паралельно тривають пошук і впровадження нових форм та напрямів приведення організаційної структури та правового статусу Національної поліції у відповідність до європейських стандартів.

Міністерство внутрішніх справ України, керуючись Законом України «Про Національну поліцію», ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» й Указом Президента України «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності», за досвідом провідних правоохоронних систем світу запровадило низку проєктів, спрямованих на вдосконалення поліцейської діяльності та надання якісних поліцейських послуг. Одним з найуспішніших та найефективніших, на нашу думку, став ініційований Національною поліцією України проєкт «Поліцейський офіцер громади», що стартував у травні 2019 р. за підтримки Посольства США та ICITAP.

Наріжним каменем упровадження пілотного проєкту стало головне завдання зі створення безпечних умов життєдіяльності громад, що, як показала практика вже перших «пілотів», було успішно досягнуто завдяки тісній, побудованій на новій базовій основі співпраці з органами місцевого самоврядування.

Поліцейські офіцери громади здійснюють одночасно функції чотирьох служб: дільничного, патрульного, дозвільної системи та ювенальної превенції, забезпечуючи вирішення численних проблем мешканців громади практично з усіх питань безпеки. Поєднуючи ці функції та повноваження, поліцейські у своїй діяльності з перших днів керуються принципом підконтрольності громаді, що сприяє швидкому отриманню значного кредиту довіри людей та визнанню поліцейських громадами.

«Поліцейський офіцер громади» – це проєкт, який неймовірно популярний серед населення. Є запит наших громадян на цю реформу», – заявив міністр внутрішніх справ Арсен Аваков під час зустрічі з тимчасовим повіреним у справах США в Україні Крістіною Квін

і керівником відділу з правоохоронних питань посольства США в Україні Стефані Холмс¹.

Головним критерієм їх роботи керівництво держави визначило встановлення довіри населення та профілактику злочинів. Офіцер поліції тісно взаємодіє з членами своєї громади, орієнтуючись на їхні потреби. 80–90 % робочого часу поліцейський перебуває в громаді й надає якісні поліцейські послуги. Громада бере на себе частину фінансової підтримки його роботи².

Як наголошує у своїй праці С. М. Гусаров, «поліцейський офіцер громади – це працівник Національної поліції, орієнтований на оперативне вирішення проблем щодо забезпечення належної безпеки саме своєї територіальної громади. Поліцейський офіцер громади не муніципальний поліцейський, він залишається у штаті місцевого органу поліції, який контролює законність ухвалених ним рішень. Він має право на матеріальне і фінансове забезпечення, соціальні гарантії та пільги, як і інші поліцейські згідно із Законом України «Про Національну поліцію» та іншими законодавчими актами України»³.

Згідно з дослідженнями різних джерел із розгортанням роботи нового підрозділу Нацполіції рівень довіри населення до поліції зріс до 70–80 %. Соціальний зріз діяльності ПОГ у Мереф'янській територіальній громаді Харківської області, яка налічує 26 374 мешканці, засвідчує, що поліцейським офіцерам громади довіряють 78,9 % населення. На території громади несуть службу три поліцейських офіцери, які у 2020 р. обслужили 53 виклики та розглянули 612 матеріалів, зокрема провели профілактичну роботу у сферах запобігання та протидії домашньому насильству (складено 48 адміністративних протоколів за порушення

¹ Нацполіція розширює проєкт «Поліцейський офіцер громади» // Юридична газета online : сайт. 11.02.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/nacpolicija-rozshiryue-proekt-policeyskiy-oficer-gromadi.html> (дата звернення: 08.04.2021).

² Аваков анонсував розширення проєкта «Поліцейський офіцер громади» на прифронтові райони // ASPI News : сайт. 02.12.2020. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/avakov-anonsuvav-rozshirennya-proekta-policeyskiy-oficer-gromadi-na-prifrontovi#gsc.tab=0> (дата звернення: 08.04.2021).

³ Сергій Гусаров: Сучасний стан нормативно-правового забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади в умовах реформування Національної поліції України // Харківський національний університет внутрішніх справ : сайт. 12.02.2021. URL: <http://www.univd.edu.ua/uk/news/8868> (дата звернення: 08.04.2021).

ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства»), охорони і захисту прав дітей (відвідано 90 сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах) та складено 3 адміністративних протоколи за ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей», а також у сферах громадської безпеки, дозвільної системи й безпеки дорожнього руху¹.

Ця робота, відповідно до п. 1 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», проводилася у тісній співпраці та взаємодії з керівництвом громади, населенням на засадах партнерства і була спрямована на задоволення їхніх потреб².

Поліцейські офіцери громади здійснюють свою службову діяльність відповідно до Конституції України, законів України «Про Національну поліцію», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 28 липня 2017 р. № 650, інших актів законодавства України та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України.

Основним нововведенням у здійсненні правоохоронної діяльності на території громад стала підзвітність поліцейського офіцера громади не лише перед керівником місцевого органу поліції, але й перед самою громадою, оскільки ПОГ став повноправним представником своєї громади.

«Для постійної присутності поліцейського офіцера громади на території об'єднаної територіальної громади (далі – ОТГ) облаштовується службове приміщення, що належить громаді. Крім того, Національна поліція України забезпечує його одностроєм, табельною

зброєю, спеціальними засобами, нагрудною камерою та планшетом. Національна поліція України також може забезпечити поліцейського офіцера громади обладнаним службовим автомобілем (залежить від фінансування).

Діють повною мірою також соціальні гарантії, зокрема надання службового житла або відшкодування коштів за оренду квартири чи будинку. Як засвідчує практика, низка громад забезпечує офіцерів громади житлом за коштом громади.

Також новацією є і те, що згідно з умовами проєкту офіцерів громад не можна залучати до виконання якихось інших завдань чи обов'язків, не пов'язаних безпосередньо з безпекою громади. Крім того, в реалізації проєкту «Поліцейський офіцер громади» зроблено акцент на кадровій домініанті, починаючи з відбору кандидатів на посади ПОГ і до їх професійної підготовки.

Трирічна практика діяльності поліцейських офіцерів громади однозначно довела перспективність проєкту, переконливо засвідчивши позитивні результати функціонування поліцейських офіцерів громади. Серед них, зокрема, налагодження тісної взаємодії з територіальними громадами, зростання рівня довіри населення до поліції та підвищення ефективності поліцейської діяльності в цілому.

Разом із тим існує низка невіршених проблем, які гальмують подальший розвиток реформування поліції. Потребує вдосконалення нормативно-правова база, якою слід врегулювати організацію, діяльність і повноваження поліцейських офіцерів громади.

На сьогодні одним з основних документів, що регламентують роботу ПОГ, є наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 28 липня 2017 р. № 650, який не повною мірою охоплює весь спектр завдань, повноважень та функцій ПОГ.

Також, на думку дослідниці Ольги Настіної, яку ми цілком підтримуємо, «українське законодавство, незважаючи на правове рулювання місцевого самоврядування “нового формату”, щодо форм забезпечення безпеки в громадах потребує термінового оновлення та вдосконалення, а часом і прийняття нових якісних нормативних актів»³.

¹ Звіт за 2020 рік поліцейських офіцерів громади Мереф'янської територіальної громади // Мереф'янська об'єднана територіальна громада : сайт. URL: <https://drive.google.com/file/d/1O9ECpYvBQlNYXmitPxDaUfQvREJU17fl/view> (дата звернення: 08.04.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19_ (дата звернення: 08.04.2021).

³ Настіна О. Зміни в законодавство та напрямки регіональної політики // Шерифи для нових громад : сайт. 22.11.2018. URL: <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/zmini-v-zakonodavstvo-ta-naprjamki-regionalnoji-politiki> (дата звернення: 08.04.2021).

Зокрема, для налагодження ефективної координації діяльності поліцейських офіцерів громади з територіальними громадами слід розробити і впровадити нормативні документи, що передбачатимуть засади та механізми врегулювання наявних або ж можливих конфліктів інтересів, які можуть виникати у процесі їх спільної діяльності.

Перші етапи реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади» стали органічною складовою виконання Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року, заклавши нові підвалини в залучення суспільства до процесу створення безпечного середовища шляхом тісної співпраці з територіальними громадами і суспільством у цілому, а також створення механізмів партнерства з інститутами громадянського суспільства¹.

Висновки

Викладене вище дає підстави зробити висновок, що практика діяльності поліцейсь-

ких офіцерів громади й використання сучасного інструментарію та методів взаємодії поліції і громади стали на сьогодні одними з визначальних чинників у формуванні засад безпекової політики на місцях та й у державі в цілому.

Щодо вдосконалення чинного механізму нормативно-правового забезпечення функціонування органів (підрозділів) Національної поліції України відповідно до вимог суспільства та реалій сьогодення назріла необхідність налагодження на новому рівні координації роботи поліцейських офіцерів громади з органами місцевого самоврядування і територіальними громадами. Зокрема, сучасні реалії потребують розроблення міжгалузевих нормативних регулювань. Але насамперед на часі швидке ухвалення окремого нормативного документа, який би належним чином урегулював правовий статус і напрямки діяльності поліцейських офіцерів громади.

Список бібліографічних посилань

1. Державне¹ управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
2. Бандурка О. М. Адміністративний процес України : монографія. Харків : ХНУВС ; Майдан, 2019. 422 с.
3. Гусаров С. М. Правозастосовна діяльність в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 416 с.

Надійшла до редколегії 12.04.2021

КАЛАШНИК М. В. ПРАКТИКА АДМИНИСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКОГО ОФИЦЕРА ОБЩИНЫ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОСНОВ ФОРМИРОВАНИЯ МЕСТНОЙ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ БЕЗОПАСНОСТИ

Осуществлен анализ сущности организационно-правовых основ деятельности полицейского офицера общины (ПОО), его взаимодействия с другими подразделениями Национальной полиции Украины, органами государственной власти и местного самоуправления и общинами. Проанализированы совокупность задач, функций и полномочий ПОО и нынешнее состояние нормативно-правового обеспечения деятельности полицейских офицеров общины. Обозначен алгоритм действий полицейского офицера общины в рамках сочетания функций участкового офицера полиции и полицейского патрульной полиции.

Ключевые слова: *полицейский офицер общины, Национальная полиция Украины, взаимодействие, партнерство, община.*

KALASHNYK M. V. PRACTICE OF ADMINISTRATIVE AND JURISDICTIONAL ACTIVITY OF COMMUNITY POLICE OFFICERS – INTEGRAL PART OF THE PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF LOCAL AND STATE SECURITY POLICY

The author has accomplished the analysis of the essence of organizational and legal principles of community police officers' activity (hereinafter – CPO), their interaction with other divisions

---

¹ Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року : схвал. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-organiv-sistemi-ministerstva-vnutrishnih-sprav-na-period-do-2020-roku> (дата звернення: 08.04.2021).

of the National Police of Ukraine, state authorities, local self-government agencies and communities. The author has analyzed a set of tasks, functions and powers of CPO and the current state of regulatory legal provision of community police officers activity: has outlined the algorithm of actions of community police officers within the combination of functions of district police officers and patrol police officers.

The author has outlined the perspectives for more effective involvement of local residents into formation of local and state security policy through new mechanisms of cooperation with local communities and civil society institutions developed by the practice of police officers of territorial communities; the author has provided a number of propositions for the development of regulatory legal documents that would regulate the activities of community police officers. The author has studied the essence of interaction of police officers and members of the community, its legal principles and forms of realization, problems of regulation of the activity of the newly created law enforcement institution.

A new format of work of a district police officer, based on the principles of combining the efforts of local self-government agencies and law enforcement agencies, has been characterized. The author has defined a number of gaps in the legislative and regulatory provision of community police officers' activities, including the establishment of effective coordination between community police officers and local communities and the elimination of existing or possible competitive interest that may arise in the process of their joint activities.

The determinant of lag of performing professional activity by community police officers from the standards of similar services of the European Union countries has been defined.

Key words: *a community police officer, National Police of Ukraine, interaction, partnership, community.*

УДК 342.95(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.09>

ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ КОВАЛЬОВ,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-0151-388X>;

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ЄВТУШОК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-9206-3276>

АДМІНІСТРАТИВНИЙ НАГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Наукову статтю присвячено правовому регулюванню адміністративного нагляду Національної поліції України. Вивчено публікації науковців, які досліджували проблеми здійснення адміністративного нагляду поліції в різних галузях економіки та державного управління. Проаналізовано норми законодавчих актів, які встановлюють наглядові повноваження поліції. Визначено поняття адміністративного нагляду поліції та його ознаки, а також розроблено пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію».

Ключові слова: адміністративний нагляд, поліція, правове регулювання, державне управління.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Належне правове забезпечення діяльності Національної поліції України є запорукою охорони прав, свобод і законних інтересів громадян України. Повноваження працівників поліції зі здійснення нагляду за дотриманням законності в галузях економіки та державного управління можуть безпосередньо впливати на законні інтереси фізичних і юридичних осіб. Водночас проблеми здійснення адміністративного нагляду поліції не набули належного закріплення в Законі України «Про Національну поліцію». Наведені аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми наукової статті.

Стан дослідження проблеми

Особливості адміністративного нагляду поліції в різних галузях економіки та державного управління неодноразово ставали предметом досліджень українських науковців. Наприклад, С. А. Комісаров запропонував визначення загального поліцейського нагляду [1]. Однак його праця присвячена особливостям адміністративної діяльності поліції в зоні антитерористичної операції та не розкриває ознак поліцейського нагляду. А. В. Денисова досліджувала форми адміністративного нагляду поліції [2]. Разом із тим дослідниця не запропонувала визначення та ознак поняття адміністративного нагляду. Праці С. А. Комісарова й А. В. Денисової містять доктринальні визначення поняття адміністративного

нагляду та його форм. Водночас указані науковці не запропонували змін, які необхідно внести до законодавства України.

Предметом наукових досліджень іноді ставали проблеми адміністративного нагляду поліції в різних галузях економіки та державного управління. Наприклад, Г. Р. Парханов присвятив працю проблемам нагляду поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху [3]. У статті Н. В. Уварової згадується про нагляд поліції за правилами поведінки з тваринами [4]. Наукова розвідка М. В. Корнієнка й А. В. Лабуня зачіпає проблеми нагляду поліції за особами, які вчинили домашнє насильство [5]. Правове регулювання нагляду поліції у сфері обігу зброї та вибухових речовин зазнало критики з боку Н. В. Ченшової [6]. Про нагляд поліції за дотриманням ліцензійних умов охоронної діяльності згадується у статті М. В. Сийпюкі [7]. Особливості адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, досліджені С. І. Скворцовим [8]. Наведені наукові праці відображають специфіку здійснення адміністративного нагляду працівниками поліції в окремих сферах господарювання та державного управління. Водночас вони не містять узагальнення поняття адміністративного нагляду та визначення його ознак, форм і методів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття й ознак адміністративного нагляду Національної

поліції України. Завдання дослідження полягає в розробці пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює завдання та повноваження Національної поліції України.

Наукова новизна дослідження полягає в доктринальному визначенні поняття адміністративного нагляду поліції та його ознак, а також у розробленні пропозицій щодо внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію».

Виклад основного матеріалу

Законодавчі акти України містять визначення різних видів нагляду або контролю, зокрема передбачають здійснення державного нагляду у сфері господарювання, встановлюють порядок і підстави нагляду прокуратури за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, закріплюють правові засади судового контролю. Водночас предметом нашого дослідження є адміністративний нагляд органів Національної поліції України.

У законодавчих актах і працях українських науковців по-різному визначаються поняття й сутність адміністративного нагляду Національної поліції України. Зокрема, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» одним із превентивних заходів, які може застосовувати поліція, є перевірка дотримання обмежень, що встановлені відносно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом¹. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» адміністративний нагляд визначено як систему тимчасових примусових профілактичних заходів. Сутність таких заходів полягає у спостереженні та контролі за поведінкою певних осіб, які звільнені з місць позбавлення волі². Отже, законодавство, яке регулює діяльність поліції України, пов'язує термін «ад-

міністративний нагляд» виключно з контролем поліції за поведінкою осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Водночас доктринальні розробки українських науковців містять більш широке поняття адміністративного нагляду в діяльності Національної поліції України. Зокрема, С. А. Комісаров стверджує, що загальний поліцейський нагляд варто розуміти як різновид правоохоронної діяльності поліцейських органів. Поліцейський нагляд здійснюється на підставі матеріальних і процесуальних норм адміністративного права й індивідуальних актів управління керівництва органів поліції. Сутність поліцейського нагляду полягає у спостереженні за дотриманням громадянами та посадовими особами норм законодавства у сфері дотримання публічного порядку і громадської безпеки, проведенні індивідуальних перевірок піднаглядних осіб та суб'єктів господарювання. Метою поліцейського нагляду є виявлення, попередження та припинення порушень законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності [1, с. 69]. Отже, науковець розуміє адміністративний нагляд, який здійснюється органами Національної поліції України, як спостереження за дотриманням громадянами та юридичними особами вимог законодавства України. Адміністративний нагляд не тільки охоплює спостереження за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, але й передбачає контроль за дотриманням законодавства України.

Схожої думки дотримується й А. В. Денисова, яка визначає форми адміністративного нагляду в діяльності поліції. Серед таких форм дослідниця називає видання індивідуальних і нормативних актів, прийняття рішень про застосування адміністративних стягнень, звернення із запитами до органів правопорядку інших держав, визначення порядку видачі дозволів у сфері забезпечення дорожнього руху, сприяння забезпеченню режиму воєнного або надзвичайного стану [2, с. 27]. На жаль, її праці не містять визначення адміністративного нагляду поліції. Наведені С. А. Денисовою види діяльності охоплюють ширшу кількість примусових і превентивних заходів, ніж адміністративний нагляд за особами, які звільнені з місць позбавлення волі.

Можемо зробити висновок, що С. А. Комісаров і А. В. Денисова розглядають адміністративний нагляд поліції як спостереження за дотриманням законодавства в різних сферах суспільного життя. Дослідники не звужують наглядову діяльність поліції лише до контролю за дотриманням обмежень окремими особами,

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.06.2021).

² Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр> (дата звернення: 01.06.2021).

які звільнилися з місць позбавлення волі. Також необхідно звернути увагу на те, що низка законодавчих актів передбачає здійснення нагляду або контролю працівниками поліції за дотриманням законодавства в різних сферах суспільного життя.

Зокрема, відповідно до ст. 52 Закону України «Про дорожній рух» контроль у сфері безпеки дорожнього руху здійснюється в тому числі Національною поліцією України¹. Г. Р. Парханов наводить такі напрями нагляду поліції за безпекою дорожнього руху, як установлення працюючих в автоматичному режимі засобів відеофіксації порушень правил дорожнього руху, спостереження автомобільного патруля за дотриманням водіями їх обов'язків, виявлення причин та умов, які сприяють порушенням безпеки на транспорті [3, с. 42]. Отже, контроль працівниками поліції за дотриманням правил дорожнього руху можна визначити однією з форм адміністративного поліцейського нагляду.

Згідно з ч. 1 ст. 32 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» нагляд за дотриманням правил вихову домашніх тварин здійснюють працівники органів Національної поліції². Н. В. Уварова наголошує на необхідності вдосконалення механізму регулювання поліції на факти жорстокого поводження з тваринами. Дослідниця стверджує, що органам влади та представникам громадськості варто проводити правопросвітницькі заходи як серед правоохоронців, так і серед населення щодо запобігання жорстокому поводженню з тваринами [4, с. 140]. Незважаючи на окремі недоліки в наглядовій діяльності поліції щодо запобігання жорстокому поводженню з тваринами, можемо визначити цю діяльність як окремий різновид адміністративного нагляду органів поліції.

Як передбачено в пунктах 5 і 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», працівники поліції беруть на облік осіб, які вчинили домашнє насильство, та здійснюють контроль за виконанням такими особами заходів протидії до-

машньому насильству протягом строку, на який вони встановлені³. М. В. Корнієнко стверджує, що працівники поліції в межах нагляду за особами, які вчинили домашнє насильство, роз'яснюють громадянину наслідки його суспільно небезпечної поведінки. Поліцейські можуть застосувати усне попередження про неприпустимість протиправних та антигромадських дій, направити особу для соціальної реабілітації, взяти на профілактичний облік і адміністративний нагляд [5, с. 57]. Отже, контроль поліції за поведінкою осіб, які вчинили домашнє насильство, є наступним різновидом адміністративного нагляду поліції.

Крім того, органи Національної поліції здійснюють нагляд за дотриманням законодавства про зберігання зброї, боєприпасів і спеціальних засобів, які знаходяться у фізичних та юридичних осіб. Відповідно до ст. 39 Закону України «Про Національну поліцію» працівники поліції мають право оглядати приміщення, в яких зберігаються боєприпаси, вибухові речовини та зброя, що належать юридичним особам⁴. Н. В. Ченшова звертає увагу на численні недоліки у здійсненні нагляду поліції за обігом зброї в Україні. Дослідниця стверджує, що чинні нормативно-правові акти МВС України, які регулюють обіг зброї, дублюють положення радянського законодавства та фактично є анахронізмами. Вона пропонує ухвалити спеціальний Закон України «Про зброю», в якому були б закріплені нагледові повноваження Національної поліції у сфері обігу зброї та боєприпасів [6, с. 190]. Наукові дослідження з питань обігу зброї лише підкреслюють актуальність і суспільне значення здійснення поліцією повноважень із нагляду за обігом зброї.

Наступним напрямом адміністративного нагляду є здійснення Національною поліцією контролю за дотриманням ліцензійних умов провадження охоронної діяльності суб'єктами господарювання, які отримали ліцензію для надання охоронних послуг. Планові заходи державного нагляду (контролю) за дотриманням ліцензіатами вимог ліцензійних умов

¹ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 01.06.2021).

² Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-ІV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 01.06.2021).

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 01.06.2021).

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.06.2021).

здійснюються МВС України¹. М. В. Сийпlocki стверджує, що нагляд поліції за дотриманням ліцензійних умов приватними охоронними фірмами має вирішальне значення для забезпечення якості охоронних послуг в Україні [7, с. 65]. Погоджуючись із думкою науковця, відзначимо, що заходи державного контролю повинні здійснюватися відповідно до Закону України «Про особливості державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

Одним із наглядових повноважень поліції є здійснення адміністративного нагляду за окремими категоріями осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» до повноважень поліції належить контроль за способом життя таких осіб. Національна поліція спостерігає за тим, щоб указані громадяни не порушували громадський порядок і не завдавали шкоди правам інших осіб, не намагались уникати адміністративного нагляду². Досліджуючи повноваження поліції у сфері адміністративного нагляду, С. І. Скворцов дійшов висновку, що адміністративний нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, є лише різновидом загального адміністративного нагляду поліції. Він полягає в застосуванні до таких осіб примусових і превентивних заходів з метою запобігти порушенням законодавства з боку цієї категорії громадян [8, с. 138]. Відмітимо, що дослідник розглядає адміністративний нагляд за громадянами, які звільнилися з місць позбавлення волі, лише як різновид загального поліцейського нагляду, наголошує на застосуванні попереджувальних і примусових заходів до вказаної категорії осіб.

Відповідно до Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку

та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» працівники поліції здійснюють нагляд за дотриманням громадського порядку і громадської безпеки під час спортивних заходів³. Норми названого Закону України цілком відповідають п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», який передбачає, що одним із завдань поліції є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку⁴. Варто звернути увагу на те, що в Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» законодавець використовує поняття «громадська безпека» та «громадський порядок», а в Законі України «Про Національну поліцію» – поняття «публічний порядок» і «публічна безпека». Таку неузгодженість необхідно усунути шляхом унесення змін до одного із цих Законів України. Разом із тим аналіз норм законодавства дає змогу назвати наступний напрям адміністративного нагляду поліції – дотримання громадського порядку та громадської безпеки на території України.

Органи Національної поліції України здійснюють нагляд у сфері обігу наркотичних засобів відповідно до ст. 31 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»⁵. Порушення встановленого порядку обігу наркотичних засобів може бути підставою для притягнення особи до адміністративної або кримінальної відповідальності. Складення протоколу про адміністративне правопорушення або здійснення кримінального провадження в цій категорії правопорушень належить до компетенції поліції.

Отже, окремі законодавчі акти встановлюють певні правила поведінки в різних сферах

¹ Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері охоронної діяльності, що підлягає ліцензуванню, і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 825 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2018-п> (дата звернення: 01.06.2021).

² Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр> (дата звернення: 01.06.2021).

³ Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 08.07.2011 № 3673-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17> (дата звернення: 01.06.2021).

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.06.2021).

⁵ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр> (дата звернення: 01.06.2021).

суспільного життя, нагляд за дотриманням яких покладено на підрозділи Національної поліції України. Повноваження працівників поліції мають наглядовий характер і полягають у запобіганні порушенням законодавства.

Таким чином, наглядова діяльність поліції не обмежується лише здійсненням адміністративного нагляду за особами, які звільнені з місць позбавлення волі. Вона має більш широкий характер, оскільки працівники поліції здійснюють нагляд за дотриманням законодавства в різних сферах економіки та державного управління.

Нагляд за дотриманням вимог законодавства в багатьох сферах громадського життя покладено на поліцію. Саме працівники поліції згідно з п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення щодо обігу наркотичних засобів, безпеки дорожнього руху, громадського порядку, здійснення господарської діяльності, вчинення корупційних правопорушень, порушення порядку державного управління тощо¹. Адміністративний нагляд за дотриманням законодавства у всіх перелічених сферах здійснюється працівниками Національної поліції України.

Разом із тим наглядові повноваження поліції не знайшли належного закріплення в Законі України «Про Національну поліцію». Серед завдань поліції, передбачених у ст. 2 цього Закону, вказано забезпечення публічного порядку та безпеки, протидію злочинності, охорону прав і свобод людини та громадянина і надання допомоги особам, які її потребують. Завдання зі здійснення нагляду за дотриманням законодавства в різних сферах економіки та державного управління в цій нормі не закріплено.

Також серед обов'язків поліцейського, закріплених у ст. 18 вказаного Закону України, не передбачено обов'язку зі здійснення нагляду за дотриманням правил і вимог певного законодавства. Водночас окремі повноваження працівника поліції, закріплені у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», передбачають виконання контрольних-наглядових функцій, зокрема забезпечення публічного порядку і безпеки у громадських місцях, контроль за дотриманням законів щодо опіки та піклування над дітьми, правилами зберігання

¹ Кодекс про адміністративні правопорушення України : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 01.06.2021).

і використання вогнепальної зброї, виконанням норм радіаційної безпеки². Водночас указані норми не відображають усіх повноважень працівників поліції зі здійснення наглядової діяльності, закріплених в інших законодавчих актах.

Варто зазначити, що у п. 2 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію», який був чинним до липня 2015 р., згадувалися правила, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на міліцію³. Разом із тим перелік таких правил у цьому Законі встановлено не було.

Висновки

Таким чином, адміністративний нагляд працівників поліції можна визначити як систематичне спостереження за станом виконання вимог законодавства України в галузях економіки, державного управління та суспільного життя і застосування до правопорушників примусових заходів для припинення правопорушення та притягнення їх до юридичної відповідальності. Наведене дозволяє визначити такі ознаки адміністративного нагляду:

1) систематичність – адміністративний нагляд поліції здійснюється постійно та безперервно;

2) легальність – адміністративний нагляд поліції ґрунтується на нормах законодавства України, види заходів адміністративного нагляду, порядок і підстави їх застосування встановлені законодавством України;

3) офіційність – здійснення нагляду від імені держави та з метою виконання покладених на поліцію обов'язків;

4) публічність – нагляд може здійснюватися із залученням представників громадськості відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»;

5) охоронний характер – нагляд спрямований на охорону громадських інтересів, прав і свобод громадян від протиправних посягань;

6) метою адміністративного нагляду є припинення та запобігання порушенням законодавства України.

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.06.2021).

³ Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12> (дата звернення: 01.06.2021). Втратив чинність.

Враховуючи наведене, до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», яка закріплює перелік завдань поліції, необхідно внести певні зміни. Зокрема, доповнити цю статтю частиною другою такого змісту: «Органи Національної поліції України здійснюють адміністративний нагляд за дотриманням законодавства у сферах забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, дотримання порядку державного управління, провадження господарської діяльності, обігу наркотичних засобів, вогнепальної зброї та боєприпа-

сів, забезпечення безпеки дорожнього руху, дотримання ліцензійних умов охоронної діяльності, поводження з тваринами, стосовно осіб, які вчинили домашнє насильство або звільненні з місць позбавлення волі».

Водночас перелік сфер економіки, державного управління та суспільного життя, які підлягають нагляду поліції, має дискусійний характер. Науковцями або законодавцем можуть бути запропоновані зміни щодо його розширення або скорочення.

Список бібліографічних посилань

1. Комісаров С. А. Адміністративна діяльність Національної поліції України щодо запобігання проступкам у сфері публічного порядку в умовах АТО. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 66–71.
2. Денисова А. В. Форми адміністративного нагляду, здійснюваного органами поліції: сучасні проблеми визначення сутності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 3 (57). С. 25–29.
3. Парханов Г. Р. Превентивна робота поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25), т. 3. С. 39–43.
4. Уварова Н. В. До проблем кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 138–140.
5. Корнієнко М. В., Лабунь А. В. Новели законодавства України щодо протидії домашньому насильству. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2018. № 4, ч. 1. С. 54–57.
6. Ченшова Н. В. Сучасний стан та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї й вибухових речовин. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 187–193
7. Сийпловік М. В. Охоронна діяльність в Україні (поняття, ознаки, кримінально-правовий захист). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 61–67.
8. Скворцов С. І. Поняття адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1 (31). С. 135–139.

Надійшла до редколегії 02.06.2021

КОВАЛЕВ И. Н., ЕВТУШОК В. А. АДМИНИСТРАТИВНЫЙ НАДЗОР НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Научная статья посвящена правовому регулированию административного надзора Национальной полиции Украины. Изучены публикации ученых, которые исследовали проблемы осуществления административного надзора полиции в разных отраслях экономики и государственного управления. Проанализированы нормы законодательных актов, которые устанавливают надзорные полномочия полиции. Определены понятие административного надзора полиции и его признаки, а также разработаны предложения относительно внесения изменений в Закон Украины «О Национальной полиции».

Ключевые слова: административный надзор, полиция, правовое регулирование, государственное управление.

KOVALOV I. M., YEVTUSHOK V. A. ADMINISTRATIVE SUPERVISION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The scientific article is focused on the legal regulation of administrative supervision of the National Police of Ukraine. The purpose of the study is to define the concept and features of police administrative supervision and develop propositions for amending the existing legislation regulating law enforcement activity.

The relevance of the chosen topic is the fact that police officers' powers to monitor the rule of law in the fields of economy and public administration can directly affect the rights and freedoms of individuals and the legitimate interests of legal entities. The scientific novelty of the study lies in the doctrinal definition of the concept of police administrative supervision and its features and the development of propositions for amending the Law of Ukraine "On the National Police".

The publications of scholars who studied the problems of police administrative supervision in various sectors of the economy and public administration were studied. The norms of legislative acts that establish the supervisory powers of the police are analyzed.

It is concluded that police administrative supervision is systematic monitoring of the compliance with Ukrainian legislation in the fields of economy, public administration, public life, and the application of coercive measures to offenders to stop the offense and bring them to justice. Features of police administrative supervision, such as regularity, legality, formality, publicity, have been identified. Police administrative supervision is protective. Its purpose is to stop and prevent violations of Ukrainian law. Administrative supervision over the compliance with the law is carried out in the areas of public order and public safety, public administration, business, drug trafficking, firearms and ammunition, road safety, and other sectors of the economy and public administration.

It is offered to make appropriate amendments to the Art. 2 of the Law of Ukraine "On the National Police". The results of the study can be used in lawmaking, law enforcement practice, and the educational process.

Key words: *administrative supervision, police, legal regulation, public administration.*

ЄГОР СЕРГІЙОВИЧ РОМАНЕНКО,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-9270-240X>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛУ ТАКТИКО-ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ

Проведено теоретичний аналіз професійної компетентності працівників правоохоронних органів і надано визначення поняття професійної компетентності працівника поліції підрозділу тактико-оперативного реагування (далі – ТОР) Національної поліції України. З урахуванням специфіки службових завдань і професійної діяльності описано основні вміння поліцейського підрозділу ТОР. Виокремлено структурні складові професійної компетентності поліцейського підрозділу ТОР: особистісну, діяльнісну, соціальну. Розкрито змістове наповнення структурних складових професійної компетентності поліцейського підрозділу ТОР. Підкреслено, що актуальність досліджень розвитку професійної компетентності працівника поліції підрозділу тактико-оперативного реагування пов'язана зі зростанням «пильності» поглядів громадян на діяльність поліції в цілому і на новостворений підрозділ патрульної поліції зокрема.

Ключові слова: професійна компетентність, патрульний, поліцейський, практичний підрозділ, тактично-оперативне реагування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Соціально-економічні та політичні зміни, що відбуваються в житті сучасних українців, характеризуються значним посиленням їхньої громадської активності і виражаються в участі у масових заходах різного характеру: політичного, економічного, соціального, спортивного, культурно-видовищного, гендерного, релігійного, екологічного тощо. З огляду на високу політичну та громадську активність українців сформувалася нагальна потреба в забезпеченні безпеки і підтримці публічного порядку органами Національної поліції під час проведення масових заходів і за участі великої кількості людей. Тому з метою забезпечення громадської безпеки й охорони правопорядку на масових заходах у 2017 р. було створено новий підрозділ патрульної поліції тактико-оперативного реагування. Перед новоствореним підрозділом поліції постали такі завдання¹: мінімізувати ризики, які можуть виник-

нути під час масових заходів; знижувати напругу в натовпі без демонстрації сили; запобігати і протидіяти вуличній злочинності; патрулювати місто для оперативної підтримки екіпажів патрульної поліції в разі надходження викликів із підвищеним ступенем ризику; реагувати на ситуації, де є явна загроза застосування зброї чи інша загроза життю; затримувати осіб, які переховуються від правосуддя або перебувають у розшуку і можуть становити небезпеку. «У нас виникла необхідність у підрозділах з охорони громадського порядку з абсолютно іншою психологією, абсолютно іншим підходом», – зазначив у своєму інтерв'ю перший заступник міністра МВС України С. Яровий².

Виконання вищезазначених завдань вимагає від поліцейських високого рівня підготовки та професійної компетентності, яка виражається, на думку О. Цільмак, у здатності особи високоєфективно застосовувати сукупність набутих знань, умінь і навичок у практичній професійній діяльності [1]. Актуальність

¹ Реплянчук Д. «Виникла необхідність у підрозділах з іншою психологією», – заступник міністра внутрішніх справ Сергій Яровий // *hromadske* : сайт. 31.10.2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/interv-yu-z-zastupnykom-ministra-vnutrishnikh-sprav-serhiiem-yarovum> (дата звернення: 10.02.2021); Кількість тактичних поліцейських до кінця року потроїться // *LB.ua* : сайт. 31.12.2018. URL: https://lb.ua/news/2018/01/31/388689_kolichest

[vo_takticheskikh_politseyskih.html](https://hromadske.ua/posts/interv-yu-z-zastupnykom-ministra-vnutrishnikh-sprav-serhiiem-yarovum) (дата звернення: 10.02.2021).

² Реплянчук Д. «Виникла необхідність у підрозділах з іншою психологією», – заступник міністра внутрішніх справ Сергій Яровий // *hromadske* : сайт. 31.10.2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/interv-yu-z-zastupnykom-ministra-vnutrishnikh-sprav-serhiiem-yarovum> (дата звернення: 10.02.2021).

досліджень розвитку професійної компетентності працівника поліції підрозділу тактико-оперативного реагування пов'язана зі зростанням «пильності» поглядів людей на працівників поліції як у цілому, так і на новостворений підрозділ патрульної поліції зокрема. Питання професійної компетентності поліцейського є центральним, оскільки сьогодні у спілкуванні із працівниками поліції люди все частіше використовують технічні засоби фіксації (фото-, відеофіксацію), – хтось, аби захистити себе від можливих незаконних дій з боку правоохоронних органів, хтось, аби показати поліцейського «не в кращому світлі».

Стан дослідження проблеми

Сьогодні компетентність нормативно визначається як здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей¹. Професійна компетентність є не тільки мірилом професіоналізму, а й визначальним фактором успішності реалізації соціальних, професійних функцій, життєдіяльності особи загалом. Професіоналізм – це необхідна умова вияву компетентності, а компетентність є показником ступеня відповідності вимогам професіоналізму [2].

Залежно від виду діяльності науковці виокремлюють різні види компетентності. Ми більш детально зупинимось на підході щодо визначення поняття професійної компетентності у сфері правоохоронної діяльності. Свого часу проблему професійної компетентності працівників правоохоронних органів досліджували Г. Акопов, В. Бакуменко, О. Бандурка, В. Барко, М. Іншин, В. Литвин, О. Сердюк, О. Столяренко, О. Торічний, О. Цільмак та інші. Так, О. Торічний визначає, що професійна компетентність – це якісна характеристика ступеня оволодіння правоохоронцем професійною діяльністю, яка передбачає усвідомлення своїх прагнень до діяльності, уявлень про власну соціальну роль, оцінювання особистісних рис і якостей як майбутнього фахівця, співвіднесення результатів такого оцінювання з об'єктивними вимогами до обраної діяльності, регулювання на цій підставі власного професійного становлення, зростання, самовдосконалення [3].

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.02.2021).

В. Литвин зазначає, що професійною компетентністю є система індивідуально сформованих за час професійної підготовки та перепідготовки і практичної службової діяльності професійних знань, умінь, навичок, які становлять інтровертні механізми виконання службових завдань [4]. На думку дослідника, основними складовими професійної компетентності є професійна культура й етика, правосвідомість і професійні здібності. Професійна компетентність є не тільки мірилом професіоналізму, а й визначальним фактором успішності реалізації соціальних, професійних функцій, життєдіяльності особи загалом. Науковець уважає, що професійна компетентність патрульного поліцейського охоплює особистісні риси, професійні вміння, знання, досвід, навички, здібності і мотивації [4].

В. Барко виділяє структурні компоненти професійної компетентності фахівця правоохоронних органів, які охоплюють три сфери [5]:

- мотиваційну (загальнокультурні, особистісно-мотиваційні та соціальні компетенції);
- предметно-практичну (професійні вміння, практично-діяльнісні, інформаційні, управлінські та комунікативні компетенції);
- саморегуляції особистості (психологічна компетентність й аутокомпетентність, тобто володіння вміннями та навичками управління вольовою й емоційною сферами, технологіями подолання професійної деструкції, сформованість рефлексії).

О. Борисюк визначає такі види професійної компетентності патрульного поліцейського [6]:

1) особистісно-індивідуальна компетентність поліцейського – це потреби, цінності, вміння, мотиви діяльності, вольові риси особистості, що допомагають поліцейському досягти поставленої мети під час виконання службових завдань;

2) пізнавальна компетентність – сукупність інформаційних компетенцій, що відтворюють систему знань і вмінь самостійної навчально-пізнавальної діяльності; створення, використання інновацій у професійній діяльності (також до цієї компетентності входять методологічна, методична і технологічна компетентності);

3) психолого-педагогічна компетентність поліцейського – передбачає опанування такими сферами теоретичної та практичної діяльності, що дозволять поліцейському ефективно вживати заходів щодо виховання підлеглих, формування та корегування процесів у колективі відповідно до завдань підрозділу (розвиток цієї компетентності передбачає сформованість у

фахівця психологічної, педагогічної, соціальної, комунікативної та правової компетентності);

4) управлінська компетентність, у якій необхідними є вміння планувати, формулювати цілі, організовувати діяльність підрозділу, а також впроваджувати прогресивні форми і методи професійної діяльності тощо.

У дисертаційному дослідженні І. Зошії наповнює структуру професійної компетентності майбутнього фахівця юридичної галузі такими складовими, як: предметно-змістовий компонент; мотиваційно-ціннісний компонент; етикодеонтологічний компонент; рефлексивно-оцінний компонент; комунікативно-регулятивний компонент [7].

О. Цільмак виокремлює ключові компетентності: *особистісну* (світогляд, потреби, переконання, мотивація, інтереси, схильності, індивідуально-психологічні особливості тощо); *соціальну* (соціальна діяльність особистості, її взаємодія із соціальним середовищем тощо); *діяльнісну* (провідна діяльність особи – гра, навчання, трудова, професійна, наукова діяльність тощо) [1; 8]. Однак у наукових дослідженнях учених не знайшов свого відображення зміст складових професійної компетентності поліцейського тактико-оперативного реагування.

Мета і завдання дослідження

Базуючись на вищезазначених дослідженнях, ми спробували теоретично обґрунтувати і виокремити складові та змістову наповненість складових професійної компетентності поліцейського підрозділу тактико-оперативного реагування Національної поліції України, що і стало *метою* нашого дослідження.

Завданнями статті є: 1) здійснити аналіз психологічних досліджень складових професійної компетентності працівника поліції; 2) проаналізувати проблеми виникнення професійної кризи, вигорання та зниження службової мотивації; 3) запропонувати шляхи вдосконалення складових професійної компетентності працівника поліції.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що підрозділ тактико-оперативного реагування є новоствореним підрозділом поліції, і визначення складових професійної компетентності поліцейського дозволить у подальшому використати отриманні дані для вдосконалення професійних навичок та якостей працівників поліції підрозділу тактико-оперативного реагування.

Виклад основного матеріалу

Поліцейські підрозділу ТОР перш за все мають мінімізувати ризики, які можуть вини-

кнути на масових заходах. Якщо необхідно, то відокремити тих, хто підбурює натовп і провокує людей до незаконних і протиправних дій. Тобто «тактики» використовують цілий набір відповідних превентивних заходів для зниження напруги в натовпі без демонстрації сили. Також поліцейські підрозділів ТОР відпрацьовують ті виклики, де потрібна силова підтримка екіпажам патрульної поліції під час виникнення надзвичайних ситуацій (масові бійки, розбої, грабежі тощо). Зазначені заходи потребують від працівників поліції нових підходів, нових знань, умінь і навичок. Так, з огляду на специфіку професійної діяльності працівники поліції груп тактико-оперативного реагування повинні вміти:

- виконувати завдання відповідно до норм моралі та правил етичної поведінки поліцейського;

- нести високу відповідальність за наслідки реалізації прийнятих рішень;

- застосовувати заходи психологічного впливу (попередження, зауваження);

- застосовувати спеціальні засоби, фізичну силу та вогнепальну зброю;

- забезпечувати публічну безпеку і порядок;

- раціонально планувати і використовувати робочий час;

- працювати в умовах дефіциту часу та інформації, в умовах порушення природного режиму дня, сну і відпочинку;

- виконувати службово-професійні завдання в колективі;

- діяти відповідно до ситуації, правильно сприймати й інтерпретувати її;

- чітко, швидко і виважено приймати рішення, які не суперечать закону, в екстремальних, ризиконасичених ситуаціях (затримання правопорушників, застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів і зброї, забезпечення правопорядку під час масових заходів);

- мислити аналітично;

- вирішувати конфліктні ситуації;

- спілкуватися з різними верствами населення, впливати, домагатися свого.

Цей перелік не є вичерпним і потребує дослідження, аналізу та систематизації. Тому перед працівниками поліції новоствореного підрозділу тактико-оперативного реагування постає питання наявності і розвитку їх професійної компетентності. Узагальнюючи дослідження провідних науковців з питання компетентнісного підходу [1; 5; 6; 8; 9], ми розглядаємо професійну компетентність поліцейського підрозділу тактико-оперативного реагування як інтегровану систему, що складається із: придатності до виконання

професійно-службових завдань; динамічної комбінації кваліфікації, досвіду, знань, умінь, навичок, поведінкових реакцій, цінностей, мотивацій, емоцій працівника; сукупності психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності та/або подальшої навчальної діяльності.

Базуючись на вищезгаданих напрацюваннях науковців [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9], уважаємо за доцільне розглядати таку структуру професійної компетентності поліцейських підрозділу тактико-оперативного реагування:

- особистісна компетентність – здатність поліцейського до рефлексії, адекватної самооцінки, усвідомлення власного «Я», своїх характерологічних особливостей, властивостей, можливостей тощо;

- діяльнісна компетентність – здатність поліцейського до успішного виконання професійних завдань, прагнення досягти успіху, установка на доцільні й активні дії, дисциплінованість, задоволеність працею;

- соціальна компетентність – здатність поліцейського до комунікації з різними верствами населення й у різних ситуаціях; колективізм, уміння ефективно взаємодіяти із соціальним оточенням.

Складовими *особистісної компетентності* поліцейських підрозділів тактико-оперативного реагування є:

- індивідуально-психологічний компонент (цінності, інтереси, схильності, професійно важливі якості, впевненість у власних силах, індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей);

- когнітивний компонент (уважність, спостережливість, розуміння поставлених завдань, швидкість і гнучкість процесів мислення, належний рівень пам'яті на зовнішність людини, а також колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів; спроможність точно й чітко передавати те, що почуто і побачено, здатність до пошуку нестандартних шляхів вирішення проблем, загальна обізнаність, здатність до прогнозування перебігу подій);

- емоційно-вольовий компонент (емоційна врівноваженість, терпимість; цілеспрямованість, самоконтроль, самовладання, здатність до саморегуляції дій; готовність до виправданого ризику; рішучість у нестандартних, екстремальних ситуаціях взаємодії; здатність брати на себе відповідальність у склад-

них ситуаціях; наполегливість у подоланні труднощів).

Складовими *діяльнісної компетентності* поліцейських підрозділів тактико-оперативного реагування є:

- мотиваційний компонент (правосвідомість, соціальна відповідальність, мотивація професійної діяльності, здатність до аналізу мотивів поведінки громадян);

- орієнтаційний компонент (знання, вміння, навички, професійний досвід);

- операціональний компонент (уміння планувати власні дії, прогнозувати результат роботи, регулювати і контролювати діяльність; уміння аналізувати, прогнозувати й оцінювати обстановку; здатність прийняти адекватне рішення в умовах дефіциту часу й неповноти інформації; домінуючі моделі копінг-поведінки).

Складовими *соціальної компетентності* поліцейських підрозділів тактико-оперативного реагування є:

- комунікативний компонент (знання основних норм і правил комунікативних стратегій, здатність вирішувати конфлікти, професійно-важливі комунікативні якості: контактність, тактовність, доброзичливість тощо);

- соціальний компонент (відкритість до взаємодії, здатність працювати в колективі, виконувати різні рольові функції; здатність до емпатії, дипломатичність, толерантність, гуманізм, справедливість тощо; соціальна діяльність особистості, її взаємодія із соціальним середовищем тощо).

Висновки

Таким чином, можна дійти висновку, що професійна діяльність працівника поліції підрозділу тактико-оперативного реагування належить до складних, які висувають високі психологічні вимоги до працівників. Тому в поліцейського підрозділу тактико-оперативного реагування необхідно формувати і розвивати професійну компетентність. Запропонована нами змістова наповненість складових професійної компетентності працівника поліції підрозділу тактико-оперативного реагування Національної поліції України дасть можливість для вибору найбільш ефективних форм навчання, підвищення кваліфікації, самовдосконалення для розвитку та формування професійно важливих знань, умінь, навичок, звичок, якостей, здібностей, мотивів цінностей тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Цільмак О. М. Зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 133–137.

2. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. Київ : Каравела, 2012. 328 с.
3. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання. Хмельницький : Нац. акад. ДПСУ, 2012. 535 с.
4. Литвин В. В. Формування та розвиток професійної компетентності патрульного поліцейського. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Т. 1 (106). С. 277–282.
5. Барко В. І. Роль креативності у формуванні професійної компетентності. *Вісник Національної академії оборони України*. 2010. Вип. 6 (19). С. 69–76.
6. Борисюк О. М. Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 1. С. 67–76.
7. Зошій І. В. Психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх юристів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Острого, 2018. 289 с.
8. Цільмак О. М. Професіогенез компетентності фахівців кримінальної міліції: теорія та практика : монографія. Одеса : РВВ ОДУВС, 2011. 432 с.
9. Психологічна робота з особовим складом сил охорони правопорядку щодо виконання службово-бойових завдань під час організації та проведення міжнародних великомасштабних спортивно-масових заходів : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2012. 197 с.

Надійшла до редколегії 15.02.2021

РОМАНЕНКО Е. С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ ТАКТИКО-ОПЕРАТИВНОГО РЕАГИРОВАНИЯ

Проведен теоретический анализ профессиональной компетентности работников правоохранительных органов и дано определение понятия профессиональной компетентности работника полиции подразделения тактико-оперативного реагирования (далее – ТОР) Национальной полиции Украины. С учетом специфики служебных заданий и профессиональной деятельности описаны основные умения полицейского подразделения ТОР. Выделены структурные составляющие профессиональной компетентности полицейского подразделения ТОР: личностная, деятельностная, социальная. Раскрыто содержательное наполнение структурных составляющих профессиональной компетентности полицейского подразделения ТОР. Подчеркнуто, что актуальность исследования развития профессиональной компетентности работника полиции подразделения тактико-оперативного реагирования связана с возрастанием «бдительности» взглядов граждан на деятельность полиции в целом и на новосозданное подразделение полиции в частности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, патрульный, полицейский, практическое подразделение, тактико-оперативное реагирование.

ROMANENKO E. S. THEORETICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF POLICE OFFICERS FROM THE TACTICAL AND OPERATIVE RESPONSE UNIT

Theoretical analysis of professional competence of law enforcement officers has been carried out. The author has provided definition to the concept of professional competence of a police officer of the tactical and operative response unit (TOR) of the National Police of Ukraine. Taking into account the specifics of official tasks and professional activities, the basic skills of the TOR police unit have been described. The structural components of the professional competence of the TOR police unit have been singled out: personal, activity, social competence. The author has revealed the content of the structural components of the professional competence of the TOR police unit. It has been emphasized that the relevance of research on the development of professional competence of a police officer of the tactical and operative response unit is associated with the growth of “vigilant” views of citizens towards the police in general and towards the newly created patrol police unit in particular.

Socio-economic and political changes taking place in the lives of modern Ukrainians are characterized by a significant increase in their social activity and are expressed in participation in mass events of various kinds: political, economic, social, sports, cultural, gender, religious, environmental, etc. Given the high political and social activity of Ukrainians, there is an urgent need to ensure security and keep public order by the National Police during mass events and with the participation of a large number of people. Therefore, a new unit of patrol police of tactical and operative response (TOR) was created in 2017 in order to ensure public safety and law and order at mass events. The newly created police unit was faced with the following tasks:

to minimize the risks that may arise during mass events; to reduce tension in the crowd without showing strength; to prevent and combat street crime; to patrol the city to promptly support patrol police crews in case of high-risk calls; to respond to situations where there is a clear threat to the use of weapons or other threat to life; to detain persons who are hiding from justice or are wanted and may pose a danger. First Deputy Minister of Internal Affairs of Ukraine S. Yaroviy said in his interview: “We had the need for public order units with a completely different psychology, a completely different approach”.

Key words: *professional competence, a police officer, patrol, tactical and operative response.*

МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ САМБОР,

кандидат юридичних наук,

член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України,

Прилуцький районний відділ поліції ГУНП в Чернігівській області;

голова первинної профспілкової організації ПРВП ЧОО ПАП ОВС України,

депутат Прилуцької районної ради Чернігівської області;

 <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>,

e-mail: nikolas783@ukr.net

ДОДАТКОВА ДОПЛАТА ДО ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ РОЗСУД УПОВНОВАЖЕНИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЩОДО УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ ПРО ЇЇ ВИПЛАТУ

Досліджено норми позитивного права, що містять приписи про встановлення та виплату додаткової доплати до грошового забезпечення під час карантину для поліцейських. Усебічне, повне й об'єктивне дослідження правових підстав здійснення додаткової доплати до грошового забезпечення поліцейських на час карантину є неможливим без розуміння практики правозастосування і тлумачення, яке застосовують уповноважені посадові особи під час ухвалення рішень про здійснення або відмову у здійсненні додаткової доплати до грошового забезпечення поліцейських. Проаналізовано нормативно визначені підстави для додаткової доплати та фактичне обґрунтування застосування таких доплат для поліцейських. Додатково обґрунтовано правову позицію щодо необхідності додаткових доплат для всіх поліцейських, виходячи із завдань, які стоять перед органами Національної поліції, та надання поліцейськими поліцейських послуг населенню.

Ключові слова: карантин, поліція, додаткові доплати, грошове забезпечення, поліцейські послуги, правопорядок, публічна безпека.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Права, свободи й інтереси людини є невичерпним джерелом для нових і нових пошуків. І це не лише через те, що права, свободи й інтереси є невичерпними за своєю кількісною характеристикою та якісним наповненням змісту, а й через те, що кожен темпорально-правовий період розвитку людства та суспільних відносин вносить свої, притаманні наявному праворозумінню і правовій культурі, особливості їх розуміння, використання та здійснення. Водночас не менш важливим є формування природно-правової і такої, що ґрунтується на її фундаменті, позитивістської концепції розуміння прав, свобод та інтересів для суб'єктів публічно-правової сфери суспільного життя, одним із ключових учасників якого є держава, її апарат та окремі посадові особи, уповноважені на реалізацію функцій держави. Подекуди саме праворозуміння державою та її апаратом змісту прав, свобод та інтересів, а також їх використання, здійснення, наявний адміністративний розсуд щодо вказаних правових категорій та забезпечення їх реалізації істотно впливають на здійснення прав, свобод та інтересів учасниками суспільних відносин у

конкретних соціумі та державі. У суспільстві утвердилися переконання та доктрина про існування поколінь прав і свобод людини, про їх класифікацію за сферами життєдіяльності (соціальні, економічні, політичні), за належністю до певної професії чи виконуваної роботи тощо.

Людина зазвичай не сприймає свої права, свободи й інтереси як щось особливе, від наявності чого залежать її існування і задоволення потреб. Про права, свободи й інтереси навряд чи хто навмисне згадає, коли відсутні будь-які перепони на шляху до їх використання та здійснення. Коли є чисте довкілля, органічні продукти, навряд чи хто згадає про право особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля, проголошене у ст. 50 Конституції України, та його складові, визначені у галузевому законодавстві. Працівники не згадують про гарантовані їм права на страйк, на гідну оплату праці та забезпечення умов життєдіяльності, коли мають гарну роботу, безпечні умови праці та гідну оплату праці, яка надає можливість не виживати, а достойно жити, задовольняючи наявні інтереси.

Усі люди мають право проживати в гідних умовах та в умовах свободи, користуватися

плдами соціального прогресу, зазначається у ст. 1 Декларації соціального прогресу та розвитку¹ від 11 грудня 1969 р. Соціальний прогрес та розвиток потребують повного використання людських ресурсів, ураховуючи, зокрема, забезпечення верствам населення, які перебувають у несприятливих умовах, рівних можливостей соціального й економічного розвитку з метою створення ефективного інтегрованого суспільства, стверджується у ст. 5 цієї Декларації. Соціальний прогрес та розвиток мають спрямовуватися на постійне зростання матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства за умови поважання та здійснення прав людини й основоположних свобод шляхом забезпечення права на працю, створення справедливих і сприятливих умов праці, забезпечення без будь-якої дискримінації справедливої винагороди за працю, встановлення мінімального рівня заробітної плати, достатньо високого для забезпечення задовільного рівня життя, що проголошується частиною 2 Декларації соціального прогресу та розвитку, зокрема у ст. 10.

Стан дослідження проблеми

Дослідження соціальних прав, свобод та інтересів людини і громадянина в Україні мають ґрунтовні результати. Предметом досліджень соціальні права, свободи та інтереси обрали такі знані в Україні фахівці у галузі права, як В. Андрійв, С. Венедіктов, І. Лагутіна, М. Іншин, О. Ярошенко та інші. Разом із цим дослідження соціальних і трудових прав, свобод та інтересів поліцейських не мають достатнього висвітлення. Причин для того багато, зокрема те, що поліція є новоствореним органом виконавчої влади, а також те, що сприйняття трудових і соціальних прав, свобод та інтересів поліцейських відбувається на основі сформованих за радянського періоду підходів до їх розуміння; негативними є публікації у засобах масової інформації, однак не вони визначають мету цієї статті. Попри все поліцейські є громадянами України, які мають рівні з іншими громадянами права, свободи й інтереси, а також мають додаткові права, свободи та інтереси, зумовлені створенням додаткових соціальних, трудових і правових гарантій для суб'єктів, які виконують правоохоронні функції держави та потребують додаткових засобів захисту їхніх прав і свобод.

¹ Декларація соціального прогресу та розвитку : від 11.12.1969 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (дата звернення: 23.03.2021).

Мета і завдання дослідження

Ураховуючи викладене, *метою* дослідження обрано з'ясування наявних правових підходів до визначення правових умов та підстав для здійснення доплати до грошового забезпечення поліцейських в умовах карантину та можливостей адміністративного розсуду суб'єктів владних повноважень.

Мета дослідження досягається вирішенням таких *завдань*: висвітлення норм позитивного права, які визначають порядок, підстави й умови здійснення доплати до грошового забезпечення поліцейських в умовах карантину з огляду на розсуд уповноважених посадових осіб органів поліції здійснювати такі доплати; визначення адміністративного розсуду уповноважених суб'єктів публічної адміністрації щодо визначення підстав для здійснення доплати до грошового забезпечення поліцейських в умовах карантину; врахування природно-правових та позитивістських засад у правовій системі України під час створення соціально-економічних гарантій надання поліцейських послуг поліцейськими в умовах карантину.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні адміністративного розсуду уповноважених посадових осіб щодо ухвалення рішень про здійснення додаткових доплат до грошового забезпечення поліцейських на час дії карантину, його обґрунтування у контексті забезпечення трудових і соціальних прав поліцейських в умовах карантину та гарантій захисту поліцейських і членів їхніх сімей від негативних факторів коронавірусної інфекції.

Виклад основного матеріалу

На наш погляд, є обґрунтованим та належним чином умотивованим те, що незалежно від займаної посади поліцейські, які у період карантину виконували повноваження поліції та службові (посадові) обов'язки, мають надане та гарантоване державою право на соціальні гарантії в зумовлених поширенням коронавірусної інфекції умовах, що ускладнюють надання поліцейських послуг, а саме право на додаткові доплати до грошового забезпечення на підставі та у розмірах, визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2020 р. № 375. Переконані, що соціальні гарантії поліцейських, визначені вищим за юридичною силою нормативно-правовим актом, не мають зважуватися та обмежуватися підзаконними актами, які мають меншу юридичну силу, а саме це демонструється на зазначеному прикладі. Додаткові соціальні гарантії поліцейських

під час карантину зумовлюються не стільки їх статусом, скільки тими завданнями та функціями, які поліцейські продовжують виконувати у соціумі, надаючи суспільству та окремим його членам поліцейські послуги, не маючи можливості скористатися тими додатковими гарантіями, які держава запроваджує для своїх громадян, усього населення з метою збереження їх життя і здоров'я від коронавірусної інфекції (наприклад, обмеження соціальних контактів, обмеження чи припинення роботи низки закладів тощо, які обмежують поширення коронавірусної інфекції та знижують ризики заразитися інфекційною хворобою, що становить небезпеку для здоров'я і життя людини). Зниження рівня соціальних гарантій шляхом позбавлення додаткових доплат поліцейським за надання поліцейських послуг під час карантину зумовлює їх неоднаковий статус, у переважній більшості зумовлений не об'єктивними факторами, а виключно суб'єктивним. У наявних умовах загострення коронавірусної інфекції і тих негативних наслідків, які остання становить для життя і здоров'я людей, держава повинна всіляко підтримувати і сприяти соціальним гарантіям захисту осіб, які продовжують надавати послуги населенню [1, с. 77–78]. Водночас окремі посадові особи в умовах відсутності імперативних норм щодо визначення кола суб'єктів, які мають право на відповідні виплати, а також підстав для таких виплат, прагнуть застосувати власний адміністративний розсуд, спрямований на звужене і неточне, якщо не сказати «неправове», тлумачення та застосування відповідних норм підзаконних правових актів, які визначають умови, приводи й підстави для здійснення додаткової доплати до грошового забезпечення поліцейських під час карантину як додаткової соціальної гарантії для поліцейських та членів їхніх сімей, спрямованих на створення гідних умов додаткового захисту поліцейських від негативного впливу коронавірусної інфекції.

Україна у політичному та правовому аспекті демонструє прагнення до єднання з європейською сім'єю держав, що є наслідком її геополітичного місцезнаходження, а також свідомим вибором українського народу. Такі прагнення зумовлюють кроки у глобалізації та зближенні правових систем України та Європейського Союзу, насамперед щодо визнання, забезпечення використання і здійснення прав, свобод та інтересів людини і громадянина, зокрема у Європі є поширеним природно-правовий підхід до розуміння прав, свобод та інтересів людини і необхідності відповідних гарантій їх захисту й охорони.

Звернемося до Європейської соціальної хартії. Кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя професією, яку вона вільно обирає. Усі працівники мають право на справедливі умови праці, на безпечні та здорові умови праці та на справедливу винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, проголошено у ч. 1 Європейської соціальної хартії. Відповідно до пунктів 21, 22 і 26 цієї хартії працівники мають право отримувати інформацію і консультації на підприємстві, брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві, на гідне ставлення до них на роботі. Отже, поліцейські, як і працівники інших професій, мають гарантоване право на справедливу винагороду, що буде пропорційною складності та небезпеці їхньої праці, а також гарантуватиме достатній рівень життя поліцейського та членів його сім'ї.

У ст. 1 Європейської соціальної хартії визнано, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на працю слід ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає, а у ст. 2 зазначено: «з метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливі умови праці встановити розумну тривалість робочого дня і тижня та поступово скорочувати робочий тиждень настільки, наскільки це дає змогу підвищення продуктивності праці та інші відповідні фактори; усунути ризики, властиві роботам з небезпечними або шкідливими для здоров'я умовами праці, а у випадках, коли усунути або достатньою мірою зменшити такі ризики ще неможливо, встановити для працівників, зайнятих на таких роботах, скорочену тривалість робочого часу або додаткові оплачувані відпустки».

Застосовуючи вказані вище норми міжнародного документа до професії поліцейського, можна зробити висновок про те, що держава впродовж 30-річного свого існування не приділяє належної уваги професії правоохоронця, який захищає інтереси суспільства й держави, права і свободи людини та громадянина. Наприклад, наявна система відомчих лікувальних закладів є досить віддаленою від суб'єктів, яким вона надає чи повинна надавати послуги; скасовано додаткові доплати для поліцейських, а також додаткові матеріальні блага для сімей поліцейських, які існували навіть ще у 90-х роках минулого століття.

Міжнародні документи, які ратифікувала Україна, взявши на себе зобов'язання щодо захисту трудових та соціальних прав громадян,

підкреслюють важливість захисту прав працівників на безпечні умови праці та гідну оплату праці, зокрема тих, які ризикують своїм життям і здоров'ям в інтересах держави та суспільства, адже служба у поліції є державною службою особливого характеру, як зазначається у ч. 1 ст. 59 Закону України «Про Національну поліцію», а тому поліцейські, які її реалізують, мають право на створення необхідних соціальних і трудових гарантій, серед іншого й додаткових, спрямованих на створення гідних умов їхнього життя, у вигляді додаткової доплати до грошового забезпечення за виконання завдань із надання поліцейських послуг під час карантину.

Не менш важливими є національні традиції в розбудові правової системи України як соціальної держави, діяльність якої спрямовано на створення найсприятливіших умов існування та розвитку особистості.

Згідно з Конституцією України ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень (ст. 46, 48) тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі й ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян¹.

Україна як демократична і правова держава закріпила принцип поваги до прав та свобод людини і їх непорушності, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави. Конституційний принцип правової держави вимагає від неї утримуватися від обмеження загально визнаних прав і свобод людини та громадянина, серед іншого майнових прав (ст. 1, ч. 2 ст. 3, статті 21, 22, 64 Конституції України)². Разом із визнанням та прого-

лошенням прав і свобод важливою складовою є створення державою умов для їх здійснення шляхом реалізації повноважень державних органів та їх посадових осіб. Об'єктивні обставини здійснення виплат є обов'язком держави, що створює додаткові гарантії для її громадян, які не в змозі внаслідок необхідності виконання функцій держави з надання правоохоронних послуг населенню обмежити чи припинити їх надання. Водночас із запровадженням таких додаткових виплат держава створює додаткові перепони в їх отриманні.

Укотре переконаємося, що наявність відповідних декларацій про права, свободи й інтереси людини і громадянина, їх захист та охорона з боку держави та її органів наражаються на упередження та заборони представників державної влади, що сформувалися в останніх ще за часів радянського періоду або ж демонструють спротив демократичним перетворенням, прагнення таких представників публічної адміністрації за будь-яку обставину утримати владу над людьми, які через підлеглість залежать від них. У зв'язку із цим переконані, що профспілковий рух в Україні має у собі пережитки минулого та характеристики профспілок Сполучених Штатів Америки 20–30 років минулого століття, коли власники всіляко намагалися зробити такі об'єднання підконтрольними собі.

Зі сказаного вбачається, що зрушення у напрямку утвердження верховенства права у правовій системі України відбуваються, навіть офіційне тлумачення Основного Закону України Конституційним Судом України підтверджує прагнення країни до демократії, коли людина, її честь та гідність, права і свободи визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Разом із цим у державному апараті присутні посадовці, які бажають завдяки наданим повноваженням зберігати суб'єктивний вплив на підлеглих працівників, гальмуючи прогресивний розвиток системи права і законодавства.

Переходячи до діяльності Національної поліції України як суб'єкта забезпечення карантину, варто вказати на такі проблемні напрями: правові, внутрішні організаційні та

¹ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності) : від 17.03.2005 № 1-рп/2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-05> (дата звернення: 23.03.2021).

² Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції

України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22.09.2005 № 5-рп/2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 23.03.2021).

зовнішні організаційні, зокрема зумовлені й існуванням правового конфлікту в різних його видах і формах, а також за участі різних суб'єктів. Так, аналіз Закону України «Про Національну поліцію» надає можливість зробити висновок про те, що до обов'язків поліцейського (ст. 18) забезпечення карантинних заходів у разі його запровадження не входить. У свою чергу, до основних повноважень поліції (ст. 23) віднесено лише сприяння у забезпеченні відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації в разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості (п. 24). Тут виникає питання, оскільки в Україні було введено режим надзвичайної ситуації та оголошено карантин на всій території держави, що не є тотожним правовому режимові надзвичайного стану. Що стосується внутрішньої організації забезпечення поліцією заходів карантину, то цільові інструктажі за участю кваліфікованих медичних працівників (інфекціоністів) із поліцейськими не проводились [2, с. 9–10]. Детальніше розглянемо правові та внутрішні організаційні аспекти забезпечення достатнього рівня грошового забезпечення поліцейських під час карантину, який гарантується державою шляхом додаткових доплат.

Відповідно до ст. 43 Конституції України¹ кожен має право на працю, що охоплює можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, зазначається у конституційній нормі прямої дії. Очевидно, що державна служба у поліції є лише видом реалізації права на працю. Кожна праця має бути належно оплаченою, саме забезпечення права заробляти працею на гідне життя є метою заробітної плати.

Недарма законодавча дефініція, сформульована у ч. 1 ст. 94 КЗпП України², має такий зміст: заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.03.2021).

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 23.03.2021).

Примітним є те, що поліцейські не отримують заробітної плати, тобто не мають грошової винагороди за виконання повноважень із надання поліцейських послуг. Цікавим є те, що відповідно до ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейські отримують грошове забезпечення, розмір якого визначається залежно від посади, спеціального звання, строку служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня або вченого звання. У такий спосіб на законодавчому рівні передбачено можливість додаткових гарантій захисту трудових та соціальних прав поліцейських в умовах, що ускладнюють виконання повноважень поліції. На наш погляд, такими умовами є існування інфекційної хвороби – коронавірусу.

Водночас відповідно до п. 4 ч. 10 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію» гарантією професійної діяльності поліцейського є своєчасне і в повному обсязі отримання грошового забезпечення та інших компенсаційних виплат відповідно до Закону та інших нормативно-правових актів України.

Системно підходячи до розуміння цілей, які стоять перед грошовим забезпеченням поліцейських, та мети заробітної плати, можна зробити висновок про те, що і грошове забезпечення, і заробітна плата є відповідними винагородами для суб'єктів за виконання ними відповідної роботи. Отже, грошове забезпечення поліцейських є тим їхнім правом, що забезпечує гідні умови життя для поліцейського та членів його сім'ї внаслідок надання поліцейських послуг населенню у вигляді реалізації правоохоронної функції держави.

У традиційному розумінні діяльності визначальними поняттями змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображено відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена³.

³ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22.09.2005 № 5-рп/2005 // БД «Законодавство

Грошове забезпечення поліцейських складається з посадового окладу й окладу за спеціальним званням¹. Пунктом 2 Постанови про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції визначено, що виплата грошового забезпечення поліцейським Національної поліції здійснюється у порядку, що затверджується Міністерством внутрішніх справ. Простежуючи виконання вказаної імперативної норми, нагадаємо, що з цією метою ухвалено наказ МВС України «Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських» від 6 квітня 2016 р. № 260². Змушені констатувати, що за рік запровадженого карантину чи однієї з його форм – адаптивного карантину, не говорячи про *lock down*, центральний орган виконавчої влади не спромігся внести зміни до згаданого Порядку щодо визначення правил здійснення додаткових доплат, зумовлених умовами проходження служби, а саме карантинном.

Крім того, слід наголосити на тому, що за рік існування Постанови про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції не визначено переліку посад поліцейських, які все ж таки мають контакт із населенням під час виконання обов'язків. Переконані в тому, що відсутність такого вичерпного переліку зумовлюється насамперед завданнями поліції – наданням поліцейських послуг, які здійснюють усі без винятку поліцейські, які надають ці послуги всім споживачам поліцейських послуг – населенню України. Створення спеціального переліку посад поліцейських, які матимуть право на додаткові доплати до грошового

забезпечення, створить юридичні умови обмежень для керівників поліції, які зможуть, використовуючи адміністративний розсуд, залучати до надання поліцейських послуг обраних саме ними поліцейських, а не користуватися приписами нормативно-правових актів.

За таких умов поліцейські повинні мати додаткові гарантії виконання вказаних функцій держави та надання поліцейських послуг, адже надання останніх не переривалося і не обмежувалося під час карантину.

Унаслідок цього слід говорити про комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту їх та їхніх сімей, зумовлений особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, жорсткими вимогами до дисципліни, професійної придатності, певним обмеженням конституційних прав і свобод. Здійснення таких заходів не залежить від розміру доходів цих осіб чи наявності фінансування з бюджету, а має безумовний характер³. Очевидно, що поліцейські під час карантину, коли було обмежено роботу низки підприємств, установ та організацій, серед іншого державних, які були переведені на дистанційну форму виконання службових обов'язків, продовжили надання поліцейських послуг не лише у повсякденному режимі, а й в умовах запровадження посиленого варіанту оперативно-службової діяльності, коли було збільшено робочий час, заборонено відпустки, а також поліцейські додатково наражались на небезпеку захворіти на інфекційну хворобу, якою є коронавірус, через необхідність безперервності надання поліцейських послуг.

Водночас окремі уповноважені посадові особи мають власний правову культуру та розуміння нормативно-правових актів щодо застосування їх норм для регулювання суспільних відносин, зокрема приписів Постанови

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 23.03.2021).

¹ Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2015-п> (дата звернення: 23.03.2021).

² Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.04.2016 № 260 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-16> (дата звернення: 23.03.2021).

³ Рішення Конституційного суду у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : від 11.10.2005 № 8-рп/2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05> (дата звернення: 23.03.2021).

Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2020 р. № 375¹, що є результатом їх адміністративного розсуду, який може прямо суперечити природно-правовим і конституційним положенням верховенства права й дотримання прав, свобод та інтересів людини незалежно від належності до професії. Наказом МВС України «Про окремі питання організації оплати праці на період дії карантину» від 3 червня 2020 р. № 431 об'єктивно відображено та деталізовано приписи, сформульовані у Постанові Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2020 р. № 375. Однак у дорученні Голови Національної поліції України від 25 червня 2020 р. № 7789/01/29-2020 чітко визначено як обов'язок саме керівників (керівників міжрегіональних територіальних органів Національної поліції, головних управлінь Національної поліції та установ, що належать до сфери управління Національної поліції, і аж ніяк не інших уповноважених посадових осіб) визначати персональний перелік поліцейських, які забезпечували правопорядок і безпеку громадян та внаслідок виконання своїх обов'язків мали безпосередній контакт із населенням, і здійснювати відповідну доплату.

Деякі з посадових осіб за основу взяли зміст Постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»², зазначаючи, що виключно ті поліцейські, які виконували за-

ходи, спрямовані на виконання цієї постанови, мали право на відповідну додаткову доплату до грошового забезпечення. Логіка у цьому, безперечно, є, якщо розглядати досліджуване питання виключно з огляду на необхідність обмеження кола суб'єктів, які мають право на таку доплату (економія бюджетних коштів, інколи навіть у власних інтересах, щоб у подальшому отримати відповідні преміальні за таку економію), та неврахування створених додаткових соціальних гарантій для працівників, які продовжили надання послуг населенню під час карантину – особливо це стосується надання поліцейських послуг за посиленого варіанту оперативно-службової діяльності, який стосувався кожного поліцейського незалежно від місця несення служби та посади. Однак породжує дискусію те, наскільки вказаний підхід відображає принцип верховенства права та дотримання прав і свобод людини, серед іншого людей, які працюють у певній професії – поліцейського.

По-перше, адміністративний розсуд уповноважених посадових осіб, наділених повноваженнями ухвалювати рішення та здійснювати додаткові доплати до грошового забезпечення поліцейських, полягає в інтелектуально-вольовій діяльності вказаних посадових осіб органів державної влади, що має ґрунтуватися на нормах позитивного права, здійснюється на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України, і є пов'язаним із правовою оцінкою всіх обставин в їх сукупності, обґрунтованості та вмотивованості за своїм внутрішнім переконанням, керуючись власною правосвідомістю, спрямованою на утвердження верховенства права, дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина, та пов'язується з ухваленням індивідуального акта застосування права [3, с. 120]. Незважаючи на це, посадові особи, уповноважені ухвалювати відповідні рішення, використовуючи дискреційні повноваження, у правозастосуванні демонструють звужене тлумачення понять, якими скористався суб'єкт правотворення під час формулювання приписів Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2020 р. № 375, а саме таких понять, як «життєдіяльність населення», «адміністративні», «соціальні послуги», «забезпечення правопорядку і безпеки громадян». По-друге, підхід до здійснення додаткової доплати до грошового забезпечення поліцейських під час карантину виключно за виконання заходів, визначених у Постанові Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211, ставить під сумнів законність

¹ Деякі питання оплати праці (грошового забезпечення) окремих категорій працівників, військовослужбовців Національної гвардії та Державної прикордонної служби, посадових осіб Державної митної служби, осіб рядового та начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, поліцейських, які забезпечують життєдіяльність населення, на період дії карантину, установленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та протягом 30 днів з дня його відміни : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2020 № 375 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2020-п> (дата звернення: 23.03.2021).

² Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п> (дата звернення: 23.03.2021).

виконання таких повноважень поліцією, оскільки такі повноваження не визначено у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»¹, а відповідно до ст. 24 цього Закону виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом. Однак такі заходи, як заборона відвідування закладів освіти її здобувачами, заборона проведення всіх масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів та заборона регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом у приміському, міжміському внутрішньообласному і міжобласному сполученні не належать до повноважень поліції, що були визначені у законі. Тому виконувати додаткові завдання у період карантину можна виключно крізь призму виконання повноважень поліції, визначених у Законі України «Про Національну поліцію».

Слід розглянути аргумент уповноважених посадових осіб щодо здійснення додаткових доплат до грошового забезпечення поліцейських на час карантину, а саме те, що поліцейські, які забезпечували правопорядок і безпеку громадян, мають зазначатися в документальних джерелах, наприклад у Книзі нарядів, розстановках тощо (які, до речі, повинні мати (зберігати) у себе саме виконавці, на чому наголошують представники УФЗБО, коли вимагають повернення «безпідставно» виплачених доплат до грошового забезпечення поліцейських на час карантину). Із цього приводу хочеться наголосити на тому, що Книга нарядів, форму якої передбачено наказом МВС України «Про затвердження Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України» від 11 жовтня 2018 р. № 828², є підставою для видачі поліцейському зброї, боєприпасів, спеціальних засобів та засобів індивідуального захисту, і аж ніяк не фіксацією надання поліцейських послуг окремо взятими поліцейськими, серед іншого надання поліцейських послуг під час

карантину. Під час надання поліцейських послуг поліцейські не завжди зобов'язані мати при собі зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту (бронежилет і захисний шолом) і засоби активної оборони (гумовий або пластиковий кийок, засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, засоби обмеження рухомості)³. Якщо ж поліцейські завжди повинні мати при собі відповідну зброю, боєприпаси та спеціальні засоби захисту, це має відобразитись у нормативно-правових актах, які регламентують надання поліцейських послуг, що стане додатковим засобом упровадження в суспільні відносини принципу законності у діяльності поліції, сформульованому, серед іншого, у статтях 6, 19 Конституції України та ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію».

Наголошення на тому, що у кожного поліцейського, щоб підтвердити своє право на додаткову доплату до грошового забезпечення за виконання обов'язків під час карантину, має бути відповідний наказ, копія Книги нарядів чи розстановка, викликають подив щодо законності таких вимог узагалі, а накопичення і зберігання зазначеної інформації, що міститься в таких документах, та їх матеріальних носіїв у кожного окремого поліцейського породжує питання щодо законності.

Нагадаємо, що відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України⁴ наказ є формою реалізації службових повноважень керівника, згідно з якими визначаються мета і предмет завдання, строк його виконання та відповідальна особа. Наказ має бути чітко сформульованим і не може допускати подвійного тлумачення. Наказ можна віддавати усно чи видавати письмово, серед іншого з використанням технічних засобів зв'язку, як зазначається у ст. 4 Дисциплінарного статуту Національної поліції України. Відповідно до ст. 5 цього ж статуту поліцейський

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.03.2021).

² Про затвердження Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України : Наказ МВС України від 11.10.2018 № 828 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1249-18> (дата звернення: 23.03.2021).

³ Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС від 27.04.2020 № 357 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20> (дата звернення: 23.03.2021).

⁴ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 23.03.2021).

отримує наказ від керівника в порядку підпорядкованості та зобов'язаний неухильно та у визначений строк точно його виконувати. Забороняється обговорення наказу чи його критика. По-перше, письмова форма наказу не є обов'язковою, по-друге, накопичення та зберігання наказів поліцейським прямо не передбачено законодавством, а по-третє, підходи, які демонструють окремі уповноважені посадові особи щодо необхідності наявності виключно документальних даних, суперечить законодавчому припису про те, що наказ може бути й усним. Отже, доходимо висновку, що, з погляду суб'єктів, уповноважених ухвалювати рішення про здійснення додаткових доплат до грошового забезпечення на час карантину (а це є суб'єкти, уповноважені на видання відповідних наказів), саме останні повинні забезпечити організацію діяльності поліцейських з надання поліцейських послуг виключно на підставі письмових наказів.

Натомість хочеться зазначити, що у поліції взагалі правове регулювання наявності «розстановок» нарядів чи особового складу (за винятком проведення спеціальних поліцейських операцій) не врегульовано. На сьогодні в органах поліції взагалі існування такого документа нормативно не передбачено. Як результат, вимога про наявність таких документів ставить під сумнів фундаментальний принцип організації діяльності державних органів, сформульований у статтях 6, 19 Конституції України.

Таке тлумачення нормативно-правових актів окремими посадовими особами поліції свідчить про неврахування системних зв'язків національного та міжнародного законодавства щодо дотримання прав і свобод створення додаткових соціальних гарантій для осіб, які, виконуючи функції держави з надання поліцейських послуг, наражають себе та свої сім'ї на ризики захворюти, зокрема на інфекційні хвороби, такі як коронавірус. Сьогодні необхідно у зв'язку із цим розвивати розуміння значущості конституційних положень та їх системоутворюючих зв'язків у національному законодавстві щодо дотримання, захисту й охорони прав і свобод людини, враховувати тлумачення та природно-правовий підхід до розуміння і захисту прав та свобод людини, які викладено у міжнародних документах та відображено у прецедентному праві Європейського суду з прав людини.

Статтею 1215 ЦК України визначено, що не підлягають поверненню безпідставно набуті: заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, від-

шкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб для існування, якщо їх виплату проведено фізичною чи юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача. До правовідносин щодо набуття грошових коштів без достатньої правової підстави, якщо ці кошти є заробітною платою і платежами, що прирівнюються до неї, і їх виплату проведено іншою особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача, застосуванню підлягають положення ст. 1215 ЦК України, за якою зазначені грошові кошти поверненню не підлягають. Натомість окремі уповноважені посадові особи натхненно надсилають листи щодо необхідності «проводити роз'яснювальну роботу» про повернення вказаних коштів шляхом добровільного їх повернення як спонсорської безповоротної допомоги від поліцейського відповідній державній установі. Ці кошти слід повернути, оскільки поліцейські надавали населенню поліцейські послуги під час карантину відповідно до норм чинного законодавства, зокрема й виконуючи усні накази керівництва, наприклад озвучувані на відео- чи аудіоселекторних нарадах.

Очевидно, що виплачені доплати, які є елементом грошового забезпечення, до лічильних (рахункових) помилок, до яких належать неправильності в обчисленнях, дворазове нарахування заробітної плати за той самий період тощо, не належать. Не можуть вважатися ними не пов'язані з обчисленнями помилки в застосуванні закону й інших нормативно-правових актів, що, на думку дисциплінарної комісії, може ставатись. Водночас унаслідок такого адміністративного розсуду відповідних посадових осіб формується правова позиція щодо того, що усні накази не слід і не треба виконувати, виконанню підлягають виключно письмові накази, які мають індивідуальний характер, тобто містять відомості про посади, звання, прізвища, ім'я, по батькові, а можливо, і номери жетонів (що дасть змогу однозначно ідентифікувати поліцейського) конкретних поліцейських. Разом із зазначеними внутрішньоорганізаційними питаннями важливим є те, що право на доплату до грошового забезпечення поліцейського є гарантованим правом захисту трудових та соціальних прав поліцейського в умовах карантину, коли поліцейський сам перебуває в зоні дії небезпечної інфекційної хвороби, ще й наражає на небезпеку членів родини, з якими спільно проживає.

Водночас визначений законами України відповідно до положень ст. 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, зумовлено не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (ст. 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних із ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, серед іншого права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум. Тобто соціальні гарантії військовослужбовців та працівників правоохоронних органів впливають з характеру покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій¹. Отже, додаткова доплата до грошового забезпечення є правом поліцейського, що є результатом виконання ним його посадових (функціональних) обов'язків з надання поліцейських послуг під час карантину та дії тих небезпечних чинників, що стали підставою для запровадження такого карантину.

Висновки

Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що у сфері прав і свобод людини незалежно від обраної нею професії не існує незначних та несерйозних прав і свобод. Україна як правова, соціальна держава у нормативно-правових актах відображає (фіксує) існування та можливість використання і здійснення трудових та соціальних прав представників окремих професій, які продовжують виконувати свої повноваження з надання послуг населенню в умовах, що містять негативні чинники, які загрожують життю та здоров'ю людини. Разом із цим адміністративний розсуд уповноважених посадових осіб завжди має втілювати насамперед принципи верховенства права, дотримання прав і свобод людини, а не

переслідувати реалізацію економічних приватних інтересів, серед іншого інтересів суб'єктів владних повноважень щодо створення умов обмеження таких гарантій соціальних і трудових прав поліцейських чи представників інших професій. Обмеження у застосуванні додаткових доплат до грошового забезпечення поліцейських на час карантину мають здійснюватися відкрито і виключно демократичним шляхом, як того вимагають конституційні норми прямої дії, через ухвалення законних рішень, які не викликають сумнівів у громадян, зокрема у представників конкретної професії – поліцейських. А тим часом адміністративний розсуд уповноважених посадових осіб під час ухвалення рішень про здійснення доплат до грошового забезпечення поліцейських на час пандемії коронавірусу щодо необхідності наявності письмових підтверджень виконання повноважень та реалізації завдань поліції суперечить законодавчим приписам щодо існування усних наказів, а отже, прямо суперечить законодавчим нормам. Указаний адміністративний розсуд щодо здійснення додаткових доплат до грошового забезпечення поліцейських виключно у разі виконання повноважень із забезпечення правопорядку, життєзабезпечення населення та надання послуг не відображає правової культури і знання змісту цих понять, що негативно відбивається на практиці правозастосування, утвердженні верховенства права, дотриманні прав і свобод людини, законності в суспільстві та серед представників окремих її груп, а також професій. Упевнені в тому, що важливою є конституційність підзаконних норм незалежно від ієрархії останніх у системі нормативно-правових актів, яку не можна підміняти адміністративним розсудом уповноважених посадових осіб на призначення та виплату доплати до грошового забезпечення поліцейських на час карантину, що є відповідним правом та гарантією захисту поліцейських від дії негативних факторів – коронавірусної інфекції. Така властивість досліджуваних нормативно-правових актів бере початок у природно-правовій основі правової держави, джерела влади держави та є спрямованою на дотримання прав і свобод людини, створення необхідних та достатніх гарантій захисту цих прав і свобод, зокрема й залежно від належності людини до певної професії, виконання якої зумовлює існування небезпеки для життя і здоров'я людини та членів її родини.

Насамкінець зазначимо, що додаткова доплата до грошового забезпечення поліцейських на час дії карантину є гарантією прав і

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) : від 17.03.2004 № 7-рп/2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04> (дата звернення: 23.03.2021).

свобод поліцейських, спрямованою на їх захист від дії негативних факторів та загроз їхнім життю і здоров'ю в умовах карантину, спричиненого коронавірусною інфекцією. Повноваження кожного без винятку поліцейського спрямовано на надання поліцейських послуг, покликаних забезпечувати публічний порядок і безпеку, протидію злочинності, охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, що забезпечує можливість підтримання правопорядку, забезпечення життєзабезпечення

населення, а тому поліцейські мають гарантоване Конституцією та законами України, а також нормами підзаконних нормативно-правових актів право на додаткову доплату до грошового забезпечення на час дії карантину, і жоден адміністративний розсуд окремих посадових осіб не може позбавляти представників вказаної професії (поліцейських) надання державою гарантій виконання їх повноважень в умовах наявності ризиків та загроз життю і здоров'ю, а також гарантій захисту життя і здоров'я членів їхніх сімей.

Список бібліографічних посилань

1. Самбор М. А. Додаткова доплата до грошового забезпечення як соціальна гарантія прав поліцейських під час карантину в Україні. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 64–79.
2. Превентивна діяльність Національної поліції в умовах загострення санітарно-епідемічної ситуації : наук.-практ. рек. / А. Є. Фоменко, Л. Р. Наливайко, К. В. Бахчев та ін. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 116 с.
3. Sambor M. Administrative discretion in administrative-delict law. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2018. Spec. Iss. 2 (92). Pp. 115–121.

Надійшла до редколегії 29.03.2021

САМБОР Н. А. ДОПОЛНИТЕЛЬНАЯ ДОПЛАТА К ДЕНЕЖНОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПОЛИЦЕЙСКИХ ВО ВРЕМЯ КАРАНТИНА: АДМИНИСТРАТИВНОЕ УСМОТРЕНИЕ УПОЛНОМОЧЕННЫХ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ДЛЯ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ О ЕЕ ВЫПЛАТЕ

Исследованы нормы позитивного права, содержащие предписания об установлении и выплате дополнительной доплаты к денежному обеспечению во время карантина для полицейских. Всестороннее, полное и объективное исследование правовых оснований осуществления дополнительной доплаты к денежному обеспечению полицейских на время карантина невозможно без понимания практики правоприменения и толкования, которое применяют уполномоченные должностные лица при принятии решений об осуществлении или отказе в осуществлении дополнительной доплаты к денежному обеспечению полицейских. Проанализированы нормативно определенные основания для дополнительной доплаты и фактическое обоснование применения таких доплат для полицейских. Дополнительно обоснована правовая позиция относительно необходимости дополнительных доплат для всех полицейских, исходя из задач, которые стоят перед органами Национальной полиции, и предоставления полицейскими полицейских услуг населению.

Ключевые слова: карантин, полиция, дополнительные доплаты, денежное обеспечение, полицейские услуги, правопорядок, общественная безопасность.

SAMBOR M. A. SUPPLEMENTAL PAY FOR CASH COLLATERAL OF POLICE OFFICERS DURING QUARANTINE: ADMINISTRATIVE DISCRETION OF AUTHORIZED OFFICIALS ON DECIDING ABOUT ITS PAYMENT

The author has researched the norms of positive law, which contain instructions on the establishment and payment of supplemental pay to the cash collateral during quarantine for police officers. A comprehensive, complete and objective study of legal basis for the supplemental pay to the cash collateral of police officers during quarantine is impossible without understanding the law enforcement practices and interpretation used by authorized officials when deciding whether or not to make the supplemental pay to the cash collateral of police officers. The normatively determined grounds for the supplemental pay and the actual substantiation of the application of such payments for police officers have been analyzed. Objectivity and completeness are impossible without analyzing all the arguments, including those voiced by the representatives of the administration of the territorial agencies of the National Police, as legal entities of public law. It has been emphasized that the administrative discretion of authorized officials should embody the principles of the rule of law, respect for human rights and

freedoms, and should not pursue the realization of economic private interests, including the interests of subjects of authoritative powers. Restrictions on the application of the supplemental pay to the cash collateral of police officers during quarantine are the direct restriction of the social rights of representatives of a particular profession – police officers. The legal position for protecting the social right of police officers for the supplemental pay, as well as the affiliation of this right to each police officer has been defended.

At the same time, the legal position on the need for the supplemental pay for all police officers has been additionally substantiated, based on the tasks facing the National Police and the provision of police services to the population.

The author has argued the legal position of the completeness of social rights of police officers during quarantine, which are impossible without appropriate the supplemental pay to the cash collateral of police officers during quarantine.

Key words: *quarantine, police force, supplemental pay, cash collateral, police services, law and order, public safety.*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.12>

ВЛАДА ОЛЕКСАНДРІВНА ГУСЕВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,

e-mail: v.guseva989@ukr.net

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Здійснено аналіз слідчо-судової практики щодо розслідування втручання в діяльність працівників правоохоронних органів, а також наукових праць, присвячених дослідженню обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування. На підставі здійсненого аналізу визначено обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання у діяльність працівників правоохоронних органів, а також здійснено їх систематизацію.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, обставини, що підлягають з'ясуванню, правоохоронний орган, втручання у діяльність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України). Зазначені вимоги знаходять своє закріплення і в загальних засадах кримінального провадження. Зокрема, ч. 2 ст. 9 КПК України передбачено, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень¹. Перелік обставин, що підлягають доказуванню, визначений законодавцем (ст. 91 КПК України). Зазначені обставини становлять предмет доказування, проте вони не охоплюють усіх обставин, що підлягають з'ясуванню, оскільки кожне кримінальне провадження є унікальним за кримінально-

правовою та криміналістичною характеристикою.

Установлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, досить складне питання, вирішення якого можливе завдяки проведенню ґрунтовного дослідження. Актуальність зазначеної проблематики обумовлена такими факторами: 1) обставини, що підлягають з'ясуванню, є складовою структури криміналістичної методики; 2) їх дослідження є запорукою впровадження у практичну діяльність слідчо-судових органів; 3) установлення зазначених обставин є гарантією забезпечення повноти розслідування.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню обставин, що підлягають з'ясуванню, присвячено праці В. А. Журавля, В. О. Малярової, О. В. Одерія, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Б. В. Щура та ін. Учені досліджували їх сутність і зміст [1], місце зазначених обставин у структурі методики розслідування окремих видів злочинів [2; 3], конкретні обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування конкретного виду кримінального правопорушення [4; 5; 6; 7]. Разом із тим обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, вченими досі ґрунтовно не досліджувалися,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.06.2021).

що підтверджує недостатню розробленість зазначеної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення обставин, що підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях про втручання в діяльність працівника правоохоронного органу.

Для досягнення мети поставлено такі *завдання*:

- дослідити і проаналізувати слідчо-судову практику розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу;

- визначити, охарактеризувати і систематизувати обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 Кримінального кодексу України.

Наукова новизна дослідження

Під час дослідження визначено типовий перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, здійснено їх систематизацію.

Виклад основного матеріалу

Учені, визначаючи сутність обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, в цілому погоджуються, що їх становлять обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), кримінально-правова та криміналістична характеристики вчиненого кримінального правопорушення [1; 8]. Зазначене свідчить про формування уніфікованого підходу до вирішення цієї проблематики. Разом із тим слушною видається позиція О. Г. Філіппова, який підкреслює, що обставини, які підлягають з'ясуванню, – це не просто механічне поєднання елементів предмета доказування і диспозицій відповідних статей Кримінального кодексу. Названі категорії наук кримінального процесу та кримінального права у криміналістиці узагальнюються, доповнюються і через це набувають нової якості [9, с. 332–333]. У зв'язку з викладеним вважаємо доцільним зазначити, що кожне кримінальне правопорушення є унікальним за низкою певних характеристик, а тому визначити абсолютно весь спектр обставин, що підлягають з'ясуванню, майже неможливо. Разом із тим процес розслідування кримінального правопорушення потребує комплексного підходу до встановлення зазначених обставин, що обумовлює як чинне законодавство, так і саму процедуру

розслідування, спрямовану на встановлення об'єктивної істини у справі.

Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КК України) належить до групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із перешкоджанням діяльності працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку [10, с. 45]. Під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної групи підлягають з'ясуванню такі обставини:

- 1) особа потерпілого (анкетні дані, професія, рід діяльності);

- 2) здійснення потерпілим службової або громадської діяльності;

- 3) подія перешкоджання службовій діяльності правоохоронця чи громадській діяльності особи, залученої до охорони публічного порядку чи забезпечення публічної безпеки (час, місце, обстановка, інші обставини);

- 4) спосіб, знаряддя та засоби вчинення перешкоджання (серед іншого способи, знаряддя і засоби підготовки та приховування кримінального правопорушення);

- 5) особа злочинця (анкетні дані, особисті і професійні якості, фізіологічний та психологічний стан, наявність судимостей, зв'язки між потерпілим і злочинцем, матеріальний стан останнього);

- 6) співучасники вчинення кримінального правопорушення, роль кожного з них у його вчиненні;

- 7) форма вини, мета і мотив учинення кримінального правопорушення (мета – перешкоджання законній діяльності потерпілого);

- 8) вид і розмір шкоди в разі її заподіяння внаслідок вчинення кримінального правопорушення, а також розмір процесуальних витрат;

- 9) обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання винної особи;

- 10) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;

- 11) причини й умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень [11, с. 193–194].

Визначаючи зміст обставин, що підлягають з'ясуванню саме під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, слід звернути увагу, що цією ж статтею криміналізовано втручання в діяльність судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця. Методика розслідування втручання в діяльність судового експерта стала предметом

комплексного дослідження, здійсненого О. О. Пошасковим. Під час вивчення зазначеної проблематики вченим було визначено обставини, що підлягають з'ясуванню, серед яких він виокремив чотири групи, а саме: обставини, пов'язані з подією злочину; обставини, пов'язані з особою потерпілого; обставини, пов'язані з особою злочинця; інші обставини [12, с. 87–89]. Ураховуючи викладені вище позиції науковців, пропонуємо більш детально проаналізувати обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, та за можливості здійснити їх систематизацію.

Потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 КК України, є працівник правоохоронного органу. Вичерпний перелік правоохоронних органів законодавцем не визначено. Відповідно до дефініції зазначеного поняття, наданого в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», до них належать органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції¹. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить, що потерпілими від них найчастіше стають працівники Національної поліції, працівники органів прокуратури, органів та установ виконання покарань.

Підтвердження статусу потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 КК України, передбачає встановлення факту належності особи до правоохоронного органу, а також заподіяння їй фізичної, моральної чи майнової шкоди.

Належність особи до правоохоронного органу встановлюється шляхом витребування з відділу кадрового забезпечення копії наказу (витягу з наказу) про призначення на відповідну посаду, а також за службовим посвідченням та іншими ознаками, що визначаються спеціальними законами. Так, наприклад, За-

коном України «Про Національну поліцію», крім указаних, до ознак належності до поліції віднесено також символіку поліції, однострій поліцейських, спеціальні звання, відомчі відзнаки, спеціальний жетон². На підставі аналізу положень Закону України «Про Службу безпеки України» до ознак належності, крім службового посвідчення, можна віднести військове звання, відзнаки, військову форму одягу³.

Упевнившись, що особа є працівником правоохоронного органу, доцільно з'ясувати, в чому полягають її службові обов'язки, адже саме втручання в їх реалізацію і є кримінальнокарим. Основними слід вважати обов'язки, що полягають у реалізації правоохоронних і правозастосовних функцій. Обов'язок виконання зазначених функцій та відповідних завдань закріплено в нормативно-правових актах (законах і підзаконних нормативно-правових актах). Разом із тим зазначені функції та завдання повинні бути закріплені й у функціональних обов'язках, що визначаються займаною посадою. Крім указаних, з'ясуванню підлягають соціально-демографічні характеристики потерпілого.

Установлення обставин, що характеризують подію кримінального правопорушення, передбачає визначення конкретних дій, які було вчинено особою задля реалізації та доведення її злочинного умислу до кінця. Дії, що були вчинені особою, не тільки підтверджують наявність об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, але й відображають спосіб його вчинення. У цьому контексті слід установити, що ж слід розуміти під втручанням у діяльність правоохоронця.

Під втручанням у діяльність працівника правоохоронного органу слід розуміти конкретні дії, спрямовані на перешкоджання виконання цим працівником службових обов'язків або на те, щоб домогтися прийняття незаконного рішення [13, с. 719]. Слід наголосити, що кримінальне правопорушення буде вважатися закінченим незалежно від того, чи було правоохоронцем прийнято неправомірне рішення.

Втручання може виявлятися в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрози відмовити

¹ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 18.06.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 18.06.2021).

³ Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 18.06.2021).

в наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі впливу¹. Установлюючи характер учинених особою дій, слід визначити, було вчинено одну з перелічених дій чи їх було вчинено в комплексі, мали ці дії разовий чи систематичний характер, протягом якого проміжку часу вони були здійснені.

Під час визначення способу вчинення діяння доцільно встановлювати, мав він повну структуру (стадію підготовки, безпосереднього вчинення та приховування) чи був усичений. Така потреба аргументована тим, що в разі дослідження зазначених елементів можуть бути встановлені й інші. Наприклад, установлення факту підшукування особою співучасників є підтвердженням здійснення підготовки до вчинення кримінального правопорушення. Підтвердження зазначених дій процесуальними джерелами доказів може бути враховано під час доказування наявності попередньої змови серед осіб, які причетні до його вчинення.

Установивши наявність об'єктивної сторони в діях особи, необхідно встановити, за яких обставин було вчинено ці дії, а саме: час, місце, обстановку, сліди вчиненого кримінального правопорушення, знаряддя та засоби в разі їх застосування. Слід зазначити, що умовляння, шантажування потерпілого, погрози відмовити в наданні законних благ тощо можуть висловлюватись як усно, так і письмово, як із застосуванням певних засобів, так і без їх застосування. За результатами узагальнення слідчо-судової практики встановлено, що злочинці майже не застосовують ніяких знарядь і засобів. Втручання найчастіше реалізується шляхом висловлення усних вимог або із застосуванням фізичної сили, що не обумовлює необхідності у використанні певних знарядь і засобів.

Окрему групу серед досліджуваних нами обставин становлять ті, що пов'язані з особою злочинця. Безсумнівно, вони посідають досить вагоме місце серед обставин, що підлягають з'ясуванню в кожному кримінальному правопорушенні.

Суб'єктом досліджуваного нами кримінального правопорушення є фізична осудна

особа, яка досягла 16-річного віку. Учинення такого діяння службовою особою з використанням свого службового становища є підставою для кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 343 КК України.

Дослідження особи злочинця передбачає встановлення його соціально-демографічних ознак, фізіологічного та психологічного стану, статі, громадянства, особистої характеристики, наявності фактів притягнення до адміністративної відповідальності, не знятих та не погашених у передбаченому законом порядку судимостей, наявності в нього на утриманні неповнолітніх (малолітніх) дітей, непрацевдатних осіб тощо. Ураховуючи той факт, що судом може бути призначено покарання у вигляді виправних робіт, під час досудового розслідування доцільно встановити офіційне місце працевлаштування особи (як основне, так і за сумісництвом). У разі заподіяння потерпілому майнової або моральної шкоди, задля забезпечення можливості її відшкодування, під час розслідування слід встановити матеріальний стан злочинця, а саме: наявність у його приватній власності рухомого та нерухомого майна, грошових активів тощо.

Доказуванню також підлягають форма вини, мотив і мета вчинення досліджуваного кримінального правопорушення. Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу може бути вчинено тільки з прямим умислом. Метою втручання є перешкоджання виконанню правоохоронцем його службових обов'язків чи примушування його до прийняття незаконного рішення. Вчинення втручання в діяльність правоохоронця з метою запобігання кримінальному правопорушенню чи затриманню особи, яка його вчинила, є підставою для кваліфікації дій винної особи за ч. 2 ст. 343 КК України.

Обов'язковими для доказування є обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання винної особи, є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження.

Окремо доцільно звернути увагу на встановлення обтяжуючої обставини, що полягає у вчиненні кримінального правопорушення у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України). За результатами аналізу слідчо-судової практики встановлено, що серед досліджуваних нами кримінальних правопорушень, що були вчинені особами, які перебували

¹ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 № 8 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92> (дата звернення: 18.06.2021).

у стані алкогольного сп'яніння, лише у 33 % кримінальних проваджень зазначена обставина була врахована судом як така, що обтяжує покарання. Аналіз зазначених матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що під час здійснення досудового розслідування слідчими, а наразі – дізнавачами не вживаються заходи щодо встановлення та підтвердження цих фактів у передбаченому законом порядку. На нашу думку, це впливає на якість проведеного розслідування, адже виключає можливість притягнення винної особи в міру її вини.

Учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 КК України, групою осіб потребує з'ясування визначених обставин щодо кожного зі співучасників. При цьому слід установити роль кожного у вчиненні кримінального правопорушення.

Також під час розслідування доказуванню підлягають вид і розмір заподіяної шкоди потерпілому, а також розмір процесуальних витрат. Дотримуємося позиції, що найефективнішим способом установлення виду та розміру заподіяної шкоди є призначення судових експертиз. Разом із тим розмір завданої шкоди може підтверджуватися й іншими доказами.

Із метою протидії кримінальним правопорушенням слід установлювати причини й умови, які сприяли їх учиненню. У зв'язку із цим вважаємо, що їх слід віднести до обставин, які підлягають з'ясуванню і під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. Так, наприклад, як свідчить аналіз слідчо-судової практики, досить поширеними є втручання в діяльність працівників Національної поліції на місці незаконного видобутку бурштину-сирцю. Зокрема, винні особи блокують дороги, що унеможлиблює встановлення і виявлення осіб, які порушували правила використання надр¹, перешкоджають у здійсненні відеофіксації протиправних дій² та іншим чином перешко-

джають проведенню процесуальних дій³. Переважна більшість зазначених кримінальних правопорушень учиняється на території Зарічненського району Рівненської області, у зв'язку з чим актуалізується потреба не тільки в попередженні вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, але й втручання в діяльність працівників правоохоронних органів. У такому разі попередити вчинення зазначених кримінальних правопорушень може організація охорони відкритих ділянок місцевості, організована як силами правоохоронних органів, так і за участю членів громадських формувань з охорони громадського порядку й інших форм об'єднань громадян.

Висновки

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, відіграють вагомe значення під час розслідування, адже вони є тими визначальними орієнтирами, що формують напрям розслідування, а також дозволяють визначити сукупність заходів, які слід ужити для забезпечення повного, швидкого й об'єктивного розслідування.

Уважаємо, що до обставин, які підлягають з'ясуванню під час втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, належать:

1) обставини, пов'язані з подією кримінального правопорушення, а саме: час, місце, обстановка вчинення втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, сліди кримінального правопорушення, способи вчинення кримінального правопорушення (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування), знаряддя та засоби, що використовувалися під час втручання, розмір процесуальних витрат; обставини, що є підставою для закриття кримінального провадження; причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення;

2) обставини, пов'язані з особою потерпілого, серед яких: соціально-демографічні характеристики потерпілого, місце роботи, займана посада; службові обов'язки, виконання яких покладено на потерпілого нормативно-правовими актами, а також функціональні обов'язки, що визначаються займаною

¹ Вирок Зарічненського районного суду Рівненської обл. від 19.06.2019 : справа № 561/448/19, провадження № 1-кп/561/55/2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82478095> (дата звернення: 18.06.2021).

² Вирок Зарічненського районного суду Рівненської обл. від 09.01.2020 : справа № 561/1073/19, провадження № 1-кп/561/6/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86821974> (дата звернення: 18.06.2021).

³ Вирок Зарічненського районного суду Рівненської обл. від 28.01.2020 : справа № 561/1112/19, провадження № 1-кп/561/18/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87195083> (дата звернення: 18.06.2021).

посадою, наявність у потерпілого під час учинення відносно нього кримінального правопорушення ознак належності до правоохоронного органу; вид і розмір заподіяної шкоди потерпілому;

3) обставини, пов'язані з особою злочинця, а саме: соціально-демографічні дані особи злочинця, фізіологічний і психологічний стан, стать, громадянство, матеріальне становище, місце роботи, наявність судимостей та фактів притягнення до адміністративної відповідальності; наявність на утриманні дітей або інших непрацевдатних осіб; наявність вини у

формі прямого умислу, мети вчиненого діяння (яка полягає в перешкоджанні виконанню правоохоронцем його службових обов'язків або примушуванні до прийняття незаконного рішення, а також запобіганні кримінальному правопорушенню чи затриманню особи, яка його вчинила); обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання особи злочинця, є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, які виключають кримінальну відповідальність; наявність співучасників.

Список бібліографічних посилань

1. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 177–183.
2. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. № 10. С. 12–20.
3. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 187–190.
4. Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 3 (62). С. 88–97.
5. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
6. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 51 с.
7. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.
8. Коваленко А. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Право і Безпека*. 2016. № 1 (60). С. 103–108.
9. Криміналістика : учебник / под ред. А. Ф. Волынского. А. Г. Филиппова. М. : Спарк, 1998. 543 с.
10. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : У справі, 2020. 452 с.
11. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
12. Посашков О. О. Методика розслідування втручання у діяльність судового експерта : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 201 с.
13. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.

Надійшла до редколегії 21.06.2021

ГУСЕВА В. А. ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ УСТАНОВЛЕНИЮ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ВМЕШАТЕЛЬСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РАБОТНИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА

Осуществлен анализ следственно-судебной практики по расследованию вмешательства в деятельность работников правоохранительных органов, а также положений научных работ, посвященных исследованию обстоятельств, подлежащих выяснению при расследовании. На основе проведенного анализа определены обстоятельства, подлежащие выяснению при расследовании вмешательства в деятельность работников правоохранительных органов, а также осуществлена их систематизация.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, обстоятельства, подлежащие выяснению, правоохранительный орган, вмешательство в деятельность.

GUSIEVA V. O. CIRCUMSTANCES TO BE CLARIFIED UNDER THE INVESTIGATION OF INTERFERENCE INTO LAW ENFORCEMENT OFFICER'S ACTIVITY

The author has substantiated the need to establish the circumstances to be clarified and has determined their significance during the investigation. It has been emphasized that the circumstances to be clarified include the circumstances to be proved in criminal proceedings, criminal and forensic characteristics of a criminal offense.

In order to determine the circumstances to be clarified during the investigation of interference in the activities of a law enforcement officer, the author has studied the circumstances to be clarified within the group of criminal offenses related to obstruction of the activities of a law enforcement officer, as well as during the investigation of interference in the activities of a forensic expert. Taking into account the specified scientific provisions, the author has defined a detailed list of circumstances to be clarified during the investigation of interference in the activities of a law enforcement officer.

It has been established that the circumstances to be clarified during the interference in the activities of a law enforcement officer include:

- 1) circumstances related to the criminal offense, namely: time, place, situation and traces of a criminal offense, methods of its commission (preparation, direct commission and concealment), tools and means used during the interference, the scope of procedural costs; circumstances that are the basis for ceasing criminal proceedings; the reasons and conditions that contributed to the commission of a criminal offense;
- 2) circumstances related to the identity of the victim, including: socio-demographic characteristics of the victim, place of work, position held; official and functional responsibilities, the victim's belonging to a law enforcement agency during the commission of a criminal offense against him; the type and scope of damage caused to the victim;
- 3) circumstances related to the identity of the offender, namely: socio-demographic data of the offender, physiological and psychological condition, gender, citizenship, financial status, place of work, the record of criminal conviction and the facts of bringing to administrative liability; the presence of dependent disabled people; the presence of guilt in the form of direct intent, the purpose of the action; circumstances that aggravate or mitigate the punishment of the offender are grounds for releasing from criminal liability or punishment that exclude criminal liability; presence of accomplices.

Key words: *a criminal offense, circumstances to be clarified, law enforcement agency, interference into the activity.*

УДК 342.98(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.13>

ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ КОБКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0002-3121-0823>,
e-mail: evgeniykobko@gmail.com;

ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ КОБКО,

кандидат історичних наук, доцент,
Інститут державного управління та наукових
досліджень з цивільного захисту (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0002-3586-8219>,
e-mail: vasilykobko@gmail.com

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Акцентовано увагу на актуальних заходах, спрямованих на підвищення рівня інформаційної безпеки України, які важко визнати об'єктивними, оскільки вони не враховують низку правових і організаційних проблем, що потребують оперативного вирішення, зокрема таких: 1) наявність розгалуженої нормативно-правової бази в інформаційній сфері взагалі і забезпечення економічної безпеки зокрема, яка потребує вдосконалення шляхом ухвалення Кодексу України про інформацію та інформаційні відносини, де окремий розділ необхідно присвятити питанням забезпечення інформаційної безпеки; 2) сучасні умови, в яких опинилась Україна, вимагають від уряду держави швидкого затвердження нової сучасної Стратегії інформаційної безпеки; 3) питання забезпечення тих чи інших аспектів інформаційної безпеки віднесені до завдань різних органів державної влади, що обумовлює необхідність створення відповідного координаційного органу зі спеціальними повноваженнями в цій сфері.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека, державна політика, публічна політика, правові засади, інформація.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальні події останніх століть продемонстрували сучасному суспільству цінність і значення інформації. Сьогодні інформація використовується в різних діаметрально протилежних соціальних сферах, наприклад у сферах підприємництва та національної безпеки. У межах останньої збирання, систематизація, аналіз та інші засоби користування інформацією дозволяють не тільки виявити і попередити правопорушення, а й нейтралізувати суспільно небезпечні дії з боку інших держав, зокрема в умовах гібридної війни, на порозі якої опинилась Україна. Наразі для нашої держави важливо оперативно збудувати цілісну та надійну інформаційну сферу, захистити національні бази даних, а також не допустити інформаційних вкидань і атак. Підкреслимо, що інформація є одним зі зручних та ефективних засобів дестабілізації суспільства як усередині, так і ззовні. Поширення тієї чи іншої неправдивої інформації може викликати паніку серед населення та призвести до необду-

маних, а іноді й руйнівних дій з боку громадян, викликати недовіру до органів державної влади і глави держави. Поширення та використання у будь-який інший спосіб різних відомостей може становити не меншу суспільну небезпеку, ніж такі злочини, як убивство чи контрабанда.

Зважаючи на зазначене, одним з основних завдань держави в інформаційній сфері є безпековий аспект її функціонування, іншими словами забезпечення економічної безпеки держави, що об'єктивно не можливе без установлення цілеспрямованої державної стратегії в окресленому напрямі, тобто відповідної державної політики. Остання як чітке комплексне відображення спільних дій органів державної влади, місцевого самоврядування, а також інших фізичних і юридичних осіб повинна стати основою всестороннього забезпечення інформаційної безпеки. Зі свого боку, така державна політика ґрунтується на низці нормативно-правових актів, що регламентують процеси в межах інформаційної сфери, а отже, вона

нерозривно пов'язана з відповідними правовими актами, насамперед з їх змістом і якістю.

Стан дослідження проблеми

Державна політика, як і сфера інформаційної безпеки, є досить важливими соціальними сферами, що обумовлює систематичні дослідження в окреслених напрямках як у теорії державного управління (В. Д. Бакуменко, С. В. Балан, Т. М. Брус, К. О. Ващенко, О. В. Гомоляко, Ю. В. Ковбасюк, І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, П. І. Надолішній, Н. М. Оніщенко, Є. В. Перегуда, І. І. Петренко, О. Г. Пухкал, В. А. Ребкало, В. Є. Романов, О. М. Рудік, О. В. Скрипнюк, О. М. Стойко, Ю. П. Сурмін, В. В. Тертичка), так і у правовій доктрині (І. Р. Боднар, Н. М. Волошина, В. Д. Говловський, М. В. Гуцалюк, У. В. Ільницька, Р. А. Калюжний, О. М. Косогов, А. О. Сірик, В. С. Цимбалюк). Разом із тим, незважаючи на важливість державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України та нагальну необхідність вироблення нової стратегії, поза увагою вчених залишаються питання, пов'язані із сучасними проблемами та викликами, що стоять перед державою, а також дослідження і розробка пропозицій стосовно їх вирішення, зокрема у правовій площині.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження актуальних проблем реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України. Для досягнення вказаної були вирішені такі *завдання*: визначити зміст понять «державна політика» й «інформаційна безпека»; проаналізувати нормативно-правові акти, що регулюють питання інформаційної безпеки; окреслити проблемні аспекти, пов'язані з розбудовою сталої державної політики в зазначеній сфері.

Наукова новизна дослідження

Публікація є комплексною роботою, в якій здійснено аналіз актуальних питань реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, на підставі чого сформульовано можливі шляхи вдосконалення національного законодавства із зазначених питань.

Виклад основного матеріалу

Слід указати, що дослідження актуальних проблем реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки України не можливе без з'ясування змісту таких категорій, як «державна політика», «правове забез-

печення», «правові засади» й «інформаційна безпека». Причому щодо останньої важливо також з'ясувати її актуальний стан, зокрема стосовно об'єктивності правового регулювання.

Державна політика є однією з основних категорій, якими оперує теорія державного управління. Тому не дивно, що більшість наукових пошуків щодо змісту поняття «державна політика» здійснювалися саме в межах вказаної науки. Так, на думку В. Д. Бакуменко та П. І. Надолішнього, державна політика – це різноманітні дії держави, спрямовані на «визначення та досягнення соціально-значущих цілей розвитку суспільства чи його окремих сфер» [1, с. 35]. Схоже визначення надає і В. В. Тертичка: «... сукупність специфічних, неординарних дій, заходів та інститутів, за допомогою яких відбувається задоволення різноманітних інтересів диференційованого суспільства» [2, с. 133]. Деякі науковці (В. А. Ребкало, В. Є. Романов, О. М. Рудік, Т. М. Брус) акцентують увагу на тому, що такі дії державних інститутів, зокрема уряду як основного суб'єкта реалізації державної політики, повинні бути стабільними, цілеспрямованими й організованими [3, с. 12; 4, с. 6].

Існують також інші наукові погляди, відповідно до яких державна політика розуміється не як окремі дії чи діяльність органів державної влади, а як система, де такі дії є лише одним з її елементів. Наприклад, автори наукової праці, присвяченої дослідженню політики, права та влади в контексті трансформаційних процесів в Україні (І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко та інші), зазначають, що державна політика являє собою «систему цілеспрямованих заходів, які ставлять за мету розв'язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни» [5, с. 35]. Більш повно систему державної політики описує Ю. В. Ковбасюк: «... сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни» [6, с. 7].

Як убачається з наведеного вище, попри важливість категорії державної політики сучасною наукою не вироблено уніфікованого підходу до її розуміння, наслідком чого є виникнення різних дискусійних питань. На підтвердження зазначеного слід навести дискусію про співвідношення понять «державна політика» та «публічна політика», яка виникла внаслідок відсутності їх чіткої дефініції. Не

вдаючись до деталізації змісту наукових спорів щодо цього, зазначимо, що, на нашу думку, вказані поняття не можна вважати синонімами. Із цього приводу погоджуємося з поглядом О. Г. Пухкал: «Державна політика перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері ... публічна політика є ширшим поняттям, оскільки вона охоплює не лише державну політику, а й політику, яку здійснюють (чи можуть здійснювати) недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції» [7, с. 107].

Зі свого боку, в межах цього дослідження державну політику доцільно розглядати не як комплекс дій, а як багатокомпонентну систему, що включає в себе «основні принципи, норми та діяльність зі здійснення державної влади» [8, с. 23]. Якщо розглядати державну політику в юридичній площині, то визначальне місце в такій системі відіграють правові норми. Причому йдеться про правові норми, які регламентують повноваження у сфері реалізації державної політики, в тому числі ті, що регламентують питання окремої сфери, яка зазнає реформ. У такому контексті надалі необхідно визначити зміст поняття «правове забезпечення» та роль його правових засад у втіленні державної політики.

Існує два найпоширеніші підходи до визначення поняття «правове забезпечення». Відповідно до першого підходу правове забезпечення визначається як «сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які створюють правове поле для функціонування органів внутрішніх справ» [9, с. 591]. За умови застосування іншого підходу правове забезпечення розглядається через діяльність правового характеру, зокрема в енциклопедичному виданні вказана категорія визначається як «здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав і обов'язків, установа певних дозволів і заборон, затвердження певних правових актів тощо» [10, с. 369]. О. Є. Костюченко під правовим забезпеченням пропонує розуміти «безперервну діяльність суб'єктів права в межах їх компетенції зі створення правових умов усіма правовими засобами щодо закріплення, реалізації, гарантування, охорони й захисту прав і свобод осіб та їх груп» [11, с. 15]. На думку В. М. Соловійова, правове забез-

печення – це «діяльність держави й суспільства з підготовки й ухвалення нормативно-правових актів» [12, с. 29]. Наведені дефініції по-різному характеризують правове забезпечення, разом із тим основу останнього, беззаперечно, складають правові норми як провідний засіб регулювання. Саме за допомогою норм права встановлюється та втілюється більшість правових механізмів, які сприяють реалізації, охороні та захисту прав і свобод осіб, а також інтересів держави. Фактично норми права і є тими правовими засадами, що складають основу правового забезпечення функціонування тих чи інших сфер, процесів або інститутів.

Забігаючи наперед, відмітимо наявність достатньо розгалуженої національної бази інформаційного законодавства, але, приділяючи достатньо велику увагу інформаційним відносинам, законодавець фактично нівелює поняття «інформаційна безпека», оскільки, по-перше, відсутнє легальне визначення цього терміна, а, по-друге, чинна Доктрина інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017¹, була ухвалена п'ять років тому й об'єктивно може вважатися застарілою. Зауважимо, що наразі існує проєкт нової Стратегії інформаційної безпеки до 2026 року², який до сьогодні не затверджено.

У сучасному законодавстві загальне поняття «інформаційна безпека» можна знайти лише в Угоді про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав – учасниць СНД від 11 вересня 1998 р., де воно визначено як «стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує її формування, використання і розвиток інтересів громадян, суспільства, держави»³.

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 20.05.2021).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Проєкт Указу Президента України // Міністерство культури та інформаційної політики України: офіц. сайт. URL: <https://mkp.gov.ua/files/pdf/45698712365.pdf> (дата звернення: 20.05.2021).

³ Угода про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав – учасниць СНД: від 11.09.1998 // БД

Більш детальні визначення знаходимо у правовій доктрині, зокрема Р. А. Калюжний розглядає інформаційну безпеку як «вид суспільних інформаційних правовідносин стосовно створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності, спеціальних правовідносин, які пов'язані зі створенням, зберіганням, поширенням і використанням інформації» [13, с. 18]. На думку Н. М. Волошиної, під інформаційною безпекою необхідно розуміти «захищеність установлених законодавчо інформаційних процесів у державі, що забезпечують гарантовані Конституцією України умови розвитку людини, суспільства, яке забезпечує її використання і розвиток на користь громадян, організацій, держави» [14, с. 56]. У. В. Ільницька у власній науковій праці, присвяченій сучасним викликам і загрозам інформаційній безпеці та механізму протидії негативним інформаційно-психологічним впливам, наводить таку дефініцію: «Інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму завдання збитків через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації» [15, с. 28].

Такі визначення дають можливість сформулювати уявлення про інформаційну безпеку як стан абсолютної захищеності інформаційного простору держави та його стійкість до різних інформаційних загроз. Як справедливо зауважує І. Р. Боднар, «головна інформаційна загроза національній безпеці – це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку. Власне, це є загрозою суверенітету України в життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні» [16, с. 69].

На увагу також заслуговують результати дослідження О. М. Косогова й А. О. Сірика щодо завдань захисту національного інформаційно-

го простору за досвідом ведення гібридної війни, де серед ключових негативних факторів, що справляють руйнівний вплив на інформаційний простір України, науковці називають такі: «1) постійні втрати серед особового складу (загиблі, полонені, поранені), які ведуть до формування недовіри до українського військово-політичного керівництва, що нібито не здатне контролювати ситуацію, яка склалася в Україні; 2) недосконала національна система інформаційної безпеки сприяє зниженню рівня патріотизму; 3) активність зовнішніх інформаційних заходів з боку РФ впливає на формування твердження про прийнятність для України федеративного устрою держави та завершення бойових дій на Сході України на умовах кремлівського режиму» [17, с. 39]. Інформаційну безпеку можна визначити як складне, комплексне поняття, що позначає рівень захищеності інформаційних процесів у державі. Попри те, що така діяльність потребує здійснення різноманітних заходів правового та організаційного характеру, можна говорити, що правове забезпечення цієї сфери та втілення відповідної державної політики не можливе без ґрунтовної нормативно-правової бази.

Таким чином, визначення сутності категорії «державна політика», встановлення зв'язків між термінами «правове забезпечення» та «правові засади», а також з'ясування юридичної природи поняття «інформаційна безпека» дозволяють визначити систему правових засад державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України. Система – це логічне впорядковане розташування окремих складових елементів, а тому під час визначення вказаних правових засад пропонуємо взяти за основу класифікацію нормативно-правових актів за юридичною силою, запропоновану О. Ф. Скакун [18, с. 365], екстраполюючи її на сферу забезпечення економічної безпеки держави, можна запропонувати таку її систему.

1. Конституція України (статті 17, 31, 32, 34, 50).

2. Міжнародні документи, закони, ратифіковані Верховною Радою України (наприклад ст. 18 Загальної декларації прав людини 1948 р., Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» 2003 р., Резолюція 60/45, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Досягнення у галузі інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» 2005 р.).

3. Кодифіковані закони (Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення в частині закріплення

«Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_889 (дата звернення: 20.05.2021).

окремих статей, що передбачають настання юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері інформації, наприклад ст. 111 («Державна зрада») та ст. 94-1 («Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації») відповідно).

4. Ординарні закони (яких сьогодні налічується більше ста, серед них основними є закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про захист персональних даних» тощо).

5. Постанови Верховної Ради України (близько трьохсот правових актів, серед яких слід виокремити: Проведення парламентських слухань щодо проблем інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 19 жовтня 2000 р. № 2039-III, Підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України», затверджені Постановою Верховної Ради України від 7 червня 2001 р. № 2498-III).

6. Укази Президента України (існує більше двохсот таких чинних нормативно-правових актів, зокрема: Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017, Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Щодо окремих заходів із забезпечення інформаційної безпеки», затверджене Указом Президента України від 18 травня 2021 р. № 198/2021).

7. Постанови Кабінету Міністрів України (чинна нормативно-правова база включає в себе понад п'ятсот таких документів, наприклад Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про оперативне сповіщення про ядерні аварії та обмін інформацією в галузі ядерної та радіаційної безпеки, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2005 р. № 978).

8. Накази, розпорядження, рішення міністерств, інших центральних органів виконавчої влади (їх налічується понад трьохсот, зокрема: Вимоги з безпеки та захисту інформації до кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та їхніх відокремлених пунктів реєстрації, затверджені Наказом Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 14 травня 2020 р. № 269, Вимоги з ядерної та радіаційної безпеки до інформаційних та керуючих систем, важливих для безпеки атомних станцій, затвер-

джені Наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 25 листопада 2019 р. № 508).

Висновки

Підсумовуючи, необхідно акцентувати увагу на тому, що наша держава сьогодні усвідомлює важливість забезпечення інформаційної безпеки в межах своєї території та робить низку достатньо важливих кроків у цьому напрямі, як-от розроблення нової Стратегії інформаційної безпеки. Разом із тим такі кроки важко визнати об'єктивними, оскільки вони не враховують низку правових і організаційних проблем, які потребують оперативного вирішення. На нашу думку, до вказаних проблем необхідно віднести такі.

По-перше, наявність розгалуженої нормативно-правової бази в інформаційній сфері взагалі та забезпеченні економічної безпеки зокрема. Велика кількість різних за змістом і суттю законів і підзаконних правових актів суттєво ускладнюють вироблення комплексних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки України, а тому потребують вдосконалення. Останнє можна реалізувати шляхом проведення кодифікації відповідних нормативно-правових актів та ухвалення Кодексу України про інформацію та інформаційні відносини, де окремий розділ присвятити питанням забезпечення інформаційної безпеки.

По-друге, сучасні умови, в яких опинилась Україна, вимагають від уряду держави швидкого ухвалення нової Стратегії інформаційної безпеки, яка відповідатиме реаліям сьогодення та міститиме низку заходів, спрямованих на підвищення рівня такої безпеки, оскільки остання, беззаперечно, є однією з важливих складових національної безпеки держави.

По-третє, питання забезпечення тих чи інших аспектів інформаційної безпеки віднесено до завдань різних органів державної влади (парламенту, уряду, органів виконавчої влади, правоохоронних органів тощо). Більше того, такі питання повинні вирішуватись і на локальних рівнях як юридичними, так і фізичними особами, в останньому випадку можна вести мову про особисту інформаційну безпеку кожної людини. Така множинність суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки та відмінність їх повноважень обумовлює необхідність створення відповідного координаційного органу зі спеціальними повноваженнями в названій сфері.

Необхідно зауважити, що запропоновані вище шляхи оптимізації правових засад державної політики у сфері забезпечення

інформаційної безпеки України не можуть бути вичерпними, адже об'єктивно безпека такої стратегічно важливої сфери не може бути забезпечена внаслідок реалізації невеликої кількості заходів правового й організаційного

характеру. Водночас ми переконані, що втілення вказаних кроків зможе підвищити рівень правового забезпечення інформаційної безпеки України.

Список бібліографічних посилань

1. Бакуменко В. Д., Надолішній П. І. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 256 с.
2. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Основи, 2002. 750 с.
3. Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
4. Ребкало В. А., Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні. Київ : УАДУ, 2002. 80 с.
5. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: до 15-ї річниці незалежності України / І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко та ін. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.
6. Державна політика : підручник / К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
7. Пухкал О. Г., Гомоляко О. В. Публічна та державна політика: єдність та відмінності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 106–112.
8. Петренко І. І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25.
9. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 354 с.
10. Гіжевський В. К., Головченко В. В., Ковальський В. С. Популярна юридична енциклопедія. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
11. Костюченко О. Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11–16.
12. Соловійов В. М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 3 (23). С. 27–33.
13. Калюжний Р. А., Говловський В. Д., Цимбалюк В. С., Гуцалюк М. В. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2000. № 1. С. 17–21.
14. Волошина Н. М. Поняття «безпека інформації» та «інформаційна безпека» в сучасному науковому просторі. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2010. № 2. С. 53–56.
15. Ільницька У. В. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. Т. 2, № 1. С. 27–32.
16. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. № 1. С. 68–75.
17. Косошов О. М., Сірик А. О. Завдання захисту національного інформаційного простору за досвідом ведення гібридної війни РФ на Сході України. *Системи озброєння і військова техніка*. 2017. № 2. С. 38–41.
18. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

Надійшла до редколегії 24.05.2021

КОБКО Е. В., КОБКО В. А. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Акцентируется внимание на актуальных мерах, направленных на повышение уровня информационной безопасности Украины, которые трудно признать объективными, поскольку они не учитывают ряд правовых и организационных проблем, требующих оперативного решения, в частности: 1) наличие разветвленной нормативно-правовой базы в информационной сфере вообще и обеспечении экономической безопасности в частности, которая нуждается в усовершенствовании путем принятия Кодекса Украины об информации и информационных отношениях, где отдельный раздел необходимо посвятить вопросам обеспечения информационной безопасности; 2) современные условия, в которых оказалась Украина, требуют от правительства государства быстрого принятия новой современной Стратегии информационной безопасности; 3) вопросы

обеспечения тех или иных аспектов информационной безопасности отнесены к задачам различных органов государственной власти, что обуславливает необходимость создания соответствующего координационного органа со специальными полномочиями в этой сфере.

Ключевые слова: *информационная безопасность, национальная безопасность, государственная политика, публичная политика, правовые основы, информация.*

КОВКО YE. V., КОВКО V. A. RELEVANT PROBLEMS OF IMPLEMENTING STATE POLICY IN THE FIELD OF ENSURING INFORMATION SECURITY OF UKRAINE

The emphasis has been placed on the fact that the state is currently aware of the importance of information security within its territory and takes a number of important steps in this direction, such as the development of a new Information Security Strategy. However, such steps are difficult to consider objective, since they do not take into account a number of legal and organizational problems that need to be addressed promptly. Such problems include the following. First of all, the existence of an extensive regulatory and legal base in the information sphere in general and ensuring economic security, in particular. A large number of laws and by-laws different in their content and essence significantly complicates the development of comprehensive measures to ensure information security of Ukraine, and therefore needs to be improved. The latter can be implemented by codifying the said regulatory and legal base and by adopting the Code of Ukraine on Information and Information Relations, where a separate Section will be focused on information security issues. Secondly, the current conditions, where Ukraine finds itself, require the government to quickly adopt a new modern Information Security Strategy, which will include a number of measures aimed at improving such security level, since the latter is undoubtedly one of the important components of national security. Thirdly, the issue of ensuring certain aspects of information security is attributed to the tasks of various state authorities (Parliament, Government, executive authorities, law enforcement agencies, etc.). Moreover, such issues should be addressed at the local level by both legal entities and individuals, in the latter case we can talk about the personal information security of each person. This multiplicity of subjects of information security and the difference in their powers necessitates the creation of an appropriate coordinating agency with special powers in the mentioned area.

Key words: *information security, national security, state policy, public policy, legal principles, information.*

МИКОЛА ГЛІБОВИЧ ЧЕРНЕЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-0302-5698>,

e-mail: chernec-alokin@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ЗА СЛІДАМИ ШИН НА ҐРУНТІ

Наукове дослідження присвячено проблемам ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті. Визначено особливості фіксації слідчим і криміналістом слідів шин транспортного засобу під час огляду місця події. Установлено можливості транспортно-трасологічної експертизи для вивчення слідів коліс автомобіля. Стверджується, що проблемою для доказування причетності транспортного засобу до вчинення злочину є можливість заміни шин або коліс автомобіля одразу ж після скоєння злочину. Запропоновано рекомендації щодо ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті.

Ключові слова: транспортний засіб, сліди шин, ідентифікація, трасологічна експертиза.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Під час учинення багатьох злочинів може використовуватись автомобіль, який може бути або знаряддям для заподіяння тілесних ушкоджень, або засобом переміщення злочинців та перевезення викраденого майна чи людини. Досить часто перед слідством може поставати проблема розшуку й ідентифікації транспортного засобу, сліди якого були зафіксовані під час огляду місця події. Одними з частин транспортного засобу, які залишають відбитки на ґрунті, є його колеса. Отже, проблеми ідентифікації автомобіля за слідами шин, залишеними на місці пригоди, слід детально вивчати науковцям у галузі криміналістики.

Стан дослідження проблеми

Проблеми криміналістичного дослідження слідів транспортних засобів розглядалися в науковій літературі вже досить давно. Наприклад, сутність і значення комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів вивчав В. С. Сезонов [1, с. 313–317]. У його праці згадуються сліди автомобіля як об'єкт експертного дослідження. Водночас сліди шин автомобіля не виступають спеціальним предметом вивчення.

Зокрема, С. А. Кириченко вивчав поняття, властивості та класифікацію доказів у кримінальному судочинстві [2, с. 119–121]. Однак його праця стосується характеристики речових доказів узагалі, й у ній приділено замало уваги слідам транспортних засобів. Особливості перевірки інформації про дорожньо-транспортну пригоду в разі зникнення водія з місця події досліджував М. П. Климчук [3,

с. 272–277]. У його роботі висвітлено особливості роботи спеціаліста щодо збору слідів ДТП. Водночас докладний аналіз слідів транспортного засобу у цій роботі не відображено. У праці І. В. Мороз розглянуто різновиди слідів коліс автомобіля [4, с. 286–289]. Разом із тим сліди шин транспортного засобу на ґрунті дослідниця не вивчала.

Використання автотехнічних знань під час провадження слідчих дій стало предметом наукового дослідження В. І. Дячука [5, с. 588–592]. Тактико-технічні особливості використання відеозапису у процесі огляду місця події вивчала Л. Д. Скільська [6, с. 574–578]. Праці названих науковців відображають специфіку фіксації слідів транспортного засобу під час огляду місця події. Разом із тим проблеми ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті у вказаних працях не були докладно досліджені.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті, а завдання полягає в розробленні рекомендацій щодо проведення ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні рекомендацій щодо ідентифікації транспортного засобу за слідами шин на ґрунті.

Виклад основного матеріалу

Транспортний засіб може бути знаряддям учинення злочину, передбаченого ст. 286

КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому тілесні ушкодження». Крім того, автомобіль може бути використано під час учинення злочинів, передбачених ст. 185 КК України «Крадіжка» або ст. 149 «Торгівля людьми» та інших. Автомобіль, яким керував винуватець дорожньо-транспортної пригоди, може залишити місце злочину. Правопорушники, які вчинили крадіжку майна або викрадення людини, можуть залишити місце вчинення злочину на автомобілі. Для ідентифікації транспортного засобу, який перебував на місці події, необхідно знайти і зафіксувати його сліди.

В. С. Сезонов стверджує, що з погляду експертного дослідження загальний об'єкт (транспортний засіб) має певні інформаційні поля, які визначають його як об'єкт спеціальний. Такими полями є складники транспортного засобу, документи, що супроводжують транспортні засоби, та сліди транспортного засобу [1, с. 316]. Отже, сліди транспортного засобу є одним з об'єктів експертного дослідження транспортного засобу.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про автомобільний транспорт» автомобіль – це колісний транспортний засіб, який приводиться в рух джерелом енергії, має не менше чотирьох коліс, призначений для руху безрейковими дорогами і використовується для перевезення людей та (чи) вантажів, буксирування транспортних засобів, виконання спеціальних робіт¹. Отже, колеса є невід'ємною складовою частиною автомобіля, за допомогою якої він пересувається по асфальтованій або ґрунтовій автодорозі.

Відповідно до п. 31.4.5 Правил дорожнього руху шини автомобіля характеризуються висотою рисунка протектора, допустимим навантаженням, розміром і конструкцією, вони можуть бути радіальними та діагональними, ошипованими та неошипованими². Згідно із Правилами технічної експлуатації коліс та пневматичних шин колісних транспортних засобів ідентифікаційні дані шини та її склад-

ників визначаються за їх маркуванням. Шини колісних транспортних засобів класифікуються за призначенням, конструкцією каркаса, формою профілю поперечного перерізу, способом герметизації внутрішньої порожнини, способом регулювання тиску, типом рисунка протектора, кліматичним виконанням, сезонністю використання та наявністю шипів протиковзання³. Отже, існує достатньо багато характеристик автомобільної шини. Але для нашого дослідження головною ідентифікуючою ознакою є тип рисунка протектора. Під час контакту з поверхнею ґрунту рисунок протектора шини відображується у вигляді відбитка. Чіткість відбитка залежить від стану ґрунту та висоти рисунка протектора.

Визначення відбитків певних об'єктів міститься як у науковій літературі, так і в підзаконних нормативних актах. С. А. Кириченко зазначає, що відбитки – це матеріально фіксоване відображення ознак зовнішньої будови твердого тіла (трасоутворюючий об'єкт) на поверхні й не виключено у структурі іншого твердого тіла (трасосприймаючі об'єкти), коли за допомогою дослідження цього відображення можна провести індивідуальну чи групову ідентифікацію трасоутворюючого об'єкта і цим установити певні значущі для правильного вирішення справи відомості про факт у цілому чи про його окремих бік [2, с. 120]. Відповідно до абз. 1 п. 1.5 Інструкції про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівниками Експертної служби МВС України відбиток – це відображення зовнішньої будови контактуючої поверхні слідоутворюючого об'єкта на слідоприймаючій поверхні⁴. Отже, за відбитками, залишеними шинами автомобіля на місці події, можна ідентифікувати автомобіль, колеса якого залишили ці відбитки.

³ Правила технічної експлуатації коліс та пневматичних шин колісних транспортних засобів категорій L, M, N, O та спеціальних машин, виконаних на їх шасі : затв. Наказом М-ва інфраструктури України від 26.07.2013 № 549 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1452-13> (дата звернення: 20.04.2021).

⁴ Інструкція про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівниками Експертної служби МВС України : затв. Наказом МВС України від 31.05.2013 № 537 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-13> (дата звернення: 20.04.2021).

¹ Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14> (дата звернення: 20.04.2021).

² Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п> (дата звернення: 20.04.2021).

Збір слідів учинення злочину розпочинається під час огляду місця події, який може здійснюватися за участю спеціаліста. Відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України слідчий або залучений ним спеціаліст мають право проводити вимірювання, фотографування, відео-запис, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження¹. М. П. Климчук наголошує, що правильна організація роботи на місці дорожньо-транспортної пригоди, безумовно, потребує залучення спеціаліста. Складання слідчим схем і планів, фотографування та інші заходи із закріплення і вилучення доказів можуть затягнути проведення слідчої дії, буде втрачено час для своєчасного проведення інших слідчих дій [3, с. 275]. Це зауваження видається особливо актуальним під час огляду місця дорожньо-транспортної пригоди, адже внаслідок ДТП може залишитися велика кількість слідів: відбитки протекторів коліс автомобіля на ґрунті, осип скла та лакофарбових матеріалів, пошкодження дерев та огорожі, й інші пошкодження.

І. В. Мороз стверджує, що внаслідок дорожньо-транспортної пригоди на місці вчинення злочину залишаються, зокрема, сліди коліс у вигляді гальмування, юзу, заносу, ковзання, буксування, відокремлені частини лакофарбового покриття транспортного засобу, частини одягу потерпілого, предмети й речі, сліди осипу бруду і скла, окремі вузли, деталі та елементи вантажу, що відокремилися від транспортного засобу під час зіткнення або наїзду [4, с. 287]. Для цілей нашого дослідження необхідно звернути увагу на різновиди слідів коліс, які називає дослідниця: сліди гальмування, юзу, заносу, ковзання та буксування. Предметом нашого дослідження є саме сліди буксування, адже вони утворюються внаслідок взаємодії шин автомобіля із ґрунтом на місці події.

В. І. Дячук зазначає, що основні завдання спеціаліста-криміналіста під час надання допомоги слідчому в проведенні огляду місця дорожньо-транспортної пригоди полягають у виявленні слідів транспортного засобу, який залишив місце вчинення злочину, виборі та застосуванні найбільш ефективних науково-технічних засобів і методів для виявлення, фіксації і вилучення слідів та речових доказів, порядку їх застосування та визначенні напрямів

подальшого використання інформації, отриманої в результаті огляду, для проведення судових експертиз [5, с. 590]. Отже, під час огляду місця події слідчий або спеціаліст-криміналіст мають виявити наявні на ґрунті сліди коліс автомобіля, який був учасником дорожньо-транспортної пригоди або використовувався злочинцями для швидкого переміщення.

Виявлені сліди протектора колеса транспортного засобу слідчий повинен детально описати у протоколі огляду. Криміналіст такі сліди фотографує, а в разі наявності такої можливості з них виготовляються зліпки. Л. Д. Скільська звертає увагу на те, що застосування відео-, фото- та кінозйомки надає можливість зберегти весь обсяг відомостей у межах певної ділянки простору. При цьому чим більше простору фіксується за допомогою вказаних методів, тим більше інформації стає доступно для дослідження та відтворення [6, с. 577]. Звісно, фотозйомка має чітко зафіксувати особливості рисунка протектора колеса автомобіля. Наступним варіантом фіксації відбитка шини колеса, залишеного на місці події, є виготовлення зліпка, який чітко відображає рисунок протектора.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень передбачає проведення транспортно-трасологічної експертизи. Одним із завдань такої експертизи є ідентифікація за слідами, залишеними транспортним засобом, певного його екземпляра або установа його типу, моделі. Серед питань, які можуть бути вирішені цією експертизою, названо визначення того, чи залишено певні сліди ходовими частинами (колесами, шинами) цього транспортного засобу. Для вирішення зазначеного питання експерту надаються самі слідоутворювальні об'єкти (шини, колеса), зліпки або масштабні фотознімки слідів цих шин або коліс, вилучених під час огляду місця події, а також протоколи огляду місця події з усіма додатками до них². Отже, для призначення транспортно-трасологічної експертизи необхідно спочатку виявити автомобіль, який брав участь у ДТП або використовувався під час вчинення злочину. Далі можна вирішити завдання щодо ідентифікації відбитків коліс цього автомобіля зі слідами шин, виявленими слідчим на місці події.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.04.2021).

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом МВС України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 20.04.2021).

Якщо у кримінальному провадженні громадянину оголошено про підозру у вчиненні злочину, то цілком логічним видається проведення огляду або обшуку в його житлі чи гаражі з метою виявлення транспортного засобу, причетного до вчинення злочину. Під час огляду або обшуку його житла чи гаража може бути виявлено автомобіль, який містить сліди злочину. Такий автомобіль у порядку статей 167–168 КПК України підлягатиме вилученню та арешту на підставі ст. 170 КПК України. Автомобіль, який брав участь у ДТП або використовувався під час вчинення злочину, матиме статус речового доказу у кримінальному провадженні відповідно до ст. 98 КПК України. Цей автомобіль, фотознімки слідів протектора або зліпки з відбитка протектора на ґрунті надаються експерту для проведення транспортно-трасологічної експертизи.

Водночас цілком імовірно видається ситуація, коли зловмисники після вчинення злочину міняють шини або колеса автомобіля на інші. За наявності чотирьох запасних коліс зробити таку заміну можна і самостійно. Також шини або колеса можна замінити на будь-якій станції технічного обслуговування, яка надає послугу шинного монтажу. Ураховуючи таку можливість, слідчому під час обшуку в гаражі або домоволодінні підозрюваного необхідно, крім автомобіля, вилучити всі комплекти шин, які будуть знайдені. Під час проведення експертизи ці комплекти шин необхідно надати експерту-трасологу.

У разі виникнення підозри щодо заміни шин після вчинення злочину виникає питання про можливість установлення та доведення факту такої заміни шляхом проведення певної експертизи. Згідно з п. 1 розділу II Науково-методичних рекомендацій питання про стан агрегатів та вузлів автомобіля може бути вирішено в межах автотехнічної експертизи¹. Але під час цього дослідження можна отримати відповідь щодо несправностей певного механізму, а не частоти заміни шин або дисків на колесах автомобіля.

Відповідно до п. 1 розділу IV Науково-методичних рекомендацій під час проведення товарознавчої експертизи може бути вирішено завдання щодо визначення змін показників якості товарної продукції, тобто ступеня зношеності шини². У результаті буде отримано інформацію, що певна шина, яка була встановлена на транспортному засобі, є новою або перебуває у використанні вже декілька років. Якщо порівняти отриманий ре-

зультат із пробігом автомобіля, то можна зробити певні висновки щодо частоти заміни шин. Проте цей результат може виявитися неінформативним, адже під час заміни комплекту шин транспортного засобу одразу ж після вчинення злочину можуть бути встановлені як нові шини, так і ті, що були в користуванні.

Відомості щодо заміни шин на транспортному засобі, який, можливо, брав участь у ДТП або використовувався під час вчинення іншого злочину, можна отримати завдяки проведенню слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів працівників станцій технічного обслуговування, розташованих поруч із будинком підозрюваного. Також доцільно, видається, встановити перелік СТО, розташованих за маршрутом від місця вчинення злочину до будинку підозрюваного. Водії, як правило, замінюють шини перед зимовим та літнім сезонами. Тому факт заміни комплекту шин у незвичний період року обов'язково має запам'ятатися технічним працівникам.

Висновки

Отже, відбитків шин автомобіля на ґрунті не завжди може бути достатньо для ідентифікації транспортного засобу, який був на місці вчинення злочину. Необхідно враховувати, що шини та диски коліс транспортного засобу можуть бути замінені як особисто водієм, так і працівником станції технічного обслуговування.

У зв'язку із викладеним можна порекомендувати здійснити такі дії для ідентифікації автомобіля, сліди якого виявлено під час огляду місця події:

1) окрім відбитків шин, для ідентифікації транспортного засобу варто використовувати показання свідків щодо моделі та кольору транспортного засобу, сліди осипу скла та лакофарбових матеріалів на місці ДТП і пошкодження на самому автомобілі;

2) для визначення факту заміни шин на автомобілі після вчинення злочину слідчому необхідно вилучити всі комплекти шин, які будуть знайдені у домоволодінні або гаражі підозрюваного;

3) підтвердити факт заміни шин на певному автомобілі можна шляхом допиту працівників станцій технічного обслуговування, розташованих поруч із місцем проживання підозрюваного або на шляху руху автомобіля від місця вчинення злочину до його будинку.

На випадок наявності технічної можливості підтвердити факт заміни шин під час проведення експертизи необхідно внести зміни до Інструкції про призначення та проведення

¹ Там само.

² Там само.

судових експертиз та експертних досліджень. Зокрема, слід передбачити можливість вирішення питання про визначення часу останньої заміни дисків або шин на колесах автомобіля. Варто розглянути можливість вирішення цієї проблеми в межах

автотехнічної або транспортно-трасологічної експертизи.

Висловлені у цій статті ідеї та пропозиції можуть слугувати базою для подальших дискусій у галузі криміналістичного дослідження слідів транспортних засобів.

Список бібліографічних посилань

1. Сезонов В. С. Сутність і значення комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 313–317.
2. Кириченко С. А. Поняття, властивості і класифікація доказів у кримінальному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 4. С. 119–121.
3. Климчук М. П. Перевірка інформації про дорожньо-транспортну пригоду при зникненні водія з місця пригоди. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 2005. № 1. С. 272–277.
4. Мороз І. В. Тактика дій працівників поліції під час оформлення додатків до протоколу огляду місця дорожньо-транспортної пригоди. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 286–289.
5. Дячук В. І. Використання автотехнічних знань при провадженні слідчих дій. *Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія юридична*. 2010. № 3. С. 588–592.
6. Скільська Л. Д. Тактико-технічні особливості використання відеозапису у процесі огляду місця події. *Держава і право*. 2009. Вип. 39. С. 574–578.

Надійшла до редколегії 24.04.2021

ЧЕРНЕЦ Н. Г. ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА ПО СЛЕДАМ ШИН НА ПОЧВЕ

Научное исследование посвящено проблемам идентификации транспортного средства по следам шин на почве. Определены особенности фиксации следователем и криминалистом следов шин транспортного средства во время осмотра места происшествия. Установлены возможности транспортно-трасологической экспертизы для изучения следов колес автомобиля. Утверждается, что проблемой доказывания причастности транспортного средства к совершению преступления является возможность замены шин или колес автомобиля сразу же после его совершения. Предложены рекомендации относительно идентификации транспортного средства по следам шин на почве.

Ключевые слова: транспортное средство, следы шин, идентификация, трасологическая экспертиза.

CHERNETS M. H. PROBLEMS OF VEHICLE IDENTIFICATION BY TIRE MARKS ON THE SOIL

Scientific research is focused on the problems of vehicle identification by tire marks on the soil. It is argued that the car can either be a participant in a traffic accident or be used during theft of property or kidnapping.

The constructional features of the wheels and tires of a car, which are important in the formation of tracks, are described. When the wheel comes into contact with the soil, the tread pattern is reflected.

The features of the vehicle tire marks recorded by the investigator and the forensic scientist during the scene search have been determined. Photo or video recording of car wheel tracks is possible, as well as preparing the impression from the display of the tread on the soil.

The possibilities of transport and traceological examination for studying the traces of car wheels have been established. The procedure for appointing an expert examination by an investigator is described. There is a list of materials that are provided for an expert study, as well as a list of questions that can be posed to an expert.

It is argued that a problem in proving the involvement of a vehicle in the commission of a crime is the possibility of the vehicle tires or wheels to be replaced immediately after it has been committed. Recommendations regarding the identification of a vehicle based on tire marks on the soil are suggested. To establish the fact of changing tires on a car after the commission of a crime, the investigator must seize all sets of tires that are found in the suspect's household or garage. It is possible to confirm the fact of changing tires on a particular car by interrogating employees of service stations located near the suspect's residence. In addition to tire marks, to identify the vehicle, it is worth using the testimony of witnesses regarding the model and color of the car, traces of glass debris and paint chips at the accident site and damage on the car itself.

Key words: vehicle, tire marks, identification, traceological examination.

ЕМПІРИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 159.923:351.74

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.15>

ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ ОСТАПОВИЧ,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
Державний науково-дослідний інститут МВС України;

 <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>;

ОЛЬГА ВАСИЛІВНА ДАВИДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
Державний науково-дослідний інститут МВС України;

 <https://orcid.org/0000-0002-1349-3997>,

e-mail: davydovaolga94@gmail.com

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто мотивації поліцейських Національної поліції України як детермінанти ефективності професійної діяльності. Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід вивчення професійної мотивації поліцейських та можливість його практичного використання в системі психологічного забезпечення працівників Національної поліції України. Зроблено огляд досліджень мотивів вибору служби в поліції як професії, а також чинників подальшої мотивації працівників. Окреслено перспективу розроблення засобів діагностики та розвитку мотивації персоналу поліції у площині роботи з психотехнологіями діагностичного, терапевтичного та нормативно-впливового спрямування.

Ключові слова: професійна мотивація, мотиви обрання професії, мотиваційна сфера поліцейських, мотивування, технологія мотивування.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Соціальна напруженість і недовіра значної частини населення до правоохоронних органів зумовлюють нагальну потребу в упровадженні реформ правоохоронної системи. Важливим напрямом удосконалення діяльності Національної поліції України є вирішення проблем використання кадрового потенціалу, оптимізації добору кандидатів, підготовки та перепідготовки персоналу. Мотиваційному компоненту належить провідна роль у формуванні особистості поліцейського, оскільки неможливо ефективно опанувати професійну діяльність без відповідної мотивації, а висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного чинника навіть у випадках недостатньо розвинутих професійних здібностей особи. Тому першочерговим для вирішення вбачається завдання вивчення мотивів праці поліцейських та налагодження успішного процесу управління професійною мотивацією. Аналогічні завдання поставали перед більшістю сучасних держав і європейського, й інших континентів. Тож, аналіз зарубіжного досвіду вивчення психології мотивації особ-

вого складу органів поліції та можливості його використання в системі психологічного забезпечення поліцейських Національної поліції України заслуговують на увагу дослідників.

Стан дослідження проблеми

Проблеми розвитку мотивації професійної діяльності правоохоронців досліджувались у роботах таких учених, як В. Андросюк, М. Ануфрієв, Л. Балабанова, О. Бандурка, В. Барко, С. Бочарова, В. Васильєв, Н. Євдокимова, І. Жданова, О. Землянська, Л. Казміренко, Є. Клубов, Д. Кобзін, Н. Ковальчишина, В. Криволапчук, П. Макаренко, А. Москаленко, Г. Попова, О. Роша, Н. Сергієнко, В. Соколов, А. Стародубцев, О. Столяренко, О. Тімченко, С. Яковенко та ін. Попри чималу кількість напрацювань у цій сфері низку актуальних завдань з указаної тематики досі не вирішено. Загальноукраїнських досліджень мотиваційної сфери особистості правоохоронця з огляду на специфіку діяльності різних служб і регіонів майже не проводилось. Аналіз практики надає можливість констатувати той факт, що поліцейські менеджери не завжди враховують

важливість створення механізму мотивації персоналу як одного з елементів розвитку організації.

Професійна мотивація – це прагнення працівника задовольнити власні потреби за допомогою службово-трудової діяльності щодо виконання правоохоронних і правозабезпечувальних завдань і функцій [1, с. 104]. Професійна мотивація має два рівні: перший формується до початку практичного виконання службово-трудова функцій і завдань, другий – безпосередньо під час проходження служби. До початку професійної службово-трудова діяльності мотивація майбутніх правоохоронців формується шляхом засвоєння людиною відповідних цінностей та норм моралі й етики. Виконання посадових обов'язків і навчання у відомчих закладах освіти зумовлюють трансформацію цих ціннісних орієнтацій відповідно до реальної дійсності. У такий спосіб формується другий рівень професійної мотивації.

Цінність діяльності для особистості пов'язано з можливістю самовираження і застосування своїх здібностей, з можливістю творчості. Саме в діяльності викристалізуються ієрархічні моделі цінностей та особистісних сенсів, які зумовлюють напрям руху та вектор саморозвитку суб'єкта [2].

У феномені мотивації можна умовно виділити зовнішню та внутрішню складові – індивідуальну систему мотивів та систему дій зі спонукання інших зробити будь-що (мотивування або мотиваційний менеджмент). Внутрішня мотивація спонукає до виконання певної роботи через цікавість до неї, суб'єктивне відчуття її цінності, прагнення здійснювати діяльність заради неї самої чи заради нагороди, яка міститься в самій діяльності, зумовленість поведінки факторами, безпосередньо не пов'язаними із впливом середовища й фізіологічними потребами організму. Найкращі результати у професійній діяльності спостерігаються в тому разі, коли працівник діє під впливом мотивів пізнавальної цікавості до змісту діяльності, відчуває позитивні емоції стосовно неї [3, с. 12].

Розрізняють певні типи професійної мотивації: адекватний, ситуативний, конформістський, компенсаторний і кримінальний [4]. Для кожного поліцейського існують свої набір та ієрархія цінностей і шляхи їх досягнення. На певному життєвому етапі в кожного працівника можуть домінувати різні цінності та мотиви. До них відносять: мотиви вибору діяльності, яка відповідає інтересам особи, задовольняє своїми результатами (престижність,

можливість реалізувати свої альтруїстичні наміри, наявність відповідних професійних умінь та навичок), та мотиви вибору професії, яка може задовольняти внутрішні та зовнішні покликання особи [5, с. 135]. Зовнішні та внутрішні покликання особи представлено екстрисивними та інтрисивними мотивами.

Водночас у процесі професійної діяльності відбувається подальша зміна мотиваційної сфери особистості, внаслідок якої виникають нові й еволюціонують наявні мотиви, змінюються абсолютна та відносна значущість окремих мотивів і структура мотивів загалом.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду вивчення професійної мотивації поліцейських та окреслення можливості його практичного використання в системі психологічного забезпечення працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Професійна діяльність у поліцейських організаціях не відрізняється від інших у тому сенсі, що потребує амбітних та ефективних працівників, проте деякі аспекти мотивації професійного поліцейського є специфічними. Відрізняють німецьку, французьку, британську й американську системи поліцейської освіти, в окремих європейських країнах існує симбіоз цих моделей, і в усіх країнах навчання поліцейських передувє ретельний відбір кандидатів, який передбачає з'ясування наявності психологічних якостей, необхідних для служби у поліції [6]. При цьому мотиваційній сфері особистості надається не менше значення, ніж, наприклад, фізичній підготовці.

Насамперед проаналізуємо результати дослідження мотивів вибору служби в поліції як професії, що проводилося з урахуванням відмінностей претендентів у розвинених країнах та країнах, що розвиваються. Вибірками становила 233 учасники з 28 країн, 16 з яких були класифіковані як такі, що розвиваються, та 12 – як розвинені [7]. Огляд свідчить про те, що такий мотив, як наявність робочих місць (доступність працевлаштування), та мотиви, зумовлені пільгами, вплив сім'ї і допомога родині та друзям є пріоритетними у країнах, що розвиваються. Мотиви стати поліцейським із часом змінюються, а мотиви, пов'язані з виплатами матеріальної допомоги, з роками сприймаються як більш привабливі, тоді як вплив родини є значно ціннішим для молодих новобранців, ніж для тих, хто долучився до служби у більш старшому віці.

На рівень подальшої мотивації працівників може впливати низка змінних: ставлення керівників, робоче середовище, особисті фактори тощо¹. В осіб, які мають сімейні проблеми, проблеми зі здоров'ям, фінансові проблеми чи негативний соціальний досвід, можуть суттєво знизитися мотивація та продуктивність праці. Належні умови служби сприяють позитивному вирішенню працівниками особистих проблем, і так само стабільне особисте життя може допомогти у складних робочих умовах [8]. Теорії мотивації, які могли б використовувати керівники, мають одне спільне – керівники повинні знати своїх підлеглих, бути обізнаними щодо багатьох чинників, які можуть вплинути на індивідуальну мотивацію та продуктивність роботи поліцейських.

Характер служби може призвести до професійного вигорання працівників з подальшим зниженням мотивації. Поліцейські, які мають мотивацію змінити світ і бажання служити благородній справі, можуть переорієнтуватися на посереднє виконання обов'язків через наслідування прикладу інших працівників, які втратили зацікавленість у службі [9]. Як спосіб підвищення власної мотивації пропонується визначення психологічних ресурсів особистості та розгляд власних слабких сторін².

Зовнішні винагороди, такі як підвищення заробітної плати, освітні виплати та доплата за вислугу років, часто вважаються ефективними мотиваторами. Хоча зарплата в державному секторі зазвичай є нижчою, ніж у приватних компаніях, людей, які стають працівниками поліції, як правило, цікавить більш висока зарплата [10]. Водночас внутрішні винагороди, такі як забезпечення безпеки у громаді та зменшення злочинності, можуть мотивувати поліцейських більше, ніж підвищення зарплати або підвищення по службі.

Низька первинна мотивація та низька прихильність до справи призводять до незадоволеності роботою. Крім того, поліцейські, які керувалися мотивом доступності працев-

лаштування або раннім виходом на пенсію, через 6 років служби демонстрували більшу незадоволеність порівняно з тими, хто керувався більш альтруїстичними мотивами. Установлені дані вказують на значущість урахування мотивів під час добору на службу до поліції. За аналогією, якщо фінансові мотиви дійсно мають ключове значення для претендентів на службу, то аналіз їх ролі у подальшій службі буде актуальним для пошуку відповіді на питання, чи може ступінь реалізації первинних мотивів вплинути на якість виконання службових обов'язків.

У поліцейських установах працівники перебувають під впливом таких психологічних умов професійної діяльності, як багатоманітність ситуацій, невизначеність і відсутність постійного жорсткого контролю. Відповідно, дедалі вагомішого значення набуває такий напрям підвищення ефективності професійної діяльності, як розвиток самоорганізації особистості. Індивідуальний рівень відданості та бажання служити благородній справі допомагають керувати продуктивністю і мотивацією поліцейських під час служби [11]. Результати досліджень, присвячених визначенню дієвих підходів до навчання поліцейських, свідчать про зв'язок внутрішнього локусу контролю слухачів із мотивацією до навчання. Своєю чергою, мотивація до навчання є пов'язаною із задоволенням від навчання та прийняттям сформованих навичок. Окрім того, зі прийняттям набутих навичок позитивно асоціювалась оцінка співробітниками організаційної справедливості керівника [12].

Хоча це часто вважається відповідальністю керівництва, певний рівень мотивації має виходити від самої особистості та сприяти зниженню рівня вигорання і розвитку самомотивації до побудови тривалої кар'єри у правоохоронних органах. Дослідники застерігають поліцейських від зависокої амбіційності, нетерпимості та завзятості у повсякденних справах [13]. Техніки та механізми балансування надмірного ентузіазму, запобігання цинізму та формування культури толерантності забезпечуються горизонтальною мобільністю, переведенням до менш криміногенних районів, відмежуванням конкретної роботи поліцейського від теорії, дотриманням гуманістичного стилю роботи з громадянами.

В організаціях, де відсутні можливості переведення в межах однієї служби та в інші служби чи змін у завданнях, керівники повинні інтенсивніше шукати альтернативні способи оптимізації діяльності поліцейського. Зокрема, такі чинники мотивації, як визнання та

¹ Fortenbery J. Improving Motivation and Productivity of Police Officers // LEB : сайт. 04.08.2015. URL: <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/improving-motivation-and-productivity-of-police-officers> (дата звернення: 20.03.2021).

² Dreeke R. Self-Motivation and Self-Improvement // The Free Library : сайт. URL: <https://www.thefreelibrary.com/Self-motivation+and+self-improvement.-a0183750654> (дата звернення: 20.03.2021).

похвала за службу, позитивно впливають на морально-психологічний стан особового складу, сприяють поліпшенню ставлення до обов'язків, попередженню цинізму, прогулів, дострокового звільнення, емоційного відсторонення від інших аспектів повсякденного життя, зниження ефективності, збільшення скарг та проблем зі здоров'ям [14]. Ефективні керівники повинні брати до уваги важливість таких внутрішніх мотиваторів, як досягнення, визнання, відповідальність, просування по службі та зростання.

Керівникам, які прагнуть створити здорове організаційне середовище, також слід зважати на стрес, який може слугувати демотиватором, якщо його вплив не враховано належним чином. Служба у правоохоронних органах вважається одним з найбільш стресових видів професійної діяльності, як наслідок у працівників спостерігається високий ризик алкоголізації, психосоматичних проблем, розлучень і самогубств [15]. Але саме внутрішньовідомчі чинники, як-от характер організації професійної діяльності, стиль керівництва й розподіл обов'язків, оцінюються працівниками як основні причини стресу, не менш значущі, ніж властиві професії небезпеки, наприклад напад правопорушників. Коли поліцейські сприймають взаємодію з керівниками як більший стрес, ніж взаємодія з правопорушниками, потрібна справедлива самооцінка управлінської практики. Керівництво також має бути прикладом для мотивації. Позитивне ставлення керівника до служби безпосередньо впливає на мотивацію та продуктивність підлеглих [16].

Важливість здоров'я та фізичного самопочуття поліцейських є настільки загально-визнаною, що проходження тесту на фізичну підготовленість вимагається в більшості навчальних програм рекрутів [17]. Специфічні вимоги до професійної діяльності та пов'язані з ними рівень стресу вимагають, щоб працівники правоохоронних органів формували оздоровчі звички протягом життя.

Зрештою, аналізуючи досвід розвинутих країн світу, можемо підсумувати, що посилення мотивації та продуктивності роботи поліцейських є складним, але досяжним завданням. Реалізацію цього завдання необхідно пов'язувати з поступовою зміною привабливості певних мотивів, що зумовлює необхідність визначати відповідні тенденції та розвивати стратегії добору до поліції та менеджменту персоналу. Опанування керівництвом низки відповідних технологій забезпечить підґрунтя цілеспрямованої роботи для реалізації спільної мети.

Так, наприклад, за результатами вітчизняного дослідження особливостей мотиваційної сфери слухачів первинної професійної підготовки за спеціалізацією «працівники підрозділів патрульної поліції» [18] наявність внутрішньої мотивації до професійної діяльності констатували в 53,8 % опитаних, зовнішньої мотивації – в 41,0 %, альтруїстичних намірів – в 5,1 % новонабраних патрульних поліцейських. Отже, майже 95 % кандидатів, ідучи на службу в патрульну поліцію, керуються особистими інтересами. Зазначене суперечить проголошеним ключовим завданням реформи МВС України, які передбачають зміцнення авторитету поліції, поліпшення роботи патрульної поліції та посилення довіри населення. Така розстановка пріоритетів засвідчує недосконалість здійсненого професійного відбору, у процесі якого недостатньо уваги приділено морально-психологічним якостям кандидатів.

Впливати на мотивацію правоохоронців мусить насамперед безпосередній керівник (начальник сектору, відділу), оскільки він найкраще може застосовувати індивідуальний підхід до підлеглих. Передусім керівник повинен знати мотиви професійної діяльності підлеглих.

Мотивувати працівника – означає торкнутися його внутрішніх інтересів, дати йому шанс реалізувати їх під час роботи. Нам імпонує думка про доцільність уживання поняття «технологія мотивування» [19, с. 29], що трактують як логічно обґрунтований порядок і способи формування мотивації працівників на досягнення власних цілей та цілей організації з використанням сукупності обґрунтованого управлінського інструментарію, спрямованого на ухвалення оптимальних управлінських рішень у цій сфері. Завдяки технології різні прийоми, ланки, етапи, методи тощо, пов'язані з мотивуванням персоналу, вибудовуються у логічну послідовність, забезпечуючи цілісність.

Фахівці в галузі управління виділяють п'ять відносно самостійних напрямів поліпшення професійної мотивації працівників: матеріальне стимулювання, поліпшення якості робочої сили, вдосконалення організації праці, залучення персоналу до процесу управління та негрошове (моральне) стимулювання [20, с. 229]. При цьому керівники вищих рівнів (начальник обласного управління, його заступник з роботи з особовим складом, працівники відділу роботи з персоналом) повинні відстежувати процес управління професійною мотивацією, тим самим оцінюючи ефективність ужитих заходів.

Звісно, технології мотивування є індивідуально орієнтованими, їх застосування може бути доречним лише в разі комплексного використання відповідно до актуальних умов. Серед мотиваційних чинників формування особистості більш значущими є ті, які породжують відчуття осмисленості існування і сприяють особистісному зростанню працівника поліції. Чинники, що мотивують, або мотиватори, безпосередньо пов'язано із сутністю самої діяльності та її характером. Вони сприяють підвищенню рівня задоволеності професійною діяльністю і розглядаються як самостійна група потреб. До основних мотиваторів належать такі: успіхи у професійній діяльності, суспільне визнання, цікавий зміст діяльності, наявність можливостей професійного зростання, відповідальність під час виконання професійних завдань, професійний статус. Для підкріплення мотивації можуть застосовуватися такі засоби: 1) матеріальне стимулювання; 2) нематеріальне стимулювання; 3) покарання; 4) оптимізація управлінської діяльності; 5) соціальна політика [21, с. 208]. Управляючи професійною мотивацією підлеглих, керівники структур-

них підрозділів повинні застосовувати різні засоби впливу комплексно.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що професійна діяльність працівників поліції висуває високі вимоги до мотиваційної сфери особистості. Вивчення мотивації має важливе значення під час здійснення процедур виявлення та оцінювання придатності людини за індивідуально-психологічними характеристиками до професії, тобто під час проведення професійної орієнтації, психологічного добору. Подальше мотивування професійної діяльності виступає необхідною умовою формування особистості поліцейського, що необхідно враховувати під час здійснення психологічного супроводження професійного розвитку. Тому засоби діагностики та розвитку мотивації особового складу поліції до виконання службових обов'язків слід розробляти у площині роботи із психотехнологіями як набором алгоритмів роботи із психічною реальністю індивідуальних та колективних суб'єктів, що має на меті різнопланові індивідуальності та соціопсихічні ефекти, а саме: діагностичний, терапевтичний і нормативно-впливовий.

Список бібліографічних посилань

1. Венедиктов С. В. Професійна мотивація як передумова стимулювання та підвищення активності в службово-трудовах відносинах працівників ОВС. *Право і Безпека*. 2004. № 3. С. 103–105.
2. Мовмига Н. Є. Життєві домагання майбутніх правоохоронців у життєвому та професійному самоздійсненні. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14, ч. 2. С. 222–230.
3. Галустьян О. А., Захаренко Л. М., Казміренко Л. І., Юрченко-Шеховцова Т. І. Розвиток внутрішньої мотивації поліцейських до професійної діяльності : метод. рек. Київ, 2017. 87 с.
4. Васильев В. Л. Юридическая психология. 3-е изд. СПб. : Питер, 2000. 206 с.
5. Литвин В. В. Психолого-правові засади удосконалення професійної діяльності поліцейських патрульної поліції : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 260 с.
6. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 120 с.
7. Elntib S., Milincic D. Motivations for Becoming a Police Officer: A Global Snapshot. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2020. No. 2. DOI: <http://doi.org/10.1007/s11896-020-09396-w>.
8. Iannone N., Iannone M., Bernstein J. Supervision of Police Personnel. 7th ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall, 2008. 361 p.
9. Caldero M., Crank J. Police Ethics: The Corruption of the Noble Cause. 3rd rev ed. Burlington, MA: Anderson Publishing, 2011. 265 p.
10. Stojkovic S., Kalinich D., Klofas J. Criminal Justice Organizations: Administration and Management. Belmont, CA: Wadsworth, 2012. 320 p.
11. Ortmeier P. J., Meese E. Leadership, Ethics, and Policing: Challenges for the 21st Century. 2nd ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2009. 376 p.
12. Wolfe S. E., Mclean K., Rojek J., Alpert G. P., Smith M. R. Advancing a Theory of Police Officer Training Motivation and Receptivity. *Justice Quarterly*. 2019. No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418825.2019.1703027>.
13. Bjork M. Fighting Cynicism: Some Reflections on Self-Motivation in Police Work. *Police Quarterly*. 2008. No. 1. Pp. 88–101. DOI: <https://doi.org/10.1177/1098611107309010>.
14. Gove T. Praise and Recognition: The Importance of Social Support in Law Enforcement. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 2005. Vol. 74, Iss. 10. Pp. 14–19.
15. Finn P. Reducing Stress: An Organization-Centered Approach. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 1997. Vol. 66, Iss. 8. Pp. 20–26.

16. Johnson R. R. Officer Attitudes and Management Influences on Police Work Productivity. *American Journal of Criminal Justice*. 2011. No. 36. Pp. 293–306. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12103-010-9090-2>.
17. Harte K., Mahieu K., Mallett D., Norville J., VanderWerf S. Improving Workplace Productivity: It Isn't Just About Reducing Absence. *Benefits Quarterly*. 2011. No. 23 (3). Pp. 13–26.
18. Литвин В. В. Основні чинники професійної мотивації майбутнього патрульного поліцейського. *Юридична психологія*. 2017. № 2. С. 145–155.
19. Бодарецька О. М. Інноваційні технології мотивування персоналу машинобудівних підприємств: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.04. Київ, 2016. 192 с.
20. Матієнко Т. Структура та фактори формування професійної мотивації поліцейських. *Філософія права*. 2019. № 10. С. 228–231. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.40>.
21. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 454 с.

Надійшла до редколегії 23.03.2021

ОСТАПОВИЧ В. П., ДАВЫДОВА О. В. ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ МОТИВАЦИИ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Рассмотрены мотивации полицейских Национальной полиции Украины как детерминанты эффективности профессиональной деятельности. Проанализированы отечественный и зарубежный опыт изучения профессиональной мотивации полицейских и возможность его практического использования в системе психологического обеспечения работников Национальной полиции Украины. Осуществлен обзор исследований мотивов выбора службы в полиции как профессии, а также факторов дальнейшей мотивации работников. Очерчена перспектива разработки средств диагностики и развития мотивации персонала полиции в плоскости работы с психотехнологиями диагностического и терапевтического направлений и направления нормативного влияния.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, мотивы выбора профессии, мотивационная сфера полицейских, мотивирование, технология мотивирования.

OSTAPOVYCH V. P., DAVUDOVA O. V. DOMESTIC AND INTERNATIONAL EXPERIENCE IN RESEARCHING POLICE OFFICERS' MOTIVATION

The article is focused on the consideration of the motivation of police officers of the National Police of Ukraine as determinants of professional efficiency. The authors have analyzed the domestic and international experience of studying the professional motivation of police officers and the possibilities of its practical use in the system of psychological provision of the employees of the National Police of Ukraine. The levels and components of motivation, directions of its improvement have been studied. The authors have accomplished review of research on the *motives for choosing a service in the police as a profession*, as well as the factors of further motivation of the employees. The relationship between individual motivation, learning productivity, work and police officers' satisfaction with the work has been traced. The role of self-motivation and self-organization in increasing the efficiency of professional activity has been determined.

Motivating factors have been provided – achievement, recognition, responsibility, promotion and growth, etc., means to support motivation, as well as demotivators – stress due to internal factors, poor health and physical well-being, a negative example of employees who lost interest in the service, etc. The importance of organizational justice and personal example of the head, his awareness and attention to the factors of individual motivation and productivity of the employee for the optimization of the police activity has been substantiated.

The perspective of developing diagnostic tools and development of motivation of police personnel in the field of work with psycho-technologies of diagnostic, therapeutic, normative and influential orientation has been outlined.

Key words: professional motivation, motives for choosing a profession, motivational sphere of police officers, motivation, motivation technology.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.4

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.16>

ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА ПЛАТКОВСЬКА,

кандидат психологічних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-0011-9290>,

e-mail: oksana1004@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто внутрішньоособистісні та міжособистісні конфлікти, суб'єктами яких виступають працівники поліції. Наведено психологічні та моральні передумови попередження конфліктів за участю працівників поліції. Досліджено гендерні особливості агресивності і конфліктності правоохоронців. Визначено гендерні особливості стилів поведінки поліцейських у конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: *гендер, правоохоронна система, гендерний аспект, конфліктна поведінка, стилі поведінки в конфлікті, конфлікт.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Конфлікти є постійними супутниками суспільного розвитку, супроводжуючи життя людей як невід'ємний його фактор. Конфлікт у правоохоронній діяльності може розглядатись як зіткнення сторін, як мінімум однією з яких виступають правоохоронні органи (їх працівники). Зазначимо, що тут можливі внутрішньоособистісні, міжособистісні конфлікти, конфлікти між особистістю та групою. Це можуть бути вертикальні (у відносинах субординації) або горизонтальні (поза відносинами влади-підпорядкування) конфлікти, конфлікти всередині правоохоронного органу (організації), між працівником правоохоронного інституту й іншими особами (громадянином, організацією), між представниками правоохоронних структур.

Сьогодні не розкрито сутності, причин, не проведено типології і структуризації конфліктної поведінки між працівниками поліції, у відносинах правоохоронців з населенням, не функціонують механізми встановлення контакту і психологічного впливу на конфліктуючих у процесі службово-трудої діяльності працівників через гендерний аспект. Не створено науково обґрунтованих рекомендацій щодо вирішення конфліктів у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ та не розроблено методів урегулювання суперечностей, засобів управління конфліктною поведінкою працівників поліції з урахуванням гендерного

аспекту. Наведені аргументи повною мірою обґрунтовують актуальність і важливість проведення комплексного дослідження психологічних особливостей конфліктної поведінки працівників поліції через гендерний аспект.

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями полягає в дослідженні психологічних особливостей конфліктної поведінки працівників поліції, а також у дослідженні впливу гендерного аспекту на внутрішні механізми стратегії вирішення конфліктів, що допоможе у вирішенні конфліктної поведінки працівників поліції.

Стан дослідження проблеми

Конфлікти стали предметом вивчення в межах різних наукових дисциплін, зокрема соціології, психології, політології, економіки тощо. Проблема стилю поведінки в конфліктних ситуаціях у діяльності працівників органів внутрішніх справ присвячено роботи В. Г. Андросюка, О. Я. Баєва, В. Л. Васильєва, Б. Ф. Володазського, Н. І. Клименко, В. Е. Коновалової, В. Г. Лукашевича та ін. Однак під час аналізу проблеми комунікації в конфліктних ситуаціях зазначені науковці не ставили за мету розкриття повною мірою сутності, причин і структури конфліктних ситуацій, механізмів встановлення контакту й психологічного впливу у процесі здійснення правоохоронної діяльності. Тому, незважаючи на існування

великої кількості наукових розробок, проблему психологічних особливостей конфліктної поведінки працівників поліції через гендерний аспект не вирішено в повному обсязі, хоча вже й створено певну основу для подальшого дослідження, обґрунтування нових підходів і концепцій. Новизна дослідження обумовлена отриманими емпіричними даними щодо визначення психологічних особливостей конфліктної поведінки працівників поліції в гендерному аспекті. Методологічне або загальнонаукове значення отриманих результатів полягає в подальшому розвитку дослідження психологічних особливостей конфліктної поведінки працівників поліції. Подальше дослідження гендерного аспекту конфліктної поведінки працівників поліції є невирішеною раніше частиною цієї загальної проблеми.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є проведення комплексного дослідження психологічних особливостей конфліктної поведінки працівників поліції з урахуванням гендерного аспекту. *Завданнями* дослідження є:

- 1) дослідити існуючі стилі поведінки особистості в конфлікті, представлені в науковій літературі;
- 2) дослідити стилі поведінки працівників поліції в конфліктних ситуаціях залежно від гендерного аспекту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше було проведено порівняльний аналіз стилів поведінки працівників поліції в конфліктних ситуаціях залежно від гендерної належності. Під час дослідження виявлено істотні розбіжності, які можуть бути використані у психокорекційній роботі з поліцейськими.

Виклад основного матеріалу

Професія працівника правоохоронного органу є однією з найскладніших. У діяльності поліції реалізується велика кількість якостей і навичок, які, будучи систематизованими, органічно входять до структури особистості працівника й визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль діяльності. О. В. Ступакова та І. В. Циганкова звертають увагу на те, що «... високий ступінь інтелектуальних і емоційних навантажень, перевищення нормативів кількості розгляду справ призводять до виникнення негативних емоцій, до психологічних перенавантажень, а зрештою, і до професійної деформації (використання схематичності і шаблона в діяльності, негативного ставлення до людей, спрощення розгляду ... справ тощо)» [1, с. 303–304].

Зазначені негативні явища є неприпустимими, адже в умовах психологічного перенавантаження діяльності працівника поліції України вони можуть суттєво погіршити виконання службових обов'язків. Із психологічним перенавантаженням можуть бути пов'язані і такі прояви деформації працівників поліції, як безвідповідальність, самовпевненість, грубість, недовіра до людей, низькі моральні якості [2, с. 154–155]. Психологічне перенавантаження у жінок часто викликане особливостями професії, що призводять до таких факторів, як: підвищена складність опанування професійних навичок і знань у зазначеній сфері; наявність застарілих гендерних стереотипів і упереджень; наявність гендерних внутрішньо- та міжособистісних конфліктів; протиріччя між інтересами служби в поліції та репродуктивною функцією жінки тощо.

Психологічне забезпечення гендерного аспекту має включати в себе процес аналізу наслідків для жінок- і чоловіків-поліцейських будь-якої запланованої дії, зокрема дотримання законодавства, нормативно-правових документів або програм у всіх сферах правоохоронної діяльності. Забезпечення гендерного аспекту полягає не в тому, щоби відібрати владу в чоловіків і передати її жінкам, – це, швидше, процес підвищення дієвості й ефективності правоохоронних органів [3, с. 304–305].

Заявлені в табл. 1 гендерні соціальні ролі, що були виявлені під час аналізу Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», представлені на підставі вивчення роботи Т. В. Бендас [4].

За результатами проведеного теоретичного дослідження, узагальненого у табл. 1, можемо дійти висновку, що з усіх обов'язків для осіб рядового і начальницького складу чотири збігаються з маскулінними характеристиками, чотири – з фемінними, два – одночасно з тими й іншими та два є нейтральними. Спостерігаємо, що всередині стереотипно «чоловічої» професії серед вимог, які до неї висуваються, виявляється змішування маскулінних і фемінних характеристик.

У виявленому змішуванні міститься певне психологічне протиріччя, що належить до ідентифікації особистості працівника поліції: необхідний розвиток професійно важливих якостей актуалізує одночасно маскулінні та фемінні характеристики; подібний стан, напевно, повинен викликати труднощі і професійної, і особистісної ідентифікації.

Таблиця 1

Обов'язки осіб рядового і начальницького складу поліції в гендерному аспекті

Обов'язки осіб рядового і начальницького складу	Гендерні соціальні ролі	Примітки (гендерні стереотипи)
Дотримуватися законодавства, неухильно виконувати вимоги присяги працівника органів внутрішніх справ України, статутів і наказів начальників	Слухняність, справність	Фемінна характеристика: переважно підпорядковані ролі більшою мірою притаманні жінкам
Захищати й охороняти від протиправних посягань на життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, довкілля, інтереси суспільства і держави	Захист	Маскулінна характеристика: захищати й охороняти слабких і нужденних – прояв чоловічого начала
Поважати людську гідність, виявляти турботу про громадян і бути готовим у будь-який час надати їм допомогу	Турбота	Фемінна характеристика: жінки більшою мірою схильні до прояву співчуття, надання допомоги, турботи про оточуючих
Берегти державну таємницю	Стриманість і самоконтроль у комунікації	Маскулінна характеристика: порівняно з жінками чоловіки є більш лаконічними, стриманими та менш емоційними, більш здатними до самоконтролю
У службовій діяльності бути чесним, об'єктивним і незалежним від будь-якого впливу громадян, їх об'єднань та інших юридичних осіб	Незалежність	Маскулінна характеристика: чоловіки найменше зазнають впливу ззовні
Стійко переносити всі труднощі й обмеження, пов'язані зі службою	Терпіння, стійкість	Фемінна характеристика: жінки більш терпимі Маскулінна характеристика: чоловіки більш стійкі фізично
Постійно підвищувати свій професійний і культурний рівень	Відповідність соціальним експектаціям	Нейтральна характеристика: особистісний розвиток і підвищення професійного рівня як базова основа становлення особистості
Сприяти начальникам у зміцненні службової дисципліни, забезпеченні законності і статутного порядку	Жорсткість, справність	Маскулінна характеристика: здатні до прояву жорсткості; фемінна характеристика: виконавчість у дослідженні статутних порядків і в чіткому виконанні наказів керівництва
Виявляти повагу до колег по службі й інших громадян, бути ввічливим, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, носіння встановленої форми одягу, вітання та етикету	Тактовність	Фемінна характеристика: жінки більш схильні до «згладжування гострих кутів» у спілкуванні та зм'якшення комунікації
Із гідністю і честю поводитися в позаслужбовий час, бути прикладом у дотриманні громадського порядку, припиняти протиправні дії осіб, які їх учиняють	Швидкість реакції у непередбачених обставинах	Маскулінна характеристика: ліпша координація та відчуття свого тіла у просторі; зважаючи на свою природну силу, здатні вчинити опір і захистити
Берегти і підтримувати в належному стані передану в користування вогнепальну зброю, спеціальні засоби, майно і техніку	Відповідальність	Нейтральна характеристика

Варто зазначити, що професія поліцейського – один із провідних видів діяльності, що становить базову основу держави як професія. Вона забезпечується кадрами, які повинні захищати права та свободи кожного громадянина України, тому потребує від особистості працівника певної еталонної поведінки, мислення, стилю спілкування. Однак слід зауважити, що склад працівників відтворюється за рахунок припливу всіх соціальних груп суспільства, які приходять до цієї структури зі сподіваннями реалізувати власні уявлення та ціннісні орієнтації щодо обраної професії, з'єднати власні інтереси з державними [5, с. 36–39], що ускладнює процес як професійної, так і особистісної ідентифікації молодих спеціалістів-поліцейських.

Беззаперечним є також чинник впливу цієї «сильної» професії на особистість, оскільки, зважаючи на специфіку діяльності в тому чи іншому підрозділі поліції, завжди присутній ризик виникнення професійної деформації різного ступеня. Здебільшого випадків це обумовлено частими зіткненнями з небезпекою. Основною частиною професійного досвіду працівників поліції є екстремальні умови, негативні події їх діяльності, пов'язані із загрозою для життя, психічного та фізичного здоров'я. Діяльність працівників органів внутрішніх справ безпосередньо полягає в інтенсивній взаємодії з громадянами, які нерідко не є доброзичливими і законслухняними представниками нашого суспільства. Такі моменти несприятливо впливають на службові, сімейно-побутові стосунки та психологічне здоров'я працівників поліції. Зростає можливість зародження конфліктних ситуацій.

Конфліктність за своєю психологічною процедурою є складним, інтегральним і багаторівневим утворенням, детермінованим численними та різноманітними факторами. Різноманітні індивідуально-особистісні якості як керівника, так і персоналу, що сприяють прояву різних форм конфліктності, обумовлюють, у свою чергу, стиль і тактику поведінки в конфліктній ситуації [6, с. 25].

Існують різні стилі поведінки особистості в конфлікті, представлені в науковій літературі. Зокрема, виділяють:

- екстраіндивідуальний стиль, що визначається, коли конфліктність індивіда стимулюється з боку інших людей або соціально провокується іншими людьми;

- інтраіндивідуальний стиль, обумовлений властивостями індивідуальності, симптомокомплекс яких представлений у поведінкових актах і реакціях, що сприяють прояву

різних стилів поведінки в конфліктній ситуації;

- метаіндивідуальний стиль, який породжується конфліктністю самої людини, що виявляє вплив на інших суб'єктів соціального оточення і стимулює конфліктність останніх.

Внутрішньогруповий конфлікт, характеризуючись соціально-динамічними властивостями, що розкривають його складність, суперечливість, інтегральність, породжує певний стиль і тактику поведінки людини в конфліктній ситуації.

Нами було виділено такі стилі поведінки індивідів в умовах внутрішньогрупового конфлікту:

- орієнтовний стиль, коли член групи реагує на конфлікт залежно від обставини; інакше кажучи, це так званий пристосовницький тип;

- ініціюючий стиль поведінки в конфлікті – член групи підбурює інших до конфлікту, створює прецедент для конфліктної ситуації, просуває конфліктний спосіб вирішення виниклої проблеми;

- конформістський стиль, який характеризується тим, що індивід бере участь у конфлікті за прикладом інших (ситуація на зразок «усі конфліктують – і я») [7].

Названі стилі впливають на стратегії участі індивіда у внутрішньогруповому конфлікті й виявляються в загальногруповій динаміці.

Соціально-динамічними властивостями конфлікту, що розкривають його суперечливу сутність, є: латентність і очевидність; тотальність і локальність; поетапність і цілісність; протиставлення та взаємодія; примус і компроміс; підпорядкування та диктат; ескаляція й ослаблення; поразка та перемога; завершеність і ініціація [8, с. 124–130].

За всієї тотальності конфліктної ситуації, що захоплює всю групу, конфлікт завжди локальний і являє собою зіткнення протиставлених сторін, представлених обмеженою кількістю членів групи. Локалізація конфлікту в окремих точках внутрішньогрупових міжособистісних зв'язків може мати «блукуючий» характер і по черзі зачепити різних учасників або може бути стабільно фіксованою у відносинах між конфліктуєчими представниками груп. У будь-якому випадку локальність і тотальність, будучи нерозривно пов'язаними між собою, завжди характерні для соціального динамізму внутрішньогрупового конфлікту [8].

Однією з особливостей поведінки є стиль, що повинен бути динамічним. Залежно від ситуацій на стиль поведінки впливають різні стани: адекватність сприйняття сторонами

конфлікту, тобто досить точна, не спотворена особистими пристрастями оцінка вчинків, намірів, бажань як опонента, так і своїх власних; відкритість і ефективність спілкування, готовність до всебічного обговорення проблеми, коли учасники чесно висловлюють своє бачення того, що відбувається, і шлях виходу з конфліктної ситуації; створення атмосфери взаємної довіри та співпраці. Стиль поведінки працівника поліції являє собою відносно стійку сукупність прийомів і засобів взаємодії, спрямованих на позитивне вирішення конфліктних ситуацій.

Для визначення та характеристики основних стилів поведінки в конфліктних ситуаціях доцільно спиратися на класичну класифікацію К. Томаса. Відповідно до цієї класифікації можна виділити п'ять основних стилів поведінки в конфліктних ситуаціях: конкуренція, ухилення, пристосування, компроміс і співробітництво. Відповідно, К. Томас виділяє такі способи регулювання конфліктів:

1) змагання (конкуренція) як прагнення до відстоювання своїх інтересів на шкоду іншому; змагання є виправданим у випадках: рентабельності результату для всієї групи, а не для окремих осіб або мікрогруп; важливості результату боротьби за цією стратегією; браку часу переконувати опонента;

2) пристосування – принесення в жертву власних інтересів заради іншого;

3) компроміс – поступка у відповідь на поступку; ефективний у випадку розуміння опонентів, що він і суперник володіють рівними можливостями;

4) уникнення – відсутність прагнення як до кооперації, так і до досягнення власних цілей; застосовується в разі відсутності сил та часу для вирішення протиріч, прагнення виграти час, наявності труднощів у визначенні лінії своєї поведінки, небажання вирішувати проблему взагалі;

5) співпраця – учасники ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін; ефективна в ситуаціях: схильності обох ігнорувати відмінності у владі; важливості рішення для обох сторін¹.

Для вивчення стилю поведінки працівників поліції в конфліктних ситуаціях нами було

проведено емпіричне дослідження на базі Харківського національного університету внутрішніх справ. У ньому брали участь 30 працівників поліції. Першу групу досліджуваних утворили працівники поліції жіночої статі в кількості 22 особи віком від 25 до 43 років, другу групу – працівники поліції чоловічої статі в кількості 8 осіб віком від 25 до 43 років. Діагностування проводилося за допомогою таких методик, як «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов), «Діагностика стилю поведінки в конфлікті» (К. Томас), «Діагностика стратегій вирішення конфліктних ситуацій» (Д. Джонсон, Ф. Джонсон). Дані оброблялися за допомогою обчислювальної програми IBM SPSS Statistics Subscription з використанням t-критерію Стьюдента.

Після обробки даних, отриманих за методикою «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов), ми отримали такі результати (див. табл. 2).

Проаналізувавши отримані дані, можемо дійти таких висновків. Серед представників першої групи (працівники поліції – жінки) найбільш високі показники отримані за шкалою «Конфлікт» (середній бал $23,1 \pm 3,25$). Це свідчить про те, що жінки більш конфліктні, мають «віру в себе та свої сили», у них адекватний рівень самооцінки, вони здатні рішуче діяти і нести відповідальність за свої дії, але дуже швидко ображаються. Бувають безкомпромісними та підозрілими. Показники шкали «Позитивна агресія» ($13,0 \pm 4,83$) свідчать про непомірливість і наполегливість.

Найбільш низькі показники серед жінок за шкалою «Негативна агресія» ($8,81 \pm 2,15$). Це свідчить про те, що жінки більш лабільні в міжособистісних стосунках, хоча бувають випадки нетерпимості до думки інших, мстивість. Причиною цього може бути вплив специфічних умов роботи, оскільки у працівників поліції – жінок мало вільного часу, вони рідко заглиблюються у власні думки, аналізують себе, тому рівень самозацікавлення знижується.

Дослідивши результати другої групи (працівники поліції – чоловіки), ми виявили найбільш високі показники за шкалами «Конфлікт» ($28,5 \pm 5,58$), що свідчить про підозрілість й образливість, і «Позитивна агресія» ($15,75 \pm 2,43$), що свідчить про непоступливість і наполегливість. Такі характеристики, безумовно, важливі для несення служби у структурних підрозділах поліції. Найнижчі показники у чоловіків наявні за шкалою «Негативна агресія» ($12,75 \pm 2,18$), що свідчить про нетерпимість до думки інших і мстивість.

¹ Классификация поведения в конфликте и его особенности Р. Килмена и К. Томаса // Студенческая библиотека : сайт. URL: <https://students-library.com/library/read/34686-klassifikacia-povedenia-v-konflikte-i-ego-osobennosti-r-kilmena-i-k-tomasa> (дата звернення: 10.04.2021).

Таблиця 2

**Порівняльний аналіз агресивності і конфліктності працівників поліції різної статі
(Є. П. Льїн, П. А. Ковальов)**

№ п/п	Шкали	Х±δ, бали		t	P
		Жінки	Чоловіки		
1	Негативна агресія	8,81±2,15	12,75±2,18	4,41	0,001
2	Позитивна агресія	13,0±4,83	15,75±2,43	1,48	–
3	Конфлікт	23,1±3,25	28,5±5,58	3,28	–

Порівнявши результати обох груп, передусім можна дійти висновку, що за шкалою «Конфлікт» розбіжність є мінімальною. Як чоловіки, так і жінки набрали найбільшу кількість балів. Слід зазначити, що загальний результат чоловіків і жінок щодо обчислених середніх балів за кожною шкалою не відрізняється, хоча ступінь вираженості кожного показника в чоловіків вищий. Розбіжності вияв-

лено за шкалою «Негативна агресія», а це свідчить про те, що жінки краще вміють сприймати себе, аналізувати свою поведінку та мають більший інтерес до своєї особистості.

Проаналізувавши отримані дані за результатами методики «Діагностика стилю поведінки в конфлікті» (К. Томас), ми виявили такі показники (див. табл. 3).

Таблиця 3

Діагностика стилю поведінки в конфлікті (К. Томас)

№ п/п	Шкали	Х±δ, бали		T	p
		Жінки	Чоловіки		
1	Суперництво	3,59±1,14	5,87±1,80	4,13	–
2	Співпраця	5,63±1,52	6,25±2,25	0,86	–
3	Компроміс	5,72±1,51	8,25±2,05	3,66	0,001
4	Уникнення	6,09±2,22	9,12±1,80	3,45	0,001
5	Пристосування	9,0±1,34	10,25±1,28	2,28	–

Проаналізувавши отримані результати, ми виявили, що найвищий показник за шкалою «Пристосування» наявний як у жінок (9,0±1,34), так і в чоловіків (10,25±1,28). Тобто більшість цих працівників діють на шкоду своїм інтересам, не намагаючись їх відстояти. Високі показники за цією шкалою свідчать про невпевненість у собі та здатність пристосуватися до різних умов праці, до зміни колективу. На наш погляд, такі дані можуть бути як позитивними, так і негативними, адже дають можливість уникати конфліктів і непорозумінь певний період часу, але нереалізовані потреби можуть стати з часом причиною конфлікту.

За шкалою «Суперництво» у жінок (3,59±1,14) та у чоловіків (5,87±1,80) – низький рівень показника. Структура відповідей у чоловіків і жінок не відрізняється, але ступінь вираженості кожного стилю поведінки в чоловічій групі вищий. Виходячи із середнього балу, це свідчить про прагнення домогтися своїх інтересів на шкоду інтересам інших, причиною цього можуть бути неадекватна оцінка власних сил, значущість у колективі або спроба довести свою важливість в останньому.

На підставі аналізу результатів за методикою «Діагностика стратегій вирішення конфліктних ситуацій» було виявлено таке (див. табл. 4).

Таблиця 4

Особливості уникнення конфліктної ситуації осіб різної статі

№ п/п	Шкали	Х±δ, бали		T	p
		Жінки	Чоловіки		
1	Уникнення (черепаша)	16,13±3,99	23,62± 2,50	4,93	–
2	Конкуренція (акула)	23,09±2,75	18,0±2,61	-4,52	0,001
3	Пристосування (ведмедик)	30,59±2,97	31,75±2,71	0,97	–
4	Компроміс (лисиця)	23,04±3,38	24,12±2,47	0,82	–
5	Співпраця (сова)	30,22±3,00	32,0±2,26	1.51	–

Базуючись на вищенаведеному, можна дійти висновків, що показники серед жінок і чоловіків дещо відрізняються.

Найвищим показником у жінок стала шкала «Пристосування» (30,59±2,97). Це свідчить про те, що жінки ставлять на перше місце стосунки, а не власні цілі, прагнуть, щоб їх любили, та хочуть усім подобатися. Вони бояться завдати шкоди під час конфлікту. Натомість у чоловіків найвищим показником стала шкала «Співпраця» (32,0±2,26). Вони, навпаки, ставлять свої цілі на перше місце. Чоловіки сприймають конфлікти як засіб поліпшення стосунків шляхом послаблення напруження між двома людьми. Вони намагаються розпочати дискусію, яка перевела б конфлікт у проблему.

Низькі показники серед жінок за шкалою «Уникнення» (16,13±3,99) свідчать про те, що більшість жінок не схильні переносити відповідальність за свої дії на інших, таким чином, не вирішуючи проблему, і це дає можливість уникати проблем у міжособистісних стосунках. У свою чергу, чоловіки мають найнижчий бал за шкалою «Конкуренція» (18,0±2,61), що свідчить про бажання більшості йти на компроміс, співпрацю з оточуючими, неагресивний стиль поведінки.

Узагальнені результати стилів поведінки свідчать про таке:

- чим більшою є схильність до уникнення як стилю поведінки в конфліктній ситуації, тим меншим є прояв схильності до суперництва, співпраці та пристосування;
- чим більше виражена тенденція до стратегії уникнення, тим більшою є схильність до екстрапунітивної реакції;
- зі збільшенням стажу за посадою спостерігається переважне застосування стилю поведінки пристосування в конфліктних ситуаціях;
- за показником середньоарифметичного значення лідирують дві стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях: компроміс і уникнення.

Із метою вдосконалення стилю поведінки працівників у конфліктних ситуаціях пропонується застосування тренінгових програм, у

яких відточувалися б такі уміння, як вирішення проблем, комунікабельність, наполегливість, упевненість у собі, критичність мислення, самоврядування та розвиток Я-концепції, міжособистісне спілкування і взаємовідносини, підтримка здоров'я, розвиток самоідентифікації, вирішення проблем і прийняття рішень, емоційний самоконтроль, міжособистісні відносини, самоусвідомлення, самопідтримка та концептуалізація досвіду.

Висновки

Конфлікт – це не лише складний, багаторівневий психологічний феномен, а й системне явище, для вивчення якого розроблений системний підхід.

Аналізуючи отримані результати дослідження стилю поведінки працівників поліції в конфліктних ситуаціях з огляду на гендерний аспект, ми з'ясували, що чим вища схильність до уникнення в конфліктній ситуації, тим меншим є прояв стилів суперництва, співпраці і пристосування. При цьому зі збільшенням стажу на посаді збільшується схильність до пристосовницького стилю поведінки в конфліктних ситуаціях, що може бути пов'язано із проявами професійної деформації та вигорання; лідирують стратегії компромісу й уникнення в конфліктних ситуаціях. Можна констатувати необхідність упровадження в систему службової підготовки поліцейських тренінгу, спрямованого на профілактику непродуктивних поведінкових установок у конфліктних ситуаціях.

Отримані наукові результати можуть бути використані у проведенні психокорекційної роботи з поліцейськими, які мають недостатній рівень готовності до вирішення міжособистісних конфліктів, а також для прогнозування ефективності майбутньої професійної діяльності практичного психолога. Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою моніторингу працівників поліції відповідно до конфліктної поведінки, враховуючи гендерний аспект.

Список бібліографічних посилань

1. Ступакова О. В. Гендерні особливості когнітивного само сприйняття працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 5. С. 302–306.
2. Клименко І. В. Гендерні особливості професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 4. С. 154–157.
3. Смірнова О. В. Організаційно-правове та психологічне забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України та правоохоронних органів зарубіжних країн. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Психологія*. 2014. Т. 19, вип. 2 (32). С. 298–306.
4. Бендас Т. В. Гендерная психология. СПб. : Питер, 2006. 431 с.
5. Мартиненко Є. Психологічні гендерні особливості формування професійно важливих якостей особистості співробітника ОВС. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 1 (7). С. 36–39.

6. Тимофієв В. Г. Управління конфліктами в діяльності державних службовців : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетровськ, 2016. 205 с.
7. Методичні рекомендації з виявлення професійної деформації у працівників органів внутрішніх справ України / уклад.: М. Н. Курко, С. В. Омельченко. Київ, 2007. 25 с.
8. Медведев В. С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичний та прикладний аспект). Київ, 1999. 310 с.

Надійшла до редколегії 13.04.2021

ПЛАТКОВСКАЯ О. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ РАБОТНИКОВ ПОЛИЦИИ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Рассмотрены внутриличностные и межличностные конфликты, субъектами которых выступают работники полиции. Приведены психологические и моральные предпосылки предупреждения конфликтов с участием работников полиции. Исследованы гендерные особенности агрессивности и конфликтности правоохранителей. Определены гендерные особенности стилей поведения полицейских в конфликтных ситуациях.

Ключевые слова: *гендер, правоохранительная система, гендерный аспект, конфликтное поведение, стили поведения в конфликте, конфликт.*

PLATKOVSKA O. V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF POLICE OFFICERS' CONFLICT BEHAVIOR: GENDER ASPECT

To date, there are no scientifically sound recommendations for resolving conflicts in law enforcement activity, there are no methods for resolving conflicts, and there are no means for managing the conflict behavior of police officers taking into account the gender aspect.

The purpose of the work is to conduct a comprehensive study of psychological characteristics of conflict behavior of police officers taking into account the gender aspect. Theoretical and empirical methods were used in the work. According to the results of conducted theoretical analysis the author has noted the psychological and moral preconditions for conflict prevention with the participation of police officers taking into account the gender aspect.

According to the method of "Personal Aggression and Conflict" the highest rates in the first group (police officers – women) were obtained on the scale of "conflict". The lowest rates among women are on the scale of "negative aggression". The highest rates in the second group (police officers – men) – were on the scales of "conflict" and "positive aggression". The lowest rates were on the "negative aggression" scale.

The highest rate on the scale of "adaptation" according to the method of "Diagnosis of Style of Behavior in Conflicts" (K. Thomas) is both among women and men. Women and men according to the "rivalry" scale have a low rate.

The highest rate for women according to the method of "Diagnosis of Conflict Resolution Strategies" was on the "adaptation" scale. The highest rate among men was the scale of "cooperation". Prevention rates among women are low. Men have the lowest rate on the "competition" scale.

Analyzing the results of the study of the style of behavior of police officers in conflict situations within the gender aspect, it was found out that the higher the tendency to avoid conflict, the less are manifestations of styles of rivalry, cooperation and adaptation. At the same time, as the length of service increases, the tendency to adaptive style of behavior in conflict situations increases, which may be associated with manifestations of professional deformation and burn-out; strategies of compromise and avoidance in conflict situations are in the lead.

Key words: *gender, law enforcement system, gender aspect, conflict behavior, styles of behavior in a conflict, a conflict.*

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 351.72

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.17>

ЛАРИСА ВАСИЛІВНА БОРЕЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана;

 <https://orcid.org/0000-0003-2923-7151>,
e-mail: larysa.borets@gmail.com;

ЯРОСЛАВА ОЛЕГІВНА АРБИЧ,

Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана (магістрантка)

ПРАВОВИЙ СТАТУС РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджено основи правового статусу Рахункової палати: права, обов'язки, відповідальність, принципи, мету, функції і місце Рахункової палати серед інших державних органів та їх взаємодію. Наголошено на необхідності закріплення за Рахунковою палатою статусу вищого органу аудиту. Досліджено проблему узгодження принципу незалежності Рахункової палати у Конституції України та в Законі України «Про Рахункову палату». Підкреслено важливість ухвалення нормативно-правового акта, який буде покликаний розмежовувати базові категорії (поняття) у сфері публічного фінансового контролю (аудиту). Обґрунтовано необхідність розмежування на законодавчому рівні функцій та повноважень цього державного органу. Виокремлено недоліки правового регулювання інституту відповідальності посадових осіб Рахункової палати. На підставі проаналізованого досвіду функціонування Рахункової палати Франції запропоновано шляхи вдосконалення правового статусу Рахункової палати України.

Ключові слова: Рахункова палата, правовий статус, вищий орган аудиту, публічний фінансовий контроль (аудит), відповідальність членів Рахункової палати.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ефективне забезпечення публічного фінансового контролю (аудиту) є важливим фактором, що впливає на фінансову безпеку держави. Актуальність теми дослідження обумовлюється спеціальним конституційним статусом Рахункової палати, яку наділено широким колом повноважень у сфері здійснення зовнішнього державного фінансового контролю (аудиту). З урахуванням того, що Рахункова палата відіграє ключову роль у контролі за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України, її правовий статус потребує детальних і ґрунтовних наукових напрацювань для поліпшення та розвитку основних засад функціонування цього державного органу.

Стан дослідження проблеми

Питання правового статусу Рахункової палати та її місця серед інших органів державної влади стало предметом ґрунтовних досліджень

багатьох вітчизняних науковців, серед яких найвизначнішими, на нашу думку, є розробки Л. Л. Єфіменка, О. С. Койчевої, Е. В. Косової, Н. І. Обушної, Т. В. Паєнтка, В. В. Пацкан, І. М. Проця, Л. А. Савченко, Ю. В. Табенської, О. Д. Шевчука, І. М. Яремчука та багатьох інших. Разом із тим, незважаючи на великий обсяг наукових досліджень у сфері вдосконалення правового статусу Рахункової палати, у процесі побудови демократичної, соціальної та правової держави з урахуванням динамічного розвитку суспільних відносин, на нашу думку, необхідно й далі працювати над шляхами оптимізації функціонування цього державного органу.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановлення особливостей правового статусу Рахункової палати як органу у сфері здійснення зовнішнього державного фінансового контролю (аудиту) та визначення напрямків його вдосконалення з

урахуванням зарубіжного досвіду Франції. Відповідно до зазначеної мети завданням цієї статті є виявлення недоліків у регулюванні правового статусу Рахункової палати та пошук шляхів його вдосконалення на основі досвіду Франції.

Наукова новизна дослідження

Стаття є однією з перших наукових праць, яка на основі комплексного дослідження законодавчих актів, доктринальних думок науковців і правозастосовної діяльності розглядає проблему недостатньо всебічного правового регулювання інституту відповідальності посадових осіб Рахункової палати. Також зроблено ґрунтовний аналіз необхідності закріплення за Рахунковою палатою статусу вищого органу аудиту та доповнення назви Закону України «Про Рахункову палату» словом «Україна», оскільки цей державний орган є органом саме цієї держави. Наголошено на необхідності законодавчого визначення функцій Рахункової палати.

Виклад основного матеріалу

Правовий статус Рахункової палати визначено Конституцією України у ст. 98¹ і детально регламентовано у Законі України «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 р. Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням². Аналізуючи цю правову норму, можна зробити висновок, що Рахункова палата посідає особливе місце у системі державних органів нашої країни, що зумовлено виключними повноваженнями, які їй надано.

Як влучно зазначає науковець О. І. Волода, основу правового статусу будь-якого державного органу, зокрема й Рахункової палати України, складають: мета їх діяльності, організаційно-функціональна структура, завдання, функції, права, обов'язки та відповідальність [1, с. 91].

В. В. Пацкан подає таке визначення адміністративно-правового статусу Рахункової

палати: це система норм та принципів права, що визначають порядок формування Рахункової палати, права й обов'язки членів та посадових осіб Рахункової палати, відносини з іншими органами державної влади, міжнародну співпрацю Рахункової палати й порядок здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) [2, с. 63].

Отже, в контексті ґрунтовного дослідження правового статусу Рахункової палати необхідно детально дослідити права, обов'язки, відповідальність, принципи, мету, функції та місце Рахункової палати серед інших державних органів і взаємовідносини між ними. Також слід зауважити, що, на нашу думку, всі складові частини правового статусу слід чітко закріпити на законодавчому рівні.

Зазначимо, що мету створення Рахункової палати закріплено в Конституції України та продубльовано у статусному нормативно-правовому акті – Законі України «Про Рахункову палату». З аналізу зазначених норм можна зробити висновок, що метою діяльності Рахункової палати є здійснення функції контролю за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України.

Слід зауважити, що, на нашу думку, на законодавчому рівні досить добре регламентовано права й обов'язки Рахункової палати. Статтею 7 Закону України «Про Рахункову палату» визначено вичерпний перелік повноважень цього державного органу. У ст. 8 зазначеного Закону передбачено права, якими наділяються члени Рахункової палати; ст. 23 передбачає повноваження члена Рахункової палати, а ст. 32 закріплює права й обов'язки осіб, які входять до складу контрольної групи³. Що стосується принципів діяльності державного органу, то відповідно до ст. 3 Закону України «Про Рахункову палату» саме принципи законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності та неупередженості є основними засадами функціонування Рахункової палати. Рахункова палата є організаційно, функціонально та фінансово незалежною, самостійно планує свою діяльність⁴. Однак слід зауважити, що відповідно до Лімської декларації керівних принципів контролю «установа вищого контрольного органу і необхідний ступінь його незалежності повинні бути закладені в Конституції, деталі можуть бути встановлені відповідним законом»⁵. Тому, на

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 13.04.2021).

² Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 13.04.2021).

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Лімська декларація керівних принципів контролю : від 01.01.1977 // БД «Законодавство

нашу думку, сучасне закріплення незалежності Рахункової палати не відповідає міжнародним стандартам, оскільки стаття Конституції України містить лише засади для створення Рахункової палати. На підставі цього необхідно встановити відповідність між ст. 3 Закону України «Про Рахункову палату» і ст. 98 Конституції України, закріпивши найголовніший принцип незалежності в Основному Законі України.

У контексті вищезазначеної Лімської декларації керівних принципів контролю ми вважаємо за необхідне наголосити на тому, що досі на законодавчому рівні статус Рахункової палати не закріплено як статус вищого органу фінансового контролю (аудиту). Як зазначає науковець Е. В. Косова, вищі органи державного фінансового контролю є невід’ємним атрибутом ринкової економіки. На жаль, Рахункова палата України, незважаючи на майже двадцятирічний досвід функціонування і членство у міжнародних організаціях вищих органів фінансового контролю, не отримала відповідного статусу [3, с. 245]. Тому, з огляду на те, що сучасне правове регулювання правового статусу Рахункової палати не відповідає вимогам міжнародних стандартів, необхідно закріпити за нею статус вищого органу аудиту, що значно розширить сферу повноважень цього державного органу та сприятиме ефективнішому здійсненню контрольних функцій.

Крім того, завдяки аналізу Закону України «Про Рахункову палату» можна зробити висновок, що поняття «державний фінансовий аудит» і «державний зовнішній фінансовий контроль (аудит)» ототожнюються, адже щодо них використовується термінологічне словосполучення «державний зовнішній фінансовий контроль (аудит)». Саме тому, на нашу думку, необхідно ухвалити базовий закон, який чітко розмежує поняття і визначить основні засади державного фінансового контролю (аудиту), при цьому чітко окреслить межі між зовнішнім та внутрішнім державним фінансовим контролем (аудитом), визначивши функції і повноваження органів державного фінансового контролю, щоб уникнути дублювання та паралелізму в їх роботі.

В Україні відбувається процес становлення системи державного фінансового контролю (аудиту). Відсутність єдиного методологічного підходу до нього серед учених у галузі фінансового права, а також законодавча неви-

значеність методологічної бази щодо основних понять і категорій, відсутність єдиної класифікації державного фінансового контролю (аудиту), а також єдиного методологічного інструментарію щодо понять форм і методів державного фінансового контролю (аудиту) стають негативними чинниками для його розвитку та ефективної правозастосовної діяльності.

Також у контексті повноважень, якими наділено Рахункову палату, слід констатувати той факт, що законом, який регулює діяльність цього державного органу, не передбачено його функції. Варто зазначити, що Закон України «Про Рахункову палату» від 11 липня 1996 р. статтями 6 та 7 чітко розмежовував функції та повноваження цього державного органу¹. На нашу думку, необхідно чітко розмежовувати функції та повноваження державних органів, зокрема Рахункової палати. Функції – це напрями і види діяльності державного органу стосовно вирішення кола підзвітних йому питань. Повноваження – це сукупність прав та обов’язків, необхідних для здійснення функцій і завдань державного органу його посадовими особами. Тому ми вважаємо, що для ефективного регулювання правового статусу Рахункової палати її функції та повноваження слід розмежувати на законодавчому рівні.

У назві Закону «Про Рахункову палату» не визначено, що цей державний орган є органом саме держави України, тому назву необхідно доповнити словом «Україна».

Розглядаючи питання відповідальності Рахункової палати, варто зауважити, що, незважаючи на те, що це колегіальний орган, відповідальність у членів Рахункової палати є персональною. Відповідно до ч. 3 ст. 32 члени Рахункової палати та посадові особи апарату Рахункової палати за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність².

Досліджуючи цей аспект, варто акцентувати увагу на тому, що стосовно Голови та інших членів Рахункової палати передбачено особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, закріплений Кримінальним процесуальним кодексом України. Про підозру вчинення кримінального правопорушення

¹ Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 13.04.2021).

² Там само.

України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001 (дата звернення: 13.04.2021).

Голові або члену Рахункової палати повідомляє Генеральний прокурор України або особа, яка здійснює його повноваження. При цьому Верховна Рада України має бути негайно повідомлена про затримання Голови або члена Рахункової палати чи про застосування до них запобіжного заходу та ухвалення вироку¹.

Слід додати, що засади притягнення членів Рахункової палати до дисциплінарної відповідальності окреслено Правилами професійної етики посадових осіб Рахункової палати². Проте, аналізуючи положення Правил, ми вважаємо, що механізм притягнення члена Рахункової палати до дисциплінарної відповідальності не врегульовано на високому рівні. Зокрема, не визначено чіткі строки, протягом яких особа може бути притягнена до відповідальності; термін утворення Комісії з питань дотримання Правил етики; санкції, які можуть бути накладені на члена Рахункової палати, тощо. Відсутність чітко визначеного правового механізму притягнення особи до відповідальності призводить до того, що наявні норми у Правилах мають декларативний характер, і фактично накласти на особу дисциплінарні санкції неможливо. Підтвердженням цього є відсутність будь-яких даних про осіб, які вже були притягнені до відповідальності, зокрема кримінальної, адміністративної та цивільно-правової. З огляду на те, що Рахункова палата зобов'язана проводити свою діяльність відкрито та прозоро, ми вважаємо, що інформація про притягнення тих чи інших членів Рахункової палати до відповідальності має перебувати у відкритому доступі для суспільства.

Варто відзначити той факт, що на сьогодні питання відповідальності членів Рахункової палати стало предметом дослідження дуже малої кількості науковців. Доктрина досі не запропонувала шляхи реформування та вдосконалення інституту відповідальності члена Рахункової палати. Ми вважаємо це досить великою прогалиною, беручи до уваги ті функції та повноваження, якими наділено членів Рахункової палати.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 13.04.2021).

² Правила професійної етики посадових осіб Рахункової палати : затв. рішенням Рахункової палати від 10.11.2015 № 8-6 // Рахункова палата : офіц. сайт. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_4.pdf (дата звернення: 13.04.2021).

Необхідно звернути увагу на вдосконалення нормативно-правового регулювання спеціального процесуального порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності уповноваженими особами Рахункової палати за порушення норм законодавства. Відповідно до ст. 254 Кодексу України про адміністративні правопорушення Рахункова палата уповноважена складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 164-12 (порушення бюджетного законодавства), частинами 3–6 ст. 164-14 (порушення законодавства про закупівлі) та частинами 5–6 ст. 188-19 (невиконання законних вимог Рахункової палати, члена Рахункової палати)³. До 2019 р. правовий механізм складання та направлення протоколів про вчинення цих адміністративних правопорушень Рахунковою палатою до суду не було передбачено. Але ситуація змінилася з ухваленням Рішення Рахункової палати «Про порядок складання та направлення до суду протоколу про адміністративне правопорушення», затвердженого 29 січня 2019 р. № 3-6. Зазначений нормативно-правовий акт передбачає загальні положення, процедуру складання протоколу про адміністративне правопорушення, положення про реєстрацію протоколу про адміністративне правопорушення та направлення його до суду, а також додаток, у якому міститься форма протоколу⁴. Практики застосування Рахунковою палатою юрисдикційних повноважень у відкритому доступі немає, що вказує на низький рівень роботи в цьому напрямку. Також відсутні нормативно-правові акти, які б передбачали співпрацю Рахункової палати з правоохоронними органами. Саме тому нормативно-правова база, яка врегульовує співробітництво Рахункової палати з іншими державними органами, потребує вдосконалення.

На підставі розглянутих основних положень правового статусу Рахункової палати України та через наявність певних прогалин

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 13.04.2021).

⁴ Порядок складання та направлення до суду протоколу про адміністративне правопорушення : затв. рішенням Рахункової палати від 29.01.2019 № 3-6 // Рахункова палата : офіц. сайт. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/Por_adm_pr.pdf (дата звернення: 13.04.2021).

ми вважаємо за доцільне звернутися до досвіду Франції.

Як зазначає науковець Т. О. Губанова, у Франції контроль за виконанням бюджету всіма державними органами в центрі та на місцях здійснює Рахункова палата, яка являє собою судовий орган, що складається з незмінних магістратів. На Рахункову палату покладено насамперед функції виявлення та попередження бюджетно-фінансових зловживань; відповідно до Конституції Французької Республіки 1958 р. вона допомагає парламенту та уряду контролювати належне виконання фінансових законів, зокрема законів щодо фінансування соціального забезпечення членів суспільства. Водночас Рахункова палата є незалежною як від парламенту, так і від уряду. Рахункова палата Франції є судовою інстанцією, яка здійснює загальний контроль за державними фінансами. Відмінністю Рахункової палати Франції є її належність до найвищих органів державної влади, які за своєю позицією та впливом поступаються лише найвищим органам політичної влади держави [4, с. 100–101]. Також необхідно доповнити, що Рахункова палата спрямовує свою діяльність на процес контролю щодо достовірності бухгалтерського обліку та формування звітності відповідно до вимог високої якості та прозорості. Саме на Рахункову палату покладаються основні функції контролю (попередній, поточний та подальший) [5, с. 98].

Отже, на основі розглянутої моделі функціонування Рахункової палати Франції слід зробити висновок, що Україна могла б запозичити її досвід. По-перше, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні закріпити вимогу формування звітності Рахункової палати України на основі високої якості та прозорості. По-друге, слід законодавчо закріпити за Раху-

нковою палатою функцію попереднього аудиту. Також, аналізуючи сучасний стан Рахункової палати України серед інших органів державної влади, можна засвідчити той факт, що вона не має авторитету та довіри з боку державної влади і суспільства.

Висновки

Отже, можна стверджувати, що поява такого органу, як Рахункова палата, є результатом розвитку демократичного суспільства України, однак у процесі динамічного розвитку суспільних відносин виникла гостра необхідність реформування та вдосконалення статусу цього державного органу.

Насамперед треба законодавчо закріпити статус Рахункової палати як вищого органу аудиту. Також, ураховуючи євроінтеграційну політику України, закріплення такого статусу є важливим для забезпечення гармонізації норм українського законодавства з нормами законодавства Європейського Союзу.

Оновлення законодавства, що регулює діяльність Рахункової палати, призвело до ототожнення її функцій та повноважень, що нецільно, враховуючи їх різне значення.

По-друге, для ефективного здійснення Рахунковою палатою її функцій необхідно на законодавчому рівні чітко розмежувати базові терміни фінансового контролю.

Не менш важливим є питання про вдосконалення інституту відповідальності посадових осіб Рахункової палати.

Для поліпшення правового статусу Рахункової палати та підвищення ефективності її діяльності Україні доречно було б запозичити досвід Франції щодо правового регулювання такого органу.

Список бібліографічних посилань

1. Владова О. І. Адміністративно-правовий статус Рахункової палати України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Вип. 6. С. 90–94.
2. Пацкан В. В. Засади адміністративно-правового статусу Рахункової палати як вищого органу аудиту України. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 61–68.
3. Косова Е. В. Рахункова палата України: еволюція правового статусу. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 243–246.
4. Губанова Т. О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 636. С. 99–104.
5. Єфіменко Л. Л. Переваги та недоліки функціонування Рахункової палати України: міжнародний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 30 (1). С. 97–99.

Надійшла до редколегії 18.04.2021

БОРЕЦЬ Л. В., АРБИЧ Я. О. ПРАВОВОЙ СТАТУС СЧЕТНОЙ ПАЛАТЫ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Исследованы основы правового статуса Счетной палаты: права, обязанности, ответственность, принципы, цели, функции, место Счетной палаты среди других

государственных органов и их взаимодействие. Отмечена необходимость закрепления за Счетной палатой статуса высшего органа аудита. Исследована проблема согласования принципа независимости Счетной палаты в Конституции Украины и в Законе Украины «О Счетной палате». Подчеркнута важность принятия нормативно-правового акта, который будет призван разграничить базовые категории (понятия) в сфере публичного финансового контроля (аудита). Обоснована необходимость разграничения на законодательном уровне функций и полномочий данного государственного органа. Определены недостатки правового регулирования института ответственности должностных лиц Счетной палаты. На основе проанализированного опыта функционирования Счетной палаты Франции предложены пути совершенствования правового статуса Счетной палаты Украины.

Ключевые слова: *Счетная палата, правовой статус, высший орган аудита, публичный финансовый контроль (аудит), ответственность членов Счетной палаты.*

BORETS L. V., ARBYCH YA. O. LEGAL STATUS OF THE ACCOUNTING CHAMBER OF UKRAINE: CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

The bases of the legal status of the Accounting Chamber have been studied: rights, duties, responsibilities, principles, purpose, functions, place of the Accounting Chamber among other state agencies and their interaction. It has been emphasized that the Accounting Chamber should be assigned the status of the Supreme Audit Institution in order to harmonize the legal definition of the legal status of the Accounting Chamber with international standards, namely the Lima Declaration of Control Guidelines, which should assist in expanding the powers of the state agency and should facilitate the effective realization of control functions. The authors have studied the problem of compliance of the Accounting Chamber with the principle of independence contained in the Constitution of Ukraine and in the Law of Ukraine “On the Accounting Chamber”.

The emphasis has been placed on the fact that the legislator identifies the legal categories of “state financial audit” and “state external financial control (audit)” in the Law of Ukraine “On the Accounting Chamber”, by using the phrase “state external financial control (audit)”. It is the basis for authors to emphasize the importance of adopting a regulatory act, which will be designed to distinguish between basic categories (concepts) in the field of public financial control (audit). The need to consolidate the functions of the Accounting Chamber at the legislative level and their delimitation with the powers of a state agency has been substantiated. The need to supplement the title of the Law of Ukraine “On the Accounting Chamber” with the word Ukraine has been emphasized.

The shortcomings of the legal regulation of the institution of responsibility of officials of the Accounting Chamber have been highlighted. The emphasis has been placed on the fact that the mechanism for bringing officials of the Accounting Chamber to disciplinary responsibility is not regulated at a high level. The authors have emphasized on the improvement of normative and legal regulation of the special procedure for bringing guilty persons to administrative liability by authorized persons of the Accounting Chamber for violation of the law. Based on the analyzed experience of the Accounting Chamber of France, the authors have suggested the ways to improve the legal status of the Accounting Chamber of Ukraine.

Key words: *Accounting Chamber, legal status, Supreme Audit Institution, public financial control (audit), responsibility of the members of the Accounting Chamber.*

СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БОРТНИК,*доктор юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>,*e-mail: bortnyk@univd.edu.ua***ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД РОБОТИ: ОЗНАКИ, ВИДИ І СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ**

На підставі аналізу норм чинного трудового законодавства України та наукових поглядів учених досліджено проблему правового регулювання відсторонення від роботи, ознаки дефініції та соціальні гарантії на час відсторонення. Наголошено, що дефініція «відсторонення від роботи» відрізняється від «відсторонення від посади». Розглянуто ознаки «відсторонення від роботи», види та соціальні гарантії працівникам на час відсторонення.

Ключові слова: *трудове законодавство, правове регулювання, відсторонення від роботи, відсторонення від посади, Національна поліція України, ознаки відсторонення від роботи.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Основним завданням трудового права було і залишається правове регулювання питань реалізації права на працю, забезпечення реалізації передбачених Конституцією України трудових прав і гарантій працівників, створення належних умов праці, забезпечення договірного регулювання умов праці, забезпечення захисту прав та інтересів працівників і роботодавців. Сучасне трудове законодавство у зв'язку з обраним Україною курсом на євроінтеграцію, а також проведенням реформування у правоохоронній сфері прагне розробити правові механізми, здатні збалансувати інтереси працівників і роботодавців. Багато в чому це завдання уможливилось завдяки внесенню численних змін і доповнень у Кодекс законів про працю України й ухваленню низки нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання трудових та пов'язаних з ними відносин. Проте окремі проблеми потребують до себе більшої уваги з боку вчених та ретельного дослідження, оскільки вони є значущими як для науки трудового права, так і для правозастосовної практики. До таких питань можна віднести проблеми правового регулювання відсторонення від роботи працівників та службовців, а також соціально-правові гарантії працівників на час відсторонення, які гарантуються законодавцем на зазначений час.

На сучасному історичному етапі розвитку інститут відсторонення від роботи має свої особливості нормативного регулювання. Зараз ні трудове законодавство, ні судова практика не дійшли згоди щодо єдиної загально-

визнаної дефініції терміна «відсторонення від роботи». Серед науковців щодо цього питання також немає єдності поглядів, через що у правозастосовній практиці нерідко трапляються помилки. Як наслідок норми, що визначають випадки і порядок відсторонення від роботи, часто трактуються розширено, а відсторонення досить часто ототожнюється з переведенням чи звільненням, у зв'язку з чим порушуються трудові права та гарантії працівників.

Стан дослідження проблеми

Розглядаючи наукові джерела, можна помітити, що вчені проводять недостатньо досліджень, присвячених інституту відсторонення. Питанням правового регулювання відсторонення від роботи та посади присвятили свої роботи М. Г. Александров, Д. Н. Бахрах, О. Є. Бойко, Д. В. Бойчук, В. І. Глушко, Ю. М. Дьомін, С. В. Завада, А. В. Захарко, С. М. Прилипка, В. О. Процевський, В. І. Смолярчук, П. С. Стависький, В. Г. Ротань, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та інші. Серед наукових праць названих науковців окреме місце посідають дослідження теоретико-правових питань деяких аспектів відсторонення від роботи, а також наслідків відсторонення, передбачених чинним Кодексом законів про працю України. Водночас, оскільки превентивний захід «відсторонення від роботи» в сучасних умовах поширення та впливу пандемії коронавірусу на населення та постійного загострення ситуації на ринку праці почав використовуватись більш динамічно та поступово розширює межі свого застосування, відповідна проблематика наукових

досліджень не лише не втрачає своєї актуальності, а навпаки, дедалі більше потребує нових наукових поглядів і досліджень.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є дослідження ознак превентивного заходу «відсторонення від роботи», здійснення його нормативно-правового аналізу, а також з'ясування проблем законодавчого регулювання цього заходу. *Завдання* дослідження: а) охарактеризувати проблеми інтерпретації та юридичного оцінювання ознак превентивного заходу, передбаченого ст. 46 Кодексу законів про працю України; б) з'ясувати проблеми правового регулювання таких дефініцій, як «відсторонення від роботи» та «відсторонення від посади» в загальному та спеціальному трудовому законодавстві; в) сформулювати пропозиції щодо вирішення виявлених проблем.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в науці трудового права емпіричним шляхом було систематизовано наявні проблеми правової регламентації превентивного заходу «відсторонення від роботи», удосконалено знання про їх вирішення. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих пропозицій і рекомендацій для вдосконалення практики застосування чинного трудового законодавства з питань «відсторонення від роботи».

Виклад основного матеріалу

Роль трудового законодавства в сучасних умовах визначається ефективним регулюванням трудових відносин і полягає у створенні сприятливих умов праці, встановленні державних гарантій трудових прав і свобод громадян і належному захисті прав та інтересів суб'єктів трудових відносин. Процедура відсторонення від роботи в механізмі правового регулювання виконує здебільшого превентивну функцію. Проблему відсторонення від роботи в трудовому праві вивчено недостатньо.

Варто зазначити, що в умовах перманентної економічної кризи, яка триває вже понад десять років, змінюються уявлення про певні правові процеси, що відбуваються у сфері трудових правовідносин, формується новий підхід до їх тлумачення. Правова природа дефініції «відсторонення від роботи», причини, мотиви, життєві обставини, що слугують причиною його застосування, і, відповідно, правові наслідки потребують з'ясування особливостей правового регулювання відсторонення, а

також підстав його застосування. Через відсутність у трудовому законодавстві чіткого визначення понять «відсторонення від роботи» та «відсторонення від посади», через розмите формулювання зазначених дефініцій, а також відсутність належного правового регулювання всіх можливих випадків відсторонення від роботи доволі часто вказана процедура призводить до помилок у застосуванні норм трудового законодавства. Особливого значення в такому випадку набуває проблема забезпечення прав працівників як державою, так і конкретним роботодавцем.

Слід зауважити, що відсторонення від роботи – нетиповий правовий захід, який роботодавці застосовують до працівників в окремих випадках. Практика відсторонення працівника від роботи не мала значних прикладів, проте останніми роками через поширення коронавірусної хвороби COVID-19, враховуючи, що у квітні за добу в Україні зафіксовано понад 17 тисяч 460 нових підтверджених випадків коронавірусної хвороби¹, практика відсторонення працівника від роботи набуває все більших обертів і не виключає можливість здійснення помилок у реалізації трудового законодавства за цим випадком.

У науці трудового права є різні визначення та розуміння зазначеного заходу. Так, О. І. Кисельова стверджує, що відсторонення від роботи є заходом попереджувальним, спрямованим на запобігання можливих несприятливих наслідків (шкідливих, небезпечних для життя і здоров'я працівника, організації або суспільства), і роботодавець має вжити заходів, щоб тимчасове відсторонення від роботи не перетворилось на тривалу відсутність працівника [1, с. 216].

О. М. Ярошенко слушно зауважує, що у широкому розумінні «відсторонення працівника від роботи» – це тимчасова відмова роботодавця або уповноваженого державного органу від надання працівнику роботи, визначеної трудовим договором, у випадках, передбачених законодавством, зі збереженням місця роботи і, як правило, без збереження заробітної плати [2, с. 193]. У свою чергу, П. Р. Стависький під відстороненням від роботи розумів призупинення виконання трудових обов'язків працівником за рішенням

¹ Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції 2019-nCoV // Міністерство охорони здоров'я України : офіц. сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19> (дата звернення: 10.04.2021).

уповноважених на це компетентних органів, що, як правило, відбувається з одночасним призупиненням виплати йому заробітної плати [3, с. 95].

Наголосимо, що відсторонення від роботи в трудовому праві застосовується як тимчасовий захід превентивного характеру, що має на меті недопущення працівника до роботи, яку він мусить виконувати відповідно до покладених на нього трудовим договором обов'язків. Варто зазначити, що відсторонення може застосовуватися і без наявності вини. Прикладом може бути інфекційне вірусне захворювання працівника, що може потягти за собою зараження інших працівників чи колег по роботі. У деяких інших випадках відсторонення від роботи як запобіжний захід застосовується до встановлення повного складу правопорушення.

Кодексом законів про працю України в ст. 46 передбачено лише те, що відсторонення працівників від роботи може здійснювати власник або уповноважений ним орган у таких випадках: а) появи на роботі працівника в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; б) відмови працівника або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в) в інших випадках, передбачених законодавством¹.

Так, на практиці роботодавці зазвичай застосовують відсторонення працівника від роботи у разі появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, що робиться за фактом виявлення такого стану, який може підтверджуватися не лише актом медичного обстеження, але й іншими доказами, зокрема й показами свідків, які також можуть стати підставою для відсторонення працівника. Час відсторонення в такому разі оплаті не підлягає. Проте якщо відповідний стан не підтверджено, і працівник пройшов медичне обстеження, оплата праці відбувається на загальних підставах.

Наступний випадок відсторонення працівника від роботи, а саме відмова або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, передбачено кількома законодавчими актами. Так, згідно з ч. 2 ст. 17 Закону України «Про охорону праці» роботодавець має право в установ-

леному законом порядку притягти працівника, який ухиляється від проходження обов'язкового медичного огляду, до дисциплінарної відповідальності². Крім того, законодавець зобов'язує роботодавця відсторонити працівника від роботи без збереження заробітної плати. Також ч. 6 ст. 15 цього Закону дає право спеціалістам з охорони праці вимагати відсторонення від роботи працівників, які не пройшли медичний огляд, навчання чи інструктаж, передбачені законодавством, а також перевірку знань і не мають допуску до відповідних робіт або не виконують вимог нормативно-правових актів з охорони праці. У разі такого відсторонення заробітна плата не зберігається. Про обов'язок роботодавця відсторонити від роботи працівника, який ухиляється від обов'язкового медичного огляду, закріплено і в ст. 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»³.

Чинним законодавством передбачено й низку інших випадків, у разі настання яких роботодавець має право (а інколи й обов'язок) відсторонити працівника від роботи на певний час. Розглянемо деякі з них більш детально.

Так, у випадку, передбаченому Законом України «Про дорожній рух» (ст. 16), підставою для відсторонення від роботи може бути відсутність документа, який надає право працівнику на керування транспортним засобом чи іншим механізмом. Законодавець зобов'язує водія транспортного засобу мати при собі посвідчення, яке підтверджує право на керування транспортним засобом. За відсутності такого посвідчення власник не має права допустити водія до виконання трудових обов'язків і зобов'язаний відсторонити його від роботи⁴. У зв'язку з тим, що в цьому разі відсторонення пов'язано з невиконанням працівником

² Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (дата звернення: 10.04.2021).

³ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> (дата звернення: 10.04.2021).

⁴ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 10.04.2021).

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 10.04.2021).

належним чином свого трудового обов'язку, воно проводиться без збереження заробітної плати.

У випадку, передбаченому Законом України «Про пестициди і агрохімікати» (ст. 17), йдеться про право посадових осіб, які здійснюють державний нагляд і державний контроль за додержанням законодавства про пестициди й агрохімікати, на усунення від роботи з пестицидами й агрохімікатами осіб, які не мають відповідного посвідчення¹. Власник до того ж зобов'язаний усунути таких працівників від роботи. Оплата часу за усунення не провадиться, оскільки при цьому є підстави для застосування частини четвертої ст. 113 Кодексу законів про працю України (простій з вини працівника).

Заслужує на увагу відсторонення від роботи працівників залізничного транспорту, яка регулюється Статутом залізниць України (п. 69)². Відповідно до нього законодавець зобов'язує працівників залізничних під'їзних колій підприємств під час виконання ними службових обов'язків на коліях залізниці, роботу яких пов'язано з рухом поїздів і маневровою роботою, мати при собі посвідчення встановленого зразка про проходження перевірки щодо здатності виконувати такі роботи. Відсутність такого посвідчення є підставою для відсторонення працівника.

Як уже зазначалося, Кодекс законів про працю України передбачає лише декілька підстав відсторонення, проте перелік підстав не є вичерпним. В умовах сьогодення, зокрема у зв'язку з широким розповсюдженням на території України коронавірусної інфекції та зростанням кількості COVID-хворих, особливої уваги до себе потребують підстави, передбачені Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Закон установлює, що відстороненню від роботи також підлягають особи: а) які ухиляються від обов'язкових профілактичних щеплень проти інфекційних захворювань (ст. 27), перелік яких установлює Міністерство

охорони здоров'я України; б) які хворіють на особливо небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби (ст. 28); в) які є носіями збудників цих інфекційних захворювань (ст. 28); г) які були в контакті з хворими на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби (ст. 28). Якщо виявлено, що хворий був безпосередньо в робочому колективі, й усі інші працівники контактували з ним без засобів індивідуального захисту, то й вони підлягатимуть самоізоляції. Тож, відсторонити їх від роботи роботодавець має право відповідно до наказу. Усунення від роботи або іншої діяльності таких працівників здійснюється за поданням відповідних посадових осіб Державної санітарно-епідеміологічної служби України³.

Аналіз трудового законодавства надає можливість констатувати, що Кодекс законів про працю містить лише частину обставин, за яких працівника можна відсторонити від роботи, а його норми мають відсильний характер. Низку положень, які регулюють відносини, що складаються в разі відсторонення, розсіяно по різних нормативно-правових актах. Деякі з цих відносин зовсім не регулюються.

Тож, під час застосування процедури відсторонення працівника від роботи роботодавець повинен пам'ятати та враховувати: а) правову підставу для відсторонення від посади; б) наслідки відсторонення від посади для інших осіб; в) законодавче встановлення гарантії відстороненого працівника на оплату праці; г) строки відсторонення, які мають відповідати часу, потрібному для усунення причин відсторонення, якщо тільки уповноваженим органом не визначено його інший строк.

Як впливає з аналізу законодавчих актів, правові норми, які регулюють питання відсторонення працівника від роботи, зазвичай зобов'язують власника відстороняти працівників від роботи. Проте із цього правила існують винятки. Так, зокрема, відсторонення від роботи державних службовців відповідно до Закону України «Про державну службу» (ст. 72) допускається на розсуд керівника відповідного державного органу⁴.

¹ Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995 № 86/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-вр> (дата звернення: 10.04.2021).

² Про затвердження Статуту залізниць України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98-п> (дата звернення: 10.04.2021).

³ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> (дата звернення: 10.04.2021).

⁴ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

Разом із тим відсторонити працівника від роботи можна і в інших випадках, крім перелічених у Кодексі законів про працю України (ст. 46), але вони також мусять передбачатися певним нормативним документом. Такої підстави відсторонити працівника, як відмова виконувати розпорядження та вчинення дій, спрямованих на протидію законним вимогам керівника, у ст. 46 Кодексу не передбачено. Будь-який інший нормативно-правовий акт, який надав би право роботодавцю відсторонювати від посади працівника за невиконання вимог керівника, відсутній. Таку правову позицію містить постанова Верховного Суду від 1 квітня 2020 р. у справі № 761/12073/18 (провадження № 61-13444св19¹). Верховний Суд підтримав висновок суду першої та апеляційної інстанцій та зазначив, що працівник не є державним службовцем, тож, роботодавець не міг відсторонювати його від виконання посадових обов'язків за нормами Закону України «Про державну службу» (ч. 1 ст. 72). Суд нагадав також, що у випадку, коли роботодавець із власної ініціативи без законних підстав відсторонив працівника від роботи, зупинив виплату заробітної плати та порушив норми Кодексу законів про працю України (ст. 46), він має задовольнити позов працівника і стягнути з роботодавця середню заробітну плату за час вимушеного прогулу (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці» від 24 грудня 1999 р. № 13)².

Існує думка, що після 1925 р. сфера застосування інституту відсторонення від роботи розширялась, причому таке розширення здійснювалось у нормативних актах переважно спеціального законодавства [4, с. 8]. Нині відсторонення від посади працівника поліції регулюється нормами спеціального законодавства, а саме законами України «Про Націо-

нальну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». Зазначені закони встановлюють низку гарантій на час відсторонення поліцейського від посади, зокрема: на час відсторонення від виконання службових обов'язків (посади) зберігаються всі види грошового забезпечення, які були визначені до відсторонення, крім премії; поліцейський, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, може бути відсторонений від посади, але відсторонення не є обов'язковим; відсторонення не може перевищувати строку, передбаченого для проведення службового розслідування; допуск до подальшого виконання обов'язків оформлюється виданням відповідного наказу.

Аналіз зазначених норм надає можливість дійти висновку, що відсторонення поліцейських від виконання своїх службових обов'язків може здійснюватися як у разі порушення поліцейським норм трудового законодавства, так і у разі порушення норм антикорупційного чи кримінального законодавства.

Відсторонення осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, врегульовує «Порядок проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та осіб, які для цілей Закону України “Про запобігання корупції” прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Зауважимо, що на період службового розслідування відсторонення працівника не є обов'язковим, а строк службового розслідування не може перевищувати двох місяців.

Ще низка спеціальних підстав для відсторонення державного службовця від виконання повноважень за посадою регламентується Законом України «Про державну службу» (статті 65, 72). У зазначеному Законі закріплено, що керівник державної служби, в якій працює службовець, може відсторонити його у разі: а) порушення Присяги державного службовця; б) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення; в) невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця; г) використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб; г) подання недостовірної інформації під час вступу на державну службу тощо³.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 10.04.2021).

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.04.2020 : справа № 761/12073/18, провадження № 61-13444св19 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88833746> (дата звернення: 10.04.2021).

² Про практику застосування судами законодавства про оплату праці : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 № 13 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-99> (дата звернення: 10.04.2021).

³ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство Ук-

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що «відсторонення від роботи» відрізняється від «відсторонення від посади». В одних випадках «відсторонення від посади» може виступати як превентивний захід трудового права і застосовуватись стосовно посадових осіб державних органів, підприємств, установ, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів тощо, а в інших випадках формулювання «відсторонення» є аналогічним, однак мета його застосування дещо інша – воно застосовується до осіб, які підозрюються у скоєнні кримінального чи адміністративного правопорушення на час проведення перевірки або розслідування як міра покарання, якщо таке правопорушення скоєно внаслідок зайняття особою певної посади, а і подальша діяльність якої може негативно вплинути на наслідки проведення перевірки (розслідування). Отже, метою першого заходу є запобігання можливим несприятливим наслідкам, де працівник лише утримується на визначений період від виплати заробітної плати, тоді як метою другого є покарання за вчинене правопорушення, що завдало шкоду, шляхом позбавлення або обмеження у своїх правах чи свободах, як у кримінальному праві.

З метою відмежування різних понять від правової дефініції «відсторонення від роботи» доцільно детальніше зупинитись на її основних характеристиках. Так, необхідно виділити такі ознаки, як: а) захід тимчасового характеру; б) неперервність трудових відносин та дії трудового договору; в) працівник тимчасово не виконує свої трудові обов'язки, передбачені трудовим договором (контрактом); г) суб'єктом, який має право відсторонити працівника від роботи, може виступати роботодавець (з власної ініціативи та/або на вимогу третіх сторін (суду, органів державного нагляду та контролю, інших уповноважених органів); г) відсторонення оформлюється наказом чи розпорядженням роботодавця з обов'язковим зазначенням підстав і належних строків відсторонення, до якого додаються необхідні документи, що підтверджують обставини відсторонення; д) працівника негайно належним чином ознайомлюють з фактом відсторонення (під підпис); е) період відсторонення працівника від роботи не враховується до стажу роботи, що дає право на щорічну відпустку; є) за період відсторонення від роботи без збереження заробітної плати сплата страхового

внеску на соціальне страхування не здійснюється, відповідно до страхового стажу такий період не зараховується; ж) як правило, термін відсторонення працівника від роботи є незначним та спливає одразу після усунення виявлених порушень.

Що стосується оплати за час відсторонення, то щодо цього законодавець передбачив декілька варіантів таких норм, які залежать від суб'єктивних та об'єктивних обставин, зокрема: 1) заробітна плата за період відсторонення не зберігається (за наявності суб'єктивних обставин); 2) заробітна плата за період відсторонення зберігається повністю (за наявності об'єктивних обставин); 3) заробітна плата зберігається в розмірі двох третин тарифної ставки (посадового окладу); 4) за період відсторонення працівникові виплачується допомога із соціального страхування; 5) заробітна плата за період відсторонення не зберігається, але відшкодовується на підставі спеціального закону (п. 1 ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»¹). Примітно, що у разі відсторонення працівника від роботи з припиненням виплати заробітної плати допомога із тимчасової непрацездатності не надається, оскільки Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 22) передбачено, що допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованій особі як повна або часткова компенсація заробітної плати, яку вона втрачає внаслідок захворювання або низки інших страхових випадків (ст. 22)². Варто звернути увагу на такі моменти, що для допуску працівника до роботи окремого наказу чи розпорядження видавати не потрібно. Запис про відсторонення від виконання трудових обов'язків до трудової книжки не заноситься.

¹ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр> (дата звернення: 10.04.2021).

² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (дата звернення: 10.04.2021).

раїни» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 10.04.2021).

Правомірність рішення про відсторонення можна оскаржити до суду. У разі, якщо судом буде встановлено, що на порушення норм Кодексу законів про працю (ст. 46) роботодавець із власної ініціативи без законних на те підстав відсторонив працівника від роботи із зупиненням виплати заробітної плати, суд має задовольнити позов останнього про стягнення у зв'язку з цим середньої заробітної плати за час вимушеного прогулу.

Висновки

Отже, закріпивши в Кодексі законів про працю України статтю, що регламентує відсторонення від роботи, законодавець надав їй відсильний характер. Законодавець передбачив спеціальні підстави для застосування «відсторонення від роботи», залежно від причин їх застосування можуть наставати і різні правові наслідки, а процедури їх застосування мають особливості. Конкретні випадки відс-

торонення працівників від роботи та від посади передбачаються як загальним, так і спеціальним законодавством. Жодне з них не містить визначення, який захід доцільно вважати «відстороненням від роботи», та його основні характеристики, що, на нашу думку, слід розцінювати як недолік нормативно-правового регулювання цього заходу. Керуючись вищевикладеним та враховуючи погляди вчених, можна стверджувати, що процес нормативного оформлення інституту відсторонення від роботи остаточно не завершено, він потребує вдосконалення. Погоджуємося, що фрагментарний характер законодавства, що регулює цей інститут, був притаманний йому протягом усього його існування. Нині необхідно розробити й ухвалити нормативний акт, у якому слід чітко визначити випадки відсторонення, його завдання й цілі, процедуру та наслідки застосування, а також закріпити гарантії дотримання прав працівників на час відсторонення.

Список бібліографічних посилань

1. Кисельова О. І. Правова природа та зміст поняття «відсутність працівника». *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 213–217.
2. Ярошенко О. М. Основні ознаки відсторонення працівника від роботи: на прикладі відмінностей від суміжних правових явищ. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 192–199.
3. Стависский П. Р. Основания отстранения от работы. *Правоведение*. 1977. № 2. С. 94–100.
4. Эпштейн А. Л. Отстранение от работы. *Советская юстиция*. 1967. № 8. С. 7–9.

Надійшла до редколегії 14.04.2021

БОРТНИК С. Н. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТСТРАНЕНИЯ ОТ РАБОТЫ: ПРИЗНАКИ, ВИДЫ И СОЦИАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ

На основе анализа норм действующего законодательства Украины и научных взглядов ученых исследовано проблему правового регулирования отстранения от работы, признаки дефиниции и социальные гарантии на время отстранения. Отмечено, что дефиниция «отстранение от работы» отличается от «отстранения от должности», рассмотрено признаки «отстранения от работы», виды и социальные гарантии работникам, предоставляемые на время отстранения.

Ключевые слова: трудовое законодательство, правовое регулирование, отстранение от работы, отстранение от должности, Национальная полиция Украины, признаки отстранения от работы.

BORTNYK S. M. SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE DISMISSAL FROM WORK: FEATURES, TYPES AND SOCIAL GUARANTEES

Based on the analysis of the norms of general and special labor legislation of Ukraine, the author has researched the problem of legal regulation of one of the preventive measures of labor law – dismissal from work. The procedure of dismissal from work within the mechanism of legal regulation mainly performs a preventive function. The problem of dismissal from work in labor law has not been studied enough. A number of provisions regulating the relationship that has developed in case of dismissal are scattered across various regulatory acts. Some of those relationships are not regulated at all.

Dismissal is often equated with the transfer, removal or displacement. In this case employees' labor rights and guarantees are violated.

It has been found out that the institution of dismissal from work at the present historical stage of development has its own characteristics of normative regulation. To date, neither labor law nor caselaw has agreed on a single generally accepted definition of the term of “dismissal from work”.

Based on the study of scientific views of scholars and taking into account the analysis of the norms of general labor legislation, the main characteristics of the definition of “dismissal from work” have been identified. It has been found out that the definition of “dismissal from work” differs from “deprivation of office”; the author has studied the features of “dismissal from work”, types and social guarantees for employees at the time of dismissal.

It has been noted that dismissal from work is atypical legal measure that employers apply to employees in some cases within labor law. It has temporary nature, it is intended to prevent the employee from work, it can be applied both through the fault of the employee and without the fault of the employee, it is usually free of charge.

It has been emphasized that there is a need to develop and adopt a normative act, which should clearly define the cases of dismissal, its tasks and objectives, procedure and consequences of application. It is also necessary to enshrine guarantees of observance of employees’ rights at the time of dismissal in regulatory acts.

Key words: *labor legislation, legal regulation, dismissal from work, deprivation of office, National Police of Ukraine, features of the dismissal from work.*

СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ВЕРЕЇТІН,*Харківський національний університет внутрішніх справ*

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СТОРОНА КОНТРАКТУ ПРО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ПОЛІЦІЇ

Розглянуто наукові підходи до визначення правового статусу роботодавця у трудових правовідносинах. Досліджено норми Закону України «Про Національну поліцію», які визначають особу роботодавця та його повноваження з укладення контракту про проходження служби в поліції. Зазначено, що у трудових правовідносинах поліцейських роботодавцем виступає держава. Національне законодавство роботодавчі повноваження від держави делегує Національній поліції України. Безпосередньо ж роботодавчі повноваження реалізує керівник органу поліції, якому надано право прийняття і звільнення з поліції. Вказана особа, з одного боку, є представником роботодавця, з іншого, – найманим працівником. Надано рекомендації із законодавчого закріплення трудових прав та обов'язків Національної поліції України як роботодавця.

Ключові слова: поліція, поліцейський, контракт, трудові правовідносини, роботодавець, працівник.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблематика правового регулювання трудових відносин поліцейських в Україні сьогодні є надзвичайно актуальною з огляду на реформування цього правоохоронного органу й утворення нових. Від того, в яких умовах проходять службу поліцейські, який у них службовий розпорядок, який розмір грошового забезпечення, які повноваження стосовно поліцейських реалізують їх керівники, залежить якість кадрового корпусу, його психологічна стійкість, а в кінцевому підсумку захищеність прав і свобод громадян та інтересів держави. Особливого значення в зазначеному має постать роботодавця, тобто тієї особи, яка укладає контракт про проходження служби в поліції із громадянином України й організовує процес проходження ним служби. З огляду на це важливим у сучасних умовах є дослідження правового статусу Національної поліції України як сторони контракту про проходження служби в поліції.

Стан дослідження проблеми

Проблеми правового статусу роботодавця як сторони трудового договору взагалі та контракту зокрема за часів незалежності України досліджували такі науковці, як В. С. Венедиктов, С. В. Венедиктов, О. В. Гоц, В. В. Єрьоменко, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, Н. О. Мельничук, Н. М. Неумивайченко, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, С. О. Сільченко, О. В. Тищенко, О. В. Худякова, Г. І. Чанишева, Р. І. Шабанов,

В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Незважаючи на наявність певної кількості публікацій, у яких досліджуються проблеми правового статусу роботодавця як сторони трудового договору та контракту, комплексного теоретичного дослідження правового статусу Національної поліції України як сторони контракту про проходження служби в поліції ще не було.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є надання пропозицій і рекомендацій з удосконалення теоретичних положень трудового права щодо особи роботодавця у трудових правовідносинах поліцейських та норм національного законодавства щодо правового статусу Національної поліції України як сторони контракту про проходження служби в поліції. Завданнями дослідження є: вивчення точок зору науковців і норм національного законодавства щодо трудової правосуб'єктності роботодавця у трудових правовідносинах поліцейських; розробка пропозицій до відповідного законодавства.

Наукова новизна дослідження

У статті здійснено одне з перших досліджень правового статусу Національної поліції України як сторони контракту про проходження служби в поліції. Вперше визначено групи трудових прав і трудових обов'язків Національної поліції України як роботодавця. Набуло подальшого розвитку розуміння правового статусу керівника органу поліції, якому надано право прийняття і звільнення з поліції.

Виклад основного матеріалу

Як зазначається в науковій літературі, «економіка сучасних країн заснована на поділі праці, тобто на відносному розмежуванні видів діяльності. Таке розмежування в економіці країни здійснюється за галузевим принципом, спочатку за групами галузей (сільське і лісове господарство, обробна промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок, торгівля тощо), в подальшому диференціація відбувається за окремими галузями і підгалузями. Так, в обробній промисловості виділяється машинобудування, що, у свою чергу, структурується за видами виготовлених машин, приладів і апаратів» [1, с. 32].

Специфіка виконання різних видів робіт і надання послуг у різних галузях економіки та державного управління обумовила диференційований підхід до регулювання умов праці. Так, С. Л. Рабінович-Захарін указував: «Трудовому праву, як ні одній іншій галузі права, властиве явище диференціації. Трудове право, єдине у своїх основах, не може бути однаковим за конкретним змістом і характером норм для усього кола своєї дії. Диференціація в усіх своїх проявах служить в основному одній меті – конкретизації єдиних начал трудового права, їх найбільш діючому оптимальному пристосуванню до найрізноманітніших умов» [2, с. 1].

Суспільний поділ праці привів також до відособлення державної служби та служби у правоохоронних органах як різновидів трудової діяльності. Як зазначає П. Д. Пилипенко, «в певних випадках специфіка трудових відносин може бути зумовлена і особливостями виконуваних працівниками трудових функцій. Це стосується передусім трудових відносин державних службовців, які у процесі професійної діяльності забезпечують виконання завдань і функцій держави в цілому. Стаття 38 Конституції України проголошує: «Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування». Це правило пов'язане із правом громадян України на працю, проголошеним ст. 43 Конституції. А отже, реалізацію права громадян України на державну службу можна розглядати як реалізацію ними більш широкого за своїм змістом і значенням права на працю» [3, с. 11].

У теорії трудового права існують різні підходи до визначення особи роботодавця у трудових відносинах державних службовців і службовців правоохоронних органів. Одразу зазначимо, що в цьому випадку йдеться виключно про роботодавця – юридичну особу.

Так, Л. О. Чиканова вказує: «Поступаючи на державну службу, громадянин вступає у службові правовідносини з державою. Держава залишається стороною цих службових правовідносин протягом їх існування, незалежно від того, чи заміщає службовець у той або інший проміжок часу посаду в державному органі» [4, с. 103]. К. Ю. Мельник пише: «Роботодавцем у трудових правовідносинах службовців правоохоронних органів є правоохоронний орган. Правоохоронний орган має здатність надавати роботу, оплачувати працю, нести відповідальність за зобов'язаннями, які випливають з факту його участі у трудових правовідносинах. Особа, яка приймається на службу, зарховується у штат правоохоронного органу» [1, с. 163]. На думку А. М. Лушнікова і М. В. Лушнікової, «держава окреслює компетенцію органів державної влади й управління, що фіксується в актах, які визначають статус цих органів. У межах цієї компетенції органи державної влади від імені держави своїми діями здобувають і здійснюють права й обов'язки у сфері публічної влади. А у сфері приватноправовій ці органи наділені трудовою правосуб'єктністю і діють від свого імені, а не від імені держави в цілому» [5, с. 251]. В. В. Воловик вказує: «Роботодавцем у трудових відносинах державних службовців виступає держава в особі своїх органів. Причому вона виступає як така навіть тоді, коли посада службовця заміщується в результаті виборів. У ході останніх визначається особа, з якою повинен укладатися трудовий договір, але безпосередньо укладає його з обраним відповідний державний орган» [6, с. 64].

Слід звернути увагу на те, що стосовно трудових правовідносин поліцейських національний законодавець визначив особу роботодавця певним чином. Так, відповідно до ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію», «контракт про проходження служби в поліції – це письмовий договір, що укладається між громадянином України та державою, від імені якої виступає поліція, для визначення правових відносин між сторонами»¹.

Виходячи з вищезазначеного, у трудових правовідносинах поліцейських роботодавцем виступає держава. Разом із тим, як йдеться у вищенаведеному положенні ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію», роботодавці

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 09.06.2021).

повноваження делегуються Національній поліції України. Національний законодавець у ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» визначає Національну поліцію України таким чином: «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку»¹.

К. Ю. Мельник правильно визначає момент виникнення трудової правосуб'єктності в таких роботодавців: «Момент виникнення трудової правосуб'єктності правоохоронних органів пов'язаний із виданням акта їх створення. Правоохоронні органи володіють спеціальною правосуб'єктністю. Так, коло правовідносин, у які може вступати певний правоохоронний орган, визначається конкретними завданнями та функціями, які на нього покладаються. Останнім також обумовлюється і можливість прийняття на роботу тільки певних категорій службовців» [1, с. 167].

В юридичній літературі зазначається, що роботодавець – юридичну особу у трудових правовідносинах представляють уповноважені фізичні особи. Так, П. Д. Пилипенко вказує: «Власник підприємства (юридична особа), яке він створив і зареєстрував, виступатиме роботодавцем безпосередньо тільки у випадку найняття керівника підприємства. В інших випадках керівник підприємства, наймаючи працівників, діятиме не від імені власника підприємства, а від імені юридичної особи, яку він представляє як уповноважений орган» [7, с. 173]. Р. Я. Бутинська зазначає: «Роботодавці реалізують свою правосуб'єктність через органи, які представляють їх інтереси. Представляти інтереси роботодавців – юридичних осіб можуть як одноособові органи (директор, голова, начальник, ректор тощо), так і колегіальні органи (правління, дирекція тощо)» [8, с. 95].

Вищезазначене стосується і Національної поліції України як роботодавця. Так, відповідно до ч. 1 ст. 47 Закону України «Про Національну поліцію», «призначення на посади поліцейських здійснюють посадові особи органів (закладів, установ) поліції відповідно до номенклатури посад, яку затверджує Міністерство внутрішніх справ України»². Частина 3 ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає: «Право на укладення від імені поліції контракту про проходження служби надається: 1) Міністрові внутрішніх справ

України – з керівником поліції та його заступниками; 2) керівнику поліції – з особами, які згідно із законом та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади його наказами, крім осіб, право на підписання контракту з якими належить Міністру внутрішніх справ України; 3) керівнику вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку поліцейських, – з курсантами та слухачами цих навчальних закладів про навчання; 4) керівникам територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, науково-дослідних установ, ректорам (керівникам) вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та прирівняним до них керівникам – з особами, які згідно із законом та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади їхніми наказами»³.

В юридичній літературі висловлюється позиція про подвійний статус керівника юридичної особи: з одного боку, як представника роботодавця, з іншого боку, як найманого працівника. Так, К. Ю. Мельник вказує: «Керівник певного структурного підрозділу правоохоронного органу, який має право прийняття та звільнення службовців, у свою чергу, виступає і суб'єктом трудових правовідносин як службовець. Відмінність його від інших службовців полягає в тому, що з огляду на своє службове становище він здійснює організаційно-управлінську діяльність» [1, с. 171–172].

Виходячи з вищенаведеного, у трудових правовідносинах поліцейських роботодавцем виступає держава. Разом із тим відповідно до ч. 1 ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію» роботодавчі повноваження від держави делегуються Національній поліції України. Безпосередньо ж роботодавчі повноваження реалізує керівник органу поліції, якому надано право прийняття і звільнення з поліції. Вказана особа, з одного боку, є представником роботодавця, з іншого, – найманним працівником.

Слід звернути увагу на те, що Закон України «Про Національну поліцію», визначивши особу роботодавця у трудових правовідносинах поліцейських, не закріпив трудові права й обов'язки Національної поліції України як роботодавця. На наш погляд, зазначену проблему необхідно вирішити шляхом унесення відповідних змін до вказаного Закону.

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

Висновки

Існує доцільність чіткого визначення в Законі України «Про Національну поліцію» переліку трудових прав та обов'язків Національної поліції України як роботодавця. Слід передбачити такі групи трудових прав Національної поліції України: 1) право на добір на посаду поліцейського; 2) право на прийняття, переведення та звільнення з поліції; 3) право вимагати від поліцейського виконання його функціональних обов'язків; 4) право на організацію служби та керування нею; 5) право застосовувати стимулюючі заходи; 6) право на відшкодування поліцейським шкоди, заподіяної ним майну органу поліції внаслідок пору-

шення поліцейським своїх функціональних обов'язків. Також необхідно закріпити такі групи трудових обов'язків Національної поліції України: 1) надати поліцейському роботу, яка відповідає посадовим інструкціям і функціональним обов'язкам за відповідною посадою; 2) створити належні умови служби, необхідні для виконання функціональних обов'язків; 3) забезпечити належний відпочинок поліцейського; 4) своєчасно та в повному розмірі здійснювати грошове забезпечення поліцейського; 5) забезпечувати соціальний захист поліцейського; 6) забезпечувати захист життя і здоров'я поліцейського, життя і здоров'я членів його сім'ї, а також їх майна.

Список бібліографічних посилань

1. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 360 с.
2. Рабинович-Захарин С. Л. Единство и дифференциация советского трудового права : дис. ... канд. юрид. наук. М., 1947. 191 с.
3. Трудове право України. Академічний курс : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2006. 544 с.
4. Чиканова Л. А. Применение трудового законодательства к служебным отношениям на государственной гражданской службе: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. М., 2005. 312 с.
5. Лушников А. М., Лушникова М. В. Курс трудового права : учебник : в 2 т. М. : Проспект, 2003. Т. 1. 448 с.
6. Воловик В. Про трудовий статус державних службовців. *Право України*. 1997. № 1. С. 63–65.
7. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 1999. 214 с.
8. Бутинська Р. Я. Правовий статус учасників колективно-трудова праввідносин : монографія. Львів : Растр-7, 2020. 234 с.

Надійшла до редколегії 11.06.2021

ВЕРЕТИН С. В. НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИЦИЯ УКРАИНЫ КАК СТОРОНА Контракта о прохождении службы в полиции

Рассмотрены научные подходы к определению правового статуса работодателя в трудовых правоотношениях. Исследованы нормы Закона Украины «О Национальной полиции», которые определяют лицо работодателя и его полномочия по заключению контракта о прохождении службы в полиции. Отмечено, что в трудовых правоотношениях полицейских работодателем выступает государство. Национальное законодательство работодателю от государства делегирует Национальной полиции Украины. Непосредственно же работодателю реализует руководитель органа полиции, которому предоставлено право приема и увольнения из полиции. Указанное лицо, с одной стороны, является представителем работодателя, а с другой, – наемным работником. Даны рекомендации по законодательному закреплению трудовых прав и обязанностей Национальной полиции Украины как работодателя.

Ключевые слова: полиция, полицейский, контракт, трудовые правоотношения, работодатель, работник.

VEREITIN S. V. NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A PARTY TO A POLICE SERVICE CONTRACT

Scientific approaches to determining the legal status of the employer in labor relations have been studied considered. The author has studied the norms of the Law of Ukraine “On the National Police”, which determine the identity of the employer and his authority to enter into a police service contract.

It has been noted that the state is the employer in labor legal relations of police officers. However, employer powers in accordance with Part 1 of the Art. 63 of the Law of Ukraine “On the National Police” are delegated from the state to the National Police of Ukraine. Employer

powers are directly exercised by the head of the police agency granting the right to accept and dismiss from the police. This person, on the one hand, is a representative of the employer, on the other hand – an employee.

It has been stated that the Law of Ukraine “On the National Police”, defining the identity of the employer in the labor legal relations of police officers, did not enshrine the labor rights and responsibilities of the National Police of Ukraine as an employer. It is recommended to clearly define the list of labor rights and responsibilities of the National Police of Ukraine as an employer in the Law of Ukraine “On the National Police”. The following groups of labor rights of the National Police of Ukraine should be envisaged: 1) the right to select on the position of a police officer; 2) the right to accept, transfer and dismiss from the police; 3) the right to demand from the police officer to perform his / her functional duties; 4) the right to organize and manage the service; 5) the right to apply incentives; 6) the right to compensation of police officers for the damage caused to the property of the police agency as a result of the violation of their functional duties by police officers. It is also necessary to consolidate the following groups of labor responsibilities of the National Police of Ukraine: 1) ensure provide the police with work that meets the job descriptions and functional responsibilities of the relevant position; 2) ensure create appropriate service conditions necessary for the performance of functional duties; 3) to ensure proper rest of police officers; 4) to provide timely financial support to police officers and in the full extent; 5) to provide social protection for police officers; 6) to ensure the protection of the life and health of police officers, the life and health of family members, as well as their property.

Key words: *police, a police officer, a contract, labor legal relations, an employer, an employee.*

ОЛЕНА ПЕТРІВНА ЗАВОРИНА,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-7477-3570>,
e-mail: ezavorina@ukr.net;

ОЛЕКСІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ ФОМІН,

Слідче управління Головного управління
Національної поліції в Харківській області

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕТЕКТИВІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено питання, пов'язані із застосуванням поліцейської та приватної детективної (розшукової) діяльності в Україні. Проаналізовано сучасний стан цієї діяльності у зарубіжних країнах, а також проблеми запровадження такої діяльності в Україні. Розглянуто перспективні напрями подальших досліджень указаних питань та сформульовано пропозиції щодо врегулювання механізму запровадження, організації та здійснення поліцейської детективної діяльності. За результатами дослідження напрацьовано конкретні пропозиції та рекомендації.

Ключові слова: детектив, поліцейський детектив, Національна поліція, слідчий, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, приватний детектив.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Слід зазначити, що теоретичні та прикладні питання діяльності детективів у поліції і приватних детективів, їх місце в кримінальному провадженні, статус і повноваження у вітчизняній науці, на жаль, не досліджувались у повному обсязі. Цим питанням були присвячені лише фрагментарні дослідження. На сьогодні в Головному слідчому управлінні Національної поліції України (далі – ГСУ НПУ) стосовно детективів у поліції проводиться експеримент, який прогнозується найближчим часом запровадити також у діяльність регіональних поліцейських органів. Що стосується приватних детективів, то існує низка законопроектів, але дотепер указану діяльність на законодавчому рівні також не врегульовано.

Отже, сьогодні теоретичні, законодавчі та прикладні проблемні питання необхідно дослідити більш детально, а також слід напрацювати пропозиції і рекомендації щодо законодавчого вдосконалення цього напрямку правоохоронної діяльності.

Стан дослідження проблеми

Зазначимо, що загалом проблеми діяльності поліцейських та приватних детективів привернули увагу вітчизняних науковців лише наприкінці 2000 років. Саме тоді було опубліковано низку монографічних досліджень, зокрема О. В. Одерія «Основи приватної детек-

тивної діяльності» (2019 р.), В. В. Голіни, О. М. Джузі «Детективна діяльність» (2009 р.), і підручники А. П. Закалюки «Курс сучасної української детективної діяльності» (2007 р.), Р. М. Яновича «Детективна діяльність: курс лекцій» (2014 р.). Останньою досліджуваною тематикою була присвячена монографія авторського колективу у складі М. О. Семенишина, В. М. Бесчастного, С. С. Вітвіцького та інших «Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності» (2020). Разом із тим слід зазначити, що у вказаному дослідженні автори не аналізували законопроект «Про приватну детективну діяльність», ухвалений у лютому 2021 р. у першому читанні Верховною Радою України, та зовсім поза увагою залишилася діяльність поліцейських детективів в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз чинного законодавства України, його нормативно-правової бази, статистичних даних ГСУ НПУ та правозастосовної діяльності поліцейських і приватних детективів з вказаного напрямку. Завданням статті є дослідження та напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо законодавчого закріплення діяльності вказаних суб'єктів.

Наукова новизна дослідження

Наукове дослідження містить такі елементи новизни: обґрунтовано своєчасність і

доцільність закріплення в КПК України процесуального статусу поліцейського детектива, його прав та обов'язків; удосконалено питання діяльності поліцейських детективів із розкриття та розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу

Правоохоронні органи України зазнають тривалу трансформацію із системи органів внутрішніх справ, які мали каральну спрямованість, в органи правопорядку європейського зразка, які повинні орієнтуватись на надання послуг населенню та дотримання прав людини. Одним із напрямів реформування стало запровадження проєкту «Детективи» у Національній поліції України (далі – НПУ). Так, наприклад, відповідно до наказу Голови НПУ від 29 грудня 2017 р. № 1342 у штатний розпис ГУНП в областях внесено зміни, а 19 січня 2018 р. створено відділи розслідування особливо тяжких злочинів, тобто службу детективів, які поєднують у своїй роботі слідчі й оперативні функції, у вигляді формування підрозділів зі слідчих та оперативних працівників. Також було створено додаткове управління в Головному слідчому управлінні Національної поліції. Зокрема, в СУ ГУНП в Харківській області створено відділ, у штатному розписі якого 30 працівників (начальник – 1, заступники начальника – 2, старші слідчі в ОВС – 5, старші слідчі – 11, слідчі – 11). При цьому згідно з вимогами керівництва НПУ відділ було укомплектовано на дві третини колишніми працівниками оперативних служб (19 посад), а на одну третину (11 посад) – працівниками із досвідом слідчої роботи.

Робота працівників відділу організовується шляхом об'єднання у групу за певним напрямком працівника із досвідом слідчої роботи та двох колишніх оперативників, які спільно працюють з часу отримання відомостей про можливу причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, достатніх для внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), документування її діяльності шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, реалізації отриманих матеріалів і до направлення обвинувального акта до суду. Слід зазначити, що саме таке співвідношення надає можливість найбільш ефективно виконувати завдання кримінального провадження. Із цього приводу Сергій Князев (голова НПУ у 2017–2019 рр.) зазначив, що значно скоротили кількість оперативних працівників в окремих відділах поліції у семи різних регіонах нашої держави і натомість створили посади детективів на різних рівнях – від маленького відділення у сільській

місцевості до великого відділу у Хмельницькому. Це є «горизонтальною» складовою експерименту, що зменшує одну загальну проблему – бюрократію, щоб слідчий не писав доручення, а оперативний працівник щоб не чекав, а потім відписував. Завдяки такому експерименту значно зменшилися строки з часу порушення кримінального провадження до його реалізації¹.

Крім того, запровадження проєкту «Детективи» у роботі відділів розслідування особливо тяжких злочинів СУ ГУНП в областях у 2017 р. було обумовлено насамперед необхідністю підвищення рівня ефективності виявлення та встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, і розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. На сьогодні у восьми ГУНП в областях триває практичний етап експерименту із впровадження поліцейських детективів. За роки функціонування зазначені експериментальні підрозділи показали достатньо високі показники діяльності. Зокрема, у веденні слідчих відділу розслідування особливо тяжких злочинів СУ ГУНП в Харківській області у 2019 р. перебувало 526 кримінальних проваджень (у 2018 р. – 322). Із них досудове розслідування завершено складанням обвинувального акта у 23 кримінальних провадженнях (у 2018 р. – у 15), в яких 50 особам було повідомлено про підозру у вчиненні 193 кримінальних правопорушень. Водночас питому вагу у веденні вказаного відділу становлять тяжкі й особливо тяжкі злочини та багатоепізодні кримінальні провадження, передбачені статтями 307, 309, 263, 240, 254, 190, 358 КК України. Наприклад, кримінальне провадження від 4 вересня 2019 р. за ч. 4 ст. 240, ч. 1 ст. 254 КК України стосовно керівника фермерського господарства гр. Ч., який у період часу з липня 2019 р. по 5 листопада 2019 р. на території земельних ділянок, розташованих неподалік с. Шестакове Вовчанського району Харківської області, проводив незаконне видобування піску, що призвело до виведення земель сільськогосподарського призначення з обігу, чим заподіяно збитки державі на суму понад 612 мільйонів гривень. Досудове розслідування у кримінальному провадженні закінчено складанням обвинувального акта, який 21 вересня 2020 р. направлено до суду.

¹ У восьми областях з'являються поліцейські детективи // LB.ua : сайт. 15.06.2017. URL: https://lb.ua/news/2017/06/15/369206_vosmi_oblastyah_poyavyatsya.html (дата звернення: 22.04.2021).

На жаль, слід зазначити, що станом на зараз на законодавчому рівні в Україні визначено лише один вид детективів – детективів Національного антикорупційного бюро України. Так, ч. 4 ст. 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. передбачено положення про структури управлінь Національного бюро, в які можуть входити підрозділи детективів. Згідно зі ст. 23 цього Закону передбачено такі категорії посад, як «керівник підрозділу детективів», «заступник керівника підрозділу детективів», «старший детектив» і «детектив». Досудове розслідування у Національному бюро здійснюють детективи та старші детективи¹.

Водночас у чинному національному законодавстві відсутнє визначення поняття «детектив». Проте його тлумачення міститься у Великій українській юридичній енциклопедії: «детектив – це службова особа відповідного органу досудового розслідування, уповноважена в межах своєї компетенції, визначеної кримінальним процесуальним законодавством, із застосуванням гласних і негласних методів здійснювати виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів (проводити оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування)» [1, с. 161].

Отже, на підставі викладеного слід зазначити, що детективна діяльність в Україні є новим видом професійної діяльності. Однак доводиться констатувати, що правове регулювання детективної діяльності як державних службовців (тобто детективів правоохоронних органів), так і приватних детективів у нашій державі відсутнє, хоча в багатьох країнах світу приватна детективна діяльність є легалізованою і приносить користь суспільству. До таких країн належать, наприклад, США, Великобританія, Франція, Німеччина, Канада, Індія, Ізраїль, Японія, Норвегія, Іспанія, Італія, Португалія, Мексика та Росія. Так, досліджуючи світовий досвід у сфері протидії злочинності, ми спостерігаємо тенденції, пов'язані з орієнтацією розвинених країн світу, де поряд із традиційними поліцейськими органами, які виконують покладені на них правоохоронні функції, існують приватні організації, які також можуть виконувати в межах своєї компетенції ці функції для захисту інтересів грома-

дян і держави. При цьому співробітники таких недержавних організацій мають широке коло повноважень у своїй діяльності, постійно взаємодіючи з іншими, як з державними, так і з неурядовими організаціями з метою поліпшення виконання своїх обов'язків [2, с. 121–125].

Водночас, за неофіційними даними, сьогодні в усіх регіонах України працює декілька тисяч приватних детективів та приватних детективних агентств, серед яких Всеукраїнська асоціація приватних детективів (ВАПД), Український детективний союз (УДС), Асоціація професіоналів корпоративної безпеки України (АПКБУ) та Група детективних підприємств «Компанія приватних розслідувань».

Тому ми вважаємо, що проєкт закону від 17 лютого 2021 р. № 3010, який ухвалено в першому читанні Верховною Радою України, є першим кроком до вирішення цього питання².

Ухвалення Закону України «Про приватну детективну діяльність» надасть можливість на законодавчому рівні встановити належний контроль держави за цим видом діяльності та дасть змогу легалізувати приватну детективну діяльність, яка фактично здійснюється, має попит та визнається суспільством.

Проте в Україні є беззаперечною думка, що правоохоронна діяльність може виконуватися виключно державними структурами, а впровадження і функціонування приватних детективів покладе край монополії держави у цьому напрямі. Однак є і позитивні моменти: по-перше, декілька тисяч приватних детективних агентств та приватні детективи повинні будуть вийти з тіні й почати сплачувати податки, повідомляти у поліцію про кримінальні правопорушення, які готуються або були вчинені, надавати оперативну інформацію тощо [3, с. 209–211]. Тому, на нашу думку, запровадження інституту приватних детективів дасть змогу більш ефективно використовувати цей величезний ресурс у протидії кримінальним правопорушенням.

Водночас, досліджуючи зарубіжний досвід, можна дійти висновку, що детективна діяльність є невід'ємною частиною правоохоронної системи держави. Наприклад, у США діяльність приватних детективів і детективних агентств

¹ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 22.04.2021).

² Проєкт Закону про приватну детективну (розшукову) діяльність : від 18.02.2020 № 3010-1 / ініціатори А. А. Кожем'якін, М. М. Цимбалюк, В. О. Наливайченко та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3010-1&skl=10](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?i d=&pf3516=3010-1&skl=10) (дата звернення: 22.04.2021).

має чіткі обмеження. Розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, до яких належать убивства, зґвалтування, підпали тощо, є виключно компетенцією поліції. Як правило, до приватних детективів зазвичай звертаються з метою отримання інформації про бізнес-партнерів, членів сім'ї, перевірку співробітників під час прийому на роботу, пошук зниклих осіб тощо, тобто в тих випадках, які здебільшого пов'язано з приватним життям або злочинами в цій сфері¹.

У Грузії, як і в державах, де системно застосовується досвід діяльності поліцейських органів США, поняття «детектив» означає назву посадової особи правоохоронних органів, яка на професійному рівні виконує функції з розслідування та розкриття злочинів [4, с. 5–18].

Не можна не зауважити, що у зв'язку з неврегульованістю в національному законодавстві питання про функціонування в поліції детективних підрозділів виникла ситуація з недостатнім розумінням місця експериментальних підрозділів у структурі ГУНП в областях деякими керівниками прокуратури. Так, на превеликий жаль, прокуратура Харківської області відповідно до вимог статей 36 і 218 КПК України направляє до відділу для проведення досудового розслідування кримінальні провадження, розпочаті за заявами громадян та посадових осіб, і матеріали контролюючих та інших правоохоронних органів переважно про злочини у сфері господарської діяльності, для розслідування яких є спеціалізований відділ у складі слідчого управління. Робота за такими провадженнями суттєво відвертає

працівників відділу від виконання передбачених експериментом завдань з налагодження тісної взаємодії з оперативними службами НПУ, а саме спільної з ними роботи з часу отримання відомостей про можливу причетність особи до вчинення злочину, достатніх для внесення в ЄРДР, документування її діяльності за допомогою проведення негласних слідчих (розшукових) дій, реалізації отриманих матеріалів і до направлення обвинувального акта до суду.

Висновки

Сьогодні детективна діяльність в Україні є новим видом професійної діяльності. Однак слід констатувати, що, на превеликий жаль, правове регулювання детективної діяльності як державних службовців (тобто детективів правоохоронних органів), так і приватних детективів в Україні відсутнє. На підставі викладеного доходимо висновку, що для повноцінної роботи поліцейських і приватних детективів необхідно законодавчо регламентувати такі види діяльності, зокрема шляхом внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчих наказів та інструкцій, насамперед до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 7 липня 2017 р. № 575.

Список бібліографічних посилань

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. правових наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. 960 с.
2. Мезенцева І. Є. Зарубіжний досвід законодавчого регулювання детективної діяльності та практика його застосування (на прикладі США) // Матеріали Всеукраїнського саміту приватних детективів (м. Дніпро, 30 листопада 2017 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2018. С. 121–125.
3. Заворина Е. П., Комаренко О. А. Усовершенствование законодательного урегулирования частной детективной деятельности // II Минские криминалистические чтения : междунар. науч.-практ. конф. (м. Минск, 10 декабря 2020 г.) / Акад. МВД Республики Беларусь. Минск, 2020. С. 209–211.
4. Черней В. В. Перспективи подальшого реформування органів досудового розслідування в системі органів Національної поліції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 5–18.

Надійшла до редколегії 26.04.2021

¹ Your Step by Step Guide to Becoming a Private Investigator // PrivateInvestigatorEDU.org : сайт. URL: <https://privateinvestigatoredu.org/> (дата звернення: 22.04.2021).

ЗАВОРИНА Е. П., ФОМИН А. В. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ДЕТЕКТИВОВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Исследован вопрос, связанный с применением полицейской и частной детективной (розыскной) деятельности в Украине. Проанализированы современное состояние этой деятельности в зарубежных странах, а также проблемы внедрения такой деятельности в Украине. Рассмотрены перспективные направления дальнейших исследований указанных вопросов и сформулированы предложения, относящиеся к урегулированию механизма внедрения, организации и осуществления полицейской детективной деятельности. По результатам исследования разработаны конкретные предложения и рекомендации.

Ключевые слова: *детектив, полицейский детектив, Национальная полиция, следователь, уголовное производство, уголовное преступление, частный детектив.*

ZAVORINA O. P., FOMIN O. V. ACTIVITIES OF DETECTIVE UNITS IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: CURRENT STATUS AND PERSPECTIVES

Ukrainian law enforcement agencies are undergoing a long-term transformation from a system of punitive law enforcement agencies to European-style law enforcement agencies, which should focus on providing services to the population and respecting human rights. One of the areas of the reform was the introduction of the Detective project in the National Police of Ukraine.

It should be noted that detective work in Ukraine is a new type of professional activity. However, it should be noted that legal regulation of detective work of both civil servants (law enforcement detectives) and private detectives is absent in Ukraine, although in many countries around the world private detective work is legalized and benefits society. The adoption of the Law "On Private Detective Activity" will allow to establish proper state control over this type of activity at the legislative level and will legalize private detective activity, which is actually carried out, is in demand and recognized by society.

However, there is an indisputable opinion in Ukraine that law enforcement activities can be performed exclusively by state structures. And the introduction and operation of private detectives will put an end to the state monopoly in this direction. However, there are also positive points: first of all, several thousand private detective agencies and private detectives must come out of the shadow, pay taxes, report to the police about criminal offenses that are being prepared or committed, provide intelligence, etc.

Based on the above, we conclude that legislative regulation of such activities is required for the full work of police and private detectives, including amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Investigative Activities", departmental orders and instructions, in particular, to the Instruction on the organization of interaction of pre-trial investigative agencies with other agencies and units of the National Police of Ukraine in preventing criminal offenses. detection and investigation, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated from July 7, 2017, No. 575.

Key words: *a detective, a police detective, National Police, an investigator, criminal proceedings, criminal offense, a private detective.*

СОФІЯ АНАТОЛІЇВНА КУЧЕР,

Академія праці, соціальних відносин та туризму (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0002-9616-0337>,

e-mail: Mskuchersofia@gmail.com

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОШИРЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ
ЗАСОБАМИ ТЕЛЕБАЧЕННЯ**

Розглянуто проблеми правового регулювання поширення поглядів і переконань засобами телебачення. Визначено правову основу діяльності телевізійних організацій. З'ясовано правові засади діяльності журналістів телевізійних організацій. Установлено форми поширення власних поглядів за допомогою телебачення. Доведено необхідність унесення змін до законодавства про встановлення порядку здійснення перевірки та моніторингу телевізійних організацій Національною радою з питань телебачення і радіомовлення.

Ключові слова: погляди, переконання, телебачення, правове регулювання, поширення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Реалізація конституційного права на вільне вираження поглядів і переконань може бути здійснена за допомогою засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Діяльність телебачення спрямована на поширення відомостей, які мають важливе суспільне значення. Свобода вираження думок у ЗМІ є показником демократичного суспільства. Саме тому вивчення правового регулювання діяльності телебачення з поширення певних поглядів і переконань є актуальним.

Стан дослідження проблеми. Дослідження науковців присвячені як інформаційним правам особи, так і правовому регулюванню діяльності телебачення. Зокрема, у праці Н. І. Ткачук висвітлено інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні [1, с. 17–30]. У науковій статті О. М. Солодкої висвітлено свободу інформації як основу для забезпечення інформаційного суверенітету України [2, с. 18–25]. Удосконалення правового регулювання державної інформаційної політики у сфері телебачення і радіомовлення вивчав Г. М. Красноступ [3, с. 12–18]. Галузь телебачення як об'єкт державного управління знайшла відображення у праці А. Л. Калімбет [4, с. 85–91]. Державне регулювання у сфері телебачення досліджував П. О. Яковлев [5, с. 82–86]. Тенденції розвитку медіа-сфери України знайшли відображення у праці А. І. Марущак [6, с. 96–102]. Правові гарантії журналістської діяльності вивчала О. І. Поклонська [7, с. 31–42]. Наведені наукові дослідження та законодавчі акти становлять джерельну базу для підготовки цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення особливостей правового регулювання поширення поглядів і переконань засобами телебачення. Завдання статті полягає у визначенні способів поширення власних поглядів і переконань за допомогою телебачення.

Наукову новизну дослідження становлять положення про необхідність внесення змін до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою.

Виклад основного матеріалу

Конституційне право на вільне вираження поглядів і переконань полягає у праві кожного усно або письмово використовувати і поширювати інформацію¹. Н. І. Ткачук стверджує, що право на вільне збирання і поширення власних поглядів і переконань належить до інформаційних прав людини. В умовах глобальної інформатизації реалізація права на поширення інформації стає важливим елементом існування демократичного суспільства [1, с. 27]. О. М. Солодка стверджує, що забезпечення реалізації інформаційних

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 13.06.2021).

прав і свобод людини і громадянина у демократичному суспільстві є одним з основних показників інформаційного суверенітету держави [2, с. 21]. Отже, науковці відзначають важливу роль інформаційних прав і свобод у демократичному суспільстві. Одним з інформаційних прав людини є право на поширення власних поглядів і переконань.

Реалізація вказаного конституційного права може здійснюватися за допомогою ЗМІ. Відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону України «Про інформацію» вони призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації¹. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (далі – Закон № 3759-XII) аудіовізуальна інформація поширюється засобами телебачення і радіомовлення². У ч. 2 ст. 2 Закону України «Про пресу та інші засоби масової інформації» встановлено, що телепрограми є ЗМІ³. Г. М. Красноступ звертає увагу на те, що Закон № 3759-XII спрямований на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкриті і вільне обговорення суспільних питань [3, с. 16]. Отже, одним із засобів поширення власних поглядів і переконань є телебачення і радіомовлення.

Правовий статус суб'єктів інформаційної діяльності у сфері телебачення визначається законами України «Про пресу та інші засоби масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення», «Про інформацію», «Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення України», «Про інформаційні агентства» та кількома іншими законодавчими актами України. Зокрема, Закон № 3759-XII містить визначення понять «телебачення», «телерадіоорганізації», «студії виробника», «телерадіопрограми», встановлює правові засади створення і діяльності організацій телерадіомовлення.

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 13.06.2021).

² Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 13.06.2021).

³ Про пресу та інші засоби масової інформації : Закон України від 12.06.1990 № 1552-I // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90> (дата звернення: 13.06.2021).

А. Л. Калімбет наголошує, що галузь телебачення як об'єкт державного управління становить сукупність суспільних відносин, пов'язаних із виробництвом аудіовізуальних програм та передач, зокрема їх змістовим наповненням, а також із їх поширенням серед широких мас населення [4, с. 87]. П. О. Яковлев звертає увагу на те, що телебачення не лише виконує функцію повідомлення про важливі події в суспільному, економічному та культурному житті, а також є засобом комунікації з широкою аудиторією та впливу на свідомість невизначеного кола людей [5, с. 85]. Отже, поширення певних поглядів засобами телебачення може здійснювати вплив на свідомість великої кількості людей. Засоби телебачення можуть допомогти у реалізації конституційного права на вільне поширення власних переконань.

Розглянемо способи поширення власних поглядів і переконань за допомогою телебачення. Так, у ст. 12 Закону № 3759-XII визначено, що юридичні особи та громадяни України, які не обмежені у цивільній дієздатності, можуть створити телерадіоорганізації. Водночас норма цієї статті встановлює обмеження щодо створення телевізійних організацій політичними партіями, профспілковими та релігійними організаціями, недієздатними громадянами та підприємствами, які зареєстровані в офшорних зонах⁴. Зауважимо, що окремий громадянин має право створити телевізійну організацію. Однак конкретна політична партія не може заснувати телевізійну компанію для пропаганди своїх політичних поглядів.

А. І. Марущак наголошує, що інформація про реальних власників аудіовізуальних (електронних) ЗМІ та всіх суб'єктів, які присутні у ланцюгу власності, має бути розкрита і доступна громадськості. Така вимога є актуальною, оскільки ЗМІ можуть використовуватися як платформа для маніпуляцій суспільною думкою [6, с. 101]. Наголосимо, що відомості про структуру власності юридичної особи розміщуються в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців згідно зі ст. 9 відповідного Закону України⁵. Як передбачено в абз. 2 ч. 4 ст. 12 Закону

⁴ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 13.06.2021).

⁵ Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // БД «Законодавство України» / ВР України.

№ 3759-XII, інформація про структуру власності суб'єкта інформаційної діяльності у сфері телебачення розміщується на його офіційному вебсайті¹. Отже, громадяни можуть отримати інформацію про власників окремого телевізійного каналу з його офіційного сайту або шляхом доступу до відомостей реєстру юридичних осіб у мережі Інтернет. Отримання такої інформації дозволить зв'язати певну телевізійну організацію з окремим суб'єктом великого бізнесу або відомою політичною партією. Така інформація допоможе громадянину у виборі телевізійних програм.

Можна дійти висновку, що першою формою поширення певних поглядів і переконань за допомогою телебачення є створення власного телевізійного каналу. Законодавство встановлює відповідні обмеження щодо кола засновників телевізійної організації.

Для встановлення способів поширення власних поглядів і переконань за допомогою телебачення необхідно дати характеристику умов участі громадян у телепередачі. Згідно із визначенням, закріпленим у абз. 43 ч. 1 ст. 1 Закону № 3759-XII, телепередача є змістовно завершеним цілісним інформаційним продуктом. Зауважимо, що відповідно до ст. 28 Закону № 3759-XII жанри телепередач повинні відповідати програмній концепції мовлення телевізійної організації. Можуть бути створені інформаційно-аналітичні, публіцистичні, просвітницькі, освітні, культурно-мистецькі та інші види передач². Участь громадського або політичного діяча у публіцистичній або інформаційно-аналітичній передачі може бути формою поширення власних поглядів і переконань.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення в Україні» Акціонерне товариство «Національна суспільна телерадіокомпанія України» створюється для залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, забезпечення національного діалогу, сприяння формуванню громадянського суспільства³. А. І. Марущак наголошує, що під

час трансляції телепередач повинно відбуватися обговорення суспільно важливих проблем, які є актуальними для всього суспільства або окремої громади [6, с. 99]. Слід підкреслити важливе значення для суспільства участі представників органів влади, політичних і громадських діячів у телевізійних передачах. Завдяки діалогу між політичними та громадськими діячами громадяни можуть дізнатися про політичні погляди різних партій або спрямованість діяльності окремих громадських організацій. Населення стає обізнаним про актуальні питання соціального, економічного або культурного розвитку та шляхи їх вирішення в окремому місті або регіоні. Особа, яка має власну наукову концепцію для розв'язання певних проблем, може висловити свої погляди. Обмін думками між управлінцями та науковцями дозволяє прийняти ефективне рішення у складній ситуації.

Отже, участь науковців, громадських, релігійних, профспілкових або політичних діячів у телевізійних передачах є засобом поширення їх поглядів і переконань за допомогою телебачення.

Важливим напрямком поширення певних поглядів і переконань є діяльність телевізійних журналістів. Правові засади діяльності журналістів визначені Конституцією України, законами України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» та іншими нормативно-правовими актами.

Норми ст. 1 Закону № 3759-XII визначають журналіста як творчого працівника телерадіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для розповсюдження⁴. Згідно зі ст. 21 Закону України «Про інформаційні агентства» журналістом є творчий працівник, який збирає, одержує, створює та готує інформацію для інформаційного агентства⁵. О. І. Поклонська зазначає,

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 13.06.2021).

¹ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 13.06.2021).

² Там само.

³ Про Суспільне телебачення і радіомовлення в Україні : Закон України від 17.04.2014 № 1227-VII // БД «Законодавство України» / ВР

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18> (дата звернення: 13.06.2021).

⁴ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 13.06.2021).

⁵ Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР // БД «Законодавство

що професійна діяльність журналістів спрямована на збір і поширення інформації про суспільно значущі події, діяльність органів влади та іншої важливої інформації. Дослідниця вважає, що в Україні створено систему правових гарантій журналістської діяльності, яка забезпечує свободу здійснення журналістами своїх професійних обов'язків [7, с. 38]. Дійсно, законодавчі акти України передбачають низку правових гарантій для здійснення журналістами своїх обов'язків. Зокрема, згідно зі ст. 24 Закону України «Про інформацію» забороняється цензура, втручання у професійну діяльність журналіста, контроль за змістом поширюваної ним інформації¹. Схоже положення закріплено у ч. 1 ст. 5 Закону № 3759-XII, відповідно до якої цензура інформаційної діяльності телерадіоорганізації забороняється². Отже, професійна діяльність журналістів спрямована на висвітлення певних подій у ЗМІ. Одним із різновидів журналістської діяльності може бути інтерв'ю з відомими громадськими, релігійними або політичними діячами. У таких інтерв'ю будуть висловлені погляди і переконання відомої особистості щодо подій сучасності або концепції розвитку суспільства.

Водночас поширення певних поглядів і переконань за допомогою телебачення має низку обмежень. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію» право на інформацію може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку³. Згідно з ч. 7 ст. 4 Закону № 3759-XII держава не допускає загострення уваги у телепрограмах на війні, насильстві, жорстокості, розпалюванні расової, національної або релігійної ворожнечі⁴.

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр> (дата звернення: 13.06.2021).

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 13.06.2021).

² Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 13.06.2021).

³ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 13.06.2021).

чи⁴. Перелік установлених заборон є обґрунтованим, адже подібні явища є злочинами. Важливим є встановлення об'єктивних критеріїв того, що певна інформація дійсно розпалює ворожнечу, а не містить об'єктивне висвітлення існуючих проблем.

Перелік заборон на розповсюдження певної продукції встановлений у ч. 3 ст. 2 Закону України «Про захист суспільної моралі». Зокрема, обмежується поширення поглядів, які ображають особу за національною ознакою, принижують душевнохворих та літніх людей, пропагують неповагу до батьків, рекламують шкідливі звички, та деяких інших поглядів, які порушують суспільну мораль⁵. Отже, інформація, оприлюднена засобами телебачення, не повинна порушувати основи захисту суспільної моралі.

Контрольно-наглядові повноваження у сфері телебачення закріплені законодавством за Національною радою з питань телебачення та радіомовлення. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» працівники цієї установи здійснюють моніторинг телерадіопрограм, нагляд за дотриманням телеорганізаціями вимог законодавства про телемовлення, виконання вимог законодавства про захист суспільної моралі, застосування санкцій відповідно до закону⁶. Реалізація конституційного права на вільне поширення поглядів і переконань потребує того, щоб ці контрольні повноваження не перешкождали вільному обміну думками на телебаченні. Контроль за дотриманням обмежень не повинен порушувати свободи слова і вільного вираження своїх поглядів.

Науковці висловлюють певні зауваження щодо правового регулювання діяльності Національної ради з питань телебачення і

⁴ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 13.06.2021).

⁵ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 13.06.2021).

⁶ Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23.09.1997 № 538/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538/97-вр> (дата звернення: 13.06.2021).

радіомовлення. А. І. Марущак уважає, що сьогодні існує необхідність уточнення окремих положень чинного інформаційного законодавства з метою регламентації процедури перевірки Національною радою діяльності теле- і радіоорганізацій [6, с. 100]. Зауважимо, що в Законі України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» немає окремої статті, яка б регулювала порядок проведення перевірки цим органом влади. Можна дійти висновку, що процедура моніторингу телепередач повинна відбуватися згідно із Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання». Водночас цей законодавчий акт не враховує специфіки діяльності телевізійних організацій. Уважаємо, що необхідно внести зміни до законодавства, яке регулює здійснення державного нагляду, з метою встановлення чіткого порядку здійснення моніторингу та перевірки телевізійних програм і телевізійних організацій.

Висновки

Діяльність телевізійних організацій полягає у поширенні певної інформації для суспільства. Конституційне право на вільне поширення поглядів і переконань може бути реалізовано за допомогою діяльності телевізійних організацій. Формами поширення власних поглядів за допомогою телебачення є такі:

1. Створення власної телевізійної організації громадянином або юридичною особою. При цьому варто враховувати, що політичним партіям, профспілковим та релігійним органі-

заціям заборонено створювати власні телевізійні канали.

2. Участь відомих політичних або громадських діячів у телевізійних передачах. Під час такої передачі може відбутися обговорення суспільно значущих проблем та обмін думками між присутніми.

3. Трансляція інтерв'ю відомого громадського або політичного діяча засобами телебачення. Інтерв'ю може взяти журналіст телевізійної організації, який проводить бесіду зі співрозмовником.

Водночас законодавство встановлює обмеження щодо поширення певних поглядів і переконань засобами телебачення. Контроль за дотриманням законодавства у галузі телемовлення здійснює Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Однак порядок здійснення моніторингу і перевірки телевізійних організацій цим органом влади належним чином не врегульовано. Уважаємо, що до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» необхідно внести зміни, які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися вдосконалення правового регулювання здійснення державного нагляду за дотриманням законодавства у сфері телебачення персоналом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Список бібліографічних посилань

1. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30.
2. Солодка О. М. Свобода інформації як основа для забезпечення інформаційного суверенітету України. *Інформація і право*. 2020. № 3 (34). С. 18–25.
3. Красноступ Г. М. Державна інформаційна політика у сфері телебачення і радіомовлення: удосконалення правового регулювання. *Інформація і право*. 2016. № 3 (18). С. 12–18.
4. Калімбет А. Л. Галузь телебачення як об'єкт державного управління. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 85–91.
5. Яковлев П. О. Державне регулювання у сфері телебачення в контексті забезпечення інформаційної безпеки. *Правова позиція*. 2020. № 3 (28). С. 82–86.
6. Марущак А. І. Тенденції розвитку медіа-сфери України у контексті інформаційної безпеки держави. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 96–102.
7. Поклонська О. І. Правові гарантії журналістської діяльності. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 31–42.

Надійшла до редколегії 16.06.2021

КУЧЕР С. А. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ВЗГЛЯДОВ И УБЕЖДЕНИЙ СРЕДСТВАМИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Рассмотрены проблемы правового регулирования распространения взглядов и убеждений средствами телевидения. Определена правовая основа деятельности телевизионных организаций. Установлены правовые основы деятельности журналистов телевизи-

онных организаций. Названы формы распространения собственных взглядов при помощи телевидения. Научную новизну исследования составляют положения о необходимости внесения изменений в законодательство об установлении порядка осуществления проверки и мониторинга телевизионных организаций Национальным советом по вопросам телевидения и радиовещания.

Ключевые слова: *взгляды, убеждения, телевидение, правовое регулирование, распространение.*

KUCHER S. A. LEGAL REGULATION OF SPREADING OPINIONS AND BELIEFS THROUGH TV BROADCASTING

The research is focused on the problems of legal regulation of spreading opinions and beliefs through TV broadcasting. The scientific novelty of the research consists of the provisions on the need to amend the legislation on establishing the procedure for inspection and monitoring of television organizations by the National Council on Television and Radio Broadcasting. The author has studied legislative acts regulating the activity of mass media and works of scholars, where the peculiarities of the legal status of television organizations are covered.

It has been stated that the constitutional right to free expression of one's opinions and beliefs can be exercised through TV broadcasting. The legal basis for the activities of television organizations has been determined. The legal principles for the activities of journalists of television organizations have been clarified. Forms of disseminating one's own views through television have been established. It has been emphasized that the creation of one's own television organization by a citizen or a legal entity is the first way to spread opinions and beliefs. The participation of well-known politicians or public figures in television programs has been recognized as a separate form of disseminating the relevant concepts to a wide audience. At the same time, broadcasting an interview given by a well-known public or political figure to the TV channel's journalists is an important method of disseminating the relevant information.

Legal restrictions on the dissemination of certain information by television have been defined. It has been stated that the right to information may be limited by law in the interests of national security, territorial integrity or public morality. The general characteristics of monitoring and supervisory powers of the National Council on Television and Radio Broadcasting have been provided. The author has formulated propositions for amending the current legislation regulating the activities of the National Council on Television and Radio Broadcasting.

Key words: *opinions, beliefs, TV broadcast, legal regulation, spread.*

АРТЕМ ВАЛЕРІЙОВИЧ КУЧКО,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-6295-0587>,

e-mail: akychko@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ У ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ

Проведено всебічний аналіз правових засад недопущення дискримінації в реалізації права на працю. Визначено особливості правового регулювання недопущення дискримінації за ознакою статі у працевлаштуванні. Виявлено проблемні питання, пов'язані з правовим регулюванням недопущення дискримінації за статевою ознакою у працевлаштуванні. Сформульовано обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення національного трудового законодавства стосовно недопущення дискримінації жінок і чоловіків на ринку праці.

Ключові слова: *дискримінація, сфера праці, правове регулювання, ознака статі, працевлаштування, право на працю.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Демократизація суспільства, яка розпочалася після проголошення Україною незалежності, зумовила необхідність переосмислення проблеми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків шляхом утвердження низки ефективних правових засад недопущення їх дискримінації в будь-якій сфері суспільного життя. Однією з таких сфер є сфера праці, в якій дискримінація має багато граней свого прояву і торкається різних питань, пов'язаних із працевлаштуванням, кар'єрним зростанням, звільненням з посади тощо.

Звертаючись до дослідження однієї з граней дискримінації у сфері праці відмітимо, що дискримінація у працевлаштуванні є одним із різновидів перешкод у реалізації права на працю, що порушує рівновагу на ринку праці та створює дисбаланс гармонічного розвитку трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Тому недопущення виникнення означеного бар'єру та забезпечення рівності в реалізації трудових прав і свобод кожного члена суспільства незалежно від статі є одним із важливих завдань будь-якої держави у напрямку демократичних перетворень і змін. Однак досягнення вказаного є неможливим без наявності в національному трудовому законодавстві необхідних та ефективних правових засад недопущення дискримінації, а також дієвого механізму їх реалізації, що зумовлює потребу звернення до їх ґрунтового аналізу, нового наукового осмислення та пошуку шляхів їх змістового поліпшення.

Стан дослідження проблеми

Деякі питання правового регулювання недопущення дискримінації у працевлаштуванні тією чи іншою мірою висвітлювалися в доктринальних працях такими представниками юридичної науки, як Н. Б. Болотіна, В. В. Жернаков, І. В. Лагутіна, Н. М. Лукашева, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, О. В. Тищенко, О. М. Ярошенко та інші. Не викликає сумнівів науковий внесок указаних дослідників, який має свою вагу та є цінним для розвитку науки трудового права. Однак фрагментарне звернення науковців до порушеної проблематики, важливість, актуальність, суспільна та наукова необхідність її вирішення, сучасні умови реформування трудового законодавства – все це в сукупності викликає нагальну потребу її подальшого комплексного дослідження та вирішення.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення особливостей правового регулювання недопущення дискримінації за ознакою статі у працевлаштуванні. Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: висвітлити і провести змістовний аналіз правових засад недопущення дискримінації в реалізації права на працю; виявити проблемні питання, пов'язані з правовим регулюванням недопущення дискримінації за статевою ознакою у працевлаштуванні, та надати за наслідками цього обґрунтовані пропозиції щодо їх вирішення.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна поданого наукового дослідження полягає в комплексному дослідженні правових засад недопущення дискримінації в реалізації права на працю та виробленні сучасного наукового погляду на вирішення різних аспектів проблеми правового регулювання недопущення дискримінації у працевлаштуванні за статевою ознакою. На цій основі сформульовано узагальнення та надано обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення процесу правового регулювання недопущення дискримінації в реалізації права на працю за ознакою статі у світлі сучасних умов з реформування трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу

До проблеми рівноправності осіб обох статей у суспільстві, зокрема до питання рівних прав чоловіків і жінок брати участь у суспільній діяльності, залучатися до виконання тих чи інших видів робіт, зверталися ще з давніх часів різні мислителі. Наприклад, давньогрецький філософ Платон свого часу доводив, що однакові природні властивості зустрічаються у живих істот обох статей, а тому за своєю природою як жінки, так і чоловіки можуть брати участь у всіх справах. Висхідна думка філософа щодо рівноправності обох статей полягала в рівному вихованні жінок і чоловіків, навчанні їх військової справи. Однак, на думку філософа, прерогатива у вихованні дітей та навчанні молоді повинна бути надана саме жінкам, натомість чоловіки повинні займатися державними справами [1, с. 214]. Дещо іншої думки дотримувався давньогрецький філософ Арістотель, який уважав, що розподіл між жінкою та чоловіком є повним, і вказував, що чоловіки мужніші та кращі за жінок, а останні є підступними і поспішними у вчинках. Саме через це філософ убачав необхідність обмеження їх свободи та контролю з боку чоловіків [1, с. 337].

Із наведених думок мислителів випливає, що роль жінки та чоловіка в тогочасній свідомості суспільства різнилася. Жінкам відводилася менша роль у вирішенні суспільно важливих питань, яку значною мірою брали на себе чоловіки як представники сильної статі. Відмітимо, що дискримінація осіб жіночої статі і тенденція до применшення їх ролі в будь-якій сфері суспільного життя є характерною рисою патріархального суспільства, в якому домінуючу роль, зокрема у трудових і тісно пов'язаних з ними відносинах, відіграють чоловіки, а жінка здебільшого не розглядається як повноправний суб'єкт на ринку праці. Од-

нак сучасні вимоги часу передбачають необхідність демократичних перетворень у суспільстві шляхом утвердження правових засад, які спрямовані на досягнення паритетного становища жінки та чоловіка в реалізації трудових прав і свобод, а також поліпшення процесу правового регулювання недопущення самого прояву дискримінації.

Зазначимо, що необхідність змістового розуміння поняття «правове регулювання» під час дослідження правового регулювання недопущення дискримінації у працевлаштуванні, зокрема в гендерному вимірі, очевидна з огляду на тісний зв'язок між цими категоріями. Наявність указаної необхідності, що постала в науковому дослідженні, викликає першочергову потребу у зверненні до аналізу словникових джерел із цього питання.

Так, в одному зі словників поняття «регулювати» тлумачиться як спрямовувати розвиток, рух чого-небудь з метою впорядкувати, систематизувати [2, с. 412]. Як стверджується в юридичному словнику, правовим регулюванням є процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права), який ґрунтується на предметі і методі. Предметом є визначена форма суспільних відносин, яка закріплюється відповідною групою юридичних норм. Під методом правового регулювання розуміється спосіб впливу юридичних норм на суспільні відносини [3, с. 418].

Аналізуючи розуміння юридичної сутності правового регулювання з точки зору наукового погляду, звернемося до праці С. С. Алексєєва, який ще за радянських часів під цим поняттям пропонував розуміти результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, який чиниться за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) з метою впорядкування, охорони й розвитку цих правовідносин відповідно до суспільних потреб [4, с. 5]. Схожу думку висловлює В. В. Сокурєнко, який вважає, що правове регулювання – це невід'ємний елемент механізму дії права, спрямований на врегулювання суспільних відносин із метою їх нормативного впорядкування й охорони за допомогою системи правових засобів [5, с. 178–179].

З огляду на вищевикладене, робимо висновок про те, що правове регулювання недопущення дискримінації за ознакою статі у працевлаштуванні полягає у правовому впорядкуванні трудових і тісно пов'язаних із ними відносин за допомогою юридичних засобів з метою досягнення гендерного паритету,

недопущення будь-яких проявів гендерно обумовленої дискримінації в реалізації кожною людиною та громадянином свого права на працю.

Спрямовуючи фокус уваги на безпосередній аналіз правових засад недопущення дискримінації за ознакою статі в реалізації права на працю, відмітимо, що сучасний стан розвитку законодавчих положень України у сфері зайнятості і працевлаштування передбачає наявність певного кола правових засад, дія яких поширюється ще на стадію пошуку роботи й ознайомлення з актуальними вакансіями на ринку праці. Зокрема, ця правова особливість убачається в ч. 3 ст. 11 та ч. 5 ст. 50 Закону України «Про зайнятість населення»¹, ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»², а також у ч. 1 ст. 24-1 Закону України «Про рекламу»³, які встановлюють заборону роботодавцю в оголошеннях (рекламі) про вакансії зазначати вік кандидатів; пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі; висувати вимоги, що надають перевагу жіночій або чоловічій статі, а так само і представникам певної раси, кольору шкіри (крім випадків, визначених законодавством, і випадків специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі); висувати вимоги щодо політичних, релігійних та інших переконань, членства у професійних спілках або інших об'єднаннях громадян, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

Означена заборона пов'язана із загальними вимогами, які ставляться до оголошень (реклами), що передбачені у ст. 8 Закону України «Про рекламу». Зокрема, у п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про рекламу», яка є окремою

правовою засадою недопущення дискримінації за ознакою статі, міститься заборона вміщувати в рекламі твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання, а також такі, що дискредитують товари інших осіб⁴. Крім того, аналіз ст. 26 Проекту ТК України дає можливість говорити про закріплення за роботодавцем права на добір працівників, яке справедливо обмежується заборонаю, зокрема висувати будь-які вимоги дискримінаційного характеру, в тому числі в оголошеннях (рекламі)⁵.

Однак, незважаючи на наявність законодавчо закріплених гарантій рівності і недискримінації, питання свободи праці, відсутності дискримінаційних перешкод у реалізації права на працю залишаються доволі складними та до кінця не вирішеними. Про складність означеної проблематики свідчать численні порушення трудових прав і свобод людини та громадянина, що зводяться до обмежень або необґрунтованих відмов у прийнятті на роботу з різних дискримінаційних підстав, зокрема за ознакою статі. На сторінках наукових джерел виправдано наголошується, що серед багатьох порушень особистих прав як чоловіків, так і жінок виокремлюється примусова робота в позаурочний час, у вихідні дні, під час щорічної відпустки; відмова в можливості отримати соціальні виплати; примусове притягнення до роботи, не пов'язаної з професійними обов'язками; відмова у працевлаштуванні, несвоєчасна виплата заробітної плати [6, с. 17].

Так, свідченням порушень трудових прав і свобод слугує буденна дискримінаційна практика роботодавців з пошуку кадрів, яка розпочинається вже на етапі розміщення оголошень про роботу, в яких міститься вказівка про бажану стать працівника. Наприклад, в одному з таких оголошень вказується: «На посаду секретаря потрібна жінка у віці до 25 років, привабливої зовнішності, незаміжня, з вищою освітою та досвідом роботи не менше 3-х років» [7, с. 44]. Як бачимо, зміст означеного оголошення про роботу є кричущим проявом множинної дискримінації, яка виявляється

¹ Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 11.06.2021).

² Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 11.06.2021).

³ Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр> (дата звернення: 11.06.2021).

⁴ Там само.

⁵ Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатор М. М. Папієв // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 11.06.2021).

одночасно за ознакою статі, віку та сімейного стану в поєднанні із сексизмом як вказівкою на привабливу зовнішність.

Крім того, непоодинокими є випадки, коли безпосередньо під час співбесіди для прийняття на роботу роботодавець у супереч з вищевказаним законодавчим положенням з'ясовує відомості і ставить питання, що стосуються особистого життя працівника, та будь-які інші питання, які слугують чинниками нерівного ставлення та жодним чином не пов'язані з освітою, досвідом професійної діяльності, рівнем професійної майстерності тощо. Наприклад, першочергово з'ясовується інформація про сімейний стан, наявність і вік дітей, плани на одруження та народження дітей, висуваються вимоги про відсутність неповнолітніх дітей тощо. Як правило, встановлення роботодавцем указаних обставин призводить до формування упередженого ставлення, що підкріплюється небажанням обтяжувати свої прибутки через необхідність забезпечення додаткового соціального захисту працівника жіночої статі. Разом із тим усвідомлення роботодавцем потенційних для себе «організаційно-економічних ризиків та ускладнень» того, що виконання таким працівником своєї трудової функції може час від часу перериватися у зв'язку з реалізацією материнської функції та виконанням сімейних обов'язків, призводить до негативних наслідків, що виражаються в диспропорції жіночої та чоловічої робочої сили на ринку праці.

На нашу думку, відсутність бажання власника або уповноваженого ним органу приймати на роботу жінок певною мірою зумовлена трудовим законодавством України, яке передбачає, крім ряду заборон та обмежень, значну кількість гарантій і пільг, що надаються працівникам жіночої статі порівняно з чоловіками. Звертаючись до глави XII «Праця жінок» КЗпП України, можемо як приклад навести деякі з них. Наприклад, ст. 176 КЗпП України гарантовано неможливість залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні та направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Поряд із цим ст. 177 КЗпП України передбачено заборону залучення жінок, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, до надурочних робіт або направлення у відрядження без їх згоди. Не стали винятком гарантії охорони праці жінок у вигляді соціальних відпусток. Так, ст. 179 КЗпП України передбачено, що на підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку

з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів – 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів¹, та інші.

Безумовно, наявність передбачених трудовим законодавством заборон та обмежень використання праці жінок, а також пільг і гарантій у разі виконання жінками певних видів робіт є важливим інструментом для належної охорони їх праці, збереження їхнього життя та здоров'я, зокрема репродуктивного. Однак умови сьогодення свідчать про те, що підвищення рівня соціального захисту жінки як такої, що реалізує функцію матері та бажає поєднувати професійну діяльність з материнством, призводить до зниження рівня її можливостей реалізувати себе як працівника. Із приводу вказаного не викликає заперечень висловлена в наукових джерелах думка, що основною метою власників підприємств та їх діяльності є отримання максимального прибутку, через це вони не виявляють зацікавленості у прийнятті на роботу жінок, тому що чоловіки не наділені такою кількістю додаткових трудових пільг і гарантій [8, с. 55]. Схожу позицію висловлює В. І. Прокопенко та зазначає, що, враховуючи фізіологічні особливості жіночого організму, законодавство про працю передбачає низку обмежень у виконанні певних робіт, а для деяких робіт установлює жінкам пільги і переваги. Пільги та переваги, передбачені законодавством про працю, підірвали конкурентоздатність жіночої робочої сили на ринку праці. Утримувати працівників, які мають багато пільг, власнику або уповноваженому ним органу не вигідно, а примусити підприємців брати жінок на роботу в сучасних умовах практично неможливо [9, с. 183–184].

За таких обставин цілком логічним і важливим завданням, яке постає за сучасного стану розвитку трудового законодавства, є створення правових умов для гармонійного поєднання інтересів працівника та роботодавця, які дозволять кожній зі сторін трудових і тісно пов'язаних із ними відносин досягнути бажаного результату в реалізації своїх трудових прав та досягненні інтересів. Не безпідставно на це питання звертає увагу О. М. Ярошенко, який доречно вказує на необхідність досягнення оптимального поєднання інтересів працівників і

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 11.06.2021).

роботодавців у забезпеченні належного захисту прав та інтересів працівників і створенні ефективного виробництва. Науковець наголошує, що трудовому законодавству належить стимулювати працівників до високопродуктивної праці відповідно до укладених трудових договорів і захищати їх від сваволі роботодавців. Такий захист не повинен бути надмірним і перешкоджати розвитку виробництва, створенню нових робочих місць, а також ставати на заваді працевлаштуванню осіб, які шукають роботу [10, с. 43]. Як наслідок існування вказаної проблеми схиляє роботодавців удаватися до необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу.

Зауважимо, що чинне законодавство України передбачає наявність такої правової засади недопущення дискримінації у працевлаштуванні, як заборона необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Так, згідно з п. 8 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення»¹ та ст. 5-1 КЗпП України² держава гарантує працездатним громадянам правовий захист від дискримінації у сфері зайнятості і захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Крім того, ст. 22 КЗпП України встановлено гарантії під час укладення, зміни та припинення трудового договору. Зокрема, забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу. Окремою правовою засадою недопущення дискримінації у прийнятті на роботу є ч. 1 ст. 184 КЗпП України, яка передбачає заборону відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних із вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю³. Вказана правова засада узгоджується з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яка передбачає необхідність забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема в питанні працевлаштування⁴. Загальні положення про

заборону необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу простежуємо під час аналізу ч. 1 ст. 29 Проекту ТК України, в якій означена заборона закріплюється поряд із правом роботодавця вільно обирати серед кандидатів на зайняття робочого місця (вакантної посади)⁵.

Натомість, закріплюючи на законодавчому рівні гарантію заборони необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, законодавець не наводить самої дефініції вказаного поняття, що ускладнює його змістове розуміння та сприяє довільному тлумаченню. Формуючи власне уявлення про правовий зміст необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, звернемося до протилежного та виділимо думку В. В. Жернакова, який цілком слушно під обґрунтованою відмовою розуміє таку, що здійснюється з певних мотивів, а саме: відсутність вакансій (вільних місць) на підприємстві, в установі, організації; відсутність у претендента якостей, необхідних для виконання роботи (професії, освіти, кваліфікації, досвіду роботи); наявність прямих обмежень, установлених у нормативних актах [11, с. 68]. Отже, необґрунтованою відмовою у прийнятті на роботу слід уважати відмову, що позбавлена будь-якої мотивації або коли роботодавець відмовляє претенденту на посаду з причин, що не стосуються його професійних і ділових якостей, або не бере до уваги низку особливих вимог, передбачених чинним законодавством.

Варто наголосити, що в окремих випадках, з метою забезпечення належного захисту громадян від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу та недопущення прямої форми дискримінації, трудовим законодавством передбачено обов'язок роботодавця оформити таку відмову в письмовій формі. Зокрема, ч. 2 ст. 184 КЗпП України передбачено, що в разі відмови у прийнятті на роботу вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до трьох років, одиноких матерів, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їм причини відмови в письмовій формі⁶. На наше

¹ Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 11.06.2021).

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 11.06.2021).

³ Там само.

⁴ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від

08.09.2005 № 2866-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 11.06.2021).

⁵ Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатор М. М. Папієв // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 11.06.2021).

⁶ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД

переконання, існування зазначеної юридичної гарантії значно полегшує оскарження випадків необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу окресленого кола осіб у судовому порядку відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 232 КЗпП України. Крім того, вказане позбавляє роботодавця можливості вдаватися до прямої форми дискримінації та як на причину відмови посилається на дискримінаційну ознаку статі. Однак викликає зауваження положення про те, що обов'язок власника або уповноваженого ним органу оформити таку відмову в письмовій формі поширюється лише на деяку категорію осіб жіночої статі. Видається зрозумілим бажання законодавця посилити соціально-правовий захист уразливого кола осіб, які закріплені в ч. 2 ст. 184 КЗпП України, оскільки виділена група осіб є менш конкурентоспроможною на ринку праці, має потенційний ризик стати жертвою несправедливого ставлення з боку роботодавця та зазнати дискримінаційних перепон у реалізації права на працю. Проте наголосимо, що дискримінація у прийнятті на роботу за ознакою статі можлива не лише щодо жінок, а й щодо чоловіків.

Г. С. Журавльова влучно вказує, що дослідження поточного законодавства України свідчить про наявність численних дискримінаційних положень між чоловіками та жінками, а їхнє співвідношення не завжди свідчить про дискримінацію жінок, існують підстави і для дискримінації чоловіків у порівнянні з жінками [12, с. 16]. З огляду на наведене, доцільним буде внесення змін до ст. 22 КЗпП України, якими потрібно передбачити обов'язок власника або уповноваженого ним органу на вимогу особи, якій відмовлено у прийнятті на роботу, незалежно від статі, повідомляти про причини відмови в письмовій формі. На нашу думку, внесення відповідних змін суттєво поліпшить трудове законодавство стосовно недопущення дискримінації у прийнятті на роботу і зміцнить непорушність прав осіб обох статей на захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу з дискримінаційних підстав.

Окремо варто брати до уваги, що вимоги до осіб конкретної статі в оголошеннях про роботу та випадки відмови у прийнятті на роботу осіб чоловічої або жіночої статі не завжди варто розцінювати як дискримінаційні, що зумовлено існуванням законодавчих положень, дія яких спрямована на охорону життя і здоров'я певної категорії осіб, зокрема на вра-

хування низки фізіологічних особливостей їх організму, а також збереження їх репродуктивного здоров'я. Указане твердження має своє правове підґрунтя, оскільки ст. 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачено, що не вважаються дискримінацією за ознакою статі особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я¹. Як постає з наведеного, не буде вважатися дискримінацією за ознакою статі відмова у працевлаштуванні жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт із санітарного та побутового обслуговування). Такий висновок впливає з положень ст. 174 КЗпП України² та ст. 10 Закону України «Про охорону праці»³, які містять пряму заборону щодо залучення осіб жіночої статі до виконання робіт з такими умовами праці. Указані положення за своїм змістом узгоджуються зі ст. 43 Конституції України, яка забороняє використання праці жінок на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Аналогічний законодавчий підхід передбачений ч. 2 ст. 29 Проекту ТК України, якою заборонено роботодавцю приймати на роботу осіб, яким ця робота протипоказана за станом здоров'я, що підтверджується медичним висновком, або суперечить установленням законом обмеженням на використання праці деяких осіб на певних роботах⁴.

З огляду на викладене, підтримуємо думку Н. М. Лукашевої, яка вказує про те, що законами як нормативно-правовими актами вищої

¹ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 11.06.2021).

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 11.06.2021).

³ Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (дата звернення: 11.06.2021).

⁴ Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатор М. М. Папієв // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 11.06.2021).

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 11.06.2021).

юридичної сили можуть передбачатися будь-які вимоги до працівників, яких приймають на роботу. Однак при цьому в законах не можуть закріплюватися такі вимоги, що суперечать ст. 24 Конституції України, яка забороняє надання привілеїв або встановлення обмежень за ознаками кольору шкіри, раси, релігійних, політичних та інших переконань, етнічного і соціального походження, статі, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Наведене положення не слід тлумачити в такий спосіб, що взагалі забороняється ставити вирішення питання про прийняття на роботу в залежність від перелічених вище ознак. Це можливо, якщо тільки врахування відповідних ознак обумовлене специфікою роботи. Якщо перелічені ознаки враховуються з огляду на специфіку роботи, дії роботодавця не можуть кваліфікуватися як надання привілеїв чи встановлення обмежень [13, с. 351].

Разом із тим сучасні реалії життя українського суспільства свідчать про те, що необґрунтована відмова у прийнятті на роботу, яка позбавлена будь-якої аргументації та має дискримінаційний відтінок, не є виключно єдиною перешкодою в реалізації права на працю. Так, маючи бажання оминати законодавчо закріплену гарантію заборони необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і приховати прояв дискримінації за ознакою статі, роботодавці вдаються до інших способів уникнення необхідності в укладенні трудового договору з небажаним працівником. Зокрема, намагаючись якимось чином аргументувати причини відмови у прийнятті на роботу, вони вимагають деякі відомості і документи, подання яких під час укладення трудового договору не передбачено законодавством.

Наголосимо, що ч. 2 ст. 24 КЗпП України передбачено обов'язок громадянина під час укладення трудового договору подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи. Поряд із цим ст. 25 КЗпП України передбачено гарантію заборони вимагати під час укладення трудового договору деяких відомостей і документів від осіб, які поступають на роботу (документи про партійну та національну належність, походження, реєстрацію місця проживання чи перебування і будь-які інші документи, подання яких не передбачено законодавством)¹. Аналогічна

заборона передбачена в п. 1 ч. 5 ст. 50 Закону України «Про зайнятість населення»² та поширюється на вимоги роботодавця до осіб, які шукають роботу, подання відомостей про їх особисте життя. Така заборона вбачається і у ст. 26 Проекту ТК України та стосується інформації про цивільний стан осіб, які шукають роботу, їх особисте життя та іншої інформації, не пов'язаної з професійною діяльністю³.

З огляду на викладене, існують достатні правові підстави вважати, що відмову власника або уповноваженого ним органу у прийнятті на роботу особи незалежно від статі, яка працевлаштовується, з підстав відсутності документів або відомостей, подання яких не передбачено чинним законодавством, також слід уважати такою, що є необґрунтованою та дискримінаційною.

Висновки

Таким чином, на підставі вищевикладеного робимо висновок про те, що законодавство України не позбавлено низки правових засад, які регулюють питання недопущення дискримінації за ознакою статі у працевлаштуванні, що враховують: 1) захист від дискримінації у сфері зайнятості, який поширюється ще на етап пошуку роботи й ознайомлення з актуальними вакансіями на ринку праці; 2) захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, який передбачає обов'язок власника або уповноваженого ним органу повідомляти деякій категорії осіб жіночої статі про причини відмови в письмовій формі; 3) заборону вимагати від особи незалежно від статі відомості і документи, подання яких під час укладення трудового договору не передбачено законодавством. Проте існує необхідність їх подальшого змістового поліпшення та узгодження з огляду на вимоги часу, які склалися в сучасному демократичному суспільстві. Досягнення вказаного слугуватиме запорукою зменшення рівня безробіття і подолання бідності, зміцнення економіки держави, підвищення

нодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 11.06.2021).

² Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 11.06.2021).

³ Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатор М. М. Папієв // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 11.06.2021).

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Зако-

трудового потенціалу населення, що в остаточному підсумку свідчатиме про здійснення важливих кроків у забезпеченні досягнення рівності, соціальної справедливості й поваги до людської гідності кожного члена суспільства незалежно від статі.

Список бібліографічних посилань

1. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. М. : Искусство, 1975. 776 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Ю. Ю. Шведовой. М. : Сов. энцикл., 1973. 846 с.
3. Большой юридический словарь / авт.-сост. В. Н. Додонов, В. Д. Ермаков, М. А. Крылова и др. ; под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. М. : Инфра-М, 2003. 704 с.
4. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве : монография. М. : Юрид. лит., 1966. 188 с.
5. Сокурченко В. В. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оборони. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 177–182.
6. Власенко Н. С., Виноградова Л. Д., Калачова І. В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 54 с.
7. Гендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи / Т. Мельник, Л. Лобанова, Т. Ніколаєнко та ін. Київ : Навч. книга, 2015. 103 с.
8. Ковалевич С. П., Хоружа І. Г. Особливості правового регулювання умов праці жінок. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 54–57.
9. Прокопенко В. І. Трудове право : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с.
10. Ярошенко О. М. Про необхідність кодифікації трудового законодавства України. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 1 (36). С. 38–44.
11. Жернаков В. В. Запрет необоснованного отказа в приеме на работу как гарантия реализации права на труд. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. № 7. С. 68–71.
12. Журавльова Г. С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2018. 36 с.
13. Лукашева Н. М. Правове закріплення вимог до працівників та їх юридичне значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 351–355.

Надійшла до редколегії 14.06.2021

КУЧКО А. В. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕДОПУЩЕНИЯ ДИСКРИМИНАЦИИ ПО ПРИЗНАКУ ПОЛА ПРИ ТРУДОУСТРОЙСТВЕ

Проведен всесторонний аналіз правових основ недопущення дискримінації при реалізації права на труд. Определены особенности правового регулирования недопущения дискриминации по признаку пола при трудоустройстве. Выявлены проблемные вопросы, связанные с правовым регулированием недопущения дискриминации по половому признаку при трудоустройстве. Сформулированы обоснованные предложения по совершенствованию национального трудового законодательства в части недопущения дискриминации женщин и мужчин на рынке труда.

Ключевые слова: дискриминация, сфера труда, правовое регулирование, признак пола, трудоустройство, право на труд.

KUCHKO A. V. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF NON-DISCRIMINATION ON GENDER BASIS WHILE BEING EMPLOYED

The Constitution of Ukraine enshrines and guarantees the right to labor as an opportunity to earn a living by work that a person freely chooses or agrees to. However, the current conditions indicate that the consolidation and guarantee of everyone's right to labor is not an unconditional evidence of its inviolability, the absence of unjustified restrictions and obstacles to its realization. One of such obstacles to the realization of this right is gender discrimination, which violates the balance of male and female labor at the labor market and creates an imbalance in the harmonious development of labor and closely related relations. In this regard, the author has emphasized the importance of the existence of a wide range of effective legal principles in the national labor legislation for non-discrimination while employment, in particular on the grounds of sex, as well as an effective mechanism for their realization.

It has been clarified that the legal regulation of non-discrimination on the grounds of sex while employment is the legal regulation of labor and closely related relations through legal means in order to achieve gender parity, prevention of any manifestations of gender discrimination in the realization of the right to labor by each person and citizen.

It has been established that the current state of the development of legislative provisions of Ukraine in the field of employment implies the existence of a certain range of legal principles regulating the prevention of discrimination on the grounds of sex while being employed. The emphasis has been placed on the analysis of certain legal principles of non-discrimination, the effect of which extends to the stage of job search and acquaintance with current vacancies at the labor market. Their legal content has been analyzed and suggestions for their semantic improvement have been provided.

It has been determined that an unjustified refusal to be hired should be considered a refusal that is devoid of any motivation or when an employer refuses a candidate for reasons other than his professional and business qualities, or does not take into account a number of special requirements provided by the current legislation.

The author has emphasized on the need to create legal conditions for the harmonious combination of the interests of an employee and an employer, which can assist in preventing discrimination and allow each party to labor and closely related relations to achieve the desired result in realizing their labor rights and interests.

Key words: *discrimination, scope of labor, legal regulation, gender features, employment, right to labor.*

СВІТЛАНА СТЕПАНІВНА МИРЗА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський державний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4155-7513>,
e-mail: 17svetlana@ukr.net;

ІНГА АНАТОЛІВНА СЕРЕДНИЦЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський державний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-8839-2453>,
e-mail: ingaodessa@ukr.net

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМЦЯМИ

Розкрито проблематику реалізації шлюбних відносин з іноземцями на території України та зарубіжних країн із різними правовими системами. Визначено процедуру укладення шлюбу між громадянами держави й окремі аспекти вступу до шлюбу з іноземцями. Окрему увагу приділено аналізу процедури укладення шлюбу з іноземним елементом у країнах з англосаксонською, романо-германською та мусульманською системами права. Зазначено, що шлюбно-сімейні відносини регламентуються окремими законодавчими актами та в деяких країнах релігійними нормами.

Розкрито практичні аспекти реєстрації шлюбу, описано й охарактеризовано умови, додержання яких є обов'язковим для реєстрації шлюбу, зокрема з іноземним елементом.

Ключові слова: укладення шлюбу, розірвання шлюбу, іноземці, реєстрація шлюбу, шлюбні правовідносини, сімейне право, судова практика, англосаксонська правова система, романо-германська правова система, мусульманська правова система.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Чинне сімейне законодавство та судова практика свідчать про те, що при укладенні шлюбів, ускладнених іноземним елементом, основними питаннями, які вимагають вирішення, є питання про форму й умови укладення таких шлюбів.

Вимоги до форми укладення шлюбів мають свої відмінності: в одних країнах, наприклад у Німеччині, шлюби вважаються дійсними, тільки якщо вони укладені в державних органах, в інших, наприклад у Великобританії, нарівні з цивільною формою правові наслідки мають і церковні шлюби. В Італії, Польщі, Хорватії, Чехії можлива як альтернативна церковна форма шлюбу з обов'язковою наступною реєстрацією в органах РАЦС. Натомість форма і порядок укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України (ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу і релігійний обряд (вінчання, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення орга-

нів державної реєстрації актів цивільного стану) шлюбу юридичного статусу в Україні не мають. Шлюб в Україні укладається тільки в органах РАЦС (ст. 21 СК України), в тому числі тоді, коли один із майбутнього подружжя – іноземний громадянин.

Стан дослідження проблеми

Загальні теоретичні проблеми реалізації шлюбних відносин з іноземцями досліджувались у працях О. Бурлай, Ю. Гончарова, О. Грабовської, А. Довгерта, В. Калакури, В. Кисіля, В. Кожевнікової, А. Овчаренко, О. Розгон та інших науковців. Однак існує необхідність у подальших ґрунтовних дослідженнях окремих проблем реалізації шлюбних відносин з іноземцями.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї наукової статті є розгляд особливостей реалізації шлюбних відносин з іноземцями та виокремлення спільних і відмінних рис, зокрема під час укладення шлюбу в зарубіжних країнах із різними правовими системами.

Досягнення мети можливе за умови виконання таких завдань: визначення особливостей

реалізації шлюбних відносин з іноземцями; проведення аналізу судової практики за справами щодо укладення шлюбу з іноземним елементом; узагальнення зарубіжного досвіду укладення шлюбу з іноземцями й опрацювання можливостей його використання в Україні.

Наукова новизна дослідження

Уперше на підставі аналізу судової практики визначено особливості укладення та розірвання шлюбу в Україні за участю іноземного елемента, а також у зарубіжних країнах із різними правовими системами.

Виклад основного матеріалу

Право на шлюб гарантується майже всіма країнами світу, але, як відомо, в кожній державі існують особливості в національному сімейному законодавстві. У випадку, коли шлюб укладається між громадянами різних держав, у теорії міжнародного приватного права такий шлюб має назву «шлюб з іноземним елементом». Відповідно до цього виникають проблемні питання стосовно укладення або розірвання зазначеного шлюбу з іноземним елементом або ж узагалі щодо захисту прав жінок, які перебувають у шлюбі з іноземцем.

Цікавою із цього приводу є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо захисту прав жінок, які перебувають у шлюбі, зокрема справа «Маркс проти Бельгії» (1978 р.)¹, яка спричинила собою революційні зміни в Європі у праві спадкування незаконнороджених.

Також слід відмітити справи «Опузен проти Туреччини» (2009 р.)², в якій було оскаржено ухилення держави від ужиття адекватних заходів для захисту від домашнього насильства, «S.A.S. проти Франції» (2014 р.)³, в

якій суд визнав заборону на носіння у громадських місцях релігійного одягу, що закриває обличчя, відповідною Конвенції.

У свою чергу, у справі «Сіліаден проти Франції» ЄСПЛ розкрив проблему експлуатації людини, яка опинилася в підневільному стані⁴.

Європейський суд визнав, що держава не надала ефективного захисту від експлуатації нелегальних мігрантів і тим самим від подібної форми сучасного рабства. Відповідно 11 грудня 2014 р. ЄСПЛ було ухвалено постанову у справі «Дубська проти Чеської Республіки»⁵, в якій розглядалося питання, чи передбачає закон право на приватне життя, а також право на народження дітей удома, а саме чи має право майбутня мати на домашні пологи тощо [1, с. 335].

Як бачимо, судовою практикою ЄСПЛ є багатогранною та має відповіді на широке коло проблемних питань, які виникають у певних життєвих обставинах щодо укладення шлюбу, в тому числі з іноземним елементом.

Водночас у міжнародному сімейному праві під час укладення шлюбу іноземний елемент виявляється у двох аспектах: як суб'єкт правовідносин і як юридичний факт. Так, коли на території однієї держави укладається шлюб між її громадянином та іноземцем (змішаний шлюб) або між іноземцями з різних держав, відповідно іноземним елементом є суб'єкт правовідносин. Коли шлюб укладається між громадянами однієї держави на території іншої (іноземної для них) держави, то іноземним елементом є юридичний факт, такі відносини теж матимуть міжнародний характер. До того ж можливим є поєднання обох іноземних елементів, коли за кордоном укладається змішаний шлюб або шлюб між особами, які є іноземцями стосовно держави, в якій вирішується питання про визнання такого шлюбу [2, с. 7].

Відомо, що факт належності особи до громадянства тієї чи іншої держави визначається на момент укладення шлюбу. У разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги, передбачені нормами Сімейного кодексу

¹ Маркс (Marckx) против Бельгии : судебное решение от 13.06.1979 // Сайт Олега Анищика о подаче жалоб в ЕСПЧ – Европейский суд по правам человека. URL: https://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf (дата звернення: 06.06.2021).

² Опуз против Турции [Opuz v.Turkey] (жалоба № 33401/02) : Постановление ЕСПЧ от 09.06.2009 // Библиотека документов по правам человека : сайт. URL: <http://hrlib.kz/wp-content/uploads/2016/07/2009-Опуз-против-Турции.pdf> (дата звернення: 06.06.2021).

³ S.A.S. (S.A.S.) против Франции (жалоба № 43835/11) : Постановление ЕСПЧ от 01.07.2014 // КонсультантПлюс : сайт. URL: <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=418258#01629885927758543> (дата звернення: 06.06.2021).

⁴ Силиаден против Франции» (жалоба № 73316/01) : Постановление ЕСПЧ от 26.07.2005 // Сбер Логистика : сайт. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/5748333/> (дата звернення: 06.06.2021).

⁵ Дубская против Чешской Республики (жалоба № 28859/11) : Постановление ЕСПЧ от 11.12.2014 // Precedent.ua : сайт. URL: <https://precedent.in.ua/2015/12/16/dubskaya-ukrejzova-protyv-cheshskoj-res/> (дата звернення: 06.06.2021).

України¹ та в деяких випадках Закону України «Про міжнародне приватне право»².

Так, згідно з чинним сімейним законодавством не допускається укладення шлюбу між особами, з яких хоча б одна вже перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; між особами, які є близькими родичами; між усиновителями і усиновленими; між особами, з яких хоча б

одна особа визнана судом недієздатною внаслідок психічного розладу³.

У контексті нашого дослідження на підставі аналізу статистичних даних уважаємо за необхідне навести в таблиці 1 кількість шлюбів громадян України з громадянами іноземних держав за типом місцевості у 2020 р.

Таблиця 1

Кількість шлюбів громадян України із громадянами іноземних держав за типом місцевості у 2020 р.

Усього	Міська та сільська місцевість		Міська місцевість		Сільська місцевість	
	кількість шлюбів, де наречений – громадянин України	кількість шлюбів, де наречена – громадянка України	кількість шлюбів, де наречений – громадянин України	кількість шлюбів, де наречена – громадянка України	кількість шлюбів, де наречений – громадянин України	кількість шлюбів, де наречена – громадянка України
	224456	233524	173645	181783	50811	51741
у тому числі за країною громадянства нареченої/нареченого						
Україна	221811	221811	171377	171377	50 434	50434
країни Європи	1909	4800	1619	4145	290	655
країни Америки	63	542	60	518	3	24
країни Африки	80	1047	79	1013	1	34
країни Азії	574	5178	497	4596	77	582
країни Австралії та Океанії	1	23	1	23	0	0
особи без громадянства	14	53	9	45	5	8
громадянство не вказано	4	70	3	66	1	4

Як свідчать наведені в таблиці дані, найбільша кількість шлюбів, де наречена є

громадянкою України, у 2020 р. зафіксована у країнах Азії (4596) у міській місцевості, на другому місці – країни Європи (4145), третє місце – країни Африки (1013).

Найбільша кількість шлюбів, де наречений є громадянином України, розподілилася таким чином: країни Європи – 1619, країни Азії – 497, країни Африки – 79.

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 06.06.2021).

² Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 06.06.2021).

³ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 06.06.2021).

Разом із тим чинне сімейне законодавство передбачає те, що громадяни України мають право укласти шлюб за кордоном. При цьому Сімейний кодекс України передбачає можливість укладення шлюбу українцями, які перебувають на території іноземної держави, в дипломатичних представництвах і консульських установах України або у відповідних органах іноземної держави, уповноважених реєструвати акти цивільного стану.

Укладення шлюбу між іноземцями в консульській установі або дипломатичному представництві відповідних держав в Україні регулюється правом акредитуваної держави. Аналогічно, в дипломатичних представництвах і консульських установах іноземних держав на території України можуть бути укладені шлюби між іноземними громадянами.

Для визнання дійсності шлюбів, укладених на території іноземної держави між українцями або між особами, однією з яких є громадянин України, необхідне дотримання законодавства держави, на території якої укладено шлюб, і відсутність передбачених Сімейним кодексом України обставин, що перешкоджають реєстрації шлюбу.

Як свідчить практика, сьогодні не всі країни світу визнають документи про розірвання шлюбу, видані органами РАЦС на території України. У такому випадку перевагу віддають судовим рішенням, виданим на території України. Відповідно, з метою уникнення вищезначених проблем шлюб, укладений з іноземцем в Україні, бажано розірвати через суд.

За чинним законодавством України іноземці й особи без громадянства користуються тими самими правами та свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Отже, припинення шлюбних відносин з іноземцем здійснюється на тих самих підставах, що і розірвання шлюбу між громадянами України, та має бути оформлене через органи РАЦС або через суд. Складність полягає в тому, щоб мати можливість установити останнє місце знаходження відповідача. Коли адреса відома, позовну заяву спрямовують до суду за місцем знаходження особи іноземця. Однак для того, щоб розірвання шлюбу з іноземцем було визнане також у його країні, необхідно знати особливості процедури розірвання шлюбу, передбачені чинним законодавством відповідної держави.

Слід зазначити, що розірвання шлюбу із громадянином іншої держави через органи РАЦС можливе тільки за відсутності в под-

ружжя малолітніх дітей. У такому випадку розірвання шлюбу відбувається на підставі спільної заяви подружжя.

У випадку, коли чоловік-іноземець з об'єктивних причин не може бути присутнім особисто, інший з подружжя повинен передати йому зразок заяви про розірвання шлюбу. Іноземець перекладає цей зразок на державну мову своєї країни, заповнює його відповідним чином, нотаріально засвідчує. Потім чоловік-іноземець повинен переслати цю позовну заяву дружині в Україну, яка, у свою чергу, перекладає заяву українською мовою та нотаріально засвідчує. Після цього дружина повинна подати в органи РАЦС заяву про розірвання шлюбу від імені чоловіка-іноземця.

Розлучитися з іноземцем через суд можливо у двох випадках:

- якщо обоє з подружжя погоджуються розірвати шлюб, але в них є малолітні діти;
- якщо розірвання шлюбу бажає тільки один із подружжя [3].

При розірванні шлюбу з іноземцем через суд за обопільною згодою подружжя та за наявності в них дітей необхідно буде врегулювати питання утримання, виховання та проживання дитини (дітей). Як і при розірванні шлюбу з іноземцем через органи РАЦС, всі договори, угоди, заяви і інші супутні документи підлягають перекладу, нотаріальному засвідченню, а в деяких випадках, передбачених законом, і легалізації [4, с. 107].

Оформити документально розірвання шлюбу з іноземним громадянином можна в судовому порядку. Для цього його присутність не є обов'язковою. Вітчизняне законодавство дозволяє суду виносити заочне рішення, в тому числі у випадку припинення шлюбних відносин подружжя, якщо відповідач належним чином повідомлений про дату і місце, де відбувається судове засідання. Це дає можливість розірвати шлюб у випадку, якщо чоловік знаходиться за кордоном.

Цікавою є практика іноземних країн щодо розірвання шлюбу з іноземним елементом. У цій науковій роботі ми вважаємо за необхідне проаналізувати шлюбні правовідносини у країнах різних континентів світу з різними правовими системами (англосаксонською, романо-германською, мусульманською). Так, у Сполучених Штатах Америки процес розірвання шлюбу триває в середньому близько року. Залежно від законодавства в конкретному штаті ця цифра може варіюватися в досить широкому діапазоні. Так, наприклад, на Алясці розлучитися можна всього за місяць, а в Арканзасі розірвання шлюбу нерідко триває

півтора року і навіть більше. Найбільш поширеними причинами для ініціювання процедури розірвання шлюбу є: зрада; жорстоке поводження в родині та домашнє насильство; регулярні сварки і непорозуміння; недостатній рівень матеріального достатку сім'ї.

Особа, яка уклала шлюб із громадянином Сполучених Штатів Америки, отримує так звану умовну зелену карту, яка передбачає право постійного проживання на території США. Через 21 місяць подружжя, яке перебуває у шлюбі, може подати спільну петицію на заміну тимчасової Green Card на постійну. У разі позитивної відповіді на прохання іноземець отримує право на проживання у Сполучених Штатах Америки без будь-яких обмежень. Після розірвання шлюбу правовий статус іноземця, як правило, вже не змінюється.

Набагато складнішою є ситуація в разі розірвання шлюбу до закінчення зазначеного вище терміну. У такому випадку за рішенням імміграційного відомства можлива депортація іноземця. Щоб уникнути цих наслідків, необхідно самостійно подати клопотання і довести хоча б одну, а краще кілька таких обставин, як: щирі наміри укладення шлюбу; серйозність тягаря депортації зі США; наявність жорстокого поводження з боку подружжя – громадянина США.

Українським юридичним аспектом є те, щоб вищезазначені факти були зафіксовані в судовому рішенні про розірвання шлюбу. Відмітимо, що розірвання шлюбу до закінчення трьох років після отримання постійної «зеленої карти» позбавляє іноземця привілею прискореної натуралізації¹.

Цікавою з юридичної точки зору є процедура розірвання шлюбу в такій країні, як Італія, що вагомо відрізняється від цієї процедури в Україні. Так, до 2015 р. розірвання шлюбу відбувалося не менше 3 років, але сьогодні зазначені строки скорочені. Відповідно до чинного законодавства Італії розірвання шлюбу за скороченою процедурою зазвичай триває: 1 рік, якщо це розірвання шлюбу в судовому порядку – за відсутності обопільної згоди зі спірних питань; 6 місяців, якщо це розірвання шлюбу за взаємною згодою, яке може бути оголошено перед суддею, працівником мерії або адвокатом.

¹ Общая информация по бракам и разводам в США. Немного цифр и сухой статистики // Bukh Global : сайт. URL: <https://www.bukhglobal.com/ru/семейное-право-сша/расторжение-брака/> (дата звернення: 06.06.2021).

Водночас зазначені строки передбачають окреме проживання, після чого подружжя може перейти до стадії розірвання шлюбу. Якщо в результаті окремого проживання сімейні відносини не були поновлені, подружжя, за наявності волевиявлення в чоловіка та дружини, може звернутися: до суду, де вже на першому засіданні суд підтверджує розірвання шлюбу; до адвоката, який за результатами переговорів складе акт, що регулює правовідносини подружжя після розірвання ним шлюбу щодо розподілу майна, аліментів тощо; до реєстратора (якщо немає спільних дітей і самостійно вирішені всі фінансові питання), який оформлює розірвання шлюбу через 30 днів після першого звернення подружжя. За загальним правилом чинне італійське цивільне та сімейне законодавство орієнтоване на захист інтересів корінних громадян Італії.

Цікавим із правової точки зору є укладення шлюбу в такій країні, як Єгипет. Відповідно шлюб між громадянином Єгипту й іноземним громадянином є законним за умови укладення шлюбного договору (бажано на двох мовах), до змісту якого, згідно з єгипетським законодавством, подружжя за своїм бажанням може додати певні права для жінки (робота, виїзд за кордон, щомісячне утримання, розірвання шлюбу тощо.). Цей договір повинен бути обов'язково зареєстрований в органах РАЦС або в суді. Офіційна реєстрація шлюбу в Єгипті здійснюється шляхом реєстрації шлюбного договору в органах РАЦС. У шлюбному договорі обов'язково визначається сума махра (каліму), який розглядається як гарантія відповідальності чоловіка за майбутнє сім'ї. Шлюб укладається у присутності двох свідків (двох чоловіків або одного чоловіка і двох жінок, старших 21 року), добре знайомих з тими особами, які вступають у шлюб. Відповідно до ісламської традиції необхідне публічне оголошення про укладення шлюбу (весільне торжество тощо)

Згідно з ухваленими у 2000 р. поправками до Закону Єгипту «Про сім'ю» жінки отримали право подавати позовну заяву на розірвання шлюбу через «відмінність характерів» (хула). У разі наявності офіційного шлюбу (зареєстрованого в органах РАЦС) за згодою чоловіка складається офіційний документ про розірвання шлюбу. Цей документ підписується обома сторонами у присутності двох свідків (двох чоловіків або одного чоловіка і двох жінок, старших 21 року), а потім реєструється в органах РАЦС або в суді. У разі відсутності взаємної згоди жінка має право ініціювати справу про розірвання шлюбу в суді. Схожий порядок

в Єгипті поширюється і на неофіційні шлюби (незареєстровані в суді орфі-контракти). При цьому розірвання самого орфі-контракту не звільняє від необхідності проведення офіційної процедури щодо розірвання шлюбу з отриманням відповідного документа.

Важливим моментом для полегшення процедури розірвання шлюбу є наявність у шлюбному договорі положення про право на розірвання шлюбу, на підставі якого сторона, котра бажає розірвати шлюб, повинна лише в судовому порядку сповістити іншого з подружжя, що вони більше не є сімейною парою.

Якщо шлюб було укладено за межами Єгипту, то розірвання шлюбу подружжя, хоча б один з якого має єгипетське громадянство, буде проводитися відповідно до законодавства Єгипту¹.

Висновки

Таким чином, можна стверджувати, що реалізація шлюбних відносин з іноземним елементом у різних країнах світу має свої особливості, які пов'язані із правовою культурою,

релігією і традиціями того чи іншого народу. Зазначимо, що в деяких країнах з мусульманською системою права, зокрема в Єгипті, вступ до шлюбу може відбуватися тільки за умови дотримання встановлених вимог: укладення шлюбного договору, відсутності близьких кровних зв'язків, відповідності вимогам релігії, досягнення шлюбного віку, присутності свідків при укладенні шлюбного договору та шлюбу, дотримання народних традицій.

Натомість країнам з англосаксонською та романо-германською системами права більше характерні такі риси: рівність подружжя, згода обох із подружжя, причому на таких умовах, що не принижують честі та гідності, тобто не йдуть у супереч правам людини; подружжя має досягти певного віку та мати повну дієздатність.

За загальним правилом реалізація права на шлюб визначається законом держави кожного з подружжя. Вибір застосовуваного закону вони можуть здійснювати, якщо не мають спільного закону, спільного місця проживання тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Гончарова Ю. А. Законодавче забезпечення міжнародного захисту прав жінок. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 334–338.
2. Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном. *Юридичний радник*. 2011. № 6 (60). С. 1–8.
3. Овчаренко А. Визнання реєстрації та розірвання шлюбу за двосторонніми міжнародними договорами, укладеними Україною. *Юридичний журнал*. 2010. № 10. С. 21–34.
4. Кожевникова В. О. Правове регулювання визнання дійсності шлюбів, укладених громадянами України за кордоном. *Кримський юридичний вісник*. 2010. Вип. 1 (8), ч. 1. С. 107–113.

Надійшла до редколегії 09.06.2021

МЫРЗА С. С., СЕРЕДНИЦКАЯ И. А. ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ С ИНОСТРАНЦАМИ

Раскрыта проблематика реализации брачных отношений с иностранцами на территории Украины и в зарубежных странах с различными правовыми системами. Определены процедура заключения брака между гражданами государства и отдельные аспекты вступления в брак с иностранцами. Особое внимание уделено анализу процедуры заключения брака с иностранным элементом в странах с англосаксонской, романо-германской и мусульманской системами права. Отмечено, что брачно-семейные отношения регламентируются отдельными законодательными актами и в некоторых странах религиозными нормами.

Раскрыты практические аспекты регистрации брака, описаны и охарактеризованы условия, соблюдение которых является обязательным для регистрации брака, в частности с иностранным элементом.

Ключевые слова: заключение брака, расторжение брака, иностранцы, регистрация брака, брачные правоотношения, семейное право, судебная практика, англосаксонская правовая система, романо-германская правовая система, мусульманская правовая система.

¹ Официальная информация о браке в Египте // Яндекс Дзен : сайт. 11.03.2020. URL: <https://zen.yandex.ru/media/egypt/oficialnaia-informaciia-o-brake-v-egipte-5e63890cbf998668491f5719> (дата звернення: 06.06.2021).

MYRZA S. S., SEREDNYTSKA I. A. SOME PROBLEMS OF THE REALIZATION OF MARITAL RELATION WITH FOREIGNERS

Given that the right to marry is an inalienable right of everyone, guaranteed by international law and national legislation of different world countries, it is accordingly forbidden to interfere with the lawful marriage. At the same time, the marriage procedure in different countries has its own characteristics, which depend on such factors as culture, religion, features of the legal system, etc. The influence of these factors on the marriage with a foreign element and some problems that may arise during its conclusion were taken into account while writing this scientific article. Thus, since the current legislation and the legal system of different countries may significantly vary, there may be some problems in the implementation of marital relations with foreigners, which require more detailed study.

The problematic issue of realization of marital relations with foreigners on the territory of Ukraine and in foreign countries with different legal systems has been revealed. The procedure of concluding marriage between citizens of the state and certain aspects of marriage with foreigners has been determined.

Particular attention has been paid to the analysis of the procedure of marriage with a foreign element in countries with common law, Romano-Germanic and Islamic legal systems. It has been noted that marital and family relations are regulated by separate legislative acts and in some countries by religious norms.

The practical aspects of marriage registration have been revealed, in particular, the conditions, the observance of which is obligatory for the registration of marriage with a foreign element have been described and characterized.

It has been noted that marriage under current law of different countries can take place only if the established requirements are followed: conclusion of marriage contract, lack of close blood ties, compliance with the requirements of religion, reaching marriage age, mutual consent of both parties, equality, presence of witnesses while concluding a marriage contract and marriage, observance of folk traditions.

The emphasis has been placed on the fact that a foreign element within international family law at the time of marriage is manifested in two aspects: as a subject of legal relations and as a legal fact.

The authors have analyzed the case law of the European Court of Human Rights in regard to the protection of the rights of married women, which has answers to a wide range of problematic issues that arise in certain life circumstances regarding the conclusion of marriage, including with a foreign element.

Key words: *conclusion of marriage, dissolution of marriage, foreigners, marriage registration, marital legal relations, family law, case law, common law, Romano-Germanic law system, Islamic legal system.*

ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА ПЕТЛЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2005-9600>,
e-mail: e.v.petlenko@gmail.com;

НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА ГНІДКО,

психолог,
Харківська громадська організація «Інститут сім'ї»

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМУВАННЯ БАТЬКІВ СТОСОВНО ПСИХІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ЇХНІХ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ

Розглянуто особливості доведення інформації з боку психологів батькам, діти яких мають резидуально-органічну церебральну недостатність центральної нервової системи, з метою підвищення психологічної компетентності батьків і поліпшення процесу адаптації неповнолітніх до умов соціального середовища.

Ключові слова: адаптація, неповнолітні, девіантна поведінка, делінквентність, психологічна допомога, резидуально-органічна церебральна недостатність, ресурси, симптоми, центральна нервова система, ювенальна превенція.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Якнайкраще забезпечення інтересів і якості життя дитини – одне з пріоритетних завдань реформування системи МВС. Правовою основою діяльності правоохоронних органів щодо профілактики правопорушень дітей є відповідне національне законодавство. Це репрезентовано Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, законами України «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та іншими законами. У процесі організації профілактики правопорушень неповнолітніх необхідно врахувати вимоги його нормативно-правового забезпечення, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» від 3 жовтня 2018 р. № 800¹.

Як відомо, останнім часом багато дітей залишається без батьківського піклування, зокрема через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, уживання батьками алкоголю чи наркотичних засобів, а також через їх жорстоке поводження з дитиною. Згідно з Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України діти з таких сімей підлягають поліцейському піклуванню з метою профілактики, яка ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних факторів, що зумовлюють протиправну поведінку людей². Одним з основних повноважень підрозділів ювенальної превенції є проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками та/або членами сім'ї з метою усунення причин та умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення неповнолітнім³.

Поліція не може реалізувати зазначений превентивний захід без з'ясування та використання психологічного аспекту цього питання.

¹ Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 800 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-п> (дата звернення:

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 06.03.2021).

³ Там само.

У правоохоронних органах України ведеться профілактична робота з психолого-педагогічного супроводження працівниками ювенальної превенції не лише з неповнолітніми із соціально-проблемних сімей, але й з батьками, діти яких потребують посиленої психологічної уваги і підтримки. Це не лише особи, які стоять на обліку невропатологів і психіатрів, це також можуть бути діти з резидуально-органічною церебральною недостатністю центральної нервової системи. Складність полягає в тому, що більшість батьків не погоджується з необхідністю вживати заходів стосовно своїх дітей з резидуальною органікою, сподіваючись на те, що з часом дитина переросте незначні, з їхнього погляду, симптоми, які виявляються зараз. Але, на жаль, наші спостереження свідчать про те, що характер дитини з указаними особливостями без належного піклування деформується, що, у свою чергу, може вплинути на її подальше життя. Тому з боку працівників ювенальної превенції і психологів необхідно проводити відповідну роз'яснювальну роботу з метою полегшення процесу адаптації неповнолітніх до умов соціального середовища без ризику стати на протиправний шлях.

У процесі первинної та вторинної профілактики відповідно до класифікації, підтриманої ВООЗ у 1990 р., працівник ювенальної превенції або психолог мають право надати психологічну допомогу батькам, діти яких мають порушення в роботі центральної нервової системи. Метою є поліпшення поінформованості батьків щодо загальних питань психічного здоров'я та здорового способу життя їхньої дитини, підвищення рівня обізнаності безпосередньо щодо неврологічних і психіатричних питань. Також психолог може сформуванати у батьків знання і вміння для зменшення ризику загострення психологічних проблем їхньої дитини з метою запобігання появі несприятливих життєвих обставин, підвищення особистих ресурсів, здатності дитини адекватно реагувати на проблеми, долати їх та задовольняти власні потреби соціально прийнятними засобами, не допускаючи проявів делінквентної поведінки (проступків, дрібних правопорушень).

Ми протягом десяти років проводили дослідження методом спостереження за сім'ями, які ми консультували. Воно мало такі етапи:

1) збір, аналіз інформації щодо проблеми родини, зокрема поведінки дітей;

2) виявлення симптомів, які вказують на наявність резидуально-органічної церебральної недостатності центральної нервової системи дитини;

3) інформування і роз'яснення стосовно вказаної проблеми;

4) мотивування батьків уживати заходів щодо поліпшення стану їхньої дитини;

5) повторні консультації щодо уточнення дій батьків стосовно дитини з резидуальною органікою;

6) спостереження за дитиною, виявлення позитивних змін;

7) констатація результатів, які полягають в успішній адаптації дитини в соціальному середовищі.

Під час такого дослідження ми дійшли висновків, що проведена з батьками робота з роз'яснення проблематики стосовно резидуально-органічної церебральної недостатності центральної нервової системи дитини є необхідною, але, на жаль, мало висвітленою, адже на сьогодні спостерігається недостатня кількість фахівців серед психологів не лише в поліції, а і в інших сферах, які б звертали увагу на такі прояви центральної нервової системи неповнолітніх дітей. Це, у свою чергу, тягне за собою низку проблем із правомірною соціалізацією неповнолітніх у вигляді девіантної поведінки.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі із психології проблема надання якісної допомоги батькам з метою підвищення їх педагогічної компетентності та вмотивування правильно підходити до виховання їхніх дітей з особливостями порушення центральної нервової системи поки що не знайшла широкого висвітлення, що досить негативно впливає на її практичне розв'язання. Це, у свою чергу, поширює таке явище, як делінквентна або девіантна поведінка. Велика наукова і суспільна значущість проблеми девіантної поведінки знаходить підтвердження в численних теоретичних і прикладних дослідженнях цього питання. Вивчення наявної з цієї проблеми літератури показало, що в цілому в галузі попередження і подолання девіантної поведінки є значні теоретичні досягнення. Проблема подолання і профілактики різних проявів девіантної поведінки займалися такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, І. Гофман, Е. Дюркгейм, А. Коен, Е. Лемерт, Ломброзо, Р. Мертон, Н. Смелзер, З. Фройд, Ч. У. Шелдон та інші. У вітчизняній науковій психолого-педагогічній літературі дослідники (М. Алемаскін, О. Бандурка, А. Белкін, І. Віденев, Л. Зюбін, О. Кочетов, І. Невський та ін.) розглядають проблему девіацій з погляду вікового підходу й суспільної активності школярів. О. Гонєєв, Н. Ліфінцева та Н. Ялпаєва зазначають,

що девіантна поведінка підлітка може виявлятися у кількох площинах, зокрема як особливості окремих психічних процесів (підвищена рухливість нервових процесів чи їх загальмованість, їх стійкість чи слабкість, підвищена активність чи пасивність дитини, зосередженість і розсіяність, балакучість чи замкнутість, імпульсивність і непередбачуваність, підвищена збудливість та афективність тощо) [1, с. 38]. На нашу думку, це є проявом резидуально-органічної церебральної недостатності центральної нервової системи.

У дитячій психіатрії дослідження проблеми резидуально-органічних нервово-психічних розладів практично почалося з робіт С. Мнухіна і Г. Сухарева. Так, вивчаючи резидуальні нервово-психічні розлади у дітей, С. Мнухін відводив їм найбільш істотне місце в низці всіх порушень, які зустрічаються в дитячому віці. Такі вчені, як Т. Осипенко, І. Скворцов і Е. Ямпільська, дійшли висновку про необхідність диспансеризації дітей, які зазнали перинатального ураження центральної нервової системи, з метою виявлення мінімальних ознак неврологічної недостатності, підкреслюючи, що незначні відхилення в розвитку дитини можуть не призводити до тяжких неврологічних дефектів, але можуть обумовити мінімальну мозкову дисфункцію [2].

Мета і завдання дослідження

Метою цієї роботи є розширення компетентності працівників ювенальної превенції та психологів у сфері спілкування з батьками, діти яких мають резидуально-органічну церебральну недостатність центральної нервової системи, з метою підвищення психологічної та педагогічної обізнаності батьків і поліпшення процесу адаптації неповнолітніх до умов соціального середовища.

Завдання:

- 1) створення атмосфери співробітництва між психологом, працівником ювенальної превенції та батьками, дитина яких має резидуально-органічні особливості нервової системи;
- 2) формування у батьків адекватних уявлень про психоневрологічний стан їхньої дитини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- уперше для інспекторів ювенальної превенції запропоновано інструкцію доведення до відома батьків інформації щодо психологічних особливостей дітей з органічною недостатністю центральної нервової системи з метою корекції поведінки неповнолітніх,

що є профілактичним заходом щодо правопорушень;

- уведено термін «ресурси центральної нервової системи дітей».

Виклад основного матеріалу

Як було зазначено вище, йтиметься про роботу з батьками, діти яких мають резидуально-органічну недостатність центральної нервової системи (далі – ЦНС). Іноді батьки навіть не підозрюють про наявність такої особливості у своєї дитини. Вони можуть і не пам'ятати, коли саме і чому відбулося пошкодження нервової системи дитини. Саме тому такі діти, як правило, не перебувають на обліку психіатрів і невропатологів, але їх кількість, на жаль, згідно з нашими спостереженнями зростає з кожним роком. Компетентним психологам відомо, що незалежно від того, коли сталося пошкодження ЦНС, лишаються залишкові (резидуальні) симптоми. Часто до них відносять головний біль, судомний синдром і психічні розлади [3].

Причини наростання залишкових явищ резидуально-органічного ураження ЦНС останніми роками є різноманітними. До них належать екологічне неблагополуччя, неповноцінне харчування, невиправдане зловживання лікарськими препаратами. Також погіршується здоров'я дівчат – майбутніх матерів, розвиток яких нерідко порушується через часті соматичні захворювання, ранній початок куріння, вживання спиртних напоїв, токсичних речовин і наркотиків. Впливають ще й так звані шкідливості (хвороби, важка праця, стреси, алкоголь, куріння тощо), яких зазнає жінка під час вагітності, що негативно відбивається на внутрішньоутробному розвитку дитини. Також причиною органічної недостатності ЦНС є родові травми, які порушують нормальний розвиток дитини і позначаються згодом на її житті. Іноді так звані успіхи в медицині теж ідуть не на користь здоров'ю дитини. Запроваджені практики «збереження вагітності» та «планування пологів» нерідко є невиправданими і некорисними ні для матері, ні для новонародженого. Резидуально-органічне ураження ЦНС у дітей може розвинути не лише в перинатальний період, але і після нього. Найчастіше причиною є травми голови, інтоксикації та інфекції в ранньому віці. Перелічене становить лише частину причин збільшення ранніх резидуально-органічних уражень центральної нервової системи [4].

Завдання психолога полягає в тому, щоб роз'яснити батькам особливості поведінки їхньої дитини та вмотивувати на отримання

корекційної та медичної допомоги з метою подальшої якісної адаптації дитини до умов соціального середовища.

Ми запропонували такі правила роз'яснення батькам про психоневрологічні проблеми особисто їхніх дітей.

1. Треба говорити зрозуміло, але розумно. Не слід зловживати професійними психологічними та медичними термінами. Звичайно, вживання термінів має більш вагомий характер, але не слід забувати, що інформація мусить бути доступною для батьків.

2. Треба говорити раціонально, по суті. Батьки, як правило, бажають знати подробиці хвороби їхньої дитини. Лікарі навряд чи дадуть їм пояснення, а в інтернет-ресурсах інформація може бути й недостовірною. Тому всі сподівання щодо правильного усвідомлення, що коїться з психікою дитини, покладаються, як правило, на психологів.

3. Треба говорити обґрунтовано. Психолог повинен надати факти й аргументи, які свідчать про наявність проблеми, а не виходити з того, що йому так здалося.

4. Треба говорити обнадійливо. Психолог повинен дати розуміння, що проблема є, але є і вирішення. Слід зауважити, що не треба надмірно заспокоювати і розхолоджувати батьків щодо методів корекції порушень нервової системи, адже це дасть їм ілюзію простоти і легкості щодо заходів поліпшення психічного стану їхньої дитини, вони можуть заспокоїтися та нічого не робитимуть у цьому напрямі. Однак і надмірно залякувати теж не треба, бо батьки можуть піти до іншого психолога, який їх дійсно заспокоїть через свою некомпетентність, а дитина залишиться без належного лікування.

Схема роботи з батьками в разі резидуально-органічних порушень центральної нервової системи їхньої дитини є такою:

Шкідливий вплив → Слабкість ЦНС → Зменшення ресурсів на адаптацію → Симптоми

Пояснимо детальніше.

По-перше, з анамнезу треба вибрати факти (симптоми), які підтверджують наявність органічних порушень нервової системи. Такими можуть бути: виснаження (нездатність до тривалої концентрації уваги), стомлюваність, нестійкість настрою, пов'язана з незначними зовнішніми обставинами або втому, непереносимість гучних звуків, яскравого світла, дратівливості, що набуває форму вибуховості, плаксивості, примхливості, проблеми мовного розвитку, тики, енурез, розлади сну тощо.

Це дає обґрунтованість нашому висновку щодо психічного стану дитини. Якщо батьки говорять, що у дитини в ранньому дитинстві були деякі порушення нервової системи, і що було проведено лікування, то психолог має роз'яснити, що є таке поняття, як «резидуальність», тобто «залишковість» цих порушень. Попри те, що дитина отримала належне лікування, пройшла курс корекції, ресурси нервової системи дитини є меншими, ніж у нормі. Під словом «ресурс» ми розуміємо можливості центральної нервової системи людини. У нормі психічно здорова людина відрізняється стабільною функціональною активністю центральної нервової системи та достатніми функціональними резервами, необхідними для забезпечення успішної провідної діяльності як у звичайних умовах, так і в умовах підвищеного навантаження. А коли в анамнезі дитини спостерігаються так звані шкідливості (загроза переривання вагітності цією дитиною, внутрішньоутробні ураження головного мозку, родова травма, зазанані інфекційні захворювання, черепно-мозкові травми тощо), то відбувається зниження функціональної активності центральної нервової системи. Через це відбувається зменшення можливостей або ресурсів на адаптацію в складних життєвих ситуаціях. Це може виявлятися у слабкості розвитку вольових процесів, підвищеній сугестивності або, навпаки, жорстокості, агресивності, гебоїдності та в інших формах делінквентної або девіантної поведінки.

По-друге, донести цю інформацію можна приблизно так: «У зв'язку з тим, що дитина під час внутрішньоутробного розвитку зазнала шкідливого впливу на формування центральної нервової системи, виникли деякі органічні особливості роботи психіки дитини. Тобто відбулося зниження можливостей нервової системи, що може виявлятися в таких симптомах, які є у дитини».

Ще можна використовувати в поясненні метафори, які добре допомагають проасоціювати стан дитини і краще зрозуміти, яким є вихід із ситуації, що склалася. Наприклад, метафора з роботою комп'ютера, який працює, але не так потужно. Наприклад, ми можемо сказати таке: «Треба переустановити деякі програми, вилікувати від вірусів – і комп'ютер працюватиме краще». Або можна проасоціювати стан дитини зі станом автомобіля, який з часом під шкідливим впливом дав збій у роботі. «Треба налагодити деякі частини механізму автомобіля – і він працюватиме, як новий».

Як же налагодити роботу центральної нервової системи дитини? Зрозуміло, що шкідливий

вплив ліквідувати неможливо. Ми можемо лише поліпшити ресурси нервової системи.

Для цього батькам слід дотримуватись певних правил стосовно їхньої дитини.

По-перше, вони повинні сформувавши правильні уявлення щодо можливостей своєї дитини, не вимагати більше того, що вона в змозі виконати, не переобтяжувати її, але й не доводити до іншої крайності – все робити за неї. Перед дитиною треба ставити важкі, але посильні завдання. Не слід забувати про щадний режим праці та відпочинку, що, у свою чергу, надасть можливість нервовій системі зберегти ресурси. Унаслідок цього симптоматика зменшиться. Психолог може запропонувати прописати батькам чіткий розклад дня дитини, враховуючи особливості життєдіяльності родини. Якщо неповнолітній відвідує додаткові позашкільні заняття, то інколи є сенс їх виключити, бо це теж зайве перевантаження. У пріоритеті будуть прогулянки на свіжому повітрі, повноцінний сон та правильне харчування.

По-друге, треба налагодити правильну систему виховання в родині, в якій зростає дитина. Батьки завжди повинні бути ієрархічно вище і займати провідну позицію стосовно неповнолітнього. Це дає захист і впевненість самій дитині, їй так набагато комфортніше, ніж у родині, де панує дитяча всюдозволеність. Слід пам'ятати, що чим слабшою є нервова система особи, тим більше керівництва і контролю треба виявляти батькам стосовно поведінки дитини. Це стабілізує її, зникає зайва нервозність.

По-третє, для дитини слід установити чіткі та прості правила життєдіяльності. Це дає змогу легко керувати її поведінкою без застосування несправедливих заходів покарання. Тим паче, що дитина з органічним ураженням центральної нервової системи не може інколи зрозуміти більшість того, чого вимагають від неї дорослі. Тому чіткі прості правила мають застосовуватись у всіх закладах, в яких перебуває дитина. І це повинні контролювати батьки.

По-четверте, в родині має бути тепла емоційна атмосфера. Батьки надають любов і тепло дитині, самі ж перебувають у єдиній батьківській позиції та в турботі, любові та взаєморозумінні один щодо одного.

І наостанок слід пам'ятати, що одна з найголовніших рекомендацій – треба вмотивува-

ти батьків на надання дитині медикаментозної підтримки. Психологи можуть зіткнутися з низкою заперечень з боку батьків щодо прийому хімічних препаратів, але слід бути переконливими і ще раз зважити ризики і користь на перевагу медицини. Особливо медична підтримка потрібна в осінній та весняний періоди року. Препарати слід приймати за рекомендацією та під наглядом дитячого невропатолога або психіатра. Ми рекомендуємо таких фахівців називати психоневрологами. Це звучить більш м'яко, і батьки охочіше приймуть професійну медичну допомогу з боку такого лікаря.

Іноді дитині потрібна допомога дитячого психолога, який займатиметься корекцією особистості дитини, якщо спостерігається порушення пізнавальних процесів.

Висновки

На виконання вимог Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України заходи з профілактики з боку психологів та інспекторів ювенальної превенції проводяться на індивідуальному рівні з батьками, дітям яких притаманна певна асоціальна чи ризикована поведінка. Із вищезазначеного можна дійти невтішного висновку, що діти з органічними ураженнями центральної нервової системи через свої особливості, на нашу думку, можуть бути потенційними делінквентами. Тому важливо залучати батьків або законних представників, обговорювати з ними наявні ризики та стратегії подальшої роботи, яка буде спрямована на корекцію, лікування психічного здоров'я дитини з метою запобігання протиправним проявам поведінки. Також до профілактичної діяльності необхідно залучати заклад освіти (конкретніше, психолога, соціального педагога та інших), в якому навчається неповнолітній з особливостями ЦНС, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службу у справах дітей і громадські організації, які проводять профілактичну роботу з підлітками, надають допомогу та підтримку.

Перспективою подальшого дослідження буде спостереження за родинними, які отримали з боку працівників ювенальної юстиції необхідні роз'яснення щодо стану нервової системи їхніх дітей, і оцінювання результатів роботи психологів з метою розроблення подальших рекомендацій щодо зазначеної проблематики.

Список бібліографічних посилань

1. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. Д. В. Швеця ; Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 284 с.

2. Буторин Г. Г., Бенько Л. А. Принципы полидисциплинарной диагностики резидуально органических психических расстройств. *Вестник Совета молодых ученых и специалистов Челябинской области*. 2017. № 1 (16), т. 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiyu-polidistsiplinarnoy-diagnostiki-rezidualno-organicheskikh-psihicheskikh-rasstroystv/viewer> (дата звернення: 06.03.2021).

3. Жмуров В. А. Психиатрия детско-подросткового возраста. М. : Мед. лит., 2016. 552 с.

4. Закалик Г. М., Терлецька Ю. М. Патопсихологія: понятійно-термінологічний словник : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. 156 с.

Надійшла до редколегії 09.03.2021

ПЕТЛЕНКО Е. В., ГНИДКО Н. В. ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМИРОВАНИЯ РОДИТЕЛЕЙ ОТНОСИТЕЛЬНО ПСИХИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ИХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ДЕТЕЙ

Рассмотрены особенности доведения информации со стороны психологов родителям, дети которых имеют резидуально-органическую церебральную недостаточность центральной нервной системы, с целью повышения психологической компетентности родителей и улучшения процесса адаптации несовершеннолетних к условиям социальной среды.

Ключевые слова: *адаптация, несовершеннолетние, девиантное поведение, делинквентность, психологическая помощь, резидуально-органическая церебральная недостаточность, ресурсы, симптомы, центральная нервная система, ювенальная превенция.*

PETLENKO E. V., GNIDKO N. V. PECULIARITIES OF INFORMING PARENTS ABOUT MENTAL DISORDERS OF THEIR MINOR CHILDREN

The law enforcement agencies of Ukraine conduct preventive work on psychological and pedagogical support with both minors from socially problematic families and parents whose children need enhanced psychological attention and support. This work is accomplished by juvenile prevention employees. The subject matter of this article is the features of informing parents about the mental illness of their minor children. We aim to provide clear recommendations to juvenile prevention employees or psychologists on increasing their psychological competence in working with families as part of preventive measures. It is applied not only to minors who are registered with neurologists and psychiatrists. These are children with residual-organic cerebral inefficiency of the central nervous system. These are the so-called residual manifestations of the transferred harms in the course of the formation of the central nervous system of a child. The difficulty is that most parents do not agree with the need to take action on their children with residual organic problems, hoping that the child will outgrow over time the minor symptoms, from their point of view, that are manifested now. But, unfortunately, our observations indicate that a child with these features has a deformed character without proper care, which, in turn, can affect his or her future life. Therefore, juvenile prevention employees and psychologists need to carry out such explanatory work in order to facilitate the process of adaptation of minors to the conditions of the social environment without the risk of embarking on an illegal way of life.

During a ten-year experiment in observing families who were informed about the condition of their children's central nervous system, received clear recommendations on the proper adaptation of minors to social conditions, we came to certain conclusions that such work was extremely important for the prevention of juvenile delinquency. Therefore, we emphasize the need to disseminate these recommendations among juvenile prevention employees and psychologists in order to continue their work with parents whose children have residual-organic cerebral insufficiency of the central nervous system.

Key words: *adaptation, minors, deviant behavior, delinquency, psychological counseling, residual-organic cerebral inefficiency, resources, symptoms, cerebrospinal system, juvenile prevention.*

ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ ШИШКА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1396-0508>,

e-mail: sesh131213@gmail.com

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

На основі системного аналізу цивільно-правових норм виявлено проблему нормативно-правового встановлення послуги як об'єкта цивільних прав. Зокрема, граматичне усвідомлення змісту певних норм, які містяться в ЦК України, дало змогу дійти досить суперечливого висновку про те, що послуга є матеріальним благом, річчю, яка полягає в дії чи діяльності надавача послуги. Обґрунтовано та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення концепту послуги як об'єкта цивільних прав у ЦК України з метою погодження такого закону з вимогами правової визначеності.

Ключові слова: об'єкт цивільних прав, послуга, дії виконавця, результат послуги, річ, ст. 177 ЦК України, правова визначеність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У Постанові Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 650 проголошено курс на оновлення цивільного законодавства України, у зв'язку з чим сьогодні виникає потреба в ревізії не лише норм цивільного законодавства, а й наявних юридичних знань. Одним із важливих аспектів такої ревізії є приведення норм цивільного законодавства у відповідність до вимог правової визначеності. Адже для того, щоб таке законодавство було якісним, його положення мають містити точні й однозначні формулювання, бути розумно передбачуваними [1, с. 223]. Прикладом правової невизначеності в ЦК України є правова модель послуги як об'єкта цивільних прав. Це виявляється в тому, що цивільно-правові норми, які в їх системному вияві формують уявлення про послугу як об'єкт цивільних прав, є не досить послідовними, чіткими та зрозумілими.

Стан дослідження проблеми

Послуга як об'єкт цивільних прав була предметом досліджень С. Б. Булеци, В. А. Васильєвої, А. А. Герц, Р. М. Гейнц, А. О. Гунди, І. П. Голенко, С. О. Ємельянчика, О. І. Карпенко, Н. М. Квіт, О. В. Кохановської, В. В. Луця, І. С. Лукасевич-Крутнік, В. О. Савченка, І. Я. Сенюти, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, А. А. Телестакова, Н. В. Федорченко та деяких інших учених. Віддаючи належне вже сформованому теоретико-прикладному доробку, все ж таки варто акцентувати увагу на відсутності системного аналізу норм ЦК України щодо послуги з метою виявлення правової невизначеності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – виявити проблематику нормативно-правової моделі послуги як об'єкта цивільних прав і запропонувати шляхи її вирішення. Завдання дослідження полягають у тому, щоб виявити вади системного характеру в ЦК України щодо нормативно-правового регламентування послуги як об'єкта цивільних прав і сформулювати пропозиції для вирішення виявлених проблем.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в науці цивільного права за допомогою герменевтичного та системного методів виявлено проблеми нормативно-правового визначення послуги як об'єкта цивільних прав. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання сформульованих пропозицій і рекомендацій для вдосконалення концепту послуги як об'єкта цивільних прав у ЦК України та погодження такого закону з вимогами правової визначеності.

Виклад основного матеріалу

У чому виявляється правова невизначеність послуги як об'єкта цивільних прав? Для відповіді на це питання слід більш детально проілюструвати стан чинного цивільного законодавства України.

Послуга – різновид речі? Саме такого висновку можна дійти внаслідок детального аналізу ст. 177 ЦК України. Зокрема, цією статтею встановлено, що об'єктами цивільних прав є речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше

майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. У наведеній нормі слід звернути увагу на такий сполучник, як «у тому числі». Варто вказати, що цей сполучник в українській граматиці застосовується для виокремлення когось або чогось із сукупності, цілого [2, с. 169–170]; для уточнення або доповнення інформації за допомогою приєднання члена пропозиції, яка називає частину від цілого, зазначеного в попередньому фрагменті¹.

Наведене дає підстави констатувати, що згідно з побудовою ст. 177 ЦК України річ, відповідно до правил української граматики, унормована як ціле, а все, що йде після сполучника «в тому числі», відповідно має розглядатись як сукупність цілого, тобто речей. Внаслідок такої побудови статті створюється певний правовий парадокс, за яким об'єктами цивільних прав мають визнаватися тільки речі², а різновидами речей є гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага. Проте наведене не лише демонструє, що послуга є річчю, але й указує на те, що концепт об'єктів цивільних прав не збігається з доктринальним підходом, відповідно до якого речі, результати робіт, послуги, а також інші матеріальні й нематеріальні блага є самостійними різновидами об'єктів цивільних прав. Інакше кажучи, об'єкти цивільних прав і речі співвідносяться зазвичай як родове та видове поняття, а не як співмірні правові категорії.

Послуга – це матеріальне чи нематеріальне благо? Варто почати з того, що послуга в

¹ Як виділяється комами «в тому числі»? // vrazUkr.ru : сайт. URL: <https://vrazukr.ru/navchannja-2/rosijska-mova/19704-jak-vidiljaetsja-komami-v-tomu-chisli.html> (дата звернення: 10.05.2021).

² Наведений підхід створює стан правової невизначеності, оскільки правовий концепт, закладений у ст. 177 ЦК України, відрізняється від правового концепту, проведеного в ст. 179 ЦК України. Так, відповідно до ст. 179 ЦК України речами визнаються тільки предмети матеріального світу, а за ст. 177 ЦК України речами можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні блага. Тому виникає досить важливе питання: що таке річ? Тобто річ – це правовий термін, який за своїм змістом є співмірним терміну «об'єкт цивільних прав», чи речі – це тільки предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки?

доктрині цивільного права розглядається виключно як нематеріальне благо. Водночас такого висновку не можна дійти внаслідок системного аналізу норм ЦК України. Чому?

Так, відповідно до ст. 177 ЦК України всі об'єкти цивільних прав поділяються на матеріальні та нематеріальні блага [3]. Таку ж класифікацію покладено в основу побудови глав 13–15 ЦК України, з яких глави 13 і 14 стосуються благ матеріальних, а глава 15 – нематеріальних. Однак у наведених главах немає окремої статті, присвяченої послугам. Ця прогалина і створює стан правової невизначеності, оскільки застосування певних способів тлумачення дає змогу зробити висновок про те, що послуга є матеріальним благом, оскільки у главі 15 ЦК України, яка має назву «Нематеріальні блага», окремої норми про неї не існує. Так, застосовуючи буквально, граматичне тлумачення до ст. 177 ЦК України, ми не отримуємо прямої відповіді на питання, чи є таке благо матеріальним або нематеріальним. Можемо зрозуміти тільки те, що послуга є об'єктом цивільних прав, річчю (якщо виходити з висновку, зробленого вище), благом. Лише системний і логічний аналіз певних правових норм дає змогу тверджувати, що послуга в ЦК України має розглядатись як матеріальне благо. Останнє підтверджується таким логічним силогізмом: у главі 15 ЦК України до нематеріальних благ віднесено лише результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію та особисті немайнові блага. Водночас така глава щодо видів нематеріальних благ має вичерпний (закритий) характер. Послуги, як бачимо, в цій главі немає. Такий стан правового регулювання дає підстави говорити, що послуга не є нематеріальним благом. Отже, застосовуючи закони виключеного третього (тобто «третього не дано») та висновку від протилежного, можна підсумувати, що послуга відповідно до ЦК України має визначатись як матеріальне благо. Наведене вище дає підстави вважати, що послуга є річчю, оскільки річ згідно зі ст. 179 ЦК України – предмет матеріального світу.

Іншим прикладом правової невизначеності щодо поняття послуги є норми ЦК України, які побудовані на різних правових підходах (теоріях) до розуміння об'єктів цивільних прав. Відповідно, для формування уявлення про послугу як об'єкт цивільних прав важливо відповісти на питання, *на якій саме теорії в ЦК України побудовано її розуміння як об'єкта цивільних прав*.

Як відомо, в науці цивільного права є дві основні конкуруючі теорії послуги як об'єкта

цивільних прав. Перша базується на тому, що послуга – це дія та/або діяльність (далі – об'єкт-дія), друга – на тому, що послуга – це благо (далі – об'єкт-благо).

Унаслідок системного аналізу норм, які формують уявлення про послугу як об'єкт цивільних прав, впливає висновок, що такі норми, з огляду на поставлене вище запитання, не мають однозначної чіткості, ясності і зрозумілості. Зокрема, у ст. 177 ЦК України встановлено, що «об'єктами цивільних прав є ... послуги ..., а також інші матеріальні й нематеріальні блага». Наведене вказує, що в основу правового концепту об'єктів цивільних прав, зокрема послуг, покладено теорію об'єкта-блага. Проте далі ЦК України містить зовсім інший правовий підхід. Так, у ч. 1 ст. 509 ЦК України встановлено, що «зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (... надати послугу ... тощо), ... а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку».

Якщо виходити з того, що об'єктом правовідносин є все те, стосовно чого відповідне правове відношення виникає чи існує, то слід констатувати, що в цьому визначенні увагу акцентовано не на певних благах (види яких передбачено у ст. 177 ЦК України), а на певній дії як об'єкті зобов'язального правовідношення. У нашому випадку це конкретна дія – надати послугу. Якщо спростити поняття зобов'язання, прибравши елементи речення, які щось уточнюють, виходить таке: зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана вчинити на користь другої сторони *певну дію* або утриматися від вчинення *певної дії*, а друга сторона має право вимагати від першої сторони виконання її обов'язку (тобто вчинення *певної дії*). Тобто можемо бачити, що об'єктом правовідношення виступає не благо (в розумінні ст. 177 ЦК України), не будь-яка дія, а лише певна дія. Це може бути передача майна, виконання роботи, надання послуги, сплата грошей тощо. Тобто *певна дія* щодо *передання майна, виконання роботи, надання послуги, сплати грошей тощо* є родовим поняттям до понять видових. Водночас якщо застосувати закон несуперечності і висновок від протилежного, надання послуги не може бути тотожним переданню майна, виконанню роботи, сплаті грошей тощо. Тобто якщо певна дія, що є об'єктом зобов'язального правовідношення, полягає в наданні послуги, то вона не може бути одночасно іншою дією, як-от: переданням майна, виконанням роботи, сплатою грошей тощо. Із цього впливає ви-

сновок, що правову модель зобов'язального правовідношення побудовано не на теорії об'єкта-блага, а на теорії об'єкта-дії, оскільки предмет зобов'язання, з огляду на ст. 509 ЦК України, має становити не майно, результат роботи, послуга, гроші тощо, а певна дія, яка може полягати в переданні майна, виконанні роботи, наданні послуги, сплаті грошей тощо.

Крім того, в основі поняття договору про надання послуг також закладена теорія об'єкта-дії. Так, відповідно до ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Зважаючи на те, що згідно з ч. 1 ст. 509 ЦК України надання послуги є різновидом певної дії, ч. 1 ст. 901 ЦК України слід розуміти в такій смисловій формі: «за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) вчинити певну дію (тобто надати послугу), яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності ...». Єдине, що в цьому реченні створює певний дисонанс, – що певна дія (в однині) може виявлятися як у дії, так і в діяльності. Можливо, пояснення в тому, що дія (як певна ціле) може втілюватися в різних формах учинення дій учасників цивільних відносин: як однією дією, так і діяльністю.

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що нестабільність правової моделі послуги як об'єкта цивільних прав у ЦК України виявляється в таких випадках: спочатку (у ст. 177 ЦК України) законодавець формулює поняття послуги через благо (теорія об'єкта-блага), надалі (у статтях 509 і 901 ЦК України) розуміння послуги розкривається через дію або діяльність виконавця (теорія об'єкта-дії).

Отже, системний аналіз цивільно-правових норм із застосуванням певних правил їх тлумачення дав змогу сформулювати поняття послуги як матеріального блага, речі, яка полягає в дії чи діяльності надавача послуги. Такий стан правової регламентації є істотною вадою у правовому регулюванні відносин, об'єктом яких є послуга. По-перше, послуга по своїй суті є нематеріальним благом і тим паче не може натепер розглядатись як річ, оскільки річ відповідно до ст. 179 ЦК України – це лише предмет матеріального світу. По-друге, таке легальне розуміння послуги не використовується ні в науковій сфері, ні у правозастосуванні,

а невикористання у правозастосуванні норм чинного законодавства (навіть якщо вони не мають достатньої чіткості, точності і зрозумілості чи їх зміст не відповідає певним уявленням про щось у праві) може свідчити лише про свавільне втручання державних органів у сферу прав, гарантованих як Конституцією України, так і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, що навряд чи може бути сумісним із принципом верховенства права.

Немає сумніву, що позитивне право може містити різні правові підходи, формувати неоднакові моделі поведінки. Утім, головне – щоб таке право, по-перше, не створювало стану правової невизначеності і було сумісним із принципом верховенства права, по-друге, було логічним та зрозумілим від загальної норми до спеціальної, по-третє, становило єдину і цілісну систему з її унікальною структурою. Відповідно, якщо концепт послуги загалом моделюється через розуміння її як блага (це стосується ст. 177 ЦК України), то й усі інші норми мають бути приведені у відповідність до такого правового підходу. Аналогічно це стосується і теорії об'єкта-дії: якщо послуга в концептуальному плані має сприйматися через дію або діяльність виконавця, то це має істотно впливати на перегляд змісту ст. 177 ЦК України. У цьому разі зміст цієї статті має формуватися на основі плюралістичної теорії об'єктів цивільних прав, оскільки вона допускає можливість поєднання як теорії об'єкта-дії, так і теорії об'єкта-блага. За таких обставин ст. 177 ЦК України має містити дві системи об'єктів цивільних прав: перша (ч. 1 ст. 177) має ґрунтуватися на теорії об'єкта-блага, друга (ч. 2 ст. 177) – на теорії об'єкта-дії.

Якщо брати за основу сьогоденний правовий концепт (теорію об'єкта-блага), то конструктивно ч. 1 ст. 177 ЦК України потребує перегляду, оскільки послуга, як і інші передбачені в цій частині об'єкти, не може розглядатися як річ. Принаймні в доктрині та науці цивільного права для цього немає достатніх і переконливих правових передумов. З огляду на це у змісті такої норми слід прибрати сполучник «у тому числі».

Так само це стосується і того, що за системного аналізу розділу III ЦК України такий об'єкт цивільних прав, як послуга, є матеріальним благом. Однак це суперечить сучасній доктрині цивільного права та правозастосовній діяльності. Якщо в основі концепту послуги як об'єкта цивільних прав після рекодифікації ЦК України буде збережено теорію об'єкта-блага, то ЦК України в розділі III

«Об'єкти цивільних прав», а саме у главі 15 «Нематеріальні блага», має обов'язково містити окрему статтю з назвою «Послуги».

Крім того, ч. 1 ст. 177 ЦК України потребує конструктивних змін. Пропонуємо викласти її в такій редакції: «Об'єктами цивільних прав є речі, тварини, гроші, цінні папери, майнові права й обов'язки, послуги, результати робіт, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, немайнові блага, а також інші матеріальні та нематеріальні блага незалежно від їх майнової цінності».

У наведеній редакції слід вилучити слово «майно» та перемістити слово «послуги» в іншу змістову частину речення, що має усунути стан правової невизначеності. Зокрема, з огляду на значення тих чи інших слів, правила граматики та закони логіки, правила несуперечності все, що перебуває після слова «майно», не може вважатися майном. Інакше це створює проблему неможливості віднесення майнових прав¹, результатів робіт, послуги тощо до змісту категорії майна. Також додатковим аргументом про необхідність вилучення зі ст. 177 ЦК України слова «майно» може слугувати й обставина, що термін «майно» не є однорідним із термінами «майнові права», «результати робіт» або «послуги». Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України терміни «майно» та «майнові права» є поняттями родовим і видовим. Тобто якщо ст. 177 ЦК України йдеться про види об'єктів цивільних прав, то термін «об'єкти цивільних прав» як родові поняття має розкриватися лише через видові поняття одного роду.

Перебування ж слова «послуги» після словосполучення «результати робіт» створює наразі проблему протиріччя закону та судової практики. Зокрема, в судовій практиці спостерігається тенденція, за якою об'єктом цивільних прав вважається не послуга, а саме її результат. Таке можна побачити у правових позиціях Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду (справа № 753/1203/18-ц від 22 квітня 2020 р.), у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного

¹ Див. детальніше: Шишка О. Р. Майнові права як об'єкти цивільних прав: проблема визначення їх місця в системі об'єктів цивільних прав // Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 184–192.

суду (справа № 303/3113/16-ц від 6 грудня 2018 р.), у складі колегії суддів Касаційного господарського суду (справа № 910/10353/17 від 13 листопада 2018 р.), у постанові Північного апеляційного господарського суду (справа № 910/10353/17 від 6 травня 2019 р.).

Висновки

Підбиваючи загальний підсумок, слід підкреслити, що концепт «послуга», закріплений у ЦК України, наразі суперечить доктрині цивільного права. Зокрема, граматичне усвідомлення змісту певних норм, які містяться в ЦК України, дало змогу дійти суперечливого висновку про те, що послуга є матеріальним благом, річчю, яка полягає в дії чи діяльності надавача послуги. Такий правовий парадокс виник унаслідок декількох вад законодавчої техніки. Перша стосується сполучника «в тому числі», який за правилами граматики послуги (як видове поняття) відносить до речей (як родового поняття). Із наведеного випливає, що в ч. 1 ст. 177 ЦК України сполучник «у тому

числі» має бути вилучений. Друга вада зумовлена відсутністю окремої норми, яка б визначала чітко місце послуги в системі об'єктів цивільних прав. У зв'язку із цим та з огляду на сутність послуги як предмета нематеріального світу запропоновано главу 15 «Нематеріальні блага» доповнити окремою статтею з назвою «Послуги», в якій, поряд з іншими важливими положеннями, має міститися визначення поняття цього об'єкта цивільних прав. Більше того, оскільки аналіз судової практики свідчить про те, що поняття послуги застосовується всупереч його законодавчому визначенню, а саме як її результат, а не як благо, то пропонуємо в ч. 1 ст. 177 ЦК України слово «послуги» та словосполучення «результати робіт» поміняти місцями. Наведені зміни сприятимуть правовій визначеності і зменшать прояви свавільного втручання державних органів, зокрема суду, у права, які захищені Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Список бібліографічних посилань

1. Шишка О. Р. Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України як шлях до правової визначеності // Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2020. С. 223–230.
2. Городенська К. Що замість книжного у(в) тому(тім) числі? *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 169–170.
3. Сліпченко С. О. Поняття об'єкта цивільного права за ЦК України. *Право України*. 2007. № 12. С. 80–84.

Надійшла до редколегії 10.05.2021

ШИШКА А. Р. ПРАВОВАЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ УСЛУГИ КАК ОБЪЕКТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

На основе системного анализа гражданско-правовых норм обнаружено проблему нормативно-правового установления услуги как объекта гражданских прав. В частности, грамматическое осознание содержания определенных норм, содержащихся в ГК Украины, позволило сделать достаточно противоречивый вывод о том, что услуга – это материальное благо, вещь, которая заключается в воздействии или деятельности поставщика услуги. Обоснованы и сформулированы предложения по совершенствованию концепта услуги как объекта гражданских прав в ГК Украины с целью согласования такого закона с требованиями правовой определенности.

Ключевые слова: объект гражданских прав, услуга, действия исполнителя, результат услуги, вещь, ст. 177 ГК Украины, правовая определенность.

SHYSHKA O. R. LEGAL UNCERTAINTY OF A SERVICE AS AN OBJECT OF CIVIL RIGHTS

Based on a systematic analysis of civil law norms, the problem of regulatory consolidation of a service as an object of civil rights is revealed. In particular, grammatical awareness of the content of certain norms contained in the Civil Code of Ukraine allowed us to make a rather contradictory conclusion that the service is a material good, a thing that consists in the action or activity of the service contractor. This legal paradox exists due to several shortcomings of legislative technique. The first one concerns the conjunction "including", which, according to grammar rules, refers a service (as a specific concept) as things (as a

generic concept). It follows from the above that the Union "Including" should be removed in Part 1 of the Art. 177 of the Civil Code of Ukraine. The second disadvantage is due to the lack of a separate norm that would determine a clear place of the service in the system of objects of civil rights. In this regard, and taking into account the essence of the service as an object of the intangible world, it is offered to supplement Chapter 15 "intangible benefits" with a separate Article entitled "Services", which should contain a definition of the concept of this object of civil rights along with other important provisions. Moreover, the concept of a service is applied contrary to its legislative definition according to the analysis of judicial practice, namely as its result, and not as a benefit, we offer that the word "services" and the phrase "results of work" in Part 1 of the Art. 177 of the Civil Code of Ukraine should be swapped. These amendments will contribute to legal certainty and reduce the manifestations of arbitrary interference by state agencies, including the court, in the rights protected in the Constitution of Ukraine and in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: *object of civil rights, Service, actions of the contractor, result of the service, thing, Article 177 of the Civil Code of Ukraine, legal certainty.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;
- у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (зарєструвати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотації

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Розрізняють звичайну анотацію (включає в себе інформацію про основні ідеї та висновки дослідження) і розширену (повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, враховуючи перелік методів, які були використані під час написання статті).

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Мовою публікації подають звичайну анотацію (обсяг від 80 до 100 слів). Таку саму анотацію подають російською мовою, якщо мовою публікації є українська або англійська, або українською мовою, якщо мовою публікації є російська. Розширена анотація подається в кінці статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська чи російська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг розширеної анотації має становити 250–300 слів (без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів).

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Структура анотації. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора (авторів через кому), назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище й ініціали автора наводять у тій формі, як їх вказано відповідною мовою в паспорті. За відсутності в паспорті англійськомовного написання використовують правила транслітерації, наведені в таблиці транслітерації українського та російського алфавітів латиницею тут.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного

пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегль, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегль, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки

зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю *APA*.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською або російською мовами, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю *APA*). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю *APA* можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначати не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Т. Д. Мельник, Г. Я. Ступницької*
Внесення правок *С. С. Тарасової, Ю. І. Гекової, К. О. Сологуб*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 30.06.2021. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 22,4. Тираж 50 прим. Зам. № 2021-7.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.